

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

DALIA ČIUPAILAITĖ

BŪSTO PROJEKTAI KAIP NAUJA ERDVĖ POSOCIALISTINIAME
MIESTE

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2009 – 2013 m. Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė: doc. dr. Rūta Žiliukaitė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija – 05 S)

TURINYS

Įvadas.....	5
1. Įvairovės mieste samprata.....	16
1.1. Socialinės erdvės samprata – erdvė kaip materialiai ir nematerialiai kultūra	17
1.2 Įvairovės sąvokos prieštaravimas	25
1.3 Įvairovės diskurso raida, įvairovė kaip problema, siekis ir nykstanti „miesto esmė“	28
1.3.1 Įvairovės transformacija	31
1.3.2 Diskurso raida.....	37
1.4 Objektivi ir subjektyvi įvairovės sampratos	45
1.5 Normatyvinės perspektyvos į įvairovės klausimo sprendimą	49
1.6 Jane Jacobs įvairovės samprata: miestas kaip organizuotas kompleksiskumas	66
1.7 Billo Hillierio erdvės sintaksė: buvimas greta ir virtuali bendruomenė	75
1.8 Richardo Sennetto miesto vizija: tinkama, skirtumas, konfliktas.....	81
1.9 Henrio Lefebvre'o miestas kaip skirtumo erdvė	87
1.10 Įvairovės samprata socialinės inžinerijos perspektyvoje – socialinio maišymo politika	102
1.11 Architektūra ir miesto įvairovė.....	118
1.11.1 Architektūros sąveikos su socialumu pjūviai	120
1.11.2 Architektūros politiškumas	127
1.12 Apibendrinimas.....	141
2. Būsto projektai kaip posocialistinės erdvės reprezentacijos.....	146
2.1 Socialistinė ir posocialistinė erdvė	147
2.2 Tyrimo metodika	158
2.3 Naujų būsto projektų tipologija	169

2. 4 Gero gyvenimo įvaizdžiai posocialistiniame mieste – būsto projektų naratyvų analizė.....	189
2.4.1 Būstas (Gyvenimas būste [nėra] veikla).....	190
2.4.2 Būsto projektai kaip uždaros sistemos.....	195
2.4.3 Gamta.....	196
2.4.4 Ramybė.....	200
2.4.5. Miestas.....	202
2.4.6 Uždarumas kaip privatumas	205
2.4.7.Šeima, bendruomenė, įvairovė	211
2.4.8.Prestižas, istorija, naujumas.....	218
2.4.9 Daugiabučiai	222
2.4.10 Būsto projektų erdvinės charakteristikos.....	225
2.4.11 Apibendrinimas: privatumo ideologija.....	236
2.5 Neoliberalios miesto plėtros natūralizavimas, Vilniaus kaip (po)(ne)politinio miesto samprata	243
2.5.1 Naujų būsto projektų reprezentacija žiniasklaidoje.....	247
2.5.2 (Po)(ne)politinio miesto samprata	253
Išvados	264
Literatūra.....	270

Įvadas

Miestai, kuriami politinių ir ekonominių veikėjų, plėtojami daugialypių interesų tinkle, yra pripildyti nevienalyčių erdvės kūrimo strategijų, *gero gyvenimo* mieste vizijų ir erdvės naudojimo taktikų, įprasminami erdves naudojančių, pasisavinančių gyventojų. Miestai yra fizinės erdvės: gatvės ir aikštės, namai, kambariai ir šaligatviai; šias fizines erdves persmelkia socialinės praktikos ir santykiai, o kartu – ideologinės erdvės, persmelktos atminties naratyvų ir ateities vizijų, perpinančių šiandieną. Politiniai, o kartu su jais ekonominiai pokyčiai, po valstybinio socializmo žlugimo kuriant rinkos demokratijos visuomenę, susiję su posocialistinių miestų fizinės ir ideologinės erdvės transformacija. Rinkos demokratijos visuomenės kūrimas po valstybinio socializmo žlugimo anksčiau šiai politinei, ekonominei erdvei priklausiusiose valstybėse, visuomenėse, miestuose susijęs su pokyčiais visose visuomenės ir individų gyvenimo srityse: nuo politinės sistemos kaitos iki kasdienio gyvenimo transformacijos. Kūrimas, ne vien perėjimas, nes naujos visuomenės metmenys nulemiami aktyviais politiniais sprendimais, o miesto metmenys – erdvės reprezentacijomis arba diskursais apie erdvę.

Posocialistinis Vilnius keičiasi, nors empiriškai tai tvirtinančių tyrimų dar maža. Miesto erdvė transformuojasi, anksčiau gyvos erdvės nunyksta, bet formuojasi kitos, mieste daugėja aptvėrimų ir iškabų „privati valda“, eteris prisipildo naujo gyvenimo „namuose, kurių vertėjo laukti“ pasiūlymų, viešoje erdvėje imama kalbėti apie getus, kuriais gali virsti socialistiniai mikrorajonai. Pakitę miestą formuojantys veikėjai kuria naujas urbanistines formas, atskleidžiančias miesto viziją ir sudarančias prielaidą socialiniam miesto gyvenimui. Naujos architektūrinės formos, urbanistiniai sprendimai, pastatų paskirtys kuria naują miesto erdvę, kartu persmelkiamą naujų socioerdvinės diferenciacijos modusų. Šioje disertacijoje analizuojamas urbanistinių posocialistinio miesto pokyčių aspektas – nauji būsto projektai. Iš urbanistinių

– architektūrinių sprendimų lauko įvairovės analizei pasirinktas būstas, kaip rašo Lefebvre'as (1991; 227) – vedantis nuo monumentų poezijos prie paprastų pastatų prozos. Monumentai, viešoji erdvė ir viešieji pastatai akivaizdžiausiai persmelkti galios ženklų ir politinės simbolikos, nagrinėjami atminties, nacionalinių naratyvų (per)konstravimo atžvilgiu, politinės reprezentacijos požiūriu (Huysen 2003, Harrison 2013, Diener ir Hagen 2013). Būstas, glaudžiau susietas su kasdienybe, brėžia privačios ir viešos erdvės priklausymo visuomenei ribas, atskleidžia susiskaidymo mieste mastą, yra susietas su socializacija, saugumu, miesto pralaidumu ir erdvine vaizduote (Bachelard 1994), konceptualizuojamas kaip potenciali priemonė bendruomenės mobilizavimui (Milstead ir Miles 2011), būtinų poreikių išpildymas (Marcuse 2012), namai ir su tuo susijęs reikšmių laukas (Jacobs 1961), būdas gyventi mieste ir pasisavinti, įprasminti aplinką (Lefebvre 1996), prekė, galinti įgyti didesnę ar mažesnę vertę (Cheshire 2009) ir veikti socialinį statusą (Gutman [1966] 2007). Būstas yra socialinė praktika savo sukūrimo atžvilgiu – kas, kaip ir kur stato būstui skirtus namus, gyvenimo būste praktikomis, santykio su kitais gyventojais, praeiviais, kitos paskirties veikla atžvilgiu. Tad naujos visuomenės kūrimo gairės ryškiai atsiskleidžia būsto analizėje. Miestas yra tarpusavyje susieta visuma (Jacobs 1961; Sennett 1990; Lefebvre 1991; Harvey 2009), ir būsto klausimai negali būti atsieti nuo miesto kaip visumos sampratos. Toks atsiejimas savaime supaprastina klausimus apie miestą. Šiame darbe būstas kaip analizės objektas išskiriamas siekiant suprasti jo formuojamą santykį su miesto visuma.

Pagrindinis dėmesys darbe skiriamas ne politiniams – ekonominiams posocialistinių miestų transformacijos veiksniams, gausiai analizuojamiems posocialistinių miestų analizės literatūroje (pvz.: Stanilov 2007; Sýkora ir Bouzarovski 2012; *Regional Studies* ar *Spatial Economic Analysis* žurnalai etc.), bet pastangoms suprasti naujus urbanistinius - architektūrinius darinius platesniame – socialinės ir fizinės erdvės ryšio kontekste. Darbe analizuojama naujais būsto projektais perteikiama posocialistinio miesto vizija, nes, pasak

Judithos Bodnar (2001; 8), „miesto erdvės analizė gali atskleisti subtilius socialinio pokyčio sluoksnius, neatsispindinčius aukštesnio lygmens svarstymuose“. Miesto pokyčio, perėjus iš valstybinio socializmo į „realiai egzistuojantį kapitalizmą“, analizės centre – per architektūrą atsiskleidžiantys ir tvirtinami pokyčiai posocialistiniame Vilniuje. Posocializmo sąvoka darbe vartojama dviem prasmėmis. Visų pirma – tai istorinis laikotarpis po valstybinio socializmo ir konkreči fizinė erdvė, kurioje šis projektas buvo įgyvendinamas. Šiuo istoriniu laikotarpiu kuriamos naujos urbanistinės – architektūrinės miesto erdvės formos. Antrąją prasmę ši sąvoka šiame darbe vartojama keliant klausimą: ar ir kokių būdu naujos urbanistinės formos Vilniuje yra posocialistinės? Nors diskutuojama, kiek šis terminas yra epistemologiškai – metodologiškai prasmingas, susidomėjimas posocialistiniais miestais ne mažėja, o auga (nuo 2000 metų gausu straipsnių ir knygų, skirtų posocialistinio miesto pokyčiams, publikuotų tiek posocialistinių, tiek kitų šalių autorių, pvz.: Hann 2004, Sykora 2007, Stenning et. Al. 2010, Hirt 2012, Diener ir Hagen 2013, etc.). Praėjus pirminiam transformacijos etapui išauga poreikis tiek teoriškai reflektuoti posocialistinės transformacijos procesus, tiek tyrinėti specifinius, lokalius istorinius miestus, jų patirtis, erdvės pokyčius.

Empirinio tyrimo objektu pasirinkti nauji būsto projektai Vilniaus mieste, nagrinėjami kaip posocialistinio miesto erdvės atvejais, tampa atsparos tašku siekiant suprasti posocialistinio miesto kaitą platesniame, miesto studijose plėtojamame, įvairovės diskurso kontekste. Vienas pagrindinių posocialistinės transformacijos bruožų – daugelio visuomeninio gyvenimo sričių dereguliacija. Atsakomybė už būsto gamybą ir paskirstymą perleidžiama privačiam sektoriui, kuriam naujas būsto formas. Būsto gamybos ir paskirstymo, statybų ir architektūros sektoriaus privatizacija sukuria erdvines pasekmes. Socialistinė būsto politika ideologiškai buvo skirta sukurti integruotą miestą, naikinti klasinę nelygybę, mažinti socialinius skirtumus. Šis miestas naujų ekonominių procesų ir pakitusios būsto politikos kontekste iš

santykiškai mišraus (o gal kaip tik homogeniško) ima skaidytis į ekonominiu pagrindu išsisluoksniuojančias teritorijas. Rezidencinė diferenciacija, su miestovaizdžio kūrimu susieta socioerdvinė kaita skatina kelti platesnius įvairovės mieste klausimus, susietus su normatyvine miesto vizija, ir kartu reikalauja šią viziją išskleidžiančio tyrimo.

Rezidencinės diferenciacijos klausimai, gausiai nagrinėjami socialinių mokslų literatūroje, pradėti empiriškai tirti ir posocialistinėje Lietuvoje (Lenkevičiūtė 2006; Krupickaitė 2009; 2010; Žilys 2013; Tereškinas ir Žilys 2013) (klasikiniai Jurgio Vanago tyrimai, atskleidžiantys gyventojų pasiskirstymą socialistiniame Vilniuje detaliai pristatomi Lenkevičiūtės (2006) monografijoje). Apolonijus Žilys (2013) naujausiame rezidencinės diferenciacijos tyrime nagrinėja posocialistinio miesto rezidencinės diferenciacijos modelius viena vertus, siekdamas nustatyti, ar esama rezidencinės diferenciacijos posocialistiniame mieste, kita vertus, kiek jos modelis artimas ar skiriasi nuo klasikinėje rezidencinės diferenciacijos literatūroje nagrinėjamų segregacijos ir socialinės atskirties formų Vakarų šalyse. Kaip pastebi geografė Dovilė Krupickaitė (2009, 2010), Lietuvos miestuose, ypač socialistiniu laikotarpiu pastatytuose rajonuose, „išlieka įvairovė“. Atitinkamai Vakarų miesto studijų literatūroje kalbama apie miesto „įvairovės nykimą“. Tiek politiniame, tiek akademiname Vakarų diskurse, augant migracijai, įgyvendinant miestų atnaujinimo programas, pertvarkant viešąsias erdves, keičiant kvartalų funkcijas, įgyvendinant ar naikinant socialinio būsto projektus, aktualizuojamas miesto segmentacijos ir įvairovės klausimas. Įvairovės klausimas svarstomas jam skirtose konferencijose (pvz.: *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*, vykusi Amsterdame 2011 m.), architektūros bienalėse (pvz. 2009 m. Roterdamo bianalės tema buvo *Atviras miestas (Open city)*, o 2012 m. – Venecijos bienalėje *Bendras pagrindas (Common ground)*). Viena vertus, siekiama įgyvendinti šį principą miestų plėtroje, kita vertus, gentifikacijos, viešosios erdvės ir dalyvavimo joje, aptvertų ir saugomų gyvenviečių studijos

a priori suponuoja demokratinės, visus įtraukiančios erdvės ir miesto įvairovės klausimą. Įvairovės klausimas tampa aktualus ir Lietuvos akademiniam lauke, tačiau į jį žvelgiama empiriškai – siekiama nustatyti gyventojų pasiskirstymą mieste pagal įvairius kriterijus: amžiaus, pajamų, išsilavinimo, ir daroma išvada, jog stebima nedidelė, bet potencialiai galinti augti diferenciacija (Lenkevičiūtė 2006; Krupickaitė 2009; Žilys 2013), tačiau nekliamas klausimas apie tai, ką reiškia įvairovės samprata. Stebint socioerdvinius miesto poslinkius keliamos hipotezės apie tolesnes išsidiferencijavimo tendencijas, tačiau jos paliekamos ateities tyrimams. Urbanistinės – architektūrinės formos, sparčiai gausėjančios posocialistiniame mieste, reikalauja ne vien empirinės apžvalgos: tipų, kiekio ar struktūros analizės, bet kelia klausimą apie jų reikšmę. Šių objektų statymas posocialistiniuose miestuose kelia teorinius įvairovės, architektūros, politiškumo ir socialumo klausimus. Būsto formos susietos su savitomis gyvenimo mieste vizijomis. Iš būsto projektų tyrimo atsiskleidžiančios miesto ir gyvenimo mieste vizijos interpretacija teorinės įvairovės sampratos analizės rėmuose leidžia atskleisti šį rezidencinės diferenciacijos tyrimuose praleidžiamą vertybinį matmenį – link kokio miesto strategiškai, vartojant de Certeau (1984) sąvoką, judama.

Miesto heterogeniškumo – homogeniškumo transformacijos procesai tampa akademių, politinių, meninių debatų tema. Jeigu įvairovės mažėja, kodėl tai laikoma neigiamu faktoriumi? Kuo grindžiama įvairovės kaip siektino idealo vizija? Iš kur ateina, ką savyje talpina šis diskursas? Ar pritaikius jį praktiškai miestų plėtroje jis pateisina savo politinį racionalumą? Ar galima suplanuoti miestą, fizinės erdvės planavimu paveikti, sukurti socialinius santykius? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, svarbu analizuoti pačią įvairovės sąvoką, tampančią akademių debatų, viešųjų intervencijų, architektūros ir urbanistikos diskurso dalimi, arba, kaip rašo Susan Fainstein (2005; 3) – naująja miesto planavimo ortodoksija, reikšmingu miesto planavimo diskurso raktažodžiu. Šiai koncepcijai ateinant ir į posocialistinius miestus svarbu viena vertus, analizuoti jos diskursyvinį lauką, kita vertus,

mėginti jo požiūriu suprasti urbanistinius pokyčius besitransformuojančiame posocialistiniame mieste. Neoliberalios miestų kaitos, socialinės įvairovės sampratos temos pastaraisiais dešimtmečiais Vakaruose iš akademinio diskurso persikelia į politinį ir viešųjų intervencijų lygmenį, taip pratęsdamos ir akademinį diskursą: vertinama socialinio maišymo politika, keliamos teisės į miestą idėjos, ieškoma naujų būsto modelių, plėtojamos socialinės architektūros, atviro miesto, taktinio urbanizmo idėjos, papildančios jau anksčiau miesto studijose plėtotas aptvertų ir saugomų gyvenviečių, gentifikacijos, segregacijos, getoizacijos studijas. Šis diskursas kol kas aplenkia Lietuvą. Miesto procesai, vertinami kaip natūralūs, būdingi „pereinamajam etapui“, mažai artikuliuojama iš ko ir į ką pereinama. Segregacijos pavidaluose, pasak Lenkevičiūtės (2006; 16), atsiskleidžia ne tik socialinės nelygybės mastas, bet ir tam tikra istoriškai apibrėžta vertybių ir tvarkos samprata, koks turi būti miestas. Būsto schemas, kaip nauja erdvė pakitusioje visuomenės situacijoje, atsiskleidžia kaip ideologiniai konstruktai, kuriuos reikšminga analizuoti kaip pasakojimus apie miestą. Tad darbe siekiama suprasti, sustruktūruoti įvairovės diskursą ir lokalizuoti jame posocialistiniame mieste stebimas urbanistines tendencijas, išryškinti šias urbanistines struktūras grindžiančias kultūrinės nuostatas. Keliamas klausimas, kaip šios naujos (erdvėlaikio prasme) būsto formos atskleidžia naują, o kiek tęstinį kultūrinį impulsą. Ką šios formos reiškia miesto gyvenimo atžvilgiu, kokias posocialistinio miesto gaires brėžia? Liutauras Kraniauskas et. al. (2012; 12) posocialistinės Klaipėdos studiją apibūdina kaip „dominuojančios miesto ideologijos kritiką posocialistiniame kontekste“. Šis darbas yra panaši pastanga suprasti per būsto įvaizdžius atsiskleidžiančią posocialistinio miesto viziją, taip mėginant peržengti miesto raidos viziją supančią tylą. Pasak Uitermarko (2012; 212), kritinių miesto studijų tikslas: dekonstruoti diskursyvines hegemonijas – natūralizuotus tikrovės įvaizdžius, reflektuoti pokyčius ir taip paskatinti debatus.

Disertacinio **darbo naujumą** nusako analizuojamas tyrimo objektas – posocialistinio miesto vizija, siūloma naujomis būsto praktikomis, ir jai suprasti atliekama teorinė miesto įvairovės sampratos analizė. Dažnai perpinantį miesto studijų tekstus įvairovės samprata neturi vieningo apibrėžimo, todėl darbe siekiama išanalizuoti, sustruktūruoti šį diskursą ir lokalizuoti jame posocialistinio miesto viziją, steigiamą per būsto architektūrinės – urbanistinės praktikas. Disertacinio darbo tema nėra išsamiai tyrinėta Lietuvos kontekste. Miesto procesai daugiau analizuoti urbanistų, pvz. klasikiniai Jurgio Vanago miesto sociologijos veikalai, daugiau besilaikantys funkcionalistinės miesto sampratos, pvz.: Miesto teorija (2003), 1996 metų vadovėlis *Miesto sociologijos pagrindai*. VGTU periodinis žurnalas „Urbanistika ir architektūra“ urbanistiniu požiūriu apžvelgia miestų ir jų dalių raidą, analizuoja architektūros stilistinę kaitą, paveldosaugos klausimus, architektūrinės formos, tvaraus planavimo, ekologijos architektūroje klausimus. Negausūs miesto tematikos straipsniai susieti su miesto kultūros tyrinėjimais (Lavriniec 2011, 2012; Kraniauskas 2011, 2012(a); Urbonaitė-Barkauskienė 2011), į šią kryptį įsilieja de Muncko (de Munck et. al. 2009) antropologinės Vilniaus miesto patirtys ir pašnekesiai su bendraautoriais: *Experiencing Vilnius: Insider and Outsider Perspectives*. Sociologijos instituto mokslininkai tyrinėja miestietiškos tapatybės klausimus ir vertybes (Vilniečių kultūrinis tapatumas ir jo raida, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę (2012 – 2014 m.), Projekto vadovas – prof. habil. dr. Arvydas Virgilijus Matulionis, projektą finansuoja Lietuvos mokslo fondas). Geografė Dovilė Krupickaitė atliko socialinės įvairovės Vilniaus mieste tyrimą, pristatytą pranešimu ir įtrauktą į Mileriaus, Tornau ir Dranseikos (2009) knygą *Rytų ir vidurio Europos miestų kaita: architektūriniai, kultūriniai, socialiniai aspektai*, pateikiamą diskusijų, interviu su architektais ir trumpų tyrimų pristatymų formatu. Taip pat su bendraautorėmis atliko aptvertos ir saugomos gyvenvietės ir gentifikacijos tyrimus keliose Vilniaus kaimynijose (Mickaitytė et. al. 2009; Pociūtė ir Krupickaitė 2007; Krupickaitė ir Pociūtė 2009; Krupickaitė ir Peciukonytė 2010 – 2011; Krupickaitė ir Standl 2004). Šie tyrimai nepateikia

teorinės posocialistinio miesto kaitos procesų analizės, tačiau suteikia vertingų įžvalgų apie gyventojų patirtį ir nuostatas. Rezidencinės diferenciacijos, selektyvaus mobilumo būsto atžvilgiu, galimų segregacijos scenarijų analizė pateikiama 2006 m. išleistoje Jolitos Lenkevičiūtės monografijoje *Vilnius im Wandel: Wohnsegregation in einer ostmitteleuropäischen Hauptstadt*. 2012 m. išleista Virginijaus Gerdvilio monografija *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje* išskleidžia funkcinis ir struktūrinius gyvenamosios statybos bruožus. Miesto struktūros požiūriu reikšminga Tomo S. Butkaus (2011) kultūrinių funkcijų analizė ir teorinė miesto kaip įvykio apžvalga. Pastaraisiais metais prasideda gilesnė ir kritinė miesto kaitos refleksija. Savo gyliu ir apimtimi reikšmingiausia miesto sociologijos studija galima būtų laikyti 2012 m. išėjusią monografiją *Klaipėdos diskursai 1990 – 2010 m.: sociologinė miesto tapatumų rekonstrukcija*, išleistą Klaipėdos universiteto mokslininkų kolektyvo (Kraniauskas et al. 2012), kurioje pradėta posocialistinio miesto ir jo naratyvų daugiasluoksnės tikrovės analizė. Joje taip pat apžvelgiama Klaipėdos miesto urbanistinė ir architektūrinė raida per nepriklausomybės dvidešimtmetį. Disertacijoje nagrinėjamų temų: socialinės įvairovės ir architektūros socialinio poveikio teorinei analizei Lietuvos mokslininkai nėra skyrę dėmesio. Kai kurie tyrimai vykdomi paraleliai šios disertacijos rengimui, pvz.: VDU mokslininkų įgyvendinamas gyventojų rezidencinės diferenciacijos didžiuosiuose miestuose tyrimas (vadovas prof. dr. Artūras Tereškinas. „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ 2011 – 2012 m. LMT mokslininkų grupių projektu programa.), straipsniai disertacijos tematika: Žilys (2013) ir Tereškinas ir Žilys (2013), Socialinių tyrimo centre vykdoma būsto politikos analizė („Būsto politika Lietuvoje: raida, problemos ir pilietinės iniciatyvos (2012 – 2013 m.)“). Projekto vadovė doc. dr. Jolanta Aidukaitė, projektą finansuoja Lietuvos mokslo fondas), socialinės geografijos srityje gyventojų surašymo pagrindu rengiama disertacija, kuria siekiama nustatyti gyventojų pasiskirstymą Vilniaus mieste pagal socialines charakteristikas (dokt. Vytautas Valatka, darbo vadovas Paulius Kavaliauskas, numatomas baigimas 2014 m.).

Posocialistinių miestų studijos suteikia išsamių empirinių duomenų apie šių miestų erdvės transformacijas: būsto formų pokyčius (Hirt 2006; Sykora ir Bouzarovski 2012), kintančius valstybės ir savivaldybės vaidmenis (Bodnar ir Molnar 2010), privatizacijos pasekmes (Marcuse 1996; Struyk 1996; Glock et. al. 2007), rezidencinės diferenciacijos modelius (Kovacs 1998; Kährlik 2002; Ruoppila ir Kährlik 2003; Ruoppila 2006), viešos ir privačios erdvės rekonfigūraciją (Ioan 2007; Engel 2007), urbanistines transformacijas (Tosics 2005; Molodikova ir Makhrova 2007; Sýkora ir Bouzarovski 2012), miesto planavimo pokyčius (Cavrič ir Nedovič-Budič 2007; Vujovič ir Petrovič 2007), aptvertų ir saugomų gyvenviečių plėtrą (Hegedús 2009; Polanska 2010; Csizmady 2011; Hirt 2012). Tai, jog straipsniai ir monografijos apie posocialistinių miestų erdvės transformacijas išeina ir gausėja 2012 – 2014 metais, atskleidžia ne slopstantį, o augantį sociologų ir geografo susidomėjimą miesto kaip posocialistinio raida. Ngrinėjama įvairovės tema apima platų studijų lauką, kuriame nuo neutraliai – neigiamai (Simmel 1906, Wirth 1938) traktuojamos ji tampa kritinės miesto studijų krypties leitmotyvu (Lefebvre [1974] 1991; Jacobs 1961; de Certeau 1984; Sennet [1970] 2008, 1990), perimama į naujas miesto plėtros praktikas legitimuojantį diskursą (Florida 2005) ir jo kritinius vertinimus (Ostendorf ir Musterd 2001; Musterd ir Andersson 2005; Arthurson 2008, Andersson et. al. 2010; Bacquw et. al. 2011; Bretherton ir Pleace 2011, etc.), ieškoma normatyvinių sprendimų, *kaip gyventi su įvairove* (Young 1990; Tonkiss 2003; Leeuwen 2010; Fanstein 2005, Amin 2002, 2006, 2009; Marvasti ir McKinney 2011; Bannister ir Kearns 2013 etc.), dokumentuojamas jos mažėjimas (Smets ir Salman 2008; Brenner et. al. 2012) ir analizuojamos skirtumo patirtys (Putnam 2007; Musterd 2009).

Darbo tikslas – išanalizuoti naujų būstų projektų naratyvų perteikiamą urbanistinę posocialistinio miesto viziją teoriniame įvairovės diskurso kontekste.

Darbo uždaviniai:

- Išanalizuoti įvairovės diskursą miesto studijų teorijoje. Konceptualizuoti įvairovės sampratą ir jos taikymą sociokultūrinei posocialistinio miesto erdvės reprezentacijų analizei.
- Išanalizuoti naujų būsto projektų formuojamą miesto viziją ir interpretuoti ją įvairovės mieste analizės kontekste.
- Atskleisti, kaip (de)politizuojamas viešas diskursas formuojamas apie naujas būsto formas.

Ginami teiginiai:

- Įvairovės samprata susieta su apibrėžta vertybių ir tvarkos samprata, normatyvine miesto vizija. Ji skirtina į du tipus: statišką ir dinaminę: įvairovė kaip asimiliacija ir konflikto valdymo diskursas ir įvairovė kaip politiškos bendruomenės samprata.
- Būsto projektais perteikiama tik ir tik viena prasmė – estetinė, statiško požiūrio į įvairovę perspektyva ir atmetama, paneigiama dinaminė įvairovės perspektyva. Posocialistiniame mieste atsiskyrimo situacija konstruojama kaip geistina.
- Naujos būsto praktikos atskleidžia posocialistinės visuomenės kultūrinę būklę, kurią apibūdina privatumo ideologija.
- Būsto projektai kaip posocialistinio miesto erdvės reprezentacijos gali būti interpretuojami kaip atskleidžiantys Vilniaus kaip ne-politinio miesto pobūdį.

Darbo metodika: Būsto projektai analizuojami atliekant kokybinę erdvės reprezentacijų turinio ir erdvės analizę. Analizuojami būsto projektus pristatantys tekstai ir projektų planai. Planai analizuojami kaip judėjimą ir buvimą erdvėje suponuojanti, formuojanti struktūra ir kaip ženklas, išreiškiantis, reprezentuojantis siūlomas socialines vertybes. Atlikta kokybinė žiniasklaidos pranešimų analizė, siekiant išsiaiškinti, ar ir kaip viešajame diskurse nauji būsto projektai yra konstruojami kaip (ne)politinis klausimas.

Darbo struktūra:

Disertaciją sudaro dvi dalys. Pirmojoje dalyje analizuojama įvairovės samprata ir jos santykis su urbanistine struktūra. Nagrinėjami su šia sąvoka sietini prieštaravimai, atskleidžiamas sampratos ambivalentiškumas ir normatyvinis turinys, dėmesys sutelkiamas į šios sampratos konceptualizavimo deskriptyvinį, analitinį, normatyvinį aspektus. Analizuojama, kaip ši sąvoka aktualizuojama ir kinta miesto sociologijos diskurse ir, įgijusi normatyvinį krūvį, perkeliama į „teigiančiuosius“ diskursus, susiejamus su įvairovę didinančiomis ar mažinančiomis intervencijomis. Išskiriami du pagrindiniai požiūriai į įvairovę: statiškas arba estetiškas ir dinamiškas arba demokratinis. Siejant įvairovės apibrėžtis su architektūriniais urbanistiniais sprendimais, darbe siekiama apibrėžti įrankius, leidžiančius sociologiniu požiūriu analizuoti architektūrinius – urbanistinius sprendimus, analizuojamas architektūros, fizinės erdvės konstravimo santykis su socialumu. Šia analize siekiama išskleisti prieštarigai teorinėse diskusijose perteikiamą „įvairovės klausimą“, siekiant lokalizuoti šiame diskurse urbanistinius posocialistinio miesto pokyčius.

Antrojoje dalyje analizuojami būsto projektai kaip posocialistinės erdvės atvejais. Analizuojama, kokia *gero gyvenimo mieste* vizija perteikiama projektų aprašymais ir jų fizine (erdvine) struktūra. Ši vizija interpretuojama įvairovės sampratos atžvilgiu. Analizuojama, kaip šios urbanistinės tendencijos artikuliuojamos viešajame diskurse. Būsto projektai nagrinėjami kaip savita posocialistinio miesto erdvė ir, pasitelkus Ranciere'o policinės tvarkos ir politikos skirtį, mėginama suprasti šios erdvės natūralizacijos prasmę posocialistinėje visuomenėje.

1. Įvairovės mieste samprata

Atsispyrus nuo įvade pateiktos problemos – kintančios posocialistinio miesto įvairovės, šioje dalyje siekiama konceptualizuoti miesto studijų literatūroje nagrinėjamą miesto įvairovės ar įvairovės mieste klausimą. Šis klausimas apima keletą aspektų – sąvokos turinį, šios sampratos vaidmenį miesto sociologijos diskurse ir jo kaitą. Įvairovės sąvokos vartojimo ir konceptualizavimo miesto studijų diskurse kaita atskleidžia problemišką ir daugiaprasmišią šios sampratos pobūdį, susietą ne vien su geresnės mokslinės apibrėžties paieška, bet politine/ideologine perspektyva į miestą, normatyvine geidžiamo miesto vizija. Miesto įvairovės klausimas susipina su klausimais apie miesto erdvę, kurioje įvairovė materializuojasi ar kuriai įvairovės trūksta, o erdvė, savo ruožtu, su urbanistinėmis¹ – architektūrinėmis miesto struktūromis, jų reikšme miesto heterogeniškumo ir homogeniškumo atžvilgiu. Miesto homogeniškumas ar heterogeniškumas savaime dar nėra aiškios sąvokos ir gali būti papildytos įvairaus deskriptyvinio turinio, pavyzdžiui, miesto įvairovė socialinių demografinių gyventojų charakteristikų, kultūrinių ir subkultūrinių skirtumų, funkcijų ir paskirčių, architektūrinės estetikos ir socialinių erdvinių praktikų požiūriu. Šios sąvokos taip pat gali būti skirtingai apibrėžtos normatyviniu požiūriu: ką daryti? kas veikia? ir kokia prasme? Kokio tikslo siekiama kuriant ar naikinant miesto heterogeniškumą ar

¹Disertacijoje vartojamos dvi sąvokos: urbanizmas ir urbanistika. Urbanizmas vartojamas vadovaujantis Wirtho (1938) „urbanizmo kaip gyvenimo būdo“ apibrėžtimi. Anglų kalba urbanizmas kaip miestokūra plačiausia prasme sutapatinamas su urbanistika, pvz.: modernaus miesto raidos požiūriu sutapatinama su urbanistika kaip mokslu apie konkrečius miesto formavimo procesus. Urbanistika lietuvių kalba ir lietuviškame kontekste įgauna labai siaurą sampratą kaip daugiau pozityvistiniais terminais paremtas „techninis“ mokslas apie konkrečius miesto formavimo procesus, kurie savaime gali būti kritikuojami vadovaujantis skirtingomis teorinėmis paradigmomis. Tad kalbant apie funkcionalistinį urbanizmą, veikia reikia vartoti urbanistikos sąvoką, nurodant į specialistų diskursą, tačiau, nurodant į sudėtingą miestų paskirties ir gyvenimo juose įsivaizdavimo diskursą, suformuluotą XX a. pradžioje ir formavusį ne vien miesto materialų audinį, bet miesto erdvines praktikas ir paremtą ne vien techniškai racionalių žinių, bet visuomenės ir miesto utopijų vizijomis, diskursą verčiau vadinti funkcionalistiniu urbanizmu. Lyginant šias sąvokas, pasitelkiant Harvey'aus (2009; 304) apibūdinimus, galima būtų sakyti, jog urbanizmas kelia klausimus apie miesto problemas, o urbanistika apie problemas mieste.

homogeniškumą ir kokių aspektų? Reikšminga įvairovės diskurso dalis – architektūros vaidmuo, susiejantis šį diskursą su erdve. Įvairovės diskursas gali būti susietas su erdve ir apeinant architektūros klausimus, kai tiriant socioerdvinę diferenciaciją analizuojamas gyventojų pasiskirstymas mieste nepaisant konkrečių struktūrų, kuriose populiacija gyvena, dirba, mokosi, etc. arba analizuojamos kultūrinės sąveikos ar atskirtys. Architektūros (plačiąja prasme – fizinės aplinkos) vaidmuo susietas su klausimais, ar gali būti suplanuota įvairovė, koks šiuo požiūriu architektūros – urbanistikos vaidmuo? Ar galima kalbėti apie naujų būsto projektų architektūrinę raišką nenukrypstant į architektūrinį determinizmą, o gal architektūra yra neutrali erdvė, kurią sociologui analizuoti neprasminga apskritai? Ar architektūra gali sukurti pokytį, kiek reikšminga dizaino kokybė? Šie klausimai taip pat nevienaprasmiai, nes, kaip bus siekiama atskleisti darbe – kelia dvejopo pobūdžio klausimus ar yra susieti su dviejų tipų prieigomis: socialinės inžinerijos ir politiškumo diskurso.

1.1. Socialinės erdvės samprata – erdvė kaip materialiai ir nematerialiai kultūra

Įvairovės ir būsto klausimų sąsaja veda prie poreikio apsibrėžti erdvės sampratą. Šioje disertacijoje vadovaujamesi socialinės erdvės ar erdvės kaip tankiai perpintos materialios ir nematerialios tikrovės ar kultūros samprata. Pasak Harvey'jaus (2009; 31), „erdvės formavimas architektūroje ir tokiu būdu – mieste, simboliškai atskleidžia mūsų kultūrą, jos socialinę tvarką, simboliškai išreiškia mūsų siekius, poreikius, baimes“. Tad siekdami vertinti miesto erdvinę formą, turime suprasti jos kūrybinę prasmę, ne vien fizinės dimensijas. Erdvė perteikia, išskleidžia, materializuoja kultūrą (Hillier ir Hansen 1989), tačiau kartu ją *formuoja*. Šis dvilypis erdvės charakteris daro ją akademiškai ir praktiškai reikšmingu analizės objektu. Erdvė apibrėžia *habitat*

ir formuoja *habitus*. Socialumas materializuojasi erdvėje, erdvinėmis formomis ir kartu erdvinės formos jį veikia skirtingomis dimensijomis, nuo vizualių erdvėje orientuojančių struktūrų (Lynch 1990), ikidiskursyvių judėjimo erdvėje patirčių (Hillier 2007) iki erdvių praktikų struktūravimo (Lefebvre 1991).

Apie erdvę ir architektūrą, būstą reikia kalbėti kaip apie materialią ir kartu nematerialią kultūrą. De Lauwe'as siūlo nesupriešinti ekologinės ir kultūrinės erdvės. Socialinė erdvė sociologo požiūriu yra kompleksiškas reiškinys, susidarantis iš topografinės, biologinės, antropologinės, laiko, ekonominės, geografinės, demografinės, kultūrinės erdvės ir t.t. Erdvė kaip materialioji kultūra yra ne neutralus konteineris, o socialinių santykių produktas, o kaip tokia yra perpinta kultūros tinklo, apibrėžiančio jos suvokimo ir naudojimo būdus. Šis tinklas nesuponuoja vieno visiems bendro erdvės apibrėžimo, veikiau erdvė kaip socialinis reiškinys yra perpinta skirtingais prasmėmis ir panaudojimo tinklais, kurių kai kurie yra dominuojantys, pvz., įtvirtinami teisiškai. Erdvės kaip nematerialios kultūros dimensija – tai visos materialioji kultūra apibūdinančios, įprasminančios, naudojimo ir vengimo gairės nusakančios nuostatos, simboliai, taisyklės, prasmės. Šie sluoksniai kartu yra ir skirtingi, ir persipynę, vienas kitą steigiantys ir atitinkamai veikiantys, tačiau netapatūs. Pasak Paul-Henry Chombart de Lauwe'o, „negalima analizuoti psichinio gyvenimo faktų nurodant į abstrakčią erdvę, kurioje lokalizuojami socialiniai vaidmenys. Matematinė erdvė negali pakeisti konkrečių erdvių, kuriose formuojasi individai ir grupės ar socialinė erdvė kaip jų sintezė“ (de Lauwe 1952²). Architektūros sociologas Robertas Gutmanas ([1970] 2007; 216) taip pat grindžia sociologinę būsto analizę kultūros skirtimi į du tipus – materialią ir nematerialią, pabrėždamas jų persipynimą. Materialioji kultūra yra įprasminama nematerialioji kultūra, jos simbolinėmis reikšmėmis, panaudojimo praktikomis. Tačiau materialioji kultūra taip pat veikia nematerialios kaitą.

Būstas yra reikšmingas ir kaip materialioji, ir kaip nematerialioji kultūra:

² de Lauwe, Paul-Henry Chombart. 1952. „Paris et l'agglomération parisienne“, in ed. Tom McDonough 2009; 71

viena vertus, jo fizinė išraiška – dydis, šviesumas, galimybė patekti; kita vertus – nemateriali kultūra – gyvenimo būste praktikos, įprasminimas ženklų sistemomis, erdvių simboliniu priskyrimu grupėms ir veiklai, statuso aspektas. Tokia skirtis svarbi vengiant architektūrinio determinizmo ir analizuojant, kaip pakitę simboliniai įprasminimai keičia materialią kultūrą. Miestas yra ir materialus, ir įsivaizduota bei suvokta tikrovė (Tonkiss 2011; 31). Miestai kaip intensyvios, tankiai supintos materialios tikrovės įgyja savo formą atmintyje ir suvokime.

Gutmanas ([1970] 2007), Tonkiss (2011) akcentuoja miesto erdvę kaip sudarytą ne tik iš formų, pastatų ir kitų apčiuopiamų dalykų, bet ir iš kalbos, reikšmių, įpročių, simbolių. Hillieris (2007, 2009) analizuoja erdvės konfigūracijų nukreipiantį ir tokiu būdu sąveikas formuojantį pobūdį. Socialinė erdvės samprata atsiskleidžia Simmelio darbuose: pasiskirstymas erdvėje yra „ne erdvinis faktas, pasižymintis sociologinėmis pasekmėmis, bet erdviškai formuojamas sociologinis faktas“. Ribos sukuria specifines patirties ir sąveikos konfigūracijas – erdvių atskyrimo ir jungimo būdai (sienos, ribos, tiltai, takai) suteikia objektyvų pavidalą subjektyvioms reikšmėms ir nukreipia subjektą erdvėje (Simmel 1997; 142). Simmelis sociologinėje erdvės analizėje identifikuoja modernaus miesto pokytį – kaip moderniam mieste pakitusi erdvė reikalauja naujų jos valdymo būdų, kurių viena pasekmių – *blasé* nuostata. Taip Simmelis padeda identifikuoti, kaip erdvė veikia kaip socialinis faktas, tačiau nekelia klausimų apie alternatyvias miesto kūrimo vizijas.

Išsamiausiai erdvės kaip struktūruojančios pobūdį, daugialypį erdvės charakterį atskleidžia Henrio Lefebvre'as trilypė erdvės dialektika. Lefebvre'as vietoj matematinės erdvės apibrėžties (jo koncepcijos formulavimo metu dominavusios akademiniam diskurse, ir iki šiol būdingos architektūros erdvės sampratai), pasiūlo erdvės kaip heterogeniškų, istoriškai specifinių socialinių praktikų produkto, socialiai pagamintos ir gaminančios, arba – sukurtos ir veikiančios koncepciją. Taip išplečiama erdvės kaip fizinę ir simbolinę dimensijas apimančio reiškinių samprata. Įvesdamas sąvokines triadas Lefebvre'as leidžia suprasti dialektišką erdvės kūrimo, poveikio ir

transformavimo sąveiką, per erdvės sampratą susieja ideologines struktūras su kasdieniu gyvenimu. Trilypė erdvės apibrėžtis apima tiek erdvės kūrimo būdus, tiek subjektus ir jų galią, tiek pačios erdvės efektus. (Socialinė) erdvė yra (socialinis) produktas, nes yra sukuriama konkrečiame istoriniame laike galią ją kurti turinčių subjektų³. Erdvė yra gamintojas, nes, kaip rašo Pierre'as Bourdieu (1995; 188), „sėkmingiausiai veikia tie ideologiniai efektai, kurie nesiremia žodžiais ir neprašo nieko daugiau, negu pritariančios tylos“. Erdvė kaip prielaida struktūruoja socialinius santykius nuo paprasto stovėjimo eilėje (Gibson 2008) iki Lefebvre'o (1991) analizuojamų funkcionalistinės urbanistikos nubrėžiamų erdvinių praktikų. Lefebvre'as (1991; 33) skiria tris erdvės matmenis arba momentus: erdvės reprezentacijos, erdvinės praktikos ir reprezentacijos erdvė arba sugalvota, suvokta ir išgyventa erdvės.

Erdvės reprezentacijos (sugalvota erdvė) yra diskursai apie erdvę arba diskursyviniai analizės ir planavimo profesijų režimai, ekspertinės žinios, kurios apibrėžia erdvę. Tai yra konceptualizuota, sugalvota, mokslininkų, urbanistų, planuotojų, technokratių skirstytojų ir socialinių inžinierių erdvė. Kiekvienoje visuomenėje, pasak Lefebvre'o (1991; 39), tai yra dominuojanti erdvė. Erdvės koncepcijų apibrėžimas yra socialinis gamybos procesas, susietas su žinių gamyba ir galios struktūromis. Erdvės reprezentacijos įtraukia socialines taisykles ir etiką. Erdvės kūrimo praktikos yra susietos su galia. Miestas neturi vienos apibrėžties, o miesto apibrėžtis yra susietos su įtraukimo ir atskyrimo mechanizmais, tokiu būdu tapdamos įvairių strategijų ir interesų kovos arena (Schmid 2012; 51), kas turi galios reikšti savo požiūrį į erdvės gamybą, gaminti erdvę, užimti teritorijas mieste, o kieno galimybės ribojamos: nuo teisinių ribojimų, pvz., važinėti riedlentėmis miesto aikštėje, iki fizinių ribojimų: aukštų bortelių, siaurų praėjimų, laiptų, finansinių apribojimų apsigyventi būste ar būti viešojoje erdvėje. Sugalvota erdvė – tai diskursai apie

³ Pvz. Ross Wolfe (2013) monografijoje „The Graveyard of Utopia: Soviet Urbanism and the Fate of the International Avant-Garde“ atskleidžia, kaip moderniojo avangardo ir tradicionalistinės eklektinės architektūros prielaidos kilo iš besivystančio kapitalizmo transformuotų laiko ir erdvės sąvokų: abstraktaus laiko ir abstrakčios erdvės, kartu konkretaus istorinio laiko ir konkrečios hierarchiškos erdvės sampratų susiformavimo.

erdvę, erdvės vizija, sistema, įvaizdžiai. Funkcionalistinė urbanistika atitinka modernaus miesto erdvės reprezentaciją kaip imperatyvi erdvės vizija. Tačiau taip pat ir sociologų bei kitų mokslininkų konstruojami miesto vaizdiniai, kokius pateikia Rodwinas ir Hollisteris (1984) savo redaguotoje kolektyvinėje monografijoje „*Cities of the mind. Images and themes of the cities in social sciences*“. Pasak Soja (1996; 67), šios erdvės yra galios ir ideologijos, kontrolės ir stebėsenos erdvės. Fizinė aplinka apibrėžia, kas yra socialinio vyksmo dalyvis – kas gali patekti į erdves. Planuotojai suformuoja kietąjį audinį iš anksto, siūlydami savo erdvės reprezentacijas. Tačiau niekada nėra visiško atitikmens tarp šių erdvės reprezentacijų ir erdvės pasisavinimo, jos poveikio, joje veikiančių erdvinių praktikų.

Erdvinės praktikos koncentruoja konkrečios visuomenės erdvę (Lefebvre 1991; 38), atskleidžia ryšį tarp kasdienės rutinos ir miesto tikrovės – „keliai ir tinklai jungia vietas, skirtas darbui, „privačiam“ gyvenimui, laisvalaikiui“ (Stanek 2011; 131). Tai sveiko proto lygmeniu suvokta erdvė, apimanti socialinę gamybą ir reprodukciją, susieta su konkrečiomis veiklų alokacijomis, susiejanti į visumą materialius objektus. Erdvinių praktikų samprata nurodo į materialinę socialinės veiklos ir sąveikos dimensiją (Schmid 2008; 36).

Reprezentacijos erdvės yra erdvės diskursai, erdvė, kuri gali būti pilnai išgyventa, pasisavinta, kuriai suteikiamas simbolinis matmuo. Žmonės, pasak Lefebvre'o, įprasmina erdvę ją pasisavindami: naudodami, žymėdami, transformuodami, taip investuodami į erdvę ir padarydami ją sava, įprasmindami kasdienėmis praktikomis. Reprezentacijos erdvės nurodo tiek į fizinę erdvę, tiek į erdvės reikšminę dimensiją. Tačiau fizinė dimensija įgyja specifinį pobūdį. Lefebvre'as (1991, 1995, 1996) vartoja šią sampratą dviem aspektais: asmeniškai svarbios, pasisavintos, išgyventos erdvės ir monumentų erdvės, nurodančios į miestą kaip kolektyvinį kūrinį. Pirmu aspektu – tai išgyventa erdvė arba kasdieniame gyvenime patiriama, prasminga erdvė. Antru aspektu, reprezentacijos erdvės, išreikšdamos kompleksinį simbolizmą sieja individą su bendruomene, kurdamos ryšį, grįstą patirtimi ir istorija, sieja

išgyvenamą laiką su individualia praeitimi, kolektyvine istorija ir įsivaizduojama kilme (Stanek 2011; 131). Abiem šiais aspektais fizinė erdvės dimensija nėra tik materialūs objektai, kuriems suteikta prasmė – tai materialiai konstituoti ir transformuoti objektai. „Erdvės gamyboje“ Lefebvre'as (1991) apibrėžia reprezentacijos erdvės sąvoką per simbolinę dimensiją, nurodančią ne į pačią erdvę, bet į kažką kito, pvz.: dievišką galią, gamtą, lytiškumą. Kartu reprezentacijos erdvėmis Lefebvre'o koncepcijoje tampa labai konkretūs objektai mieste: bažnyčios, kapinės, seni pastatai, aikštės, siejamos su objektais ar erdvėmis, reprezentuojančiomis žmonių grupę, jos sąsają su ar jos tęstinumą laike. Kasdienybės įprasminimo atžvilgiu išgyventa erdvė, pasak Schmido (2008; 40), nurodo į pasaulį, kaip jį žmonės patiria savo kasdieniame gyvenime. Tai yra dominuojama erdvė, kurią vaizduotė (ypač ne verbalinė) siekia pakeisti ir pasisavinti.

Taigi, sugalvota erdvė yra protinis konstruktas, suvokta erdvė yra fizinė, praktikuojama erdvė, o išgyventa erdvė yra erdvė, kuri gali būti modifikuojama kasdieniame gyvenime, tiesiogiai išgyventa per įvaizdžius ir simbolius, gyventojų ir naudotojų erdvė. Miestas yra jame esančių žmonių konkreti, praktinė patirtis, formuojama žmonėms pasisavinant erdvę kasdieninėmis praktikomis. Miesto patirtys, įgyjamos nuo vaikystės, perpintos atminimais, skirtingais jausmais, yra įrašomos į miesto erdvę. Taip miestas apauginamas prasmėmis ir pasisavinamas (Schmid 2012; 52).

Šie trys erdvės momentai nėra susieti priežastiniais ryšiais, taip pat nėra pilnai diskretūs, persilieja, bet nesusitapatina, egzistuoja dialektinėje įtampoje ir transformuojasi. Šios sąvokos nėra susietos ir su aiškiai atskirtiniais objektais kaip fizinė aplinka, tekstai – planai, žemėlapiai ir konkrečios socialinės praktikos, kurie susiejami vienas su kitu kaip sluoksniai. Viena vertus, tai skatina tyrinėti visus šiuos erdvės momentus, kita vertus, daro tyrimą labai painų. Išgyventos erdvės tyrimas socialiniuose moksluose artimiausias antropologams; urbanistai, ekonomistai, o ir sociologai, ypač miesto sociologijos pradžioje ir jos pozityvistinėse atmainose, kuria erdvės reprezentacijas, kaip prielaidas valdyti ir keisti miestą. Lefebvre'o erdvės

teorijos objektas, pasak Schmido (2008; 41), yra ne pati erdvė kaip tokia ar objektų paskirstymas erdvėje (kaip urbanistikos objektas), bet erdvės suvokimas aktyvia prasme, kaip nuolatos kuriamo ir perkuriamo santykių tinklo. Taigi ne savaime objektų – namų ir takų išdėstymas erdvėje yra reikšmingas, bet kas šiuo išdėstymu išreiškiama. Toks trilypis erdvės suvokimas leidžia analizuoti prieštaringas erdvės apibrėžčių, ideologijų ir patirties sąveikas. Pvz., de Certeau (1984) strategijos ir taktikų sąvokos nurodo į kontrolės ir pasipriešinimo ryšį, Lefebvre'o koncepcijoje erdvė, kuriama (gaminama) socialinėse praktikose, yra pasisavinama kaip įrankis, medija ir aplinka (Stanek 2011; 81). Prie erdvės kūrimo prisideda įvairios grupės. Konkretus, „išgyventas“ miestiškumas yra nuolatinių konfliktų ir derėjimosi pasekmė (Schmid 2012; 59). Urbanistai, miesto planuotojai, architektai projektuoja erdves, kurias vėliau pasisavina, pripildo išgyventa patirtimi gyventojai, praeiviai, darbuotojai. Erdvė nėra tiesiog duota, juo labiau neutrali prielaida. Ji yra suvokta, įsivaizduota – sugalvota ir išgyventa, jai paklūstama, ji transformuojama.

Erdvė, kuriama socialiniuose santykiuose, juos struktūruoja, išreiškia, kartu gali būti ir transformuojama. Tačiau, svarbus aspektas, kurį Lefebvre'as susieja su teise į miestą, yra tai, kad atsiskiria erdvės naudotojai ir kūrėjai. „Žmonės yra veikiami savo aplinkos ir kartu žmonės, naudodamiesi turimomis priemonėmis, gali keisti aplinką taip, kaip nori. Tačiau drama kyla iš to, kad tai retai tie patys žmonės, kurie yra veikiami aplinkos ir kurie turi priemones jai keisti“ (Lauwe 1952⁴). Lefebvre'o trilypė erdvės samprata apima skirtingus erdvę formuojančius veikėjus, kuriuos kitų autorių teorinės koncepcijos apima tik dalinai: tai politinė ir ekonomine galia disponuojantys subjektai – kapitalo, įstatymų, galios elitų reikšmė; „ekspertinėmis“ žiniomis disponuojantys architektai, miesto planuotojai; ir miestiečiai – gyventojų ir praeivių kasdienė patirtis, jų kasdiene veikla kuriamas miesto tekstas. Pvz., Josephas Rykwertas (2009) prieštarauja analizės prieigai, kurios pagrindiniai kūrėjai Čikagos

⁴ de Lauwe, Paul-Henry Chombart. 1952. „Paris et l'agglomération parisienne“, in ed. Tom McDonough 2009; 75.

mokyklos autoriai, traktuojančiai miestą kaip organišką, natūralią struktūrą. Miestas, jo požiūriu, yra manipuliuojamas planuotojų, politikų, architektų, finansuotojų, žemės ir gyvenviečių savininkų. Jų veiksmai, pasak Rykwerto (2009), veikia, kaip miestas atrodo, tad negalima kalbėti, kad miestas vystosi natūraliai. Tačiau Rykwertas mažiau dėmesio kreipia į tai, kaip konkretūs gyventojai, žmonės keičia miesto, konkrečių erdvių prasmes, pritaiko jas sau, į ką sutelkia dėmesį Michelis de Certeau (1984).

Šių erdvės momentų atskyrimas leidžia išskirti analizės pjūvį. Erdvė ar erdvės programa, projektas kaip būsto projektai posocialistiniame mieste analizuotini ne tik savo tiesioginio poveikio atžvilgiu, bet kaip diskursas, reprezentacija, erdvės konceptualinis matmuo – „gero miesto“ vizija. Jamesonas (2002; 205) teigia, jog „išgalėjusias simbolines vertybes tikrai galima nagrinėti kaip socialinius ir istorinius reiškinius“. Erdvės reprezentacijos, išreiškiančios miesto viziją, įgauna specifinę dimensiją – tai nėra „tiesa apie erdvę“, pasitelkiant Lefebvre'o (1991) sąvoką, jų reikšmė glūdi jų reprezentuojančioje dimensijoje, kuri nebūtinai sutampa su tuo, kaip erdvė naudojama, ar tomis pasekmėmis, kurios sukuriamos fiziškai įgyvendinus planą. Šiuo darbu siekiama ne išskleisti išgyventos erdvės pavidalus, bet atskleisti miesto įvaizdį, erdvės reprezentaciją, kaip ji koncentruojama būsto projektuose. Pasak Walterio Prigge (2008; 48), kai simbolinis erdvės charakteris, istoriškai diegiamas socialiniuose kontekstuose, nėra teoriškai rekonstruojamas kaip diskursyvių ir simbolių praktikų objektas, jis išlieka paslėptas ir nėra atpažįstamas kaip socialumą steigianti forma. Kaip rašo Gasioras-Niemiecas et. al. (2009; 247), nustojus traktuoti erdvę kaip objektyvią ar materialią kategoriją, kaip socialinį gyvenimą talpinantį konteinerį, erdvė gali būti išrandama ir įsivaizduojama daugybe skirtingų būdų, atsispindinčių naratyvuose, kuriais reprodukuojamos erdvinės konfigūracijos, artefaktais ir ženklais, tikslingai talpinamais erdvėje kaip prasmės artikuliacijos. Tad erdvės transformacijos tampa visuomenės kultūrinės gyvenimo plotmės indikacija.

Pasak Harvey'jaus (2009; 307), urbanizmas nėra vien erdvinės logikos kuriama struktūra. Jis susietas su ideologijomis, ir tokiu būdu

autonomiškai veikia žmonių gyvenimo būdą. Miesto struktūra veikia tolesnį socialinių santykių vystymąsi. Taigi vaizdinys, miesto formavimo vizija, Harvey'jaus (2009; 310) požiūriu, yra tirtinas klausimas. Erdvės organizacija atspindi ir veikia socialinius santykius. Harvey'jaus požiūriu modernaus miesto vizija turi ideologinį tikslą, dalinai išreiškia dominuojančių grupių ir institucijų ideologijas, dalinai formuojama rinkos jėgų. Kartu sukurta erdvė yra ženklinimo proceso, suteikiančio kasdieniam gyvenimui mieste prasmę ir kryptį dalis. Harvey'jus pabrėžia abipusę erdvės kūrimo ir veikimo santykį ir vaizdinių, įvaizdžių reikšmę.

1. 2 Įvairovės sąvokos prieštaravimas

Posocialistinio Vilniaus miesto urbanistinis, architektūrinis ir socialinis audinys transformuojasi. Nuo miesto, kuriame būsto politika ir pastangos užtikrinti lygias gyvenimo sąlygas daugeliui (ar visiems) gyventojams, maišant socialinius sluoksnius miesto rajonuose, buvo reikšminga ideologijos dalis, pereinama prie miesto, kuriame, Jane Jacobs (1961) žodžiais tariant, gyventojams ir miesto dalims priklijuojamos kainų etiketės. Socialistiniame mieste būsto gamybos ir paskirstymo būdai priklausė valstybei, o klasinių skirtumų mažinimas buvo vienas svarbių politinių tikslų. Kasdienį gyvenimą sinchronizuojančiose⁵ urbanistinėse struktūrose, grįstose moderniosios urbanistikos principais, gyveno daugelis socialistinės valstybės gyventojų. Posocialistiniame mieste žemė, būstas (tiek gamybos, tiek paskirstymo būdai) komodifikuojami, o rezidencinės diferenciacijos dinamika gali būti ir yra aiškinama ekonominėmis prielaidomis. Tačiau be šio materialaus pagrindo reikšminga ir kultūrinė kaitos dimensija. Perėjimas nuo socialistinio prie kapitalistinio miesto iškelia empirinius klausimus apie rezidencinės diferenciacijos dinamiką, tačiau taip pat ir platesnius klausimus apie

⁵ Nerijus Milerius. „Architektūra kaip kasdienio miesto ritmo sinchronizavimo priemonė“, vieša paskaita. 2011. Prieiga internete: <http://www.archfondas.lt/lt/pokalbiu/irasas/architektura-kaip-kasdienio-miesto-ritmo-sinchronizavimo-priemone>

pasirinkimą gyventi su „panašiais“ ir „skirtingais“ mieste, t.y. platesnius miesto įvairovės klausimus.

XX a. pradžioje Robertas Parkas⁶ rašė apie miestus kaip apie *susisiekiančių, bet nesusimaišančių* pasaulių mozaiką ir segregacijos procesą kaip įtvirtinantį moralinius atstumus tarp grupių, Loisas Withas (1938) konstatavo, jog heterogeniškumas – vienas iš trijų gyvenvietę kaip miestą apibūdinančių kintamųjų. XXI a. pradžioje *socialinis maišymas* (ang.k – *social mix*) tampa svarbia socialinio būsto politikos programa skirtinguose nacionaliniuose ir urbanistiniuose kontekstuose. Socialinis maišymas ir įvairovė, pateikiami kaip tvarumo kriterijus tarptautinių institucijų dokumentuose, tampa viešosios politikos, urbanistikos ir architektūros raktažodžiais (Fainstein 2005). Kartu tokia socialiai orientuota ir valstybės vaidmens reikalaujanti iniciatyva įsitvirtina ir išpopuliarėja laikotarpiu, apibūdinamu neoliberalizmo (Brenner ir Theodore 2002, Harvey 2005), popolitikos (Swyngedouw 2007, 2010) ar podemokratijos (Mouffe 2005) sąvokomis. Rašoma apie įvairovės miestuose mažėjimą, o socialinio maišymo klausimas tampa svarbia akademinių debatų dalimi (pvz. žr., Musterd ir Andersson 2005;; Musterd 2006; Joseph 2007; van Gent et. al. 2009; Musterd 2008; Arthurson 2008; Cheshire 2009; Duke 2009; Galster et. al. 2010; Chaskin ir Joseph 2010; Ellickson 2010; Bretherton ir Pleasce 2011; Arthurson 2012; Mugnano ir Palvarini 2013; etc.). Iš socialinių mokslų srities įvairovės samprata išplinta į urbanistinius architektūrinius diskursus, pvz.: architektūros bienalės, pavadinimais *Open City – Designing Coexistence*⁷, *Common ground*⁸, parodos kaip *Mix(cité)*⁹, kuriomis analizuojami urbanistinės ir socialinės įvairovės klausimai, kuriuose dalyvauja ir Lietuvos architektai¹⁰. Taigi, miesto įvairovė tampa probleminiu socialinių mokslų diskurso klausimu. Kodėl tai

⁶ Cituojama Lin ir Mele (2012;1).

⁷ Roterdamo architektūros bienalė, 2009

⁸ Venecijos architektūros bienalė, 2012.

⁹ Mix(cité) for the city of the future. Prieiga internete: <http://www.bouygues-immobilier-corporate.com/en/our-commitments/mixcite-city-future>

¹⁰ Pvz., Tado Jonauskio, Justinos Muliolytės ir Luko Rekevičiaus projektas *Multitalented City* buvo pripažintas geriausiu „Europian'11“ urbanistiniame konkurse Reimso mieste, Prancūzijoje.

vyksta? Kas atsitinka miestuose? Ar tai „tikrovės“, ar „diskursų“ kaita?

Nepaisant atsinaujinusio susidomėjimo įvairovės mieste tema, ši sąvoka gausiuose miesto studijų tekstuose išlieka nepermatoma, įvairiai traktuojama. Socialinių mokslų, medijų ir politinių programų sraute susipina vizija: įvairovės mieste mažėja, įvairovė yra vertinga ir įvairovę reikia skatinti ar atkurti; taip pat paraleliai formuojamas diskursas, jog įvairovė miestuose auga ir reikia spręsti jos padarinius (ang.k. *to deal with diversity*). Geografė Dovilė Krupickaitė (2010) rašo, jog Vilniuje, ypač socialistiniuose mikrorajonuose, išlieka įvairovė ir reikia dėti pastangas ją išlaikyti. Vilniaus miesto plane iki 2015 m. nurodoma, jog ketinama skatinti miesto įvairovę. Ką talpina ši sąvoka, kaip ji įgyja teigiamas ir neigiamas reikšmes, kurių atžvilgiu imamasi konkrečių intervencijų? Pavadinimai yra sutarimo klausimas, bet sąvokos talpina reikšmių lauką, ne tik aprašantį reiškinių, bet ir nubrėžiantį veiksmo gaires reiškinio atžvilgiu. Todėl svarbu analizuoti skirtingas įvairovės konceptualizacijas, susietas su skirtingomis darbotvarkėmis tiek siekiant suprasti „įvairovės“ augimą ar mažėjimą, tiek su naujomis erdvės reprezentacijomis siejamą darbotvarkę posocialistiniame mieste. Tad identifikavus, kol kas abstrakčiai, jog posocialistiniuose miestuose stebimas „įvairovės mažėjimas“ – toliau siekiama išskleisti pačią įvairovės sąvoką.

Įvairovės sampratos analizė apima klausimus apie šios sąvokos turinį, kas aktualizuoja socialinio heretogeniškumo ir homogeniškumo klausimus, kaip kontekstas, kuriame formuojamas įvairovės diskursas, leidžia suprasti įvairovės stokos ir pastangų kurti įvairovę pasekmes? Kokia prasme įvairovė ar jos stoka apibrėžiama kaip problema? Kas ją taip apibrėžia? Ir kam tai problema? Ar galima priversti žmones maišytis mieste? Ar galima pasiteisinančiai įgyvendinti socialinio maišymo idėją, suplanuoti įvairovę? Kokio mastelio įvairovė ar homogeniškumas yra „spręstina problema“? Kokios įvairovės reikia, kokios įvairovės norima, kokia įvairovė įmanoma, o kokia turėtų išnykti?

„Įvairovė“, rašo Marvastis ir McKinney (2011; 632), „esanti tiek mokslinio, tiek politinio diskurso dalimi, neturi universalios reikšmės“.

Empiriniu požiūriu miestas visada įvairus (net totalitarinėse sistemose, netgi stebint Didžiajam Broliui galimas minties ar elgesio nuokrypis), tačiau jo įvairovės apibrėžtis priklauso nuo pasirinktų kriterijų. Įvairovės sąvoka yra tiek „tikrovės“, tiek socialinių mokslų diskurso apie tikrovę dalis. Kaip tokia ji kelia klausimus tiek apie pačios tikrovės kaitą, tiek kalbėjimo apie tikrovę kaitą. Šie du aspektai persipynę, nes kalbėjimas apie tikrovę yra skirtas tikrovės perteikimui, bet kaip visi kalbėjimai „apie“ – lieka diskursu, o veikiau – skirtingais diskursais, išliekančiais atskiru pjūviu nuo pačios tikrovės, kaip ji reiškiasi istorinėje ir geografinėje erdvėje, ir kaip yra konstruojama ją suvokiančių, patiriančių gyventojų. Taigi, socialinės įvairovės diskursas apima akademinės perspektyvos – būdų artikuliuoti įvairovę - rekonstrukciją, pastangas suvokti įvairovę ir patį diskursą veikiantį istorinį kontekstą, ir socialinę inžineriją – intervencijas įvairovės atžvilgiu.

Daryti skirtį tarp tikrovės ir kalbėjimo apie ją prasminga norint suprasti, kaip skirtingų sąvokų konstravimas kartu talpina ir pasaulio sampratą, ir nuorodas, kaip veikti šio pasaulio atžvilgiu. Įvairovės sampratos turinys nėra vien aprašomasis, jis yra normatyvinis. Priklausomai nuo to, kaip pasitelkiamas šis diskursas, jo taikymas, kuriant erdvės reprezentacijas, sukuria skirtingas pasekmes. Tekste analizuojant įvairovės sampratą, įvairovė kaip analizės objektas traktuojama diskursyviai, kartu mėginant suprasti tiek diskursų kaitą, tiek tikrovės kaitą (suprantant, jog toks atsiejimas ir nėra pilnai įmanomas).

1.3 Įvairovės diskurso raida, įvairovė kaip problema, siekis ir nykstanti „miesto esmė“

2012 m. Paryžiuje vyko paroda Mix(Cite), kurioje pristatytos architektūrinės *įvairaus miesto* ar miesto, kuriame klesti įvairovė, vizijos. Tai atskiri projektai, siūlantys atitinkamai socialinio, kartų, funkcijų ar urbanistinių formų mišinį (Mix(cité)). Parodos apraše rašoma: „įvairovė, nors nėra natūrali miesto savybė, dėl socialinių ir aplinkos priežasčių šiuo metu yra politinio

konsensuso dalykas.¹¹ 2011 konferencijoje, susietoje su socialinio būsto klausimais, Sako Musterdas, socialinis geografas, tyrinėjantis socialinio maišymo politikos prielaidas ir rezultatus, kelia klausimą: kas yra įvairovė - priemonė ar tikslas? 2011 m. Amsterdame suorganizuota konferencija, pavadinimu „Pastangos priklausyti. Sprendžiant įvairovės klausimą XXI a. mieste“¹². XXI a. pradžioje miesto įvairovė tampa probleminiu klausimu, siekiu, normatyvinių svarstymų tema.

XX a. 7 dešimtmetyje Jane Jacobs (1961; 30) rašė, jog mieste bet kuriam asmeniui labiau tikėtina sutikti nepažįstamąjį negu pažįstamą asmenį ne tik viešo susibūrimo vietose, bet ir prie savo durų slenksčio. Miestai yra vietos, kur susitinka nepažįstamieji. Šis miestų bruožas, miestų įvairovė, kurią sudaro skirtingu paros metu mieste būnantys asmenys, įvairios erdvių paskirtys, kurios juos pritraukia, kuria tampriai susietą miesto audinį. Jacobs (1961), de Certeau (1984), Sennettas (1990, 2008), Lefebvre'as (1991, 1996), Harvey'us (2006, 2009, 2012) apibūdina įvairovę kaip „miesto esmę“, skirtumą kaip svarbią (būtiną) miesto patirties dalį. Pasak Jacobs (1961), Wirtho (1938), Rykwerto (2009), miestas savaime yra įvairovės generatorius. Kaip tokiu atveju suprasti šią požiūrio į įvairovę skirtį ir kaip jos požiūriu kalbėti apie posocialistinį miestą?

Tai reikalauja diskursyvaus įvairovės traktavimo pokyčio analizės. Įvairovės diskurso raidos analizė, skirtingos įvairovės sampratos artikuliacijos leidžia atskleisti, jog įvairovės klausimas yra susietas su specifine miesto veikimo samprata ir *gero miesto vizija*, kuri atitinkamai grįsta skirtingomis politinėmis racionalizacijomis, pvz., ekonominio naudingumo priešpastatomo socialiniam teisingumui. Miesto veikimo samprata nurodo į tai, kas laikoma miesto transformacijos veiksniais ar miesto gyvenimo pagrindu, pvz.,

¹¹ "Mix(cité), Villes en partage", paroda vyko l'Observatoire de la Ville, 2012 m. gegužės – liepos mėnesiais, Cité de l'architecture & du patrimoine, Paryžius, Prieiga internete: <http://www.bouygues-immobilier-corporate.com/news-room/mixcite-villes-en-partage-exposition-de-l'observatoire-de-la-ville-du-16-mai-au-15-juillet>

¹² „The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings“, Amsterdam (The Netherlands), Amsterdamas, 2011 m. liepos 7 - 9, prieiga internete: <http://www.rc21.org/conferences/amsterdam2011/>

pirmenybė teikiama rinkos veiksniams, kurie suteikia miesto žemei skirtingą ekonominę vertę ir atitinkamai paskirsto gyventojus pagal ekonominį pajėgumą ar akcentuojama bendruomenė, kuriai būdingi pirminiai ryšiai, nekonfliktiškumas, integracija kaip miesto gyvenimo pagrindas ar miestas traktuojamas kaip neharmoninga erdvė, kuriai būdingas konfliktas. Požiūriai į įvairovę pasižymi skirtingomis deskriptyvinėmis (kokia įvairovė mieste yra, kas sudaro įvairovę); analitinėmis (kodėl formuojasi arba nyksta įvairovė ir kokios to pasekmės); ir normatyvinėmis (kokia įvairovė turėtų būti, kaip spręsti susidūrimo su skirtumu patirtį), dimensijomis.

Įvairovės diskurso analizė leidžia suformuluoti du požiūrio į įvairovę tipus, kurie šioje disertacijoje atitinkamai pavadinami *statiška* ir *dinamiška* įvairovės perspektyvomis. Statiškas požiūris į įvairovę – tai morfologinis, estetinis požiūris. Miestas traktuojamas kaip tam tikra laike nekaiti visuma, įvairovė traktuojama kaip kontroliuojama ir susiejama su asimiliacija arba konflikto valdymu. Toks požiūris, kaip bus siekiama išskleisti, yra būdingas socialinio maišymo politikai, kūrybinio miesto perspektyvai ir tokioms urbanistinėms, architektūrinėms iniciatyvoms kaip Mix(Cite). Tai yra nuostata, jog įvairovę sudaro erdvėje paskirstytos vietos, veiklos ir kūnai, kuriems priskiriama apibrėžta vieta integruotoje sistemoje, todėl jis vadinamas morfologiniu – paskirstymo erdvėje požiūriu. Tokia įvairovė pavadinama estetinė, nes jos dažnai tapatus turinys išreiškiamas varijuojančiomis estetinėmis formomis. Su tokia samprata siejami klausimai: kokio mišinio, kokiame miesto mastelyje reikia, jog būtų sukurtos patrauklios kaimynijos, išspręstos socialinės problemos, sukurta integruota bendruomenė ar ekonominė sėkmė. Tokioje perspektyvoje keliamas klausimas, ar susimaišymas, ar veikiau segregacija atneša daugiau naudos, kokiu masteliu turėtų būti maišomasi (namo, gatvės, rajonų, miesto) ? Dinamiškas požiūris į įvairovę traktuoja miestą kaip tankiai supintą, potencialiai konfliktišką, laike besitransformuojančią visumą. Jeigu statiška perspektyva arba neįtraukia konflikto, arba veikia kaip konflikto valdymo diskursas, tai dinamiška perspektyva į įvairovę išryškina konflikto galimybę (kartais būtinybę) ir

teigiamus aspektus.

Pats klausimo apie įvairovę kėlimas prasideda nuo įvairovės transformacijos. Paraleliai socialinių mokslų literatūroje deklaruojamas įvairovės mažėjimas ir įvairovės augimas. Šis prieštaravimas susietas su skirtingu įvairovei suteikiamu turiniu. Kalbant apie įvairovės mažėjimą, nurodoma į augančią ar besitransformuojančią rezidencinę diferenciaciją ar segregaciją miestuose. Kai pabrėžiamas įvairovės augimas, kalbama apie migraciją, tačiau taip pat ir ekonominį atotrūkį, skirtingų gyvenimo būdų plėtrą mieste, skatinančią skirtingų (sub)kultūrų gyvenamųjų pasaulių susidūrimą. Šie du procesai: augantis gyvenamųjų pasaulių kiekis mieste ir kartu gyvenamųjų pasaulių segregacija aktualizuoja įvairovės sampratą, kurios atžvilgiu ieškoma intervencinių sprendimų.

1.3.1 Įvairovės transformacija

„Įvairovės nykimo“ diskursas susietas su gentrifikacijos, aptvertų ir saugomų gyvenviečių, segregacijos, atskirties studijomis. Šioje literatūroje identifikuojamas miesto pasidalinimo į panašių socialinių demografinių charakteristikų gyventojų teritorijas tendencijos, kurios apibrėžiamos kaip socialinė problema, kelianti galimų sprendimo būdų klausimus. Rinkos veiksmų veikiamame mieste gyventojai išsisluoksniuoja pagal ekonomines galimybes įgyti, nuomoti būstą, naudotis mieste teikiamomis paslaugomis. Globaliu mastu identifikuojamos kintančios ir augančios urbanistinės segregacijos tendencijos (Smets ir Salman 2008; Brenner et. al. 2012; Low 2006; Amin 2006). Miestuose stebimi gentrifikacijos procesai – iš pradžių padidinantis įvairovę, tačiau ilgainiui ją naikinantys. Kartu su gentrifikacija mažėja prieinamo būsto, vyksta ankstesnių gyventojų išstūmimas (Rykwert 2009; Lees 2008; Lees 2012; Atkinson 2008; Slater 2012;). Pvz., Atkinsonas (2008; 2630), Lees (2008) sieja gentrifikaciją su ambicijomis perkurti miestus skirtumą paneigiančiais būdais, atskirti vargingesnes grupes. Tokius projektus

Atkinsonas (2008; 2634) apibūdina kaip revanšistinius, reprezentuojančius platesnį, nors ir nevienalytį procesą, kuriuo remiamas aukštų pajamų namų ūkių dominavimas miestuose. Aptvertos ir saugomos gyvenvietės gausėja visame pasaulyje ir plinta kaip normali (t.y. savaime suprantama ir geistina) būsto forma (Bickford 2000; Sykora 2007, Bodnar ir Molnar 2010; Csizmady 2011; Polanska 2010, Hirt 2012), iš aukštesnės klasės privilegijos tapdamos ir vidurinėsios klasės gyvenimo standartu (Bickford 2000; Fanstein 2005; Csizmady 2011). Pasak Csizmady (2011; 3), net žemesnių pajamų grupės ima izoliuotis nuo skurdžiausių sluoksnių. Nuo paskutinio XX a. dešimtmečio iki dabar aptvertos gyvenvietės mieste ima plisti ir šalyse, kurioms buvo būdinga gerovės valstybė, nedideli klasiniai atotrūkiai, didelis socialinio būsto fondas, kaip pvz., Švedija¹³. Toks būsto standartas sparčiai plinta ir posocialistiniuose miestuose (Sykora 2007; Bodnar ir Molnar 2010; Csizmady 2011; Polanska 2010; Hirt 2012). Ziganelis (2009) tokį miesto plėtros modelį apibūdina kaip „bunkerių urbanizmą“.

Morfologiškai analizuojant įvairovę kyla klausimas apie įvairovės lokalizaciją. Įvairovė, susieta su masteliu, gali būti stebima miesto dalyse, taip pat ir įvairovė tarp miesto dalių, gatvėje ar tame pačiame name. Ar įvairovė miesto dalyse turėtų reikšti, jog miesto dalys yra kaip tarpusavyje panašūs, bet vidujai įvairūs klasteriai? Apie tai padeda kalbėti koncentracijos ir segregacijos sampratų skirtumas (Smets ir Salman 2008) ir jų sąsaja su pasirinkimu. Koncentracija reiškia, jog tam tikrose miesto dalyse koncentruojasi tam tikro tipo gyventojai, taip miesto dalims būnant vienodesnėms viduje, bet įvairioms tarpusavyje. Segregacija tampa priešingu socioerdvinio kontinuumo poliumi įvairovės, kaip lokalizuotinos miesto dalyse, sampratos atžvilgiu. Apie segregacijos situaciją kalbama tada, kai vienos grupės neįsileidžia kitų ar negali išjudėti iš savo miesto teritorijos, kai sukuriama fiziniai, teisiniai, ekonominiai apribojimai ir atsiribojimai (Smets ir Salman 2008; 1312).

¹³ Pvz., 2008 m. atlikus nacionalinio masto Švedijos gyventojų apklausą, nustatyta, jog vienas iš trijų gyventojų norėtų gyventi aptvertoje ir saugomoje gyvenvietėje. Prieiga internete: <http://www.tyrens.se/sv/Artiklar/Nyheter/2008/BoTrender08-svenskarnas-onskemat-om-framtidens-boende-kartlagt/>

Rezidencinė diferenciacija kritikuojama dėl netolygaus miesto resursų pasiekimo skirtingoms gyventojų grupėms miesto teritorijose, dėl to, jog resursų stokojančiose teritorijose gyventojai gauna prastesnes paslaugas, gyvena prastesnėje fizinėje aplinkoje. Reikia skirti etninį, socioekonominį, laisvanorišką ir prievartinį atsiskyrimą ir jų trumpalaikes ir ilgalaikes pasekmes (Lenkevičiūtė 2006; 163). Etninis diferencijavimasis gali suteikti resursų. Tačiau socialinis miesto segmentavimas veda prie augančios baimės mieste. Kai naikinamas skirtingų miesto aplinkų susidūrimas, ir susidūrimas tampa tik atsitiktinis, retas, socialiniai skirtumai tampa gilūs ir jų susidūrimas virsta prievarta. Tokiu būdu naikinamas miesto pasirengimas būti „miestišku“ – palaikyti miesto kultūrą. Erdvinė distancija tarp socialinių grupių padidina atsiribojimą ir susvetimėjimą nuo kitokio kasdienio pasaulio (altagswelten) (Lenkevičiūtė 2002; 37). Pasak Lenkevičiūtės (2006; 164), gyventojus, kurie negali sau leisti kito būsto, sieja ekonominė padėtis, tačiau dažniausiai jiems būdinga kultūrinė įvairovė. Tokia įvairovė yra potencialas konfliktui dėl greta egzistuojančių skirtumų ir, visų pirma, priverstinio buvimo greta charakterio. Haussermannas ir Siebelis (2002; 46 cituojama Lenkevičiūtės 2006; 164), sieja erdvinį atsiribojimą mieste su konflikto valdymu. Atskirtį kaip konflikto valdymą, kai konfliktas dislokuojamas, apibrėžia ir Harvey'jus (2012) bei Sennettas (2008). Erdvinis atsiribojimas – tai konflikto vengimo pastanga.

Būsto segregacija gali būti aptarta kaip dvilypis procesas. Viena vertus – įvairios socialinės grupės atsiriboja vienos nuo kitų erdviškai, kita vertus – diferencijuojasi pačios miesto erdvės – jos tampa tendencingai aukštai vertinamos ar apleidžiamos (Lenkevičiūtė 2006; 16). Taip miesto aplinka tampa priemone gaminti nelygybę. Kai nelygybė įtvirtinama miesto audinyje – sienomis, vartais, sudėtinga įvesti naujas atviro miesto sąlygas.

Įvairovės kaip problemiško reiškinių apibrėžtis susieta su tuo, kokiais kriterijais apibrėžiamas skirtumas. Tai gali būti ekonominiai skirtumai, su kuriais siejama miesto dalių, miesto resursų prieinamumo galimybė; kita vertus – kultūriniai skirtumai, susieti, viena vertus, su etniškumu, kita vertus, su iš įvairių gyvenimo būdų, šeimyninės padėties, amžiaus, subkultūrinių

priklausomybių kylančiais skirtingais elgesio standartais. Pirmuoju aspektu įvairovės klausimas siejamas su ekonomine nelygybe, antruoju – su skirtumo patirties, (ne)tolerancijos klausimais. Tai kelia klausimus ir apie koncentracijos problemišumą, ir apie asimiliaciją, konfliktą ar integraciją, ar skirtumų koegzistavimą. Klausimas apie mišrią socialinę miesto struktūrą ir gyventojų pasiskirstymą po miesto dalis susietas su klausimu, kiek toks pasiskirstymas yra pasirinktas. Pasirinkimo sąvoka leidžia analizuoti įvairovės, koncentracijos ir segregacijos perspektyvas. Pasirinkimas – svarbi sąlyga, leidžianti identifikuoti ne vien norą rinktis būstą tam tikroje miesto dalyje, bet ir galimybes rinktis.

Miesto studijos atskleidžia miestų gyventojų siekį vengti miesto kompleksškumo ir rinktis bendruomenes, sudarytas iš individų, kurių socialinės charakteristikos (gyventojų supratimu), atitinka jų pačių (Vesselinov et. al. 2007; Krupickaitė ir Peciukonytė 2010; Sennett 2008). Panašiomis kultūrinėmis preferencijomis ir panašiu ekonominiu kapitalu pasižymintys asmenys renkasi tam tikras teritorijas mieste pagal jų pobūdį, architektūrą, atstumą nuo miesto centro (Lenkevičiūtė 2006). Tai iškelia klausimus, kaip suprobleminama pasirinkimo gyventi su panašiais situacija.

Ar tie, kurie gyvena „atsiskyrę“, yra priversti tai padaryti, ar pasirinko gyventi tam tikroje teritorijoje – ar veikia abu šie veiksniai? Gyvenimas su panašiais į save gali būti ne trūkumas, o pasirinkimas ir privalumas. Pasak Renietso (2009; 19), dabar labiau negu anksčiau žmonės turi pasirinkti, kur ir su kuo gyventi ir gali susiskirstyti pagal socialines charakteristikas, gyvenimo stilių, interesus. Tačiau kyla klausimas, ar nėra taip, kad vieni renkasi, o kiti vis toliau nustumiami į nepageidaujamus miesto pakraščius (skirtingai nuo „pageidaujamų“ miesto pakraščių)? Harvey'jus (2009; 135) atskleidžia, kaip ekonomiškai vienos grupės gali rinktis, kitos negali, ar negali pasirinkti nebūti išstumtos (kaip ryškiai atskleidžia Vilnius miesto Šnipiškių rajonų medinės dalies gyventojų situacija¹⁴). Žmonės diferencijuojasi dėl įvairių priežasčių:

¹⁴ Vaivos Aglinskas etnografija Šnipiškėse atskleidžia tokį kvartalo gyventojų nevientisumą – dalis gyventojų siekia poSELėti vietą, joje likti, kiti norėtų išsikraustyti, tačiau negali to padaryti. Etnografija

ryšių, saugumo siekio, statuso ir saviraiškos, tačiau, skirtingai nuo ikimodernių miestų, saviizoliacija nebėra nedidelės mažumos luomiškai apibrėžtos atskirties privilegija, tai yra nekilnojamo turto rinkos siūloma prekė.

Cheshire (2009) požiūriu žmonės visada rinkosi gyventi su panašiais, homogeniškumas nėra problema, nes taip užtikrinamas gyvenimas pagal poreikius, gyvenimo stilių, vienodo lygmens paslaugų artumą (pasak šio politikos mokslų atstovo, kam žemų pajamų šeimai Montessori darželiai?). Pasak Cheshire (2009; 358), „kaimynijos pasirinkimas yra apribotas pajamų kaip ir visi ekonominiai pasirinkimai. Namai geresnėse kaimynijose kainuoja daugiau. Žmonės renkasi kaimynijas pagal tai, ką kaimynijos jiems siūlo: arba sukuria naudą, arba padidina pajamas. Specializuotos kaimynijos leidžia abu šiuos dalykus“. Toks požiūris atskleidžia viena vertus, statišką, kita vertus, ekonominę perspektyvą privilegijuojantį požiūrį į miestą. Tai susiję su keliais aspektais: a) kaimynijų ekonominė vertė, susieta su jų urbanistine ir resursų prieinamumo specifika yra ne savaime natūrali jų būklė, bet pasirinkimo formuoti miestą patraukliomis ir nepatraukliomis dalimis pasekmė; b) ne visi tiesiog pasirenka. Kai kurie yra pasirinkę, bet juos norima išskeldinti, nes žemė ir būstas rajone tapo brangūs, kas būdinga gentrifikacijos procesams; c) miestas traktuojamas kaip nesitransformuojantis.

Gyvenimas grupėse su panašiais (pagal subjektyviai suvoktas charakteristikas) žmonėmis nebūtinai reiškia segregaciją. Pasirinkimo nulemtas sprendimas, kur gyventi mieste pagal poreikius, atveda į tam tikrą miesto dalį. Jeigu miesto dalis pakankamai įvairi, žmonės į ją gali atvesti skirtingi tikslai ir taip nesiformuoti homogeniška gyventojų visuma, o miesto dalys transformuotis. Daugelis žmonių sąmoningai nesiekia gyventi su įvairiais žmonėmis, bet įvairovės idėją grindžiantys autoriai ir neteigia, jog žmonės turėtų to siekti. Kai sąmoningai siekiama gyventi su „įvairiais“ žmonėmis, kyla klausimas – kokie tie „įvairūs“ žmonės? Kitas dalykas yra rinktis gyvenamąją

parengta kaip baigiamasis magistro darbas, pristatyta EHU organizuojame miesto atminties seminare Colloquium Vilnensis ir pateikta publikacijai 2013 pabaigoje, taip pat publikuoja 2014 teminiame Santalkos žurnalo miesto studijų numeryje.

vietą, kur turėtų nebūti žmonių pagal iš anksto apspręstas charakteristikas: jaunų ar senų, su vaikais ar be, vienokio ar kitokio etniškumo, seksualinės tapatybės, pajamų lygmens, subkultūros ir t.t.

Pasiskirstymai pagal norą gyventi tam tikro tipo aplinkybėse, su tam tikro tipo žmonėmis taip pat gali lemti miesto, kaip Parko apibūdintų mažų socialinių pasaulių visumą. Prievartinis šių pasaulių maišymas gali sukelti neigiamas pasekmes, tačiau reikšminga atsižvelgti, kad pasirinkimas vyksta apribojimų, susietų su nevienodomis galimybėmis, kontekste. Pasirinkimo reikšmę akcentuoja Jane Jacobs (1961). Jos požiūriu, nuobodžios aplinkos yra paliekamos energingesnių, jaunesnių, iniciatyvesnių žmonių, tie kurie gali, tie išvyksta, mažai pritraukia naujakurių „iš pasirinkimo“ (Jacobs 1961; 273). Miesto dalys atsinaujina, kai pakankamai daug žmonių ima gyventi pasirinkę, o ne priversti. Atkinsonas (2008; 2627) siūlo kurti vietas, kurios pritrauktų tiek aukštų, tiek žemų pajamų gyventojus. Nors tokia yra daugelio nuosaikių požiūrių į miesto įvairovę siekiamybė – ji nėra neproblemiška. Atskirtis apima ne vien pajamų klausimus, bet ir socialinio dalyvavimo stoką, socialinę integraciją ir galios stoką, galimybę tapti pilnaverčiu, visuomenėje dalyvaujančiu, piliečiu (Murie ir Musterd 2004; 4442).

Ar miestų įvairovės mažėjimas yra naujas reiškinys? Aminas (2006, 1015), Brenneris et. al. (2012) miesto susiskaidymą laiko naujo pobūdžio reiškiniu, kuriam būdingas naujas atsietumo mastas ir intensyvumas, susietas su masine migracija į miestus, valstybės paramos naikinimu, rinkos individualizmu, darbo trūkumo veikiama nelegalios ekonomikos plėtra, kapitalo atitraukimu iš rizikingų, nepatrauklių vietų, augantis atotrūkis tarp turtingų ir vargšų visose miesto gyvenimo srityse. Tačiau, kaip pastebi Fainstein (2005), nauja ne tiek pati segregacija, kiek pastangos ją spręsti. Luominėje valstybėje, visuomenėje, mieste socialiniai sluoksniai taip simboliškai atskirti, jog ne tik socialiai prasmingai nesąveikauja, bet jokia prasminga reikšmė „nemato“ vieni kitų. Tokia „natūrali“ sluoksnių atskirtis negali išlikti visuomenėje, kurioje plečiasi teisių diskursas. Nelygios sąlygos mieste tampa problema, o ne natūralia daiktų tvarka. Kita vertus, individualios

iniciatyvos suabsoliutinimas neoliberaliojoje paradigmoje grąžina netolygų pasiskirstymą į objektyvios natūralios daiktų tvarkos pavidalą.

1.3.2 Diskurso raida

Miesto įvairovė tampa tiek akademinė, tiek praktinė problema augant industriniams miestams. Viena vertus, pats modernaus miesto augimas, pritraukiantis gausias gyventojų grupes ir kuriantis „naują gyvenimo būdą“, kita vertus, naujų jo gyventojų – darbininkų padėtis mieste paskatina akademinės refleksijas, kurios sudaro įvairovės diskurso pagrindą. Dviejų autorių tekstus galima laikyti įvairovės diskurso socialiniuose moksluose ištakomis: Georgo Simmelio ([1903] 2002) *Metropolis ir dvasinis gyvenimas* ir Friedricho Engelso *Darbo klasės padėtis Anglijoje* ([1845] 1998) bei *Būsto klausimas* ([1872] 1995).

Simmelio esė *Metropolis ir dvasinis gyvenimas* ([1903] 2002) kompleksiskai išskleidžia įvairovės sampratą: didmiestis atskleidžiamas kaip įvairovės erdvė, veikianti specifinės miestietiškos asmenybės vystymąsi. Įvairovė apibrėžiama kaip išskirtinė miesto savybė, susieta su darbo pasidalinimu, gausiais ir skirtingais gyvenimo būdais. Ji įgyja tiek neigiamą, tiek teigiamą miesto gyvenimo matmenis. Viena vertus, naikina pirminius ryšius ir su jais siejamą kultūrą, veda į anonimiškumą ir racionalų, susvetimėjusį santykį su svetimaisiais, kita vertus, leidžia plėtotis subjektyviai kultūrai, atsietai nuo normatyvinių mažo miestelio ar kaimo reikalavimų. Įvairovės diskursas formuojamas kaip modernaus miesto, kuriame sunyksta luominis, aiškiai apibrėžtas santykis tarp socialinių grupių, kaip ir jų apibrėžta padėtis socialinėje sistemoje, įvaizdis. Įvairovė išlaisvina „subjektyvią kultūrą“ ir ardo tai, kas ją varžo – „tradicinius“ ryšius.

Taigi, Simmelis nuo miesto sociologijos pradžios suteikia miestui ir jo tyrimui dialektinį charakterį. Iš šio nedidelio teksto perimamos programinės didmiesčio ar miestietiško gyvenimo būdu supratimo idėjos. Jis nubrėžia dvi

santykio su įvairove mieste kryptis. Pirma, jo idėjos pereina į Čikagos miesto sociologijos mokyklos tekstus, kuriuose plėtojama anti-miestiška pozicija, t.y. būdingas neigiamas heterogeniškumo traktavimas. Wirthas (1938), susitelkdamas į šio specifinio – miestietiško – gyvenimo įvairovės erdvėje būdo analizę, įvairovę (heterogeniškumą), apibrėžia kaip vieną iš trijų, be dydžio ir tankumo, miestą apibūdinančių bruožų, tačiau susitelkia į įvairovės sukeltas neigiamas, dezintegruojančias pasekmes. Ekologinės Čikagos mokyklos autoriai viena vertus, plėtodami socialinio darvinizmo idėjas, nekelia kritinių klausimų apie tai, kaip miesto gyventojai konkuruoja dėl erdvės miesto teritorijoje, kita vertus, miestą traktuoja ne kaip socialinio gyvenimo, o kaip visuomenės suirimo vietą (Lefebvre 1996; 205). Miestas traktuojamas kaip natūraliai besivystanti ekosistema. Čikagos mokyklos sociologai vengė platesnių socialinių ekonominių veiksnių analizės ir kapitalizmo studijų apskritai ir biologiškai konceptualizavo miesto gyvenimą. Žmonių ekologija – tai žmonių prisitaikymo prie aplinkos studija. Ekologinė mokykla miesto gyvenimą traktuoja kaip prisitaikymą prie jau egzistuojančių sąlygų, o ne kaip konkurenciją dėl ribotų resursų, kuri dažnai sukelia konfliktą. Kapitalizmo, nekilnojamo turto industrijos, politinių institucijų vaidmuo nepatenka į ekologinės mokyklos dėmesio lauką (Gottdiener ir Hutchinson 2011; 65, 73). Neigiamą matmenį įvairovė įgyja tiek „prarastos bendruomenės“, tiek „išsaugotos bendruomenės“ (Wellman 2006) autorių perspektyvoje.

Antra, Simmelio tekstas tampa „įvairovės kaip miesto esmės“ diskurso prielaida, jo idėjos plėtojamos normatyvinėje santykio su įvairove analizėje (pvz.: Tonkiss 2003; Leeuwen 2010). Jeigu Simmelio tekstas įvairovę apima plačiai kaip miesto, kuriame susipina skirtingi gyvenimo būdai, būklę, Engelso perspektyva nukreipta į ekonominę nelygybę ir su ja siejamą segregaciją. Jo dėmesio centre – nelygiavertė darbininkų padėtis Anglijos miestuose. Engelso perspektyva tampa segregacijos diskurso pagrindu. Engelso idėjos reikšmingos kritinės krypties perspektyvai (pvz., Harvey 2009; Marcuse 2009; Brenner et. al. 2012), nagrinėjančiai ekonominę nelygybę mieste ir keliančiai klausimus apie teisingo miesto formavimą. Engelsas ([1872] 1995) įveda hausmanizacijos

terminą, vėliau vartojamą tiek kalbant apie moderniuosius socialinio būsto projektus, tiek apie gentifikaciją. Jis nusako atskirties tarp darbininkų gyvenamų rajonų atskirtį miestuose, taip pat procesą, kurio metu atnaujinant rajonus gyventojai yra išstumiami į kitus tokios pačios būklės rajonus, taip ne sprendžiant problemą, o pakeičiant jos lokalizaciją mieste.

Įvairovės kaip neigiamo reiškimo traktavimas susietas su anti-miestiška pozicija. Lefebvre'as (1996) pastebi, kad Engelsas nerašė apie miestą. Jis rašė apie būsto klausimus. Čikagos mokyklos idėjos kaip ir moderniosios urbanistikos vizijos yra anti-miestiškos. Problemos mieste sutapatamos su miestu kaip problema ir taip siekiama naikinti miestą ar tai, kas sudaro specifinę miesto kultūrą. Kartu su modernaus miesto gimimu imami plėtoti anti-urbanistiniai diskursai, formuojasi (paradoksaliai nukreipta prieš miestą) urbanistikos disciplina. Įvairovė įgauna teigiamas konotacijas, kai pats miestas imamas laikyti pozityvia erdve.

Įvairovės artikuliacijos pokytis įvyksta su kritinių studijų skirtimi nuo ekologinės mokyklos. Miestas ir miesto įvairovė tampa vertybe XX a. 7 dešimtmetyje kritiniame miesto studijų diskurse. Miesto įvairovės sąvoka kritinėje teorijoje imama vartoti ne kaip aprašomoji ar miesto – kaimo skirtumą apibrėžianti sąvoka, bet paverčiama politiniu klausimu. Kritikuojamas tiek ekologinės mokyklos aprašomasis pobūdis, tiek XX a. pirmajai pusei būdingas modernistinis – funkcionalistinis miestų planavimas, atkreipiamas dėmesys į didėjančias ir kintančias segregacijos formas. Įvairovė susiejama su galios klausimais. Moderniojo avangardo meninių ir socialinių idėjų virsmas į stambaus mastelio urbanistinius sprendimus, tiek kuriant naujus miestų rajonus, tiek pertvarkant senus (miesto atnaujinimas), tiek statant ištuštus miestus, sukėlė kritikos bangą. Beveik paraleliai Jacobs (1961), Sennettas ([1970] 2008), Lefebvre ([1968]1996; [1974] 1991) ima kritikuoti tiek fizinę, tiek socialinę skaidančią ir skiriančią, bet ir homogenizuojančią miestų erdvę ir veikėjų, turinčių galios keisti miestus veiksmus. Taip 7 – 8 dešimtmečiais įsitvirtinančios kritinės miesto studijos yra nukreipiamos į kapitalizmo poveikio miestui kritiką ir kapitalistinės urbanizacijos analizę. Kritika, visų

pirma nukreipta prieš planuojančią valstybę, susiejama su gyvenimo sferų reguliavimu, kontrole. Prancūzų autoriai, pastebi ir Sharon Zukin (2011; 10), skirtingai nuo Čikagos mokyklos, atkreipia dėmesį į tai, jog erdvė yra gaminama. „Ji neatsiranda ir nesivysto natūraliai. Kaip socialinis produktas ji reikalauja specifinių zonavimo įstatymų, finansinių valstybės subsidijų, pasižymi potencialu paskatinti žmones išsikelti prieš jų valią. Erdvės gamyba visada reprezentuoja kapitalo galias, implikuoja politinius elitus ir provokuoja kolektyvinį pasipriešinimą“.

7 dešimtmetyje suintensyvėjantis kritinis miesto studijų diskursas įvairovės sampratą kaip teorinį įrankį nukreipia prieš funkcionalistinės urbanistikos struktūras, susietas su specifiniu požiūriu į miestą, miesto problemų sprendimą, formuojančias specifinę erdvinę patirtį ir lokalizuojančias tam tikras visuomenės grupes. Ši kritika nukreipta į moderniosios urbanistikos ir architektūros idėjomis grįstus būsto kūrimo sprendimus. Po II pasaulinio karo kartu su socialdemokratinės krypties Vakarų valstybėse įsitvirtinimu dideliame būsto poreikiui miestuose patenkinti statomas socialinis būstas. Vakaruose toks būstas nesukūrė klasinio sumaišymo (su didesnėmis Skandinavijos šalių, Nyderlandų išimtimis (pvz., Uitermark (2012) analizuoja Amsterdamą kaip „realiai egzistavusį teisingą miestą“, kuriame socialinis būstas nesiejamas su klasiniu paskirstymu kaip Paryžiuje (Jawaid 2010)), Kapitalistinėse šalyse socialinio būsto projektai neįgyvendino klasinio sumaišymo, nes namų ūkiams, kurių pajamos buvo aukštesnės tiesiog buvo nepatrauklu (Lenkevičiūtė 2006; 168). Šia politika ir siekiama išspręsti miestų problemas, ir, kita vertus, miestų problemas supaprastinamos iki būsto klausimų (Lefebvre 1996; 79).

Socialinės įvairovės klausimas po emancipacinio 7 dešimtmečio atnaujinamas 9 – 10 dešimtmečiais ir nukreipiamas į neoliberalaus miesto projekto kritiką. Suintensyvėja aptvertų ir saugomų gyvenviečių tyrimai kaip atsakas į konsoliduojamą neoliberalųjį kapitalizmą ir, atitinkamai, saugumo, privatumo, statuso išskirtinumo vertybes. Keliami segregacijos prielaidų, masto, įvairovės reikšmės ir įgyvendinimo galimybių bei architektūros

vaidmens kuriant pokytį klausimai. Įvairovės diskursas fragmentuojasi į empiriškai tyrinėjamus aspektus: segregaciją, gentifikaciją, aptvertas ir saugomas gyvenvietes, viešosios erdvės nykimą, baimės geografijos raidą ir t.t. Miesto įvairovės siekinys perkeliamas į viešąsias intervencijas ir susiejamas su neoliberaliose valstybėse įgyvendinamu dvikrypčiu procesu: iš vienos pusės atsiskyrimo, iš kitos – maišymo. XX a. pabaigoje fordistinės visuomenės kritikos idėjos konsoliduojamos į naują – neoliberalią paradigmą ir tai atitinkamai veikia tuos pačius būsto klausimus, su kuriais siejama kritika XX a. viduryje. Jeigu Jacobs (1961) ar Lefebvre'as ([1974] 1991) kritikuoja socialinio būsto projektus, XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje jie imami naikinti, taip kartu sumažinant prieinamo būsto kiekį ir pratęsiant segregacijos praktikas. Vieni tiesioginio sunaikinimo būdu (šie projektai, pradėti griauti 8 dešimtmetyje, tebegriaunami šiandien), kiti privatizuojant būstą. Minimizuojama pati socialinio būsto politika ir socialinis būstas imamas sieti su pačiomis silpniausiomis visuomenės grupėmis. Būsto komodifikacija ir neoliberalėjanti nacionalinių valstybių politikos kryptis „klijuoja kainų etiketes“ populiacijai ir miestuose didėja miestų dalių diferenciacija ir homogenizacija, formuojasi naujos atskirties formos.

Kaip atsakas į „mažėjančią“ įvairovę XXI a. imamos formuluoti *atviro miesto* (Rieniets et. al. 2009), *politinės urbanistikos* (Carbonell 2011) idėjos, besiremiančios radikaliomis XX a. vidurio kritinių studijų idėjomis, ypač Lefebvre'o ([1968] 1996) *teisės į miestą*, Jacobs (1961) *miesto kaip organizuoto kompleksiskumo*, Sennetto (2008) *netvarkos, atviro miesto* idėjomis. Perimamos idėjos, jog įvairovė yra pozityvi vertybė, būtina demokratiškam miestui. Ir greta praktinių poreikių užtikrinimo aktualizuojama simbolinio erdvės pasisavinimo reikšmė kultūriškai skirtingame mieste sprendžiant potencialiai konfliktuojančius būdus - teisės į miestą siekius.

Paskutinio XX a. dešimtmečio autoriai koncentruojasi į ekonominę nelygybę, išreiškiamą naujomis urbanistinėmis formomis: aptvertos ir saugomos gyvenvietės, gentifikacija ir priemiesčiai tampa tyrimų objektais. Šiame diskurse įvairovė išlaiko pozityvų matmenį ir nagrinėjamos įvairovę

naikinančios ir įgalinančios politikos ir urbanistinės miesto formos. Įvairovė įgauna moralinį matmenį kaip „miesto esmė“ ir pozityvi moralinė miesto vertybė. Su tuo siejama pozicija, jog per įvairovę mokomasi demokratijos ir pilietiškumo (tokia pozicija vadovaujasi, pvz., Sennettas (1990, 2002, 2008), Bickford (2000), Reniets et. al. (2009)). Šioje perspektyvoje įvairovė nesiejama su bendruomeniniu solidarumu. Šioje perspektyvoje įvairovės traktavimas įgauna dvi dimensijas: pirmoji teigia, jog įvairovė traktuojama kaip pozityvi miesto savybė, skatinanti miesto demokratiškumą ir žmogaus asmenybės vystymąsi; antroji - įvairovė traktuojama kaip jau egzistuojanti būdinga miesto savybė, esama padėtis, ir keliamas klausimas, kaip elgtis įvairovės akivaizdoje. Tokioje perspektyvoje keliami skirtingų socialinių grupių matomumo, tolerancijos, kontakto ir konflikto klausimai. Lefebvre'o suformuluota „teisės į miestą“ idėja aktualizuojama miesto studijose, kaip atsakas į neoliberalią urbanizaciją, gyventojų pasyvumą, „kūrybinio miesto“ idėjas, lokalizuojančias kūrybingumą „kūrybinėje klasėje“ (Kraetke 2012). Plėtojami 7 dešimtmetyje iškelti klausimai: a) segregacijos prielaidos, mastas, kaita; b) įvairovės reikšmė ir įgyvendinimo galimybės; c) architektūros vaidmuo – kiek reikšminga dizaino kokybė – ar ji gali sukurti pokytį mieste?

Richardo Floridos (2005) suformuluotoje kūrybinio miesto koncepcija įvairovė įgauna savitą matmenį, besiskiriantį nuo kritinės perspektyvos. Vienas iš Floridos skiriamų sėkmingo miesto kriterijų, be talento ir technologijų, yra tolerancija. Tolerancija Floridos koncepcijoje nurodo į tam tikrų grupių buvimą miesto teritorijoje, kurių buvimo kuriama miesto kultūra pritraukia kūrybinės klasės profesionalus, taip didinant miesto ekonominį pajėgumą. Florida (2005; 131), matuodamas regionų įvairovę ir jos galimybes pritraukti aukštos kvalifikacijos darbuotojus, skiria tam tikras grupes: bohemą, imigrantus, homoseksualus. Taigi Floridos koncepcijoje įvairovė tampa priemone tikslo pasiekimui – miestų ekonominio pajėgumo didinimui. Įvairovę sudarančios kategorijos fiksuojamos apibrėžtais kriterijais. Floridos koncepcijoje įvairovė ir ekonominis augimas neprieštarauja, įvairovė sustiprina ekonomikos augimą. Taigi Floridos koncepcija pozityviai apibrėžia įvairovę ir nesieja jos su

konfliktu, kylnčiu iš skirtingų gyvenamųjų pasaulių susidūrimo.

Klausimas apie įvairovę, kaip spręstiną problemą yra susietas su potencialiu konfliktu ir jo valdymu mieste. Įvairovės naikinimas mieste susietas su konflikto naikinimu, pvz izoliuojant etnines grupes, koncentruojant socialiniam būstui skirtus namus, keliantis į aptvertas ir saugomas gyvenvietes, projektuojant būstą vienodam vartotojui. Balansas, pusiausvyra ir konflikto naikinimas yra klasikiniai urbanistikos uždaviniai. Faucault (1984; 239) urbanistikos pradžia sieja su kontrolės diskurso raida. Kurto Wimmerio utopija – distopija *Equilibrium* (2002), kaip dauguma distopijų, perteikia modernizmo vizijas, kuriomis kuriama nepolitiška visuomenė be konfliktų.

Vienas aspektų, siejamas su įvairovės mažinimu miestuose yra saugumas. Saugumas įgyja kelis aspektus. Viena vertus, kad galima būtų būti miesto erdėse, jos turėtų būti pakankamai saugios, kita vertus, saugumo klausimai šiuolaikiniame mieste yra stiprinami taip, kad vis daugiau elgesio aspektų kriminalizuojami kaip deviantiniai, plečiamas baimės diskursas. Miestuose daugėja apsaugos, bet kartu ir baimės, keliančios didesnę saugumo mechanizmų poreikį. Ziganelis (2009; 191) skiria dvi strategijas, susietas su augančiu saugumo poreikiu: visiškas skaidrumas – stebėsenos, arba visiško nepermatomumo – izoliavimosi, virstančio *bunkerių urbanizmu*. Saugumo, pasiekiamo per visišką skaidrumą vizija kuriama XX a. literatūrinėse distopijose ir architektų, urbanistų utopijose. Jeigu XX a. pradžia persmelkta industrinio miesto triumfo, skaidrumo, permatomumo, efektyvumo idėjomis ir socialistinėmis vizijomis, tai XX a. pabaiga, XXI pradžia – neperregimumu, saugumu, savanoriška ir nesavanoriška segregacija. Įvairiomis išliekančios miesto vietos, reklamuojamomis dėl savo „miestiškumo“ ar net galimybe susidurti su „kitokiu“, virsta „įvairiapusiško“ gyvenimo mieste salomis, o kitos miesto dalys atitrūksta, kaip monofunkcinės, be gyvybės (Reniets 2009; 20).

Taip, XXI a. įvairovės diskursas įgyja keletą krypčių: a) pozityvus įvairovės vertinimas per kūrybinio miesto koncepciją (Florida 2005) ir „planavimo įvairovei“ diskursą, perimamas iš kritinės perspektyvos, pabrėžiančios įvairovės reikšmę; b) atviro miesto koncepcijai priskirtini

tyrimai, besiremiantys iš Lefebvre'o (1996) „teisės į miestą“ perspektyva: tai teisingo miesto, atskirties patirties etnografinės analizės, „bendro pagrindo“ kūrimo paieškos; c) morfologinis požiūris į įvairovę, įvairovė kaip asimiliacijos diskursas – socialinio maišymo perspektyva. Socialinio maišymo kaip viešosios politikos intervencijos vertinimai taip pat skirstytini į perspektyvas pagal įvairovės sampratos lokalizaciją: ca) įvairovės didinimas yra pozityvus, nes sukuria resursus atskirtoms grupėms; cb) negatyvus, nes apima asimiliacinį diskursą, kuriame, kuriant socialiai mišrią aplinką, siekiama asimiliuoti mažiau ekonomiškai pajėgias visuomenės grupes ir skatinama gentrifikacija; cc) negatyvus, nes eikvoja valstybės lėšas nesukurdamas pridėtinės ekonominės vertės, nes įvairovė traktuojama kaip ekonomiškai nenaudinga. Taigi, galima brėžti pagrindinę skirties liniją tarp ekologinės, kritinės mokyklų, ir neoliberalaus požiūrio į miestą.

Taigi, XXI a. diskurse įvairovė iš neigiamos, dezintegruojančios miesto savybės tampa pozityvia, bet nykstančia miesto vertybe. Tačiau įvairovė nėra savaime pozityvią būklę nusakanti sąvoka. Svarbus įvairovės ir stratifikacijos santykio klausimas. Toks klausimas reikšmingas, kai įvairovė apibrėžiama klasiniais, ekonominiais, o ne gyvenimo stiliaus, šeimyninių, seksualinių pasirinkimų ar etniškumo požiūriu, nors šie veiksniai gali būti daugiau ar mažiau susieti su klasiniais skirtumais. Įvairovės ir stratifikacijos santykio problema yra tokia: ar erdviškai sumišusios klasės turėtų asimiliuotis – taigi turėtų mažėti stratifikacija, bet kartu mažėti ir įvairovė; ar klasinė įvairovė turėtų išlikti, o tai reikštų klasinės tvarkos palaikymą. Kokiu būdu tada įvairovė tampa moraline dimensija ir pozityvia miesto vertybe? Tokią dimensiją įgauna postuluojuant a) įvairovės neišvengiamumą; b) susidūrimo su įvairove atveriamą: ba) žmogiškumo raidą (Sennett 2008); bb) miesto gyvenimo gyvybingumą (Jacobs 1961; Lefebvre 1991; Stevens 2007).

2011 m. vykusią konferenciją *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings* pradedančiame pranešime Justusas Uitermarkas, nurodydamas Amsterdama, kuriame užtikrinama įvairovė, kaip „idealų miestą“ ir „teisingą miestą“, iškelė klausimą, kaip mokslas gali

prisidėti prie teisingo miesto formavimosi. Taigi, įvairovė tampa nebe neutralia ar neigiama, dezintegruojančia miesto savybe, suponuojama kaip teisingo, „gero“ miesto dalis. Ekonominė nelygybė ir segregacija, rezidencinė diferenciacija išlieka svarbūs klausimai, bet yra tampriau perpinami simbolinio erdvės pasisavinimo ir kultūrinio susidūrimo klausimais, o empirinės studijos nukreipiamos į atskirties patirties, pastangų priklausyti, simbolinio erdvių pasisavinimo ir grupių konfliktų etnografijas (pvz., Schad 2011; Meissner 2011; Kulz 2011; Wiesemann 2011). Įvairovė susiejama su teise į miestą politiniu, simboliniu, ekonominiu požiūriu, dalyvavimu, „teisingo miesto“ koncepcija, kitybės ir tapatumo kūrimo procesais. Įvairovė priimama kaip vienareikšmiškai pozityvus, nors valdymo iššūkius keliantis ir kartu teisės į miestą koncepciją persvarstyti reikalaujantis reiškinys. Toks emancipacinis ir teisingumo diskursas, pozityvi įvairovės traktuotė, skiriasi nuo klasikinio neutralaus ar neigiamo įvaizdžio. Įvairovė, susieta su socialinio teisingumo perspektyva, atsiskiria nuo įvairovės kaip normalizacijos perspektyvos ir statiškos įvairovės traktuotės, sietinos su kūrybiniu miestu ir architektūriniais požiūriais, komodifikuojančiais skirtumą iki spektaklio (Rykwert 2009; Carden 2011).

1.4 Objektyvi ir subjektyvi įvairovės sampratos

Siekiant suprasti skirtumo (santykio su „kitu“) ir įvairovės reikšmę mieste svarbu atskirti objektyvią ir subjektyvią įvairovės sampratas. Socialinio maišymo politikos vertinimuose, remiantis empiriniais ekonominio efektyvumo kriterijų indikatoriais, gyventojų požiūris į įvairovę gyvenamojoje kaimynijoje analizuojamas retai. Intervenciniam diskursui būdinga objektyvuojanti įvairovės traktuotė. Socialinė įvairovė mieste gali būti traktuojama kaip objektyviai egzistuojanti, išmatuojama charakteristika: kokie, kokiais požymiais pasižymintys socialiniai elementai, koku tankumu ir mišrumu yra išsidėstę erdvėje. Toks apibrėžimas *iš išorės* susietas su statistiniu

tam tikrų skirtumų įvardijimu kaip reikšmingų skirtumų. Paprastai tai pasiskirstymas pagal pajamas ir etninę sudėtis. Iš išorės įvairovė (kaip ir kaimynijos būklė) apibrėžiama veikėjų, turinčių pakankamai galios apibrėžti reikšmes kitiems žmonėms. Viešai komunikuojamas toks apibrėžimas ima veikti, pvz., kaip atskleidžia Musterdas ir Anedronas (2005), didindamas kaimynijų stigmatizaciją. Arba, kaip siekia įrodyti Jacobs (1961), viešosios intervencijos, kurios vadovaujasi objektyvuojančiu įvairovės apibrėžimu, bet neatitinka vidinės kaimynijos dinamikos, sustabdo kaimynijų galimybes atsinaujinti. Tokį įvairovės apibrėžimą iš išorės kuria politinė–administracinė struktūra, kuri kartu su įvairovės apibrėžimu imasi ir veiksmo jos atžvilgiu – viešųjų intervencijų. Taip pat, tokį įvairovės apibrėžimą iš išorės formuoja ir socialiniai mokslininkai, nubrėždami gaires, kas yra įvairovė – vieni ją skatindami, kiti abejodami jos nauda. Įvairovė abiem šiais atvejais priimama kaip realus miesto teritorijos matmuo. Be abejo, ji turi realumo matmenį, nes amžiaus, lyties, šeimyninės padėties, etniškumo, pajamų ir turto, kaip ir kitų socialinių demografinių charakteristikų įvairovė, yra statistiškai susieta su varijuojančiais poreikiais, pagrindinėmis judėjimo mieste trajektorijomis, galimybėmis, tačiau reikšminga ir jos subjektyvi dimensija, būtent, koks skirtumas yra socialiai reikšmingas.

Subjektyvusis įvairovės matmuo nurodo į socialiai reikšmingo skirtumo sampratą. Tai yra įvairovės suvokimas „iš vidaus“, t.y. ką gyventojai (praeiviai, miestiečiai – priklausomai nuo analizės lygmens), laiko įvairove ir kaip ją vertina. Subjektyviai apibrėžta įvairovė – tai skirtumai, svarbūs kaimynijos gyventojams, suvokti skirtumai. Kokie tai skirtumai ir kaip gyventojai juos vertina, yra empirinis klausimas. Galimi skirtumai tarp gyventojų apima didžiulį skaičių galimų klasifikatorių, kurių vieni gali būti svarbūs vienoms grupėms, kiti – kitoms, įvairiai sietis: tai amžius, šeimyninė padėtis, etniškumas, gyvenimo stiliaus standartas, profesijos, seksualinė orientacija, būsto tipas – ar kaimynai yra būsto savininkai, ar nuomininkai. Nuo įvairovės suvokimo, kokie skirtumai yra socialiai suvokti kaip reikšmingi, priklauso elgesys to skirtumo atžvilgiu (Leeuwen 2010). Pvz., aptvertų ir

saugomų gyvenviečių gyventojai skirtumą supranta negatyviai, tačiau koki?

Įvairovės ir jos trūkumo pasekmės veikia ne vien percepcijos, bet „realiuoju“ lygmeniu, Tonkiss (2011) požiūriu materiali atskirties ir nelygybės organizacija nurodo ribas postmoderniai traktuoti miestą kaip įsivaizduotą erdvę. Materialūs skaidantys objektai veikia tai, kaip miesto erdvės yra suvokiamos ir praktikuojamos. Tačiau priešingai, galima pasakyti ir tai, kad kaip suvokiama ar įsivaizduojama erdvė, taip joje elgiamasi. Tokie įsivaizdavimai nebūtinai yra ar nėra tik individualūs, yra kolektyviniai, tačiau kintantys, susiformuojantys transformuojantis konteksto veiksniais. Taigi, įvairovė nėra savaime objektyvus reiškinys. Ji gali būti apibrėžta iš *viršaus* miesto planuotojų ar mokslininkų, besivadovaujančių supaprastinta požiūrio į tikrovę paradigma, tačiau skirtumas yra veikiau santykis negu aprašomas faktas. Subjektyvi skirtumo samprata kyla iš požiūrio, jog žmonės santykyje apibrėžia, koks skirtumas yra socialiai reikšmingas. Sennetto (2008) idėjos leidžia interpretuoti, jog kuo didesnė distancija tarp grupių, tuo daugiau skirtumų tampa socialiai reikšmingais. Formuojamas erdvinis atskyrimas kartu prisideda ir prie nuostatų formavimo.

Taigi, įvairovė pasižymi trim dimensijomis, priklausomai nuo to, kas ją apibrėžia ir koku lygmeniu ji veikia. Ji yra suvokta: tam tikri skirtumai apibrėžiami kaip socialiai reikšmingi skirtumai (kai asmuo ar grupė mano, kad kitas asmuo ar grupė reikšmingai skiriasi ir tai vertina pozityviai ar negatyviai). Musterdas (2008) tyrė modernių rajonų gyventojų požiūrį į tai, ar kaimynija yra socialiai mišri, Bannisteris ir Kearnsas (2013) analizuoja tolerancijos skirtingų subkultūrų atstovų elgesiui ribas. Subjektyvios įvairovės atžvilgiu atsiskleidžia tai, jog socialiai reikšmingu gali tapti ir konfliktą provokuoti bet koks elgesio, išvaizdos, tapatumų skirtumas. Objektyvizuota samprata nurodo į įvairovės apibrėžčių konstrukciją iš išorės. „Reali“ įvairovės apibrėžtis nurodo į iš skirtumų kylančias materialias pasekmes. Realumas yra veikiamas tiek suvokimo, tiek objektyvacijų, tačiau grindžiamas pragmatiškai - apibrėžiama per galimybes. Pajamos, materialinė padėtis yra akivaizdžiausias realios įvairovės pavyzdys. Įvairovė tampa *realia* (realia savo pasekmėmis) ir dėl

suvokto skirtumo (kaip socialiai reikšmingo skirtumo). Jeigu asmuo save priskiria etninei grupei ir tapatinasi su ja, ir greta gyvena dvi grupės, kurios tapatinasi su skirtingu etniškumu, ir/ar tapatina kitą grupę su skirtingu etniškumu, skirtumas įgyja realumo per skirtingus gyvenamuosius pasaulius.

Objektyvios ir subjektyvios sampratų skirtis prasminga pabrėžiant socialiai reikšmingo skirtumo sampratą. Ši samprata apibrėžia skirtumą kaip santykį, socialinių grupių nuostatas vienos kitų atžvilgiu. Jeigu ekonominiai skirtumai apibrėžia galimybes mieste, kiti skirtumai yra susieti su tapatumais, kultūrinėmis apibrėžtimis ir iš jų kylančiomis skirtingomis elgesio normomis. Susidūrimas su tokiomis skirtingomis elgesio normomis gali nebūti pozityvi patirtis. Putnamo (2007) socialinio kapitalo tyrimas atskleidžia, jog imigracija ir įvairovė skatina socialinę izoliaciją. Sumažėja socialinis kapitalas tiek grupėse, tiek tarp grupių. Pilietinis aktyvumas neigiamai koreliuoja su etnine įvairove. Pasak Christiaanse (2009; 30), atitolusių ir nesąveikaujančių skirtumų poveikis yra destruktivus. Taip formuojasi bendruomenės, neturinčios bendro intereso kolektyvinio gyvenimo atžvilgiu. „Kitokių“ elgesio normų apibrėžtis gali būti vis labiau plečiama. Pvz., Baillergeau (2011) analizuoja tai, kaip elgesys anksčiau viešojoje erdvėje apibrėžiamas tik kaip nesusipratimas, imamas kriminalizuoti kaip mažinantis kitų viešųjų erdvių naudotojų „gyvenimo kokybę“. Banisteris ir Kearnsas (2013; 2707) skiria netoleranciją elgesiui, gyvenimo būdui, įsitikinimams, socialinėms grupėms, išvaizdai. Tokie tapatumų susidūrimai gali skatinti konfliktus. Įvairovės mažinimas tampa konflikto valdymo diskursu. Vis didesnis skirtumų atskyrimas skatina baimės diskurso augimą ir nesugebėjimą susidurti su skirtumu. Įvairovė kelia iššūkius solidarumui, trumpuoju laikotarpiu įvairovė ir bendruomenė nėra suderinamos (Putnam 2007; 165), tačiau, kaip pabrėžia Putnamas (2007; 164), tai kelia poreikį sutelkti dėmesį į gebėjimą gyventi su skirtumu ir transformuoti pačius tapatumus. Tokia subjektyvi įvairovės samprata sudaro prielaidą erdvinių struktūrų, kurios kuria atskirtį, kritikai, taip pat kelia klausimus apie būdus „gyventi su skirtumu“ mieste.

1.5 Normatyvinės perspektyvos į įvairovės klausimo sprendimą

Miesto įvairovės sampratą persmelkia platesnis normatyvinis įvairovės diskursas. Įvairovė nėra tiesiog empirinis faktas, ir kaip toks nėra objektyvi, t.y. sudaryta iš aiškiai apibrėžiamų diskrečių charakteristikų. Įvairovė susikuria ir nyksta, kinta skirtingose miesto dalyse, kaip ir požiūris į tai, kokie skirtumai yra reikšmingi. Priklausomai nuo įvairovės apibrėžties, skirtingai veikiama jos atžvilgiu. Jeigu antiurbanistinėje Čikagos mokyklos miesto vizijoje miestas (kuriam būdinga įvairovė) tampa erdve, ardančia bendruomeninius ryšius, silpninančia solidarumą, Lefebvre'ui (1996; 1991) ir Sennettui (1990, 2002, 2008) miesto erdvė (ir įvairovė, kaip jos forma) įgyja moralinę reikšmę. Lefebvre'ui (1996, 1991) – tai kolektyvinis meno kūrinys, susietas su poetiniu žmogaus buvimu, galimybe transformuoti visuomenę ir kurti skirtumo erdvę. Sennettui (2008; xxiii) didelis, tankus ir netvarkingas miestas yra erdvė, kurioje dėl susidūrimo su skirtumu įgalinamas žmogaus kaip asmenybės augimas ir žmogiškumas apskritai. Taigi, miestas ir įvairovė kaip jo išraiška tampa ginčytina normatyvine erdve. XX a. pabaigos – XXI a. pradžios įvairovės, panašumo, tolerancijos, socialinio kapitalo tyrimai, nors apimantys kiek skirtingus nagrinėjamos tikrovės aspektus ir skirtingai juos artikuluojantys, veda link bendro klausimo, kaip kurti sugyvenimą kartu. Šiame diskurse empirinė medžiaga (pvz., Putnamo (2007) tyrimai, atskleidžiantys heterogeniškumo sąsają su mažėjančiu socialiniu kapitalu tiek grupėse, tiek tarp grupių) susiduria su normatyvinėmis pastangomis atskleisti, pasiūlyti būdus, kaip gyventi su skirtumu. XXI a. įvairovės diskurse gebėjimas gyventi skirtumo situacijoje apibrėžiamas kaip esminis XXI amžiaus klausimas (Valentine 2008; 323; Fainstein 2005; 3; Leeuwen 2010; 632; Ho 2011; 604). Kai įvairovė apibrėžiama pozityviai, kaip vertybė, po šiuo apibrėžimu slypi prieštaringos dimensijos: įvairovės kaip formuotinos ir įvairovės pripažinimo kaip miesto būklės, kurios atžvilgiu reikia apibrėžti santykio su ja būdus („*to cope with*“, „*to deal with*“); įvairovės kaip pozityvios patirties ir įvairovės kaip potencialaus konflikto.

Normatyvinių požiūrių į įvairovės klausimo sprendimą analizė, visų pirma, atskleidžia paties normatyvinio pjūvio įsitvirtinimą diskurse, ir antra, būdus, kuriais siūloma įgyvendinti optimalią susidūrimo su skirtumu situaciją mieste. Šios perspektyvos, kuriomis ieškoma galimybių skirtumams koegzistuoti, atskleidžia požiūrį į miesto bei santykių tipo jame pobūdį. Įvairovė implicitiškai suprobleminama kaip reikalaujanti sprendimo. Galima skirti požiūrių į „įvairovės sprendimą“ kontinuumą, priklausomai nuo to, kokio įsitraukimo į sąveiką reikalaujama, kur ši sąveika turėtų vykti ir kokios turėtų būti jos pasekmės.

Aptariamos perspektyvos: abejingumo, agonizmo, grupių atviromis ribomis arba diferencijuoto solidarumo, skirtingu intensyvumu atskleidžia formuluojamą dinamišką požiūrį į įvairovę. Šių perspektyvų autoriai ieško skirtumų neasimilijuojančių sugyvenimo būdų. Priešingai, „įvairovės šventimo“ (*celebrating diversity*) arba kosmopolitinė (Leeuwen 2010) ir asimiliacijos perspektyvos, sieja įvairovę su asimiliacija, skirtumų integracija.

Įvairovė kaip integracija ir asimiliacija

Siejant įvairovę su integracija, politinėje vaizduotėje brėžiamas integruotos harmoningos visuomenės, grįstos stipriu bendruomeniniu solidarumu vaizdinys. Stiprus solidarumas, siejamas su įvairove, būdingas „įvairovės šventės“ (*celebrating diversity*) pozicijai. Šią poziciją Leeuwenas apibūdina kosmopolitiško pilietiškumo sąvoka. Šios perspektyvos idealas, pasak Leeuwen (2010; 634), yra grįstas „meile kultūriniam skirtumui“. Tačiau, kaip atskleidžia Marvatis ir McKinney (2011; 645), įvairovės pripažinimas ir jos reikšmės pabrėžimas dažnai yra susietas su asimiliacine nuostata, kaip moraline būtinybe asimiliuoti į lokalinę, institucinę ar nacionalinę visumą. Įvairovės kaip vertybės pripažinimas reiškia, jog ji priimama, kai artėja prie bendro standarto. Įvairovės aprašymas integracijos sąvokomis suponuoja tam tikrą „vienovę“, skirtumo ribas peržengiantį bendrumą, kuris galiausiai atspindi dominuojantį kultūros modelį. Taip

integracijos paieškos priartėja prie asimiliacijos pastangų, asimiliuojant į „vaidmens modelį“, kuriuo tampa daugiau galios ir resursų turinčios socialinės grupės. Pvz., Tissot (2011) gentrifikuotojų požiūrio į įvairovę tyrimas atskleidžia, kad gentrifikuotojai vertina tokią įvairovę, tiek jos ir tol, kol gali ją kontroliuoti ir valdyti, o „įvairovę“ sudarančios grupės elgiasi pagal gentrifikuotojų nustatytus standartus. Wiesemannas (2011), atlikęs turkų ir vokiečių santykių Mülheime tyrimą, parodo, jog susidūrimas su skirtumu viešojoje erdvėje keičia skirtumo patirtį ir mažina neigiamus nusistatymus, kuriamus medijuotų stereotipų. Tačiau, šio autoriaus pateikiami situacijų aprašymai, demonstruojantys pozityvų santykį ir stereotipų persvarstymą, atskleidžia, kad dominuojančios grupės atstovas suspenduoja stereotipinį (t.y. neigiamą „jie kitokie negu mes“) mąstymą, kai stereotipizuojama grupė prisiima dominuojančios grupės normas. Taip atsiskleidžia „prasmingo kontakto“ prasmės kaip asimiliacijos turinys.

Tokia, multikultūralizmo, perspektyva viena vertus, sustingdo skirtumus kaip neprieštaraujančias etnokultūrinės kategorijas, estetizuoja įvairovę. Kita vertus, tokio solidarumo lūkestis, Leeuweno (2010; 639) požiūriu, generuoja konflikto potencialą, ypač kai susiduriama su nuo konkrečios bendruomenės normų nukrypstančiomis gyvenimo formomis. Tokia pozicija Leeuweno (2010) požiūriu yra abstrakti ir elitistinė, reikalaujanti labai daug įsitraukimo. Reikalavimas, jog žmonės aktyviai įsitrauktų į skirtumų pripažinimą, Leeuweno (2010; 636) požiūriu, gali privesti prie atmetimo reakcijos, sukelti anomijos ir segregacijos situacijas. Kita vertus, po juo slypi asimiliacijos siekis, o skirtumai subordinuojami bendram standartui (Marvasti ir McKinney 2011; 649), įgyja estetinę formą, kaip įdomios, grupėms prasmingos tapatumo formos, subordinuotos bendram interesui.

Abejingumas kaip moralinis minimumas

Asimiliacijos ar integracijos diskursas skirtumus lokalizuoja kaip diskrečius, bet integruotinus darinius. Marvastis ir McKinney (2011; 648)

pabrėžia būtinybę skirtumus sieti su pačia skirtumų apibrėžties ideologija. Kitaip tariant – kaip skirtumai yra konstruojami ir tampa socialiai reikšminais skirtumais. Vieną tokių perspektyvų siūlo Tonkiss (2003) ir Leeuwenas (2010). Tonkiss (2003) ir Leeuwenas (2010) atkreipia dėmsį į tai kad skirtumo svarba yra socialiai konstruojama. Prateisdami Simmelio idėjas, sugyvenimo kartu pagrindu laiko abejingumą, kuris mažina skirtumo socialinę reikšmę. Abejingas santykis su „kitu“ šioje koncepcijoje reiškia tai, kad *kitas* nėra išskiriamas kaip *kitas*, įvairovė priimama kaip savaime suprantamas dalykas, ne kaip spręstinas klausimas ar problema. Autoriai grindžia šią perspektyvą Simmelio suformuluota *blasé* nuostata ir Benjamino miesto flanerškumo (*flânerie*) idėja. Miestui būdinga tanki populiacija ir kultūrinis kompleksiskumas, į jį migruoja įvairios etninės, kultūrinės, meninės, profesinės ir t.t. grupės, todėl socialinė įvairovė neišvengiama, ir specifinė miestietiška pozicija jos atžvilgiu tampa abejingas požiūris į aplinką. Nurodydamas į šią specifinę didelės stimuliacijos mieste sukeltą psichinę ir elgesio adaptaciją, Leeuwenas siūlo „buvimo greta“ (*side-by-side*) pilietiškumo perspektyvą. Atitinkamai Tonkiss (2003) miestui būdingą abejingumą ir *blasé* nuostatą pasitelkia formuluodama „minimalaus etinio santykio“ sampratą. Tonkiss (2003; 301) abejingumą apibrėžia kaip prielaidą, sukuriančią tam tikras teises ir laisves mieste, etinį santykį tarp subjektų. Intensyvų susidūrimą akis į akį pakeičia anonimiškas, mažiau reikalaujantis, buvimo greta santykis, kurį ji laiko laisve ir teise mieste būti nepastebėtam, nepastebėtai, anonimiškai, anonimiškam.

Toks abejingumas turėtų sumažinti skirtumo socialinę reikšmę, o kartu su tokios reikšmės sumažinimu – sumažinti (panaikinti) nepakantumą skirtumui. Ši perspektyva apima požiūrį, jog susiduriant su įvairiais, įvairiais aspektais besiskiriančiais žmonėmis, skirtumai tampa mažiau socialiai reikšmingi. Leeuveno perspektyva susisieja su Billo Hillierio (2007) erdvės sintaksės koncepcijoje ar Jane Jacobs (1961) miesto vizijoje brėžiamomis miesto, kuriame gatvėse prasilenkdami maišosi įvairūs žmonės, gairėmis. Kuo labiau socialinės grupės atsiriboja, tuo daugiau skirtumų gali tapti socialiai

reikšmingais – šeimyninė padėtis, amžius ar užimtumas (Bannisteris ir Kearnsas (2013) suklasifikuoja aspektus, kuriems žmonės būna netolerantiški).

Tonkiss nepriešpastato abejingumo ir anonimiškumo bendruomenei ir matomumui, bet siūlo mąstyti apie disociaciją kaip socialinį santykį. Bendruomenės idealas, reikalaujantis stiprių ryšių, Tonkiss (2003; 309) požiūriu, remiasi idealizuotu romantiniu įvaizdžiu ir kartu yra norminimo įrankis. Atskirų miesto dalių „bendruomeniškumas“ kaip skatintinas, pvz., pateikiamas būsto reklamoje, nurodo į teritoriškai lokalizuojamą *gemeinschaft* tipo solidarumą. Toks mechaninis solidarumas remiasi kito atmetimu. „Kaimo“ idealus tipas kaip analitinis instrumentas nusako erdvę, kurioje „svetimojo“ ar nepažįstamo statusas ilgai neišsilaiko. Svetimas arba nepažįstamas yra natūralizuojamas, jam suteikiamas konkretus atpažįstamas statusas, tad kaime neilgam išlieka erdvė skirtumams (Leeuwen 2010; 642). Sennettas (2008) priešpriešina lokalias bendruomenes ir prasmingą įsitraukimą į viešąjį gyvenimą. Leeuvenas (2010; 657) pabrėžia, jog privati ir vieša sfera sudaro kontinuumą, jo požiūriu ne visi lokalūs ryšiai mieste būtinai atitolina žmogų nuo prasmingos sąveikos su viešumu ar privatizuoja miestą, įvairūs miesto susisluoksniavimai nėra kažkas pavojingo, kol išlaikomas ryšys su platesne miesto struktūra.

Abejingumas yra ne priešprieša solidarumui tiek, kiek jo reikia, ir išties kiek ir kokio pobūdžio solidarumo su kaimynais reikia, jeigu kalbama apie gyvenimą didmiesčio kvartale? Jacobs (1961) atsako į šį klausimą kalbėdama apie miesto saugumą ir neformalios kontrolės tinklą. Ji pabrėžia ne „kaimo bendruomenės“ tipo bendrystę mieste, bet neformalios kontrolės tinklus, kartu pabrėždama ir „svetimųjų“ buvimo rajone reikšmę. Toks mandagaus abejingumo santykis susidaro Jacobs (1961) aprašomose gerai veikiančiose gatvėse. Bet ar tai reiškia, jog skirtumai tėra įsivaizduoti?

Į anonimišką gatvės srautą įsiliejantis *flaneur* atitolina save nuo stiprios reakcijos, tačiau greta abejingumo, įsitraukia, mėgaujasi įvairove. Skirtumai arba nėra socialiai svarbūs, arba tampa domėjimosi šaltiniu. Įsiliejimas į minią

flaneur reiškia individualios egzistencijos laisvę. Bet kiek tai įmanoma visoms grupėms? Ar tai nėra tik baumaniško turistų prerogatyva? Skirtumo nelaikymo reikšmingu skirtumu pasiūlymas atrodo labai viliojantis, saugus. Kaip rašo Tonkiss (2003), „nieks tavęs nemato“. Tokia santykio su skirtumu apibrėžtis tinka skirtumams, kurie susieti su netolerancija (Banister ir Kearns 2013) kitokioms subkultūrinės raiškos formoms, bet diskursyviai naikina galios santykius, ypač, kai grupės kovoja dėl simbolinio erdvės pasisavinimo, kuriam jau nėra svarbi ekonominė nelygybė, bet taip pat neatsako ir į ekonominės nelygybės iškeliamus klausimus. Yra prasminga skirtumų sugyvenimui prasilenkiant miesto gatvėse, aikštėse, kitose viešose erdvėse, bet neatsako į klausimus mišraus būsto, aptvertų ir saugomų gyvenviečių, segregacijos, netolygios socialinės padėties formuojamų skirtumų atžvilgiu.

Taigi, abejingumo perspektyva susieta su idėja, jog skirtumai nėra akcentuojami ir traktuojami priešiška kaip socialiai reikšmingi ir negatyvūs. Skirtumus vis labiau atribojant, toks sprendimas labiau primena saugų atsiribojimą nuo išorės, o kartu ir tam tikrą asimiliuojančią nuostatą: „kitas galiausiai toks kaip aš“. Bet kitas gali nebūti toks kaip aš, gali nepavykti ir tonkissiškai prasmukti pro kitą. Atsivėrus *išorei*, tam tikro lygmens egzaltacija yra galima. Abejingumo pozicija apibūdina santykį su individualaus ar subkultūrinio lygmens skirtumais, tačiau yra skirtumų, kurie, nesant būdų išreikšti antagonizmui, pasireiškia smurtiniu būdu, skirtumų susijusių su nevienodais resursais, su galimybės išreikšti savo požiūrį stoka, su rezidencine segregacija etc., tai kelia kitą klausimą, kaip įvairovė yra susieta su struktūrinėmis nelygybėmis, kitaip tariant – stratifikacija. Šiuo atžvilgiu Leeuwenas (2010; 643) skiria abejingumą skirtumui ir abejingumą poreikiams. Siūlydamas abejingumą skirtumui, bet neabejingumą poreikiui, taip atskirdamas abejingumo koncepciją nuo diskursyvaus struktūrinės nelygybės panaikinimo. Abejingumas, kurio vertę grindžia Leeuwenas, yra ne diskretus kintamasis, jis priklauso nuo situacijos ir poreikių, bet jo esmę sudaro mažesnis skirtumų kaip socialiai svarbių, supriešinančių konstravimas. Abejingumo

perspektyvą Leeuvenas patalpina ne politiniame diskurse, bet socialinėje sferoje, kasdieniuose susidūrimuose.

Moralinis minimumas nėra visiškai pasyvi pozicija, bet įgyja tam tikrą asimiliacinę nuostatą ir perspektyvą, jog „galiausiai kitas toks pats kaip aš“. Žvelgiant kritinės teorijos požiūriu, tokią poziciją galima būtų laikyti veikiau išgyvenimo strategija, kurioje nereflektuojami (ar nedideliu mastu įtraukiami) segregacijos, atsiribojimo, urbanistinių resursų nepasidalinimo veiksniai. Harvey'jaus (2012) požiūriu abejingumas – tai tik pastangos išgyventi prisitaikant, o skirtumai yra dirbtinai sukurti, viena vertus, skaidančių klasinių veiksmų, kita vertus, per vartojimo kultūrą. Abejingumo perspektyva įtraukia ekonominės nelygybės klausimus, tačiau ties jais nesusitelkia. Leeuvenas skiria augantį gebėjimą gyventi skirtumo situacijoje, kai įgyjama daugiau skirtumo patirties, ir galimybių nelygybę, tačiau pirmuoju atveju skirtumas tapatinamas su išankstinėmis (neigiamomis) nuostatomis. Leeuveno perspektyva į įvairovę susieta su didmiesčio teikiama galimybe pasislėpti, išnykti, gyventi savitą gyvenimo stilių be nuolatinės kontrolės, nebūti įvardijamam kaip *kitam*. Tačiau tokiu būdu neįvertinamas grupių poreikis artikuliuoti skirtumus, ypač kylančius iš simbolinių erdvės pasisavinimo skirčių.

Agonistinė perspektyva

Skirtumai, kaip potencialiai konfliktiški traktuojami agonistinėje perspektyvoje, kurioje ieškoma būdų, kaip jie galėtų būti geriausiai artikuliuojami. Kaip gali būti įgyvendinta harmoninga ir integruota visuomenė, jeigu besiskiriančios vertybės, kylančios iš skirtingų tapatumų, nusako požiūrį į pasaulį, o dažnai tampa pačia pasaulio apibrėžtimis? Kaip jos gali sugyventi viena kitos nepakeisdamos ir neribodamos? Mouffe (2000) požiūriu, negali. Ji siūlo agonistinę perspektyvą. Agonistinė perspektyva konstatuoja skirtingų interesų ir konflikto buvimą visuomenėje. Modernūs miestai yra persmelkti

mes – jie skirtumą. Toks požiūris reikalauja aktyvaus įsitraukimo – kitų idėjų svarstymo, pritarimo, atmetimo, savo pozicijos dėstymo. Aminas tokio įsitraukimo vietomis laiko mikropublikas. Amino požiūriu, viešosios erdvės, kuriose prasilenkiama, nėra prielaida aktyviam įsitraukimui, be kurio nėra ir požiūrio transformacijos, neigiamas požiūris gali būti net sustiprinamas. Amino (2006, 1017) perspektyva į skirtumo priėmimą suponuoja aktyvų buvimą greta kito. „Plona riba tarp įtarimo ir tolerancijos dažnai brėžiama per prozaiško derėjimosi dėl skirtingumo linijas, tad dalis susietumo politikos gerame mieste turi būti siejama su proziška priklausymo erdve ir kultūros ribų peržengimu. (...) Tai reiškia eksperimentavimą kasdienėse situacijose, kurios sutelkia skirtingos padėties, skirtingą patirtį turinčius žmones dirbti drauge projektuose, saistomuose bendro intereso, taip formuojantis tarpkultūrinio bendravimo įgūdžiams.“ Mikropublikas: bendravimą mokyklose, universitetuose, bendruomenės soduose ir pan. jis laiko atviru viešumu, įgalinančiu pasipriešinti išankstinėms nuostatoms ir skatinančiu nuolatinę viešos kultūros, paremtos bendra erdve, kuria dalinamasi, mobilizaciją. Tokios kultūros pasiekimai būtų užmegztas ryšys su tais, kurie atskirti, kurti abipusę pagarbą kitokiems negu mes patys, skatinti viešą rūpinimosi kultūrą, paremtą susietumo principu. Tai nėra prievartinė maišymo kultūra, bet kultūra, reikalaujanti priimti susietumą kaip labai svarbų egzistencijai mieste. Vadovaujamosi požiūriu, jog kasdieniauose susidūrimuose nuolatos „vyksta multikultūralizmas“ (Ho 2011; 604), skirtingai nuo multikultūralizmo perspektyvos, kurioje skirtumai apibrėžiami esencialistiškai ir pabrėžiamas jų koegzistavimo pozityvumas (kaip pvz., nacionalinių virtuvių šventės, ar tautiniai šokiai ir pan.). Amino požiūriu, nors ne visos miesto erdvės yra atviros įvairovei, tačiau tokiose nedidelėse erdvėse, grupėse, kuriose susiduriama su įvairove, kyla poreikis paprastu kasdienišku derėjimusi spręsti skirtumo situaciją (Amin 2002; 969).

Valentine (2008) sutelkia dėmesį į priešiško konstravimo prielaidas. Jos požiūriu, miesto studijų kryptis, akcentuojanti mikro susidūrimus, romantizuodama kasdienę skirtingų grupių sąveiką, remiasi naivia optimistine

prielaida, jog susidūrimai savaime kuria prasmingas sąveikas, keičiančias išankstinius nusistatymus kitų grupių atžvilgiu. Valentine (2008; 326) empiriniai tyrimai atskleidžia, jog susidūrimas viešojoje erdvėje nėra pakankamas paskatinti abipusę pagarbą ir kito priėmimą. Susidūrimas su bet kokia skirtumo raiška kaimynijoje ar kur kitur, gali skatinti nepasitenkinimą, priešišumą, pasireiškiantį ir smurtiniais veiksmais. Valentine susieja susidūrimą akcentuojančią miesto studijų kryptį su kosmopolitiškumo perspektyva, ir siūlo neapsiriboti susidūrimo sureikšminimu, bet veikti socialinę ekonominę nelygybę mieste ir su ja siejamas percepcijas. Valentine (2008; 333) siūlo daugiau dėmesio skirti ne susidūrimui, o tam, kaip žmonių socialinės patirties istorijos ir materialios aplinkybės prisideda prie jų patiriamų jausmų susidūrimo atžvilgiu, ypač, kaip „realūs“ ir „įsivaizduoti“ neteisingumo jausmai veikia nuostatas individų ir socialinių grupių atžvilgiu. Ji atkreipia dėmesį į tai, kad susidūrimai niekada nevyksta istoriškai, materialių aplinkybių ir galios atžvilgiu neutraliame kontekste. Todėl kosmopolitiška pozicija akcentuojanti pozityvią susidūrimų reikšmę, leidžia nesvarstyti nelygybės klausimų. Ji siūlo susitelkti į procesus, kurių metu grupės tampa antagonistinėmis.

Teisės į miestą perspektyvoje pats įvairovės klausimas keliamas kitaip. Skirtumo reikšmė susiejama su teise į miestą – teise jame būti, jį kurti, nebūti išstumtam. Šiuo požiūriu pakinta santykio su skirtumu klausimas. Skirtumas egzistuoja, ir panaikinamas tik išstumiant socialines grupes, individus iš miesto erdvių. Tokiu atveju, tai, kad turintieji daugiau galios susidurdami su kitokiais neužmezga integruojančio kontakto, neleidžia teigti, jog susidūrimo viešose erdvėse samprata yra neprasminga, nors ji, kaip iliustruoja Valentine (2008), ir nepakankama integruotos visuomenės susikūrimui. Šioje perspektyvoje prasminga susidūrimą ribojančių miesto struktūrų kritika ir kalbėjimas apie erdves, kuriose įgalinamas buvimas greta ir šio buvimo suvokimas, atskleidžiantis, kokių žmonių yra mieste, leidžiantis miestiečiams būti viešose erdvėse, nors jų susidūrimas ir nesukuria integruotos visuomenės. Mikropublikų analizėje, besiremiančioje prielaida, jog gatvės nesudaro

prasmingų kontaktų tarp nepažįstamųjų, neatsižvelgiama į tai, jog pačios gatvės yra resursas mieste, erdvė, kurioje gali būti visi, kuriomis galima pasiekti reikiamus kitus miesto išteklius, kurios sudaro miesto patirties dalį. Skirtingų resursų veikiama galimybė pasirinkti gyvenimo vietą leidžia ekonomiškai stipresnėms, daugiau socialinio kapitalo turinčioms grupėms apsigyventi geresniais resursais pasižyminčiose miesto teritorijose (kartu atitinkamai pritraukiant ir tolesnį investavimą į šių resursų gerinimą). Gatvė, kurioje gal ir neužmezgami bendruomeniniai ryšiai, tampa vieša erdve, kurioje visi turi teisę būti (ir ne tik tam, kad „dominuojančioji dauguma“ pakeistų savo požiūrį, atvirksčiai, jeigu nepakeičia – nereikia leisti skirtumo erdvėse). Valentine (2008) perkelia santykio su skirtumu klausimą iš urbanistinės struktūros į nacionalinę politiką: kaip grupės susidaro įvaizdžius vienos apie kitas, kaip tai veikia įsivaizduojama nelygybė, medijuojami neigiami įvairovės įvaizdžiai. Priešiškumas konkrečių grupių atžvilgiu siejamas su neteisingumo jausmu – kai manoma, jog kitoms (marginalizuotoms) grupėms suteikiama daugiau teisių, joms nepagrįstai teikiama pirmenybė (pozityvi diskriminacija). Tokiu atveju nepasitenkinimas esama padėtimi, savivaldybės ir valstybės vaidmeniu perkeliama ant „mažumų“ grupių.

Valentine perspektyva atskleidžia, kaip konstruojamas susipriešinimas etninių skirtumų, susietų su migracija ir darbo rinka atžvilgiu. Tačiau, skirtumas gali būti brėžiamas lyties, amžiaus, gyvenimo stiliaus ir kitomis ribomis. Tokius skirtumus, kylančius iš elgesio, nuostatų, išvaizdos, nagrinėja Bannisteris ir Kearnsas (2013), ieškodami dinamiškų tolerancijos strategijų. Socialiniuose moksluose vengiama šios sąvokos, suponuojančios galios santykius, tačiau autoriai ją pasitelkia apibūdinti piliečių pasirengimą harmoningiems susidūrimams su skirtumu. Bannisteris ir Kearnsas, kaip dauguma miesto studijų autorių, atkartoja tai, kad skirtumas mieste yra svarbus, jis praturtina patirtį, tačiau kelia neužtikrintumą, kuris gali būti traktuojamas kaip pavojingas. Susidūrimas su skirtumu turėtų padėti panaikinti šį neužtikrintumą, kai susidūrus su skirtingu jis yra įvertinamas. Tokį atvirumą skirtumui Bannisteris ir Kearnsas (2013) laiko tolerancija. Ši perspektyva

priartėja prie kontakto hipotezės, kurią kritikuojujantys autoriai (pvz., Valentine 2008) atskleidžia, jog artumas su skirtumu savaime negeneruoja pozityvaus kontakto. Tačiau, kaip pastebi Bannisteris ir Kearnsas (2013), nesusidūrimas tiesiogiai su kitu veda prie stereotipizavimo, ir, esamomis miesto sąlygomis, kai nėra nuolatinio kontakto su kitoku negu aš, susidūrimas skatina atsitraukti į atskirus, privačius gyvenimus. Taigi, įvairovės samprata grąžinama į urbanistinį diskursą – toleranciją traktuojant kaip miesto urbanistinės aplinkos funkciją. Situacijose, kuriose atsitraukimas į privačius gyvenimus negalimas, su įvairove susieta baimė skatina reikalauti, jog „kitas“ elgtųsi pagal mūsų vertybes – taip pagarba gali būti pasiekta, tik jeigu elgesys ir vertybės atitinka mūsų pačių vertybes. Tolerancijos gebėjimai mažėja neįsitraukiant į santykį su skirtumu, tačiau ji nesusiformuoja vien dėl koegzistavimo, ji turi būti „puoselėjama“.

Diferencijuotas solidarumas

Iris Marion Young formuluoja *grupių atviromis ribomis* koncepciją. Ji siūlo diferencijuotą solidarumą vietoj integracijos. Pasak Young (1990; 227), neįgyvendinta ideali miesto gyvenimo vizija – atvirumas neasimiliuotai kitybei. Bendruomenės siekis, pasak Young (1990; 237), dažniausiai yra nukreiptas prieš miesto gyvenimą. Bendruomenės idealas privilegijuoja homogeniškumą, išreiškia vieningumo siekį, apibrėžiamą dalinimusi, netvarkos panaikinimu, permatomumu. Dalinimasis kaip bendruomeniškumo pagrindas yra trapus ir skiriasi nuo abipusio supratimo. Skirtumas, kuris įgalina dalinimąsi, įgalina ir nesupratimą, atmetimą, atsitraukimą, konfliktą (Young 1990; 232). Dauguma žmonių priklauso, tapatinasi su skirtingomis grupėmis. Mieste beveik kiekvienas priklauso nuo „matomų ir nematomų svetimųjų“, tad miesto „išmontavimas“ yra utopija. „Miesto gyvenimu“, kurią laiko vertybe, Young vadina socialinių santykių formą, kurią apibūdina kaip „buvimą kartu su svetimaisiais“. Įvairovę Young nusako keturiais aspektais. Pirma, tai socialinė diferenciacija be atskirties. Normatyviniame miesto ideale ribos yra

atviros ir neapspręstos, nors grupės egzistuoja ir žmonės tapatinasi su jomis, taip brėždami savo tapatumą, tačiau, priklausydami daugeliui grupių, neturi vienintelio tapatumo. Todėl grupės netampa homogeniškos. Antra, įvairovė kuriasi dėl grupių pralaidumo, vienu grupių įsiterpimo į kitas, kuriamos socialinės erdvės naudojimo diferenciacijos. Kai grupės negali pasisavinti miesto erdvės, erdvės tampa įvairovės erdvėmis. Trečia, Young apibūdina skirtumą mieste kaip miesto erotiškumą, trauką kitam, malonumui būti ištrauktam iš rutinos į susidūrimą su nauju, keistu ir nustebinančiu, netikėto, nematyto troškima. Toks troškimas, malonumas būti ištrauktam iš savęs, iš permatomo ir atpažįstamo, Young požiūriu, yra bendruomenės priešprieša. „Erotinė miesto prasmė kyla iš jo socialinio ir erdvinio neišsenkamumo“ (Young 1990; 240). Paskutinis Young išskiriamas aspektas yra viešumas. Viešos erdvės esmė yra tai, jog joje visi gali dalyvauti (nors XXI a. viešosios erdvės išvalytos, stebimos ir atskiria įvairias žmonių grupes). Žengdami į viešumą žmonės visada rizikuoja susidurti su kitais ir kitokiais, turinčiais kitą požiūrį į pasaulį.

Susidūrimas su skirtumu analizuojamas skirtinguose lygmenyse: nepakantumas skirtumui, kuris dėl atstumo tampa socialiai reikšmingas; ekonominė nelygybė; priešiškus konstruojamas per istorines, politines, ekonomines grupių apibrėžtis; simbolinė kova dėl miesto erdvės pasisavinimo. Tai atskleidžia, kad į santykį su skirtumu verta žiūrėti ne universaliai, o konkrečiame socialiniame kontekste, ieškant sprendimo, kaip suderinti subkultūrinius skirtumus, skirtingai simboliškai ir materialiai pasisavinančius miestą (Meissner 2011), ir ekonominę nelygybę, siejamą su negatyviais skirtingų grupių kultūros įvaizdžiais (Valentine 2008). Massey (1996) siūlo mąstyti apie skirtumą – tapatumą kaip santykį. Ji pastebi, jog skirtumas, kuris įgalina anonimiškumą mieste, pasitraukus iš bendruomenės apribojimų, kartu vienas tapatybes įgalina, kitas riboja. Yra susietas su nesaugumo, pavojaus jausmu. Tad ji siūlo mąstyti apie skirtumo – tapatumo skirtį galios ir erdvės santykyje. Ne visi skirtumai toleruoti ir suderintini. Kritinė perspektyva įvairovę sieja su išstumtųjų įgalinimu. Bet skirtumas eina per vertybių ribas,

kur jis negali būti suderinamas kaip rasizmas ir etninė, rasinė įvairovė, homofobija ir seksualinės elgsenos įvairovė. Greta skirtumo reikia suprasti ir to skirtumo sukūrimą. Įvairovė savaime, kaip pabrėžia Pullan (2013; 4), nereiškia lygybės. Kai įvairovė, patalpinama tapatumuose, apibrėžiama per statiška traktuojamus tapatumus, palaikomas grupių atskirumas, kaip tai padeda suprasti objektyvios ir subjektyvios įvairovės sampratų skirtis.

„Atviro“, „teisingo“ miesto sampratos

Ši normatyvinė diskusija apie santykį su skirtumu, kintant miesto įvairovei, yra perpinta klausimų apie urbanistinę-architektūrinę miesto erdvę. Jeigu klasikinė miesto sociologija (išskyrus Simmelį), kaip ir XX a. urbanistikos teorijos, buvo antimiestiškos, tai XXI a. viena vertus, skirtumą apibrėžus kaip vertybę, kita vertus, kaip neišvengiamumą, ieškoma „gero miesto“, „atviro miesto“, „teisingo miesto“ vizijų. Stebimai empirinei atskirties ar augančios rezidencinės diferenciacijos situacijai priešpastatomas „gero miesto“ projektas, apimantis du lygmenis. Pirma, tai teorinė analizė, kuria siekiama suprasti, kaip apibrėžti gerą miestą ir kaip galima jį sukurti (Fainstein 2005; Amin 2006; Reniets 2009; Brenner et. al. 2012). Antra, ieškoma architektūrinės – urbanistinės „gero miesto“ išraiškos.

Identifikuojama įvairovės kaita diskursyviai problemiška siejama su „gero miesto“ pradimu. Negalima viešosiomis intervencijomis atstatyti nostalgiško kompaktiško miesto idealo (Jacobs 1961; Lenkevičiūtė 2006), atsukti technologinių, ekonominių, socialinių urbanistinės visuomenės pokyčių (Harvey 2012). Technologiškai apibrėžta utopija yra vizija, jog tobulą miestą galima sukurti per tam tikrą fizinę aplinką, determinuosiančią gyventojus ir nustatysiančią visus jų veiklos būdus pagal utopijos kūrėjo tinkamo elgsio ir visuomenės santvarkos viziją.

„Geras miestas“ yra atitinkamai vertybinėms laiko nuostatoms formuojamas konstruktas. Miestų forma ir prasmės istoriškai kinta kartu su politinėmis ir ekonominėmis struktūromis. Atviro miesto paieškos, kaip ir

taktinis urbanizmas ar socialinė architektūra, kyla iš emancipacinių 7 – 8 dešimtmečių judėjimų, moderniosios urbanistikos kritikos. Tokio projekto kūrimo pastanga nėra vertybiškai neutrali. „Atviras“ ir „teisingas“ miestas yra nukreiptas prieš „uždara“ ir „neteisingą“ miestą. Tai nėra visų interesų grupių geidžiamas projektas. Lygybę steigiantis politinis prasiveržimas nėra neutrali ekspertiškai nustatyta tvarka, priešingai, tai pasipriešinimas tokiai tvarkai. Tokiu būdu „atviro“ ar „teisingo“ miesto galimybių analizė nėra moksliskai neutrali praktika.

Aminas (2006; 1009) apibrėžia *gerą miestą* kaip besiplėtojančią solidarumo įprotį ir praktinį, bet niekada nenusistovintį, neišbaigtą pasiekimą per nuolatinis eksperimentus mobilizuojant skirtumus ir įvairovę bendrai naudai. Aminas pabrėžia dvi šiuolaikinio miesto transformacijas: į atvirą ir aiškių ribų neturinčią visumą ir į ekstremalų hibridiškumą: įvairių žmonių, gyvų ir negyvų objektų susidūrimą. Tokiame mieste yra pernelyg daug skirtumo ir nesutarimų, kad galima būtų siekti darnių bendruomenių visumos (Amin 2006; 1020). Aminui geras miestas yra rūpesčio etika, inkorporuojanti socialinio teisingumo, lygybės ir abipusiškumo principus, o ne glaudžių, artima sąveika grįstų bendruomenių visuma. Gero miesto testas – ar vieša kultūra gali išverti pliuralizmą ir nesutarimą. Aminas kelia klausimą, ar galima kurti miestą daugeliui, o ne keletui, ir siūlo didinti lygiavertiškumą ir socialinę sanglaudą mieste derinant skirtingumą su solidarumu. Šią gero miesto viziją Aminas grindžia keturiais veiksniais: susietumu, teisėmis, atitaisymu ir atkerėjimu. Susietumas siūlomas kaip atsakas į skirtumų mieste valdymo strategiją – atsiejimą. Atsietumas griaua miesto gyvenimą per segregacijos, nuolatinės stebėsenos, smurto, svetimųjų baimės, nepasitikėjimo jaunimu, imigrantais, prieglobsčio prašančiaisiais sukeltą baimės, nerimo, nepasitikėjimo mieste augimą. Pliuralistinis miestas yra prielaida išplėtam žmogiškajam ir socialiniam kapitalui. Antrasis veiksnys – tai teisė į miestą kaip teisė formuoti miesto gyvenimą. Teisė dalyvauti reiškia, jog turimos priemonės ir leidimas dalyvauti. Trečiasis siūlomas momentas – atstatymas, susietas su technologijų naudojimu mieste. Jis pabrėžia infrastruktūros prieinamumo

visiems svarbą. Efektyviai veikiantis miestas, Amino požiūriu, nebūtinai yra prieinamas visiems. Technologijos gali būti panaudojamos atskyrimui. Paskutinysis aspektas – atkerėjimas, siejamas su socialumu kaip solidarumo mieste forma. Toks socialumas kyla iš specifinių susirinkimo vietų, pilietiškų erdvių, kuriose per laisvą nepažįstamųjų sąveiką formuojasi naujos viešosios kultūros.

Fainstein (2005) kritikuoja įvairovės koncepciją ir priešpastato jai *teisingo* miesto sampratą. Fainstein kritika susieta su įvairovės sampratos perkėlimu į planavimo diskursą. Miesto dizaineriams, pasak Fainstein (2005; 4), įvairovė reiškia įvairių tipų namų maišymą ir populiacijos įvairovę. Ji kritikuoja statišką, morfologiškai ir estetiškai aprašomą, įvairovės sampratą. Fainstein kritika įvairovės koncepcijos atžvilgiu atskleidžia kūrybinio miesto ir socialinio maišymo politikos idėjoms būdingą įvairovės apibrėžtį: įvairovė pritraukia kapitalą, skatina inovacijas, užtikrina išteklių prieinamumą skirtingoms grupėms. Įvairovės perkėlimas į nekritinį planavimo diskursą Fainstein reiškia būtinybę atmesti pačią įvairovės sampratą. Kritinių idėjų perkėlimas į urbanistinius – architektūrinius sprendimus, viešąją politiką dažnai, viena vertus, kraštutinis, kita vertus, įgyvendinamas supaprastintai. Taip atsaku į moderniojo miesto skirstymą ir homogenizaciją tampa „įvairovės planavimas“, kurį Fainstein vadina „surežisuotu autentiškumu“, kai įvairovę kaip dinamišką miesto gyvenimo kokybę apibrėžiantys principai suvedami į urbanistinę formą estetikos ir paskirstymo požiūriu. Fainstein kritikuoja dirbtinai formuojamą įvairovę, kai ištiesai suplanuotoje erdvėje paskirstomos funkcijos, sukuriant, pasak Dovey'jaus (1999; 183), „daugiau to paties apsimetančio kitu (skirtingu)“. „Sukurti įvairovę“ per vientisai suplanuotą architektūrinę formą yra tas pats kaip ir „sukurti vienovę“ modernistinėse vizijose. Fainstein siūlo teisingo miesto sampratą. Ji skiria teisingą miestą grindžiančias vertybes: demokratiją, augimą, lygiavertiškumą ir tvarumą. Šios vertybės, nors gali stiprinti viena kitą, dažnai viena kitai prieštarauja.

Greta *teisingo miesto* sampratos formuluojama *atviro miesto* samprata. Šios sampratos įgyja kiek skirtingą turinį. Teisingas miestas susietas su

paskirstymu ir perskirstymu. Šioje koncepcijoje reikšminga ekonominė ir politinė dimensija. Atviro miesto koncepcija daugiau nukreipiama į su nuostatomis siejamą kultūros dimensiją, perpinamą materialios kultūros, urbanistinės – architektūrinės miesto erdvės dizaino kaip sąveikos prielaidos klausimais. Atviras miestas rūpi Sennettui (1990, 2006, 2008) Reniets et. al (2009), teisingas miestas – Marcuse et. al. (2009), Brennerio et. al. (2012), kitų kritinės perspektyvos miesto studijų autorių analizės objektas ir politinis projektas. Atviras miestas – tai erdvė žmonėms gyventi, veikti, dirbti kartu (Reniets et. al. 2009), dėmesys skirtingoms ar netgi prieštaraujančioms gyventojų vertybėms (Salewski 2009), toks, kuriame kiekvienas – gyventojas ar lankytojas - gali jaustis priklausantis, kuriame ne tik prieinami resursai: gyventi, dirbti ar apsipirkti, bet kai kiekvienas jaučiasi galįs būti kiekvienoje kaimynijoje (Frug 2009; 167). Atviro miesto samprata formuojama kaip atsakas į *uždarą miestą*: neoliberalų stebėsenos, kontrolės, atskirties, baimės fantazijų pripildytą miestą, kuriame skirtumai traktuojami, kaip rašo Sennettas (1990, 2008), kaip potencialiai pavojingi ir tokie, kuriuos reikia atriboti. Tokiame mieste pasirinkimas lemia gyventojų koncentraciją, bet pats pasirinkimas yra nevienodai paskirstytas. Teisingo miesto atžvilgiu svarbi demokratinė savivalda ir viešas dalyvavimas (Flierl ir Marcuse 2012; 236).

Kritika, susieta su urbanistine struktūra ir įvairove, plėtojama skirtingais lygmenimis. Vienas aspektas – tai erdvinių intervencijų taikymas, siekiant paveikti socialinę struktūrą, sumažinti klasinius atotrūkius. Kitas aspektas – tai pačios erdvinės struktūros kaip išreiškiančios ar įgalinančios tam tikrus socialinius santykius analizė. Šios urbanistinių formų santykio su įvairove analizės ir kritikos linijos neprieštarauja, priešingai, papildo ir atskleidžia įvairovės statiškos ir dinamiškos sampratų skirtį. Atviras miestas kaip erdvė žmonėms gyventi, veikti, dirbti kartu yra socialinės ir fizinės struktūros visuma. Atviras miestas kaip emancipacijos forma yra projektas, momentas, procesas, transformacija, bet ne galutinė utopijos įgyvendinimo forma. Tai, kad atviras miestas yra projektas, reiškia, jog jis negali būti suplanuotas – nėra vieno supaprastinto sprendimo kaip modernistų utopijose, bet, pasak

Christiaanse (2009; 36), gali būti kuriamas aktyviomis intervencijomis. Tai miestas, kuris gali kisti, kai kinta jo gyventojai, jų veikla. Tokio miesto dizaino atžvilgiu procesas toks pat svarbus kaip planas. Daromi pokyčiai, taikantis prie aplinkos ir jos poreikių, integruoja kontekstą.

Susidūrimas su skirtumu nėra pakankamas būdas kurti integruotą visuomenę. Kitas klausimas, ar reikia ir ar įmanoma tokią visuomenę kurti? Būdas balansuoti skirtumo akivaizdoje sietinas su tikslo ir pasekmių klausimais, priklauso nuo to, ar tai nepasitenkinimą keliantis gyvenimo stiliaus skirtumas, konfliktiškas simbolinis ir materialinis miesto erdvės pasisavinimas ar skirtingos ekonominės padėties ir galios klausimas. Kaip galima įvertinti normatyvinį požiūrį į skirtumą urbanistiniu požiūriu? Net jei viešosios erdvės ir negeneruoja prasmingų, t.y. integruojančių kontaktų, jos leidžia, kad ir nenorint, susidurti su kitokiais ir žinoti, jog tokių – kitokių – yra toje pačioje visuomenėje, tame pačiame mieste. Kartu tokių erdvių buvimas įgalina miesto gyventoją „gyventi savo gyvenimą“, „kai niekas nežiūri, niekam nerūpi“ (Tonkiss 2003). Kai brėžiamos skirties linijos mieste, vis mažesni skirtumai tampa reikšmingi, kaip idealiame *kaimo* modelyje, leidžiamas mažesnis nukrypimas nuo normos. Skirtumai susieti su skirtingomis galimybėmis suproblemina abejingumo perspektyvą. Valentine (2008) požiūriu, šiuolaikinis naujos miestietiškos pilietybės diskursas kosmopolitiškai traktuodamas santykį su skirtumu maskuoja socialines nelygybes. Susan Bickford (2000) apverčia šį klausimą – priešingai, esant ekonominėms nelygybėms, mažiau pajėgių grupių nematomumas, kaip ir izoliuotų urbanistinių struktūrų (aptvertų ir saugomų gyvenviečių) plėtra padaro tokias grupes apskritai nematomas. Tokios santykio su skirtumu traktuotės įgyja skirtingas reikšmes priklausomai nuo tikslų. Kai miestas yra segreguotas, vien sudarius susidūrimo galimybę prasmingas kontaktas neįvyksta, bet uždarų ir segreguojančių urbanistinių formų kūrimas panaikina ir abejingumo galimybę, teisę būti erdvėje, ir gali turėti poveikį resursų prieinamumui. Susidūrimas su skirtumais nereiškia, jog visuomenė taps integruota bendruomene, bet gal jos dalys taps grupėmis atviromis ribomis. Atviro miesto paieškos yra projektas, nei miestiškumas, nei atvirumas nėra

nuolatinės miesto savybės.

1.6 Jane Jacobs įvairovės samprata: miestas kaip organizuotas kompleksiskumas

Įvairovės kaip Atviro miesto idėja ateina iš Jane Jacobs, Richardo Sennetto, Henrio Lefebvre'o, Billo Hillierio darbų. Šie autoriai nubrėžia dinamišką požiūrį į įvairovę kaip specifinį miesto kultūros reiškinių ir suteikia instrumentus kritiškai pažvelgti į būsto formavimo praktikas posocialistiniame mieste.

Jane Jacobs (1961) veikalė *Death and Life of Great American Cities*, tapusiame miesto studijų klasika, pristato miesto kaip organizuoto kompleksiskumo sąvoką. Įvairovė Jacobs ne tik savaime būdinga miestui, bet ir miesto bruožas, užtikrinantis jo erdvių gyvybingumą, saugumą, viešo ir privataus suderinimą, vaikų socializaciją, miesto erdvių, kaimynijų galimybes atsinaujinti. Jacobs kritika nukreipta prieš po II pasaulinio karo įsitvirtinusių modernųjų miestų planavimą, kurį ji vadina pastangomis iš viršaus įvesti supaprastintą tvarką vietoj autentiškos, bet veikiančios ar organizuotos netvarkos. Modernioji urbanistika supaprastina miesto kompleksiskumą iki paprastai apibrėžiamų problemų, sprendama transporto, būsto klausimus, funkcionaliai atskirdama miesto dalis ir tokiu būdu naikindama tai, ką Jacobs, o taip pat Lefebvre'as, Sennettas pavadintų miestiškumu, specifine miesto kultūra.

Jacobs mintis šiandienos kontekste aktualizuoja jos formuluojamas dinamiškas požiūris į miestą ir jo veikimą. Jacobs akcentuoja miesto gyvenimo ir jo fizinės formos sąveiką ir procesualumą ir atskleidžia laiko reikšmę miesto erdvės atžvilgiu. Šis miesto fizinės formos ir miesto kultūros santykis, susietas su laiko materializacija erdvėje, yra reikšmingas ir Sennetto (1990) bei Lefebvre'o (1991, 1996) miesto vizijose. Modernusis miestų planavimas, prieš kurį nukreipiamas „įvairovės kaip miesto esmės“ diskursas, yra nukreiptas

prieš laiką ir prieš miestą kaip įvairovės erdvę, miestą traktuoja kaip statišką visumą, supaprastina turtingą simbolinę kasdienio gyvenimo erdvę iki apskaičiuojamų funkcijų vykdymo. Jam būdingas homogeniškumas ir kartu – fragmentacija. Modernusis planavimas (architektūros, urbanistikos diskursas) formuojamas kaip miesto, kuris yra „problema“, valdymo diskursas. Tačiau juo sprendžiamos ne miesto problemos, o problemos mieste naikinant tai, kas sudaro ikifunkcionalistinio miesto *miestiškumą*. Paskutinis Jacobs veikalo skyrius taip ir vadinasi: „Tai, kokia problema yra miestas“. Jacobs analizė atskleidžia, jog kaimynijos yra ne statiški dariniai, jos kinta laiko bėgyje, ir siekia išskleisti šiuos kaitos veiksnius, generuojančius įvairovę ir ją naikinančius. Jacobs analizė padeda rasti atsakymus į klausimus, kas sudaro įvairovę, kam ji reikalinga, kas ją palaiko ir kokie veiksniai ją naikina. Taip atskleisdama, jog įvairovė nėra vien morfologinė gyventojų sudėtis apibrėžtoje miesto teritorijoje, aprašyta statistinėmis charakteristikomis, o nurodo į miesto kaip „organizuoto kompleksiško“ pobūdį.

Įvairovę Jacobs koncepcijoje sudaro fizinės ir socialinės erdvės visuma. Fizinė kaimynijos struktūra (jos planas, gatvės, namai) yra susieta su turiniu, tuo, kas tuose namuose vyksta ir kas gali vykti: paskirtimis ar naudojimo būdais, tokiais kaip būstas, darbovietės, kavinės, kultūros įstaigos, parduotuvės ir t.t. ir juos naudojančiais žmonėmis. Fizinė struktūra įgalina veiklą visumą, susijusią su skirtingų žmonių interesais būti ar judėti erdvėje. Skirtingi žmonės visų pirma apima gyventojų ir nepažįstamojo ar praeivio kategorijas, nurodančias, jog kaimynijoje esama tiek nuolatos joje esančių, tiek per ją judančių, joje sustojančių žmonių. Antra – tai įvairioms socialinėms grupėms priskirtini, įvairia veikla užsiimantys, skirtingo amžiaus, lyties ir t.t. žmonės. Taigi, įvairovę Jacobs traktuoja kaip procesą, kuriame fizinė miesto struktūra ir ją naudojantys žmonės sukuria socialumo pripildytą erdvę.

Kodėl įvairovė reikalinga? Atvira miesto erdvė, kurioje gali dalyvauti įvairūs miesto gyventojai, Jacobs požiūriu užtikrina specifinio miestietiško socialumo susiformavimą. Jacobs analizė atskleidžia įvairovei atviros miesto erdvės prisipildymą specifine gyvenimo mieste kokybe: anonimiškumo ir

bendruomeniškumo balansu. Balansas tarp anonimiškumo ir bendruomeniškumo yra esminė klasikinės kaimo – miesto santykio analizės ašis (Tönnies ([1887] 2005); Simmel ([1903] 2002); Wirth (1938); Gans (1982)), kurios sprendimo ieškoma urbanistinėmis formomis. Paprastai bendruomeniškumui, o ne anonimiškumui skiriama pirmenybė, tačiau kartu, paradoksaliai, išskiriant privatumą kaip vertybę.

Privatumas, viena vertus, reikšminga sąvoka urbanistinio audinio atžvilgiu, nurodanti dar į Simmelio didmiesčio analizę, kita vertus, privatumo reikšmė ypač išaugo neoliberaliame kapitalizme, kuriame paradoksaliai susisieja su anonimiškumo ir bendruomeniškumo situacijomis. Privatumas mieste, Jacobs (1961; 58) koncepcijoje apibrėžiamas panašiai kaip Simmelio (1906) slaptumas ar Tonkiss (2003) abejingumas. Tai asmeninio ir viešo gyvenimo balansas, kai galima pasirinkti, kokių kiekiu asmeniškai svarbios informacijos dalinamasi su kitais žmonėmis. Abipusis pažinimas nėra vienintelė socialinių santykių sąlyga. Jų sąlyga taip pat yra ir tam tikro lygmens nežinojimas, netikrumas. Slaptumas nyksta mažame rate, todėl, kaip rašo Leeuwenas (2010; 642) – kaime negali likti nepažįstamųjų. Miestai pilni individų, su kuriais santykis, susitikimas gali būti naudingas, įdomus, bet neįtraukiantis didelių įsipareigojimų. Atviras sąveikų tinklas mieste įgalina užmegzti santykį, bendrauti su kitu neatveriant kitam viso savo gyvenimo. Toks privatumo pobūdis, sukuriantis viešo ir privataus gyvenimo balansą, susietas su socioerdvine struktūra – galimybe maišytis praeiviams ir gyventojams. Tokia struktūra yra gatvė, kurioje susiduriama su įvairiais žmonėmis, tačiau be būtinybės susisaistyti stipriais ryšiais. Kontaktai gatvėse yra vieši, susidūrimai suveda žmones, kurie asmeniškai vieni kitų nepažįsta. Pasak Jacobs (1961; 56), „įmanoma turėti puikius šaligatvio lygmens santykius su žmonėmis, stipriai besiskiriančiais nuo tavęs, ir ilginiui net tapti pažįstamais viešumoje“. Tokie santykiai formuojasi „tarp kitko“, normaliuose, kasdieniuose žmonių gyvenimuose – viešose istorijose.

Tai atskleidžia, koks supaprastinimas yra kurti privatumą per kontaktą ribojančias, pažvelgti pro langą neleidžiančias architektūros formas.

Privatumas sukuriamas ne statant tvoras ir užveriant langus, bet kaip gyventojų ir praeivio, esančiojo viduje ir išorėje santykis, erdviškai sudarantis prielaidą susidūrimui, bet neverčiantis bendrauti. Priešingai tokiam kasdieniniam privatumo suvokimui Jacobs priešpastato „bendrumo“ (*togetherness*) sampratą – miesto planuotojų, ar, vartojant Lefebvre'o (1991) sąvoką – erdvės reprezentacijų kūrėjų konstruojamą suvokimą apie viešumo ir privatumo santykį mieste, apibūdinanti santykį tarp erdvės naudotojų. Socialinio „šaligatvio gyvenimo“ esmė yra tai, jog jis yra viešas (Jacobs 1961; 55). *Bendrumas* reiškia nuostatą, jog jeigu žmonės kuo nors dalinasi, jie turi dalintis daug kuo. Jacobs, analizuodama skirtingus būsto tipus bendrumo požiūriu, pastebi, kad kai mieste trūksta „šaligatvio gyvenimo“, žmonės turi išplėsti savo privačius gyvenimus tam, jog turėtų kontaktų su kaimynais. Tam kaimynai turi susisaistyti bendrumu, kuriame dalinamasi daugiau kuo negu susiduriant ant šaligatvio, arba neturėti kontaktų (Jacobs 1961; 62) (kas buvo būdinga socialistinių mikrorajonų gyventojams (Lenkevičiūtė 2006; 234)). Kai žmonės sieja pernelyg daug dalinimosi, mažai erdvės, kur visi gali būti teisėtai, „žmonės elgiasi mažiau padoriai vieni kitų atžvilgiu“ (Jacobs 1961; 64). Nėra miesto gyvenimo, yra skirtingu mastu išplėstas privatus gyvenimas. Jacobs požiūriu ten, kur žmonės koncentruojasi į privatų gyvenimą bute ir negali susitelkti kolektyviniam veiksmui, tai apsunkina kaimynijų atsinaujinimą (kas posocialistiniuose miestuose atsiskleidžia iš socialistinių rajonų renovacijos nesėkmių).

Morfologiniu požiūriu Jacobs kalba apie įvairovę tiek mikro – kaimynijos, gatvės, tiek makro – miesto mastu. Tokia įvairovė mieste nereiškia viso miesto tolygaus sumaišymo taip, kad iš savitu tapatumu pasižyminčių miesto dalių miestas taptų vienodų klasterių, kurie tarpusavyje panašūs, o viduje vienodai skiriasi, visuma. Kaimynijos turi savo specifiką, dominuojančias paskirtis. Kai miesto dalys yra tarpusavyje skirtingos, tačiau taip pat įvairios vidujai, miestas integruojasi tarpusavyje, tampa visuma, „organizuotu kompleksišku“, kuris gali atrodyti kaip netvarka, tačiau jam būdingas vidinis balansas.

Įvairovė Jacobs požiūriu miestams yra būtina, tačiau kartu ji formuojasi natūraliai, kai, pasitelkiant Sennetto (1990) terminologiją, erdvėje leidžiama skleistis laikui. Vientisai suplanuotoje, apibrėžtos struktūros, erdviškai homogeniškoje, funkcionaliai apibrėžtoje erdvėje įvairovė kaip laiko funkcija yra naikinama, nes naikinamas pats laikas. Ne visas miestas yra toks įvairus, kaip įvairovę apibrėžia Jacobs. Modernistiniai socialinio būsto rajonai, JAV orientuoti į žemiausius socialinius sluoksnius, kaip ir aukštesnių socialinių sluoksnių kvartalai, yra erdvės, kuriose Jacobs neranda įvairovės.

Jacobs analizė padeda suprasti įvairovės kaip esamo ir kaip formuojamo (ar intervencijomis redukuojamo) reiškinių santykį. Miestai, suvoktini kaip procesai (Jacobs 1961; 440), nebūdami statiškais reiškiniais neturėtų būti veikiami darant apibendrintus, sugalvotus sprendimus. Sąveika tarp skirtingų funkcijų formuoja pagrindą kompleksiškiems socialiniams ryšiams tarp pastatų, programų, viešosios erdvės. Tokiu būdu miesto struktūra veikia kaip kompleksiška sistema.

Miesto įvairovę Jacobs sieja ne vien su vizualumu, ne vien su skirtingų charakteristikų žmonėmis, skirtingomis paskirtimis, bet su visa šių dalykų visuma, kombinacija. Įvairūs žmonės būna įvairiose miesto vietose skirtingu paros laiku, kai tam yra galimybės ir poreikis (kai ten yra ką veikti). Įvairovė išnyksta dėl kelių priežasčių, visų pirma, dėl pačios įvairovės sėkmės – kai sėkmingiausia funkcija, paskirtis išstumia kitas, kai sėkminga patraukli teritorija išstumia įvairius žmones, nes tiesiog pasidaro per brangu būti (antras procesas šiandien vadinamas gentrifikacija), pirmo proceso metu vietovė iš įvairios paskirties pasidaro vienos ar kelių dominuojančių paskirčių ir taip palaiptiesniui stagnuoja.

Kas tokią įvairovę įgalina? Jacobs požiūriu įvairovę įgalina specifinė miesto fizinė struktūra. Prie „įvairovės generatorių“ ji skiria trumpus blokus, senus pastatus, skirtingas paskirtis, gatves, šaligatvius, viešosios ir rezidencinės paskirties pastatus. Tokie praktiniai Jacobs pasiūlymai susieti su miesto dizaino poveikiu miesto kasdienybei. Paradoksali, bet labai reikšminga fizinės aplinkos

poveikio supratimui yra Jacobs frazė, jog sukūrus gerą namą nesukursi gero elgesio. Jacobs atmeta (gal net ne tiek erdvinio determinizmo, kiek) disciplinarinį požiūrį į architektūrą. Architektūra ir urbanistika savaime neišsprendžia socialinių problemų, tam reikia daug kitokių pastangų. Nėra ryšio tarp „gerų namų“ ir „gero elgesio“, kai pvz., siekiant išspręsti kaimynijos, kuri apibrėžiama kaip „probleminė“, problemas – keičiama jos fizinė struktūra. Tačiau ji pateikia išsamią erdvinės miestų struktūros analizę, demonstruodama, kaip erdvinė struktūra susietai su socialine struktūra generuoja „sėkmingas“ kaimynijas. „Sėkmingos“ kaimynijos jai yra tokios, kuriose užtikrinamas privatumo ir socialinio kontakto balansas, saugumas, įvairialypė patirtis. Ji pateikia konkrečius urbanistinius pasiūlymus, ne skirtus transformuoti miestą iš viršaus, bet dirbti kaimynijos lygmeniu, suprantant jos vietą mieste. Ji analizuoja, kaip miesto valdžia gali palengvinti sėkmingų kaimynijų formavimąsi ar paskatinti jau atsinaujinančias kaimynijas, užuot iš viršaus formavus naujas senųjų vietoje.

Jacobs pasiūlyti įvairovės generatoriai ilgainiui tapo kritikos objektu (Armborst et. al. 2009; 262). Tačiau Jacobs idėjos nuo urbanistinių idėjų skiriasi tuo, jog ji, tarsi išpildydama Lefebvre'o (1991) priesaką judėti „nuo esamo prie galimo“, atsispiria nuo empirinės tikrovės, traktuoja žmones kaip kuriančius ir transformuojančius savo aplinką, suteikia reikšmę laikui. Priešingai, urbanistai traktuoja miestą kaip modelį, kurį galima suplanuoti remiantis kiekybinėmis charakteristikomis. Tokia vizija, pasak Jacobs, yra nesėkminga, nes „planų gali turėti tik planuotojas“. Jacobs analizuoja, kaip veikia miestas atsispiridama nuo kasdienybės analizės ir nesiūlo idealaus modelio. Erdvė, kurioje gali maišytis gyventojai, ar nuolatos joje būnantys su nepažįstamaisiais, sudaro kartu ir pasitikėjimo, ir saugumo, ir pakankamo anonimiškumo – privatumo tinklą. Ji pabrėžia tai, jog mieste galima būtų likti – t.y. nebūti išstumtiems, gyventi ilgą laiką savo kaimynijoje, prie jos prisirišti ir joje veikti, jog gatvė ir judėjimo joje galimybės leistų įgyvendinti miesto patirties poreikį, kai judėti per kaimyniją yra prasminga. Tokia miesto struktūra skiriasi nuo Jacobs kritikuojamų pagal kaimynijos vienetą pastatytų rajonų,

kuriems būdingas gyventojų ir praeivių atskyrimas, gatves formuojant kaip magistrales, sujungiančias savipakankamus vienetus, o ne kertančias teritorijas. Tai panaikina orientavimosi sistemą ir kartu nurodo į tai, jog juose „niekur nereikia eiti“¹⁵. Jacobs sutelkia savo dėmesį ne tik ar ne tiek į naujų erdvių kūrimo urbanistinius pasiūlymus, kiek siekia atkreipti dėmesį į susiklosčiusių miesto kaimynijų naikinimą „pagerinimo“ tikslais. Ji siūlo miestą plėsti ne didelio mastelio vientisai suplanuotais projektais, o per laiką atsirandančiais namais. Jacobs požiūriu nesėkmingos miesto dalys yra tos, kurioms trūksta įvairovės, kai suplanuojama nepaisant žmonių, kurie gyvens, norų ir interesų. Taip pat, kai siekiama sukurti išbaigtas savipakankamas struktūras, atkurti mažo miestelio jauseną. Pasak Jacobs (1961; 116), pastangos sukurti kad ir kokius jaukius kvartalus negali atkartoti mažo miestelio jausenos, nes žmonės maišosi dideliame mieste, o po sentimentalumu slypi nepagarba. Jacobs požiūriu (1961; 117) kaimynijoms nereikia, kad žmonės gyventų dirbtinį kaimo ar miestelio gyvenimą, joms reikia civilizuotos savivaldos.

Taigi, Jacobs miesto koncepcijoje formuluojama dinamiška įvairovės kaip skirtingų žmonių ir paskirčių samprata. Ši samprata glaudžiai supina socialinę miesto struktūrą su erdvine struktūra ir pastatų talpinamomis programomis. Pati erdvė ir jos naudojimo paskirtys traktuojami kaip skirtingi, nors glaudžiai supinti įvairovę veikiantys lygmenys. Ši samprata apibūdintina kaip dinamiška, nes miestas traktuojamas kaip besitransformuojanti dinamiška visuma, kurioje takus žmonių maišymasis ne tik pagal socialinius demografinius kriterijus, bet ir vaidmenų požiūriu, skatina kalbėti apie atvirą miestą, kur įvairovės samprata išreiškia ne statiškai apibrėžtą gyventojų sudėtį,

¹⁵ Metaforiškai tai nurodo ir į visuomenę, kurioje „niekur nereikia eiti“ - nes niekur nenuėisi, nes erdvė nekis, tad lieka tik atitinkamai judėti pagal optimizuotą gamybos liniją - darbas - namai - darbas; o daugialypė, daugiasluoksnė miesto patirtis, kurianti tai, kas vadinama „miestiškumu“, kas leidžia susidurti su kitu, patirti, jausti, mąstyti – panaikinama. Žinoma, niekada nepanaikinama totaliai – tarp erdvės reprezentacijų ir reprezentacijos erdvės, kaip atskleidžia Lefebvre'as (1991), ir kaip liudija asmeninės ar kolektyvinės kultūrinės patirtys, tvyro dialektinė įtampa. Jokia kritika negali išsemti visų pasekmių, kurias sukuria erdvės struktūros. Priemiesčių vienodumas ar socialistinių daugiabučių nuobodulio erdvė gali paskatinti kūrybinius impulsus, kaip atskleidžia „swinging 60s“ banga Londone – nuobodžiaujančių priemiesčio vaikų pastangos pasprukti, *Arcade Fire* albumas *Suburbia* ar Alinos Orlovos daina *Vasaris* („Mano miestas – betoninės kaladėlės/ kvailas varnas vis prišąla prie laidų/ rytas aušta, o lange vasario gėlės/išvažiuokim, į pietus“).

bet teisę būti ar teisę būti neišstumtiems, tai, ką Lefebvre'as 1968 m. pavadino *teise į miestą*. Tokia dinamiška miesto samprata įvairovei suteikia normatyvinę vertę. Įvairovė iš neutralios ar neigiamai traktuojamos Wirtho ar Simmelio darbuose, lyginant su bendruomenės homogeniškumą akcentuojančiais tekstais (Gans [1962] 1982), įgyja vertybės reikšmę ir susiejama su saugumu, privatumu, miesto erdvių gyvybingumu ir galimybe atsinaujinti.

Tačiau Jacobs įvairovės analizė pasižymi keletu trūkumų. Visų pirma, Jacobs traktuoja miesto planuotojų vaidmenį kaip racionalų. Funkcionalistinį miesto planavimą ji laiko technine–racionalia ekspertų praktika, kuri yra nepakankamai racionali, nes nesiremia žiniomis apie miestą vietos lygmeniu ir tokiu būdu supaprastina požiūrį į miesto problemų sprendimą. Funkcionalistinė prieiga traktuoja miestą kaip nekompleksišką problemą. Kaip pastebi Rykwertas (2009), miestai yra ne organiškos visumos, kuriose pagal Čikagos mokyklos viziją bendruomenės mieste konkuruoja dėl geresnės vietos ir tokiu būdu susireguliuoja, o struktūros, formuojamos politinių ir ekonominių veikėjų. Šių veikėjų elgesys veikiamas atitinkamų politinių, ekonominių interesų, nebūtinai (o dažnai nėra) racionalumo, kaip jį apibrėžia Jacobs, t.y. siekio sukurti „sėkmingas kaimynijas“. Kitaip tariant, Jacobs įvairovės analizė neįtraukia politiškumo dimensijos. Architektūra ir urbanistinė struktūra jos koncepcijoje gali būti interpretuojama panašiai kaip Lefebvre'o trilypė erdvės dialektika, kai ji kalba apie fizinę erdvės formą ir su ja susietas erdvines praktikas. Tačiau ji nesieja erdvės reprezentacijų su ideologija, laikydama jas nepakankamo racionalumo forma.

Antras Jacobs teorijos trūkumas – konflikto eliminavimas iš miesto. Įvairovė Jacobs koncepcijoje – pozityvi patirtis. Ji nekalba apie konfliktą, apie skirtumą, kuris sukelia neigiamas patirtis, apie siekį kontroliuoti ir išstumti, atskirti kitokį. Taip pat, nurodydama, jog kaimynija tuo sėkmingesnė, kuo daugiau joje „legalių veiklų“, neproblemina deviacijos klausimo (kaip ir pvz., Donas Mitchellas (2003), rašydamas apie benamių išstūmimą iš viešų erdvių), tampančio aktualiu šiuolaikiniame mieste, kai veiklos yra delegitimuojamos, kaip pvz., draudimai važinėti riedlentėmis Vilniuje Kudirkos aikštėje,

draudimai ir leidimas važinėti Katedros aikštėje, o nuo 2013 metų Sereikiškes ar Jaunimo sodą pakeitusio Bernardinų sodo nebegalima pervažiuoti dviračiu, įstatymai, draudžiantys benamiams ar išmaldos prašytojams būti centrinėse miesto erdvėse. Augančios erdvės kontrolės situacijoje, kai vis daugiau elgesio formų, anksčiau apibrėžtų kaip nesusipratimas, yra kriminalizuojamos, aktuali tampa klausimas, ką laikyti legitimia, o ką deviantine veikla.

Ekonominės nelygybės atžvilgiu Jacobs socioekonominę padėtį traktuoja kaip kintančią. Transformacija vyksta gyventojams judant socialinio mobilumo laiptais aukštyn. Ekonominis skirtumas yra vienas iš įvairovės aspektų, teisės būti ir neizoliavimo (pvz., socialinio būsto projektuose) atžvilgiu. Jacobs (1961; 288) kritikuoja priverstinius išskeldinimus ir prastesnės socioekonominės padėties gyventojų koncentraciją būsto politikos pagalba, siekį „grąžinti viduriniąją klasę į miestą“. Jos požiūriu turi susiformuoti prisirišimas prie vietos, sumažėti vietos stigmatizacija ir padidėti įvairovė, tada kaimynijos ima atsinaujinti, bet dažnai sustoja pritrūkus lėšų (Jacobs 1961; 288). Jacobs teikia pasiūlymus socialinio būsto atžvilgiu ir kritikuoja aukštesnių pajamų gyventojų atsiskyrimą, tačiau jos analizė nukreipta ne į įvairovės, kylančios iš ekonominės nelygybės, analizę. Jos tikslas – pateikti moderniosios urbanistikos kaip autentišką miesto gyvenimą naikinančių struktūrų kritiką. Ji nekelia klausimo, kurį analizuojančių tekstų gausėja XXI a. – kaip elgtis skirtumo akivaizdoje suponuojant, jog skirtumas yra neigiama (nors „būtina“ ir „moraliai vertinga“) patirtis (pvz., Tonkiss 2003; Fanstein 2005; Amin 2006; Valentine 2008; Leeuwen 2010; Marvasti ir McKinney 2011; Ho 2011; Bannister ir Kearns 2013). Jacobs įvairovę vertina kaip teigiamą patirtį. Jos analizėje apskritai nėra skirtumo sąvokos. Emancipacinė, dinamiška įvairovės sąvoka nusako tai, kad atviroje struktūroje, savais reikalais einantys ar būnantys žmonės daro gatvę gyvą, įdomią, saugią. Šios žmonių visumos ji nesieja su konfliktu.

Taigi, jau Jacobs miestų analizėje suformuojama susidūrimo sąvoka, kuri yra reikšminga ir Sennetto (2008), Lefebvre'o (1991) ir šiuolaikinių miesto įvairovę analizuojančių autorių darbuose. Miestai – tai potencialiai

skirtingų kontaktų generavimo vietos. Erdviniu požiūriu vienos vietos palankesnės susidūrimams, kitos susidūrimus apriboja ar visai panaikina. Billo Hillierio erdvės sintaksės analizė kiekybiškai išskleidžia tai, kas akcentuojama kokybinėje, miesto istorijomis grįstoje Jacobs analizėje. Nors Hillieris (interview su Westin 2011) kildina savo erdvės sintaksės idėjas iš Lefebvre'o miesto vizijos ir teigia siekias jas matematiškai sukonkretinti, jo idėjos labiau padeda suprasti, kaip erdviškai veikia Jacobs „miesto kaip organizuoto kompleksiskumo“ samprata.

1.7 Billo Hillierio erdvės sintaksė: buvimas greta ir virtuali bendruomenė

Erdvės sintaksės prieigoje analizuojama „natūralaus judėjimo ekonomika“. Jacobs idėjos leidžia priešpastatyti takų miesto gyvenimą susaistytai bendruomenei. Miestas išlaiko gyvybingą kultūrą, kai jo dalys nėra atsietos vienos nuo kitų, kai miestas susisaisto, išlaikomas socialinis skirtingumas ir mišrios paskirtys (Jacobs 1961; 21). Jacobs pabrėžia kasdienio, paprasto žmonių maišymosi kompleksiskai naudojant aplinką reikšmę, kuris sukuria miestą kaip visumą, didesnę nei dalių suma, arba, pasitelkiant Lefebvre'o (1991, 1996) sąvoką – miestą kaip *oeuvre*. Hillieris (1996, 2007, 2009, 2011) ieško fizinių miesto erdvės formų, palankių tokiai miesto kultūrai. Jacobs, analizuodama trumpų blokų, gatvių, įvairių paskirčių ir tankumo reikšmę, pabrėžė miesto struktūros reikšmę susidūrimo, kontaktų generavimo atžvilgiu. Hillieris, kaip ir Jacobs, akcentuoja judėjimo mieste pralaidumą, užtikrinantį miesto dalių tarpusavio ryšį, kontaktus ir prasmingo tapatumo kūrimą kaip ir asmeninio gyvenimo privatumą ne izoliuotoje tvirtovėje, bet tankioje miesto erdvėje.

Gera erdvė, pasak Hillierio (1996; 54), tai naudojama erdvė. Dažniausias miesto erdvės naudojimas yra judėjimas ir dažniausiai tai judėjimas praeinant, kuris, pasak Hillierio, yra šalutinis gatvių tinklo produktas. Gatvių tinklas siūlo kelius nuo bet kur iki bet kur. Miestai kaip fiziniai objektai

yra ypatingos erdvinės inžinerijos formos, leidžiančios didžiuliam žmonių kiekiui gyventi didele koncentracija „vieniems kitų nenervinant“ ir minimizuojant energiją, kurios prireiktų susiduriant akis į akį su visais poreikius užtikrinančiais žmonėmis. Hillieris analizuoja, kaip tinklinis miesto planas prisideda prie natūralaus judėjimo ir maišymosi miesto erdvėse kuriant „virtualią bendruomenę“, t.y. skirtingų žmonių buvimą greta, sudaranti prielaidą (neprievartiniam) susidūrimui. „Virtuali bendruomenė“ nagrinėjant įvairovės sampratą – itin reikšminga sąvoka. Virtualios bendruomenės tėra fizinis žmonių pasiskirstymas erdvėje. Toks pasiskirstymas pasižymi tam tikru tankumu, tačiau taip pat – struktūra – skirtingų žmonių kategorijų buvimo greta ir erdvės naudojimo formomis. Hillieris (2007) skiria gyventojus ir nepažįstamuosius (*strangers*), asmenis lyties ir amžiaus požiūriu. Greta esantys individai gali nepažinti vieni kitų ar vieni kitų nepripažinti, bet šis buvimas greta Hillierio (2007; 154) požiūriu yra socialinis faktas ir *socialinis resursas*. Greta esantys žmonės nesudaro bendruomenės, tačiau jie yra „bendruomenės medžiaga“, kuri gali būti suaktyvinta, jeigu tai tampa reikalinga. Skirtingų žmonių buvimas greta visų pirma daro skirtingas žmonių grupes matomas, antra, sudaro prielaidą, bet neformuoja prievartinės sąveikos. Taigi toks buvimas greta apima ir tai, apie ką rašo Tonkiss (2003) – abejingumą ir nematomumą mieste kaip teisę „būti paliktam ramybėje“ ir Bickford (2000) analizuojamą kito matymo reikšmę demokratinės publikos egzistavimui. Pasak Hillierio, tai yra paprasčiausia suvokimo, jog esama kitų, forma.

Architektūra – fizinė forma, pastatas, pastatų grupė, aikštė – savaime nekuria sąveikos, nėra vienintelis ar pirminis žmonių gerovės mieste veiksnys. Ką kuria architektūra, yra buvimas greta. Hillierio (1996; 46) požiūriu ideali erdvė yra tokia, kurioje kuriama vidaus ir išorės sąveika, nesudaranti spaudimo sąveikauti, tačiau kurioje sąveika yra galima, kurioje užtikrinamas judėjimas, sukuriamas natūralus esančiųjų viduje ir išorėje maišymasis, sudarantis erdvines, architektūrines prielaidas susidūrimui, ar veikiau prasilenkimui. Hillieris taip pat nebrėžia utopinio miesto vizijos, tik punktyrines fizinės aplinkos linijas kaip startinį punktą.

Analizuodamas miestus Hillieris atskleidžia, kad mieste kelių sistema tradiciškai buvo integruota į tinklą. Labiausiai integruoti keliai susijungia į didelį deformuotą tinklą, grindžiantį dinamišką natūralų judėjimą mieste. Hillieris kritikuoja XX a. miesto planavimą – medžio struktūras, kurios kuria atsietas, neintegruotas miesto struktūras. Šios struktūros dažnai nuskurdina santykį tarp globalios (globali integracija – kelių integracija miesto mastu) ir lokalių integracijų, kelių struktūras pakeisdamos segreguotų kelių konfigūracijomis. Šios erdvinės struktūros kuria judėjimo mieste trūkius. Toks fizinis erdvės paskirčių ir judėjimo mieste paskirstymas susietas su įvairovės klausimu. Judėjimo mieste trūkiai Hilieriui ar Jacobs atrodo natūralaus judėjimo mieste sutrikdymas, „negerai išnaudojama erdvė“, „nesėkmingos miesto erdvės“. Tokie natūralaus judėjimo trūkiai sumenkina neformalų miesto gatvių ir kaimynijų socialumą (*sociability*). Tačiau XX a. miesto planavimas buvo grįstas judėjimo atskyrimu, XXI a. pradžios urbanistinėse struktūrose judėjimo trūkiai kuriami sąmoningai kaip pastangos užtikrinti privatumą. Funkcionalistinė urbanistika, atskirianti paskirtis, žmones pagal kategorijas (gyventojas ir praeivis), judėjimo kanalus nuo rekreacijos ir gyvenamosios erdvės, supaprastino daugiasluoksnį miesto audinį iki vienasluoksnių struktūrų.

Panašiai į Hilierio deformuoto tinklo sąvoką Christopheris Alexanderis (1965) formuluoja pusiau tvarkingo rezginio (*semiallce*) sąvoką, priešpastatydamas ją miestui medžiui. Alexanderio, kaip ir kitų nagrinėjamų autorių kritika nukreipta prieš XX a. dominuojančią urbanistikos kryptį, supaprastinančią miestą. Funkcionalistiniam miesto planavimui būdingas medžio formos planas apibrėžia pagrindinius buvimo taškus, sujungtus patekimo į juos arterijomis. Urbanistiniai klausimai ir jų sprendimai Alexanderio požiūriu retai kada gali būti suvesti į dalines problemas arba, pasitelkiant Jacobs sąvoką, į „paprastas problemas“. Miestams iki moderniojo, funkcionalistinio planavimo (Alexanderis juos vadina „natūraliais miestais“) būdingas tankus erdvių ir paskirčių perpynimas. Panaikinus tokį susijungimą miestuose panaikinamas sąveikos tirštumas ir struktūros patvarumas. „Paprastas ir kasdieniškas“ erdvės naudojimas šiuo atveju yra priešingybė

organizuotam ir skatinamam erdvės vartojimui kaip miesto šventės ar turizmas – kai žmonės sutelkiami į vieną erdvę vartojimui (kaip atskleidžia Lefebvre'o (1996) esė *Seen from the Window*): taip atskiriant situacijas, erdvės rašymą (de Certeau 1984), ar Lefebvre'o (1991) analizuojamą miesto patirtį nuo egzaltuotos kasdienybės.

Priešingai „natūraliems miestams“ dizainerių ir planuotojų sukurtus miestus ir jų dalis Alexanderis (1965) vadina „dirbtiniais miestais“¹⁶, kuriuose diegiama medžio struktūra. Alexanderis pabrėžia persidengimų, ambivalentiškumo, įvairovės aspektų reikšmę (pabrėždamas, jog tokia kompleksiško audinio struktūra būdinga gyviems dalykams, didiems paveikslams ir simfonijoms) kartu siekdamas atskleisti, jog tai nėra vien chaotiška, bet kompleksiška struktūra. Savo argumentą Alexanderis grindžia pastebėdamas, jog draugai negyvena šalia, jie gyvena kažkur kitur ir žmonės mieste maišosi, jog miestas medis paskirsto veiklas taip jas kontroliuodamas ir supaprastindamas, kaip pvz., žaidimą, kuris, lokalizuotas žaismų aikštelėje, naikinamas iš miesto audinio ir kontroliuojamas.

Erdvės sintaksės teorijoje atsiskleidžia analitinis ir normatyvinis matmenys. Analitiniu matmeniu ji paranki analizuoti, kaip konkreti erdvė sudaro prielaidas judėjimui, jos pralaidumą, kaip erdvės struktūra konkrečiame pastate ar teritorijoje kreipia judėjimą, įgalina arba riboja veiklą vadovaujantis pradinėmis normatyvinėmis prielaidomis, jog erdvės, kurios užtikrina judėjimą per jas – žmonių kiekio balansą, yra „sėkmingos“ erdvės – saugesnės, užtikrinančios viešo ir privataus gyvenimo balansą, parankesnės Jacobs aptariamų paskirčių įsikūrimui. Tai tiek parankus įrankis erdvės veikimo analizei, tiek erdvės formavimui, kai „tikslas yra duotas“. Hillieris formuluoja ir tikslą – jo teorijai būdingas normatyvinis matmuo – pralaidaus miesto, per kurį gali judėti žmonės ir kuris sudaro galimybę susidurti kartu nesant

¹⁶ Be abejo, toks atskyrimas yra problemiškas, nes, nors urbanistika moderniajame mieste įgauna specifinį pobūdį sukurdamą trūkį ankstesnių erdvės kūrimo modusų, santykio tarp erdvės kūrėjo ir naudotojo, architektūros autorystės, įgyvendinimo galimybių atžvilgiu, tačiau miestai buvo planuojami ir iki funkcionalistinės urbanistikos pradžios, net jei jos istorinė pradžia nukeliama iki hausmanizacijos.

prievartinės būtinybės bendrauti, vizija.

Hillierio koncepcija padeda kritiškai pažvelgti į būsto projektų erdvės struktūros dimensiją – aptvertos struktūros, formuojamos ne gatvėmis, o kiemų sistemomis, nesudaro virtualios bendruomenės prielaidos, nors kai kuriuose tokiuose projektuose siekiama kurti „realią bendruomenę“ – t.y. bendruomenę, kurioje „dalinamasi daug kuo“, darant prielaidą, jog tokių „stiprių bendruomenių“ susiformavimas paskatins savivaldos stiprėjimą. Hillieris nusako minimalų indikatorių, kaip veikia architektūra ne savo simboliniu – prasminiu, bet materialiu lygmeniu – tai buvimas greta ir suvokimas, jog greta esama kitų (*co-presence and co-awareness*). „Jeigu erdvė suprojektuojama neteisingai – natūralūs socialinio buvimo greta erdvėje modeliai nepasiekiami (nesukuriami, neįgyvendinami)“ (Hillier 2007; 141). Tokiu atveju erdvė yra arba tuščia, arba gadinama ir tampa baimės šaltiniu. Jeigu tokios erdvės yra per daug, kasdienė kito patirtis yra sudarkytos virtualios bendruomenės patirtis.

Miestas Hillierio (2009) požiūriu veikia kaip tinklas. Tinklui, kitaip negu sistemai, būdinga tai, jog jis suponuoja struktūrinį veiksmą. Traktuojant miestą kaip sistemą, ieškoma, kaip joje vienas nepriklausomas veiksnys veikia priklausomą, o pats miestas traktuojamas statiškai. Tokiu atveju analizuojama viena ar kita jo vieta ir pvz., ekonominis poveikis šiai vietai. Miestas Hillieriui (2009) yra erdvės – laiko tinklas, kuris nėra tik socialinių ir ekonominių procesų pasekmė, bet ir nepriklausomas proceso, kuriame pastatų visuma tampa miestu, kintamasis, arba kuriame suformuojamas apibrėžimas, kas yra miestas. Nes, kaip pabrėžia Lefebvre (1991), Schmid (2012), Szelenyi (1996) – miestiškumas, miesto kokybė, miesto kultūra neatsiranda savaime miesto fizinėje erdvėje. Erdvė naudojama dviem būdais. Pirma, kurdamas skirtingus judėjimo potencialus, skirtingą judėjimo tankumą, erdvė gali atspindėti ir išreikšti kultūrinius modelius. Tada erdvė projektuojama sustiprinti ir reprodukuoti esamą kultūrinę veiklą. Hillieris tai vadina konservatyviu erdvės naudojimu, nes erdvė reprodukuoja esamus buvimo greta kontroliavimo ir struktūravimo būdus. Kitas būdas, kurti potencialius socialinius modelius, kai formuojant erdvę formuojami tankesni judėjimo modeliai. Taip erdvinis tinklas

priklauso nuo erdvės kūrimo praktikų, bet pats susijęs su „miesto kūrimo procesu“ generavimu. Tokio maišymosi, buvimo greta, tankaus judėjimo tinklo nebuvimą Szelenyi (1996) laiko prielaida „miesto kultūros“ nebuvimo socialistiniame mieste paaiškinimui.

Hillieris analizuoja skirtingų erdvės planų potencialą generuoti sąveiką ir pabrėžia integruoto gatvių tinklo reikšmę. Erdvės struktūra keičia susidūrimo su nepažįstamuoju lūkesčius. Erdvėje, per kurią dažnai juda nepažįstamieji, nepažįstamojo sutikimas yra natūralus ir sukelia mažesnę nesaugumo jausmą negu atitinkamai susidūrimas su nepažįstamuoju erdvėje, kuri skirta ne judėjimui, o buvimui ir tik apibrėžtam žmonių kiekiui. Taip prasilenkimas gatvėje su nepažįstamuoju yra natūralus, dažnai nepastebimas. Susidūrimas su nepažįstamuoju būsto rajone sukelia didesnę nesaugumo jausmą. Skirtinga aplinka skatina skirtingą elgesį ir skirtingo elgesio legitimaciją¹⁷.

Erdvės konfigūracija, pakeisdama judėjimo modelius, pakeičia ir lūkesčius. Hillieris siūlo tokią erdvę, kur šalutiniai judėjimo takai išveda atgal prie svarbesnio erdvės įvykio, tokiu būdu nepagrindinės judėjimo linijos tampa judėjimo struktūros dalimi ir nėra įsiveržimo jausmo, susisieja esantys viduje, naudojantys erdvę pastatų išorėje ir praeinantys. Tokiu būdu nėra privatumo stokos, įsiveržimo jausmo ar spaudimo sąveikauti. Judėjimo pradžios ir pabaigos prasideda bet kur ir bet kur baigiasi. Hillierį domina būtent ši miesto forma – funkcija, o ne atskirų traukos taškų buvimas. Istoriškai miestuose judėjimas konstruktyviai kūrė tankias, bet kintančias susidūrimo zonas, virstančias kontaktą generuojančiomis zonomis. Disurbanizacija yra priešinga veiklos kryptis – suardyti kontaktą tarp pastatų ir viešos erdvės, tarp judėjimo lygmenų, tarp gyventojų ir svetimojo. „Be abejo“, rašo Hillieris (1996; 57), „tokiose vietose galima gyventi“. Tačiau erdvių naudojimas: gyventojų ir

¹⁷ Ne erdvės determinizmo požiūriu, ar psichologiškai paveikiant erdvei, bet priklausomai nuo legitimaus elgesio, apibrėžiamo tam tikroje erdvės struktūroje – nematerialaus erdvės matmens; o legitimus elgesys atitinkamai susietas su socialinių sąveikų būdingumu erdvėje. Pvz., atitinkamai laukdami prie bankomato žmonės išlaiko didelį atstumą ir nukreipia akis, bet atstumas visiškai išnyksta bare, nes veiklos tikslas, erdvė, kurioje ji vyksta, eilės tikslo galios apimtis struktūruoja legitimų elgesį. Taip atitinkamai kiemų sistemoje nepažįstamasis sukelia didesnę baimės jausmą negu prasilenkiant su nepažįstamuoju gatvėje.

svetimųjų, judėjimas per jas, pritraukiantis skirtingas paskirtis, kartu pritraukia ir viešą interesą ir tokios erdvės potencialesnės atsinaujinimui. Hillieris kritikuoja urbanistiką, kuria mažinamas tankumas ir steigiama tvarka, uždarus anklavus. Jo nuomone, toks supaprastintas požiūris į miestą nesuponuoja „gero erdvių naudojimo“. Hillierio požiūriu XX a. miesto transformacija buvo grindžiama „racionalumu“, tačiau nekylančiu iš miesto veikimo suvokimo nei iš miesto tyrimo. Atitinkamai, kaip tai apibrėžtų Jacobs, miestas nėra suvokiamas kaip organizuotas kompleksiskumas, bet veikia kaip nekompleksiška, statiška sistema.

1.8 Richardo Sennetto miesto vizija: netvarka, skirtumas, konfliktas

Richardo Sennetto (1990, 2008) analizėje įvairovės sąvoką keičia skirtumo sąvoka. Ši sąvokinė skirtis gana reikšminga. Įvairovė suponuoja įvairių elementų buvimą greta. Skirtumas brėžia identifikuojamą, refleksyvią ribą tarp manęs ir kito, yra vertinimas, nuoroda, kad tai, kas yra, gali būti priešpastatyta. Jacobs analizėje įvairovė yra siekiamybė, ji neproblemiška. Sennetto analizėje atsiranda konflikto samprata, kuri padeda papildyti Jacobs miesto vaizdinį. Jeigu įvairovė yra „miesto esmė“ – kodėl žmonės vengia įvairovės, kodėl ji mažina socialinį kapitalą? Susidūrimas su skirtumu gali būti ne vien džiugus ir įdomus, bet ir sunkus, skausmingas, ypač kai susiduriama su esmiškai apibrėžtu vertybiniu skirtumu. Sennettas (1990) identifikuoja moderniam miestui būdingą atsivėrimo skirtumui baimę, lyg visi skirtumai būtų potencialiai pavojingi ir ieško susidūrimo su skirtumu sprendimo, normatyvinės perspektyvos į skirtumų egzistavimą mieste. Įvairovę Sennettas (2008) apibrėžia kaip netvarką. Netvarkos samprata reiškia spontaniškumą ir netapačių dalių buvimą, kurios nėra subordinuotos visumai. Tokią miesto sampratą kaip fragmentiškos, trūkinėjančios, netvarkingos visumos Sennettas priešpastato moderniajam integruotos visumos, kur tvarka pasiekama per dalių atskyrimą ir kartu integraciją, idealui.

Konfliktas – Sennetto vizijos ašis. Skirtumas reiškia potencialią konfrontaciją. Jeigu Jacobs apibrėžia miestus kaip organizuotus kompleksiskumus, tai Sennettui miestai yra tinkle, lūžiai, reinterpretacija, konfrontacija, kartais egzaltuota ir skausminga, bet vedanti Sennetto vizijoje link „brandaus žmogaus“ susiformavimo. Vengdami potencialiai skausmingos skirtumo patirties, tie, kurie gali, atsiriboja remdamiesi panašumo vizija. Jacobs perspektyvą tokiu atžvilgiu galima laikyti pernelyg optimistine, tačiau Sennettas kalba apie konfliktines skirties linijas esant stipriam atotrūkiui, susidūrimą su kitu segregacijos situacijoje, Jacobs – apie natūraliai susiklosčiusio miesto išlikimą. Sennettas identifikuoja konfliktą kaip galimybę miesto audinyje. Vertybės, interesai, gyvenimo stiliai yra skirtingi, susidūrę jie gali sukurti sinergiją, gali įskelti konflikto žiežirbą.

Kalbėdamas apie vakarietišką miestą, Sennettas (1990) formuluoja vidaus ir išorės atsietumo koncepciją. Vidus – tai aiškiai apibrėžta tapatumo erdvė, jai būdingas nuoseklumas, saugumas, o išorė – kito, svetimo, skirtumo, chaoso, tinkle, potencialios rizikos, neapibrėžtumo, nesaugumo erdvė. Išorė apibūdina skirtumo, žmogaus gyvenimo kompleksiskumo patirtį. Kompleksiskumas, kuris, pasak Sennetto, yra būdingas išorei, mieste yra paneigiamas kaip vertybė, nes per susidūrimą su kitu savo galimo fragmentiškumo suvokimą riboja aplinkos kontrolės pojūtį. Susidūrimas su kitu reiškia potencialų, galimą konfliktą. Miesto kultūra – tai skirtumo patirties kultūra. Miestai įgalina skirtumus, leidžia jiems išsiskleisti. Tačiau skirtumo koncentracija atskirose miesto dalyse, grupėms išsidėstant vienai paskui kitą, sudaro susisiekiamesius, bet nesusimaišamesius pasaulius, kurie gali būti abejingi tarpusavyje, o gali būti priešiški, bet išlieka gana hermetiški. Sennettas (1990; 128) rašo: „vaikstant viduryje Niujorko, šio įvairiausio iš miestų, asmuo yra pasinėres į skirtumus, tačiau, kadangi scenos yra atsietos viena nuo kitos, mažai tikėtina, jog jos pasiūlys reikšmingus susidūrimus ryškių stimulų prasme ar prasmingų momentų susiliečiant ar kalbant.“ „Pasivaikščiojimas Niujorke atskleidžia, jog skirtumas nuo kitų ir abejingumas kitiems yra susieta, nelaiminga pora. Akys mato skirtumą, į kurį reaguoja abejingai.“ Sennettas

(1990; 129) analizuoja, kaip vysta toks išorės kaip skirtumo erdvės paneigimas, su koku požiūriu į vidų jis siejamas ir koku būdu galima atspindėti skirtumo patirtį mieste. Kelia klausimą, kaip patį skirtumo faktą paversti žmogiška vertybe, užuot traktavus kaip kažką, ką reikia peržengti, ir kaip santykis su skirtumu atsiskleidžia miesto struktūroje.

Susidūrimas su priešišku skirtumu gatvėje ir abejingas arba baimingas jo traktavimas Sennettui neatrodo sprendimas. Sennettas (1990; 147) rašo: skirtumai egzistuoja ne tam, kad būtų įveikti. Tam, kad priimtum kitą asmenį, turi dirbti su savim, kad suvoktum, jog esi neišbaigtas. Savo išbaigtumo suvokimas leidžia atstumti kitą. Sennettas neanalizuoja ekonominių, politinių atskirties dimensijų, jis sutelkia dėmesį į vidaus ir išorės sampratą kaip tapatumo ir skirtumo dimensijas, kurios, apibūdindamos žmonių santykius mieste, išreiškiamos per fizinę miesto struktūrą. Skirtumo reikšmė Sennetto požiūriu yra tai, jog asmuo gyvenimo eigoje gali tapti nepažįstamuoju sau darydamas dalykus ar išgyvendamas jausmus, kurie neatitinka nuoseklaus tapatumo rėmo, konkrečių socialinių fiksacijų kaip klasė, amžius, lytis, rasė, etc. Asmuo tokių pokyčių, vykstančių gyvenime, nefiksuoja kaip aiškių sistemingų ataskaitų. Svetimumas nėra patiriamas darant aiškius apskaičiavimus. Lieka kažkas, ko nebuvo numatyta, kas yra neišspręsta, ir žmogus, priėmęs šį galvosūki, atsisuka į išorę. Tam, kad tai įvyktų, būtina nelinijinė skirtumo patirtis. Šią patirtį Sennettas vadina atradimu ir kelia klausimą, kaip gatvėje sukurti tokią atradimo situaciją? Ieško, kaip architektūrinė, urbanistinė miesto vizija įgalina tokią skirtumo ir išorės patirtį. Čia svarbios Sennetto (1990) sąvokos „išradimas“ ir „atradimas“. Sennettas kelia klausimą, kaip išrasti (taigi sukurti) erdves, kurios leistų atrasti. Miesto kompleksškumas Sennetto požiūriu yra vertybė, o pastangos sukurti tvarką (visada kažkieno tvarką) išstumia skirtumą kaip vertybę.

Konfliktas kaip atsakas į skirtumo situaciją yra neišvengiama situacija, tačiau jis turi turėti priemonių pasireikšti. Konfliktas leidžia artikuliuoti skirtumus, nebūtinai veda link smurto. Konflikto represavimas veda prie abejingumo arba gali paskatinti smurtinį konfliktą. Ties riba asmuo peržengia

savo tapatumą, nes pakeičia savo žiūrėjimo būdą, pakeičiami savaime suprantamumo modeliai. Tokiais momentais sustiprėja esamojo laiko ryšys su praeitimi. Tai, pasak Sennetto (1990; 201), yra trūkio, pasipriešinimo meninė vertė. Sennetto (1990; 129) požiūriu atsitraukimas, kai susiduriama su skirtumu, yra vidaus ir išorės atskyrimo pasekmė. Tvarka yra siekis atsiriboti nuo tokių, kurie laikomi kitokiais, kuriant kontroliuojamą aplinką. Sennetto požiūriu (2008) atribojimo prielaida yra netvarkos baimė ir išvalytos, švarios bendruomenės mitas, t.y. bendruomenės kaip homogeniškos ir palaikančios tapačias vertybes, įsivaizdavimas. Sennettas (2008; 32–33) taiko bendruomenės sąvoką apibrėždamas bendruomenę ne kaip žmonių santalką teritorijoje, o kaip tai, kas apibrėžta dalijimusi, dalinamasi ir pasižymima tapačiomis savybėmis.

Skirtumo priėmimą Sennettas (2008; 62) priešpriešina asimiliacijai ar asimiliuojančiai percepcijai. Priimti kitą kaip skirtingą nereiškia priimti manant, jog „galiausiai kiti tokie patys kaip mes“. Gerovės eroje, grupėms įgyjant priemones išstumti iš erdvės kitas grupes, naikinama kompleksiškos patirties galimybė. Susidūrimo su kitu galimybė kyla iš to, jog nė viena grupė nėra pilnai erdviškai atsiribojusi ir apribojusi patekimą į savo teritoriją. Sennettas vartoja sąvoką *sameness* panašumo, vienodumo prasme. *Sameness* kaip Amiro Marvasti ir McKinney (2011) *oneness* – vienybės ar vienovės – sąvoka pasitelkiama asimiliacinio požiūrio skirtumo atžvilgiu kritikai. Tapatumą Sennettas laiko totalizuojančia koncepcija: viena vertus, ribojama socialinio kontakto su kitu galimybė, bet taip pat keliami reikalavimai tapatiems, priskirtiesiems. Tapatumas, pasak Sennetto, yra tvarkos esmė, iš to kyla skirtumo baimė ir priešiškus skirtumui (Sennett 2008; 44). Vienybė („*Oneness*“) (Marvasti ir McKinney 2011), tapatumas („*sameness*“) (Sennett 2008), bendrumas („*togetherness*“) (Jacobs 1961) reiškia bendruomenės idealą, kuris bus sukurtas panaikinus įvairovę.

Sennetto požiūriu kontrolės stokos ir nežinios baimės pasekmė – miesto vertimas priemiesčiu. Tai reiškia, jog urbanistiniu idealu tampa „saugių“, vienalyčių erdvių kūrimas vengiant įvairiarūšių, neprognozuojamų,

išsiveržiančių iš kontrolės socialinių kontaktų. Tai Sennetto požiūriu skatina bendros socialinės erdvės nykimą, erdvės, kurioje vyktų įvairialypiai miesto kontaktai. Taigi, Sennettas lokalizuoja įvairovės redukciją ne ekspertų racionalumo stokoje, o privatumo ideologijoje lygindamas ją su psichoanalitine tapatumo analize: bendruomenės sieki su nebrandaus žmogaus siekiu apsaugoti savo tapatumo vientisumą, kai nereikia susidurti su alternatyva, kuri gali sukelti abejonių savo pasauliu. Pasak Sennetto (2008; 57), kai miesto segmentai išsiskiria specifiniu charakteriu ir yra atviri, tai daro gyvenimą miestietišku (urban). Dienos eigoje individai įsiskverbia į eilę socialinių regionų. Tokioje erdvėje nesiformuoja uždaras erdvinis „mes“ tapatumas. Tvarka kaip modernaus planavimo siekinys Sennettui – tai pasaulis, išvalytas nuo skausmo, netikėtumo, kitokio ir kitoniškumo. Sennetto kritika kaip Jacobs ir Lefebvre'o nukreipta prieš modernistinį miesto planavimą. Sennettas kritikuoja miesto planavimą, kuris į miestą neša aiškumą ir tvarką (miestas kaip visuma arba vientisas vienetas, suplanuojamas iš karto). Tai reiškia, jog miestas neturėtų būti suskirstytas apibrėžtomis funkcijomis iš anksto, jos turėtų turėti galimybę kisti, transformuotis pagal miesto gyventojus (kur buvo komercinė zona, virsti gyvenamąja ir panašiai – nesustingdyti erdvių ir jų funkcijų). Sennetto požiūriu, jei bus panaikintas išankstinis erdvių paskirties suplanavimas, erdvių reikšmė priklausys nuo ryšių tarp žmonių tose erdvėse. Tvarkos vizijai Sennettas (1990) priešpastato naratyvinės erdvės sampratą. Tai tokia erdvė (erdvės), kuriose prasideda laikas. Erdvės tampa gyvos, kai imamos naudoti ne pagal paskirtį. Tai erdvės, kuriose persidengia skirtumai. Lefebvre tai pavadintų skirtumo erdve. Naratyvinės erdvės sąvoka nusako naudotojų pasisavintą erdvę, arba reprezentacijų erdvę Lefebvre'o terminologijoje. Tai įprasminta, istorijomis apipinama žaidimui pasitelkiama erdvė.

Negalima sukurti idealiai harmoningos visuomenės, nes esama kito ir vertybių tarp kitokių susikirtimo. Harmoningos visuomenės klausimas yra vedanti linija įvairovės tematikoje. Nuo harmoningos visuomenės vizijos, įtraukiančios būdus ją pasiekti, priklauso įvairovės traktavimas. Kaip sukurti

harmoningą visuomenę, kai susidūrimas su skirtumu yra skausmingas ir vengiamas? Ką talpina harmoningos visuomenės idealas? Sennettui „miesto esmė“ (*essence of urbanity*) reiškia etinę nuostatą, kad žmonės gali veikti kartu nebūdami tokie patys, būdami skirtingi. Kai žmonės užsidaro privačiuose pasauliuose, viešoji sfera sumenksta. Viešosios sferos sumenkimą Sennettas laiko neigiamu dalyku: „tik tankiai apgyvendintuose, netvarkinguose, persmelkiančiuose mus miestuose, kuriuose susiduria skirtingos klasės, etniškumai, kultūros, iš tikrųjų atsiskleidžia gyvenimo ir žmogiškųjų santykių kompleksiskumas“. Gyvenimas greta skirtingų žmonių, skirtingų negu mes patys, neoliberaliame mieste vis labiau keičiamas saugiomis, išvalytomis, „kitą“ ar „kitokią“ atitolinančiomis erdvėmis. Todėl skirtumą naikinančios, suplanuotos ir unifikuotam vartotojui skirtos gyvenvietės skirtos eliminuoti atsitiktines patirtis, susidūrimus. Kuo žmonės labiau užsisklendę privačiame gyvenime – tuo mažesnės galimybės bendruomenei organizuotis ir derybų tvarka kurti visiems prieinamą kaimynystę. Solidarumas gali būti formuojamas bendruomenės viduje, tačiau toks solidarumas, pasak Jacobs (1961; 65), besiformuojantis tarp rinktinių aukštesnės vidurinėsios klasės žmonių, padeda spręsti paprastas „neproblemiškos“ populiacijos dalies problemas, tačiau neveikia santykiuose su kitomis populiacijomis. Sennettas analizuoja, kaip tvarkos idealas generuoja uždarus, atsiribojimą skatinančius elgesio modelius, sudarančius prielaidas smurtiniam konfliktui mieste. Kaip alternatyvą jis siūlo miestą, inkorporuojantį įvairovę ir kūrybingą tvarką, kuri skatina asmenų gebėjimą tvarkytis su gyvenimo iššūkiais. Sennetto agonistinė miesto vizija reiškia ne pastangas kurstyti konfliktus, bet mokymąsi gyventi skirtingų interesų, požiūrių, galimybių visuomenėje.

Sennetto požiūriu skirtumai turi persidengti. Skirtumų persidengimas turėtų būti ir miesto planuotojų, architektų idealas. Atvirose transformacijai erdvėse skleidžiasi kultūra, joms priešingos supaprastintos iki perskaitomumo. Kai miesto dalys yra įvairios, bet nepersidengia, toks skirtumas tampa priešiškas skirtumas, o patirtis atstumianti. Viena paskui kitą išdėstytos hermetiškos grupės, kurių gali būti labai daug ir skirtingų, nesimaišys ir išliks priešiškos

viena kitai. Jis susieja šį patirties kompleksškumą su miesto vizualiū dizainu – kaip kompleksškumo patirtis gali būti sukurta miesto aplinkoje per vizualinės interpretacijos galias, kurios būdingos žmonėms, kaip sąmoningumas sužadinas per vizualinę patirtį. Vizualus skirtumo pripažinimas – tai nutrūkstančios, fragmentiškos skirtingos patirties pripažinimas, skirtingo laiko ir skirtingų žmonių, jų autentiškų, pasirinktų skirtumų pripažinimas, bet ne estetinis sąmoningumo sužadino per pastato formą projektas (kokį kritikuoja Duttonas ir Mannas (2000)).

Sennettas nepaaiškina visapusiškai modernaus miesto sąlygų, bet kelia klausimus ir pateikia įžvalgas permąstyti erdvių kūrimo strategijas, nukreipia dėmesį į skirtumų atribojimo kritiką. Nesiekia analitiškai paaiškinti visų santykio su skirtumu konfigūracijų mieste, tačiau atkreipia dėmesį į neutralizuojančias ir atskiriančias tendencijas.

1.9 Henrio Lefebvre'o miestas kaip skirtumo erdvė

Miestą Lefebvre'as (1996; 109) apibūdina kaip pliuralumą. Įvairovė kaip sinchroniškai sutelktų ir diachroniškai sukurtų elementų visuma sudaro miesto esmę. Miestas Lefebvre'ui (1991, 1996) – *oeuvre* – kolektyvinės kūrybos projektas, kuriame naudojimo vertė yra svarbiausia. Toks miestas kyla iš dviejų susietų miesto dimensijų – miesto formos, praktinio-materialaus miesto pagrindo (*city*) ir miesto kultūros (*urban*) (Lefebvre 1996; 103). Miesto kultūra nei susaistyta su miesto praktiniu materialiu pagrindu, nei gali būti nuo jo atskirta, nes tai nėra nelaikiškas darinys – tai socialinė ir psichinė forma: vienalaikiškumo, susirinkimo, susiliejinimo ir susidūrimo. Miestas Lefebvre'ui (1996; 207) yra vieta, kurioje susitinka skirtingos grupės, kurios gali konfliktuoti, bet formuoti susitarimus, kur dalyvauja kurdamos miestą kaip *oeuvre* (Lefebvre'as (1991; 33)).

Miestas kaip kolektyvinės kūrybos sintezė apibrėžiamas per apsigyvenimo (*inhabit*) praktiką, priešpastatytą moderniojo miesto planavimo

kuriamai gyvenamosios aplinkos (*habitat*) perspektyvai. Specifinis miesto pagrindas – miesto materialinė ir morfologinė struktūra sudaro pagrindą specifinei miesto kultūrai. Ši miesto kultūra – *miestiškumas* - nusako specifinį gyvenimo būdą. Miestas kaip pliuralumas – tai skirtumų susitelkimo erdvė, jo forma – vienalaikiškumas ir susidūrimas (Lefebvre 1991; 101). Miestiškumo formos apima centriškumą, susirinkimą, susidūrimą, sąveiką, skirtumą. Kai šie aspektai sutelkiami vienoje vietoje, galima kalbėti apie miestiškumą arba miesto kultūrą. Centriškumas – tai vieta, kurioje susiduria, susirenka heterogeniški elementai, skirtumų totalumas, susidūrimo, komunikacijos, informacijos vieta. Surenkama viskas, kas sukurta gamtos ir visuomenės. Miesto kultūra – tai skirtumų visuma (Lefebvre 1996; 131). Komodifikuojami miestai prarandą *oeuvre* specifiką. Mieste kuriamos vietos be tapatumo ženklų, iš centrinės miesto erdvės naikinama kasdienybė, o šventiškumas įnešamas kaip vartojimo siūlymas turistams ir priemiesčių gyventojams. Panaikinant vienalaikiškumą ir susidūrimą iš miesto visų pirma kaip specifinę fizinę miesto struktūrą (*city*), naikinama miesto kultūra, miestas kaip nuolatinio disbalanso, susidūrimo, normų silpninimo erdvė išnyksta homogenizuojančiose pastangose. Tokias homogenizuojančias pastangas Lefebvre'as (1991, 1996) talpina neokapitalizme ir jo komodifikuotoje ir komodifikuojančioje erdvėje, išreikštoje per biurokratinę kontroliuojamo vartojimo visuomenę (kapitalistinę ar socialistinę) ir jos urbanistinėje raiškoje – funkcionalistiniame miesto planavime (urbanistikoje ir architektūroje). Modernus kapitalizmas Lefebvre'o požiūriu skirtumo, kokybinės erdvės transformuoja į kiekybines, homogeniškas erdves. Pats miestas iš kūrinio (*work*) pakeičiamas į produktą. Kiekybinė erdvė papildoma nurodymų, signalų, gamtos, laimės ženklų, kurie skiriami vartojimui be socialinių praktikų, leidžiančių į kasdienį gyvenimą įsismelkti miesto kultūrai.

Lefebvre'o erdvės samprata leidžia susieti dominuojančias ideologijas su kasdienybe. Ideologija arba nutolusi tvarka atspindima artimoje tvarkoje (Lefebvre 1996; 114). Tokiu būdu miesto materialaus pagrindo, būsto kūrimas išskleidžia dominuojančias nutolusias tvarkos idėjas ir steigia jas praktiniame

materialiame lygmenyje, kur jos tampa erdvinių praktikų arba suvoktos erdvės pagrindu. Lefebvre'as analizuoja, kaip per modernų planavimą, kurį šis autorius laiko ideologija (1996; 97), miesto klausimai transformuojami į atsiėtų klausimų sprendimus (ne miesto klausimai, bet būsto klausimai), ir kartu pasisavinimas, gyvenimas mieste kaip *orevre* (*inhabit*), kaip poetinė įprasminimo veikla transformuojama į gyvenamąją aplinką (*habitat*), kurioje pasisavinimo simboliškumą keičia ženklų vartojimas. Taip miesto suvokimas, miesto tikrovė yra nuslopinta tiek gamtos ir svajonės ženklais pažymėtuose individualiuose namuose, tiek racionalia erdvės organizacija moderniuosiuose būsto projektuose (Lefebvre 1996, 80). Miesto kultūrą, miestiškumą keičia ženklai: džiaugsmo, laimės, miesto gyvenimo, miesto kaip materialinės kultūros, gamtos, užmiesčio (Lefebvre 1996; 130).

Įvairovė Lefebvre'o perspektyvoje ne (vien) rezidencinės diferenciacijos klausimas, bet miesto struktūros ir miesto gyvenimo ryšys, susiejantis kasdienius gyvenimo ritmus, patirtis, žmones. Įvairovė ir skirtumas šiam autoriui, kaip ir Sennettui (1990), tampriai susieta su laiku, lokalizuojamu ar materializuojamu fizinėje miesto erdvėje: tiek diachroniškai (individualios ir kolektyvinės prasmės požiūriu), tiek simultaniškumo (susidūrimo, teisės į miestą, miesto kultūros kaip socialinės praktikos) atžvilgiu. Rezidencinė diferenciacija Lefebvre'o koncepcijoje nėra nesvarbi. Lefebvre'as rašo metu, kaip tęsiamas hausmaniškas projektas dislokuoti darbo klasę, imigrantus į miesto priemiesčius. Šis dislokavimas reiškia ne vien resursų sumažėjimą šiai grupei, bet apskritai miesto gyvenimo panaikinimą vienoje miesto dalyje ir jo transformaciją į spektaklį kitoje.

Pokario kapitalizmo erdvę Lefebvre'as apibūdina kaip abstrakčią erdvę. Tai erdvė, apibūdinama funkcijų, praktikų ir idėjų izoliacija. Intelektualinis aiškumo siekis transformuojamas į permatomumą. Erdvė ir laikas padalinami į specializuotus vienetus, kurie turi atsakyti į apibrėžtus (nubrėžtus) poreikius (Stanek 2011; 142). Kaip ir Jacobs (1961), ir Sennettas (1990, 2008) Lefebvre'as kritikuoja moderniojo planavimo pastangas įsteigti tvarką tradicinio miesto netvarkoje tokiu būdu normalizuojant, atskiriant ir

paskirstant. Netvarka yra nesveika. Modernus planavimo režimas remiasi sveikatos metaforomis (šviesa ir grynas oras darbininkams). Netvarkoje steigiama tvarka ar chaoso balansas, nuoseklumą, esantį forma paverčiant tikslu. Tokiu būdu (modernusis) planavimas yra įvairovės valdymo priemonė.

Lefebvre'as (1996; 97) kaip ir Sennettas (1990, 2008) kritikuoja miesto kaip darnios bendruomenės įvaizdį. Miesto problemos (kai miestas laikomas problema) sprendžiamos priešpastatant nostalginį kaimo ar miestelio įvaizdį, kuriant Jacobs (1961) konceptualizuojamą bendrumą (*togetherness*). Miesto kompleksiškas (*miestas kaip organizuotas kompleksiškas*) išsprendžiamas miestą apibrėžiant kaip problemą ir naikinant jį kaip tokį; planuotojų *įsivaizduotos* metaforos (bendruomenės, kaimo, miestelio, žmogiškojo miestelio) steigiamos erdvėje nelaikant gyventojų aktyviai transformuojančiais, pasisavinančiais erdvę. Toks formų steigimas tampa formalia estetinė veikla (kas atsitiko perkėlus Jacobs idėjas į naujosios urbanistikos praktikas). Paskirstančio, žyminčio plano racionalumas kaip tik dėl šio skaidraus ir iš vieno taško matomo jo pobūdžio nesudaro prielaidos miesto kultūrai. Tokia erdvės struktūra papildoma rinkodaros ženklais – reklama, iš anksto apibrėžiančia gyvenimą namuose (vadinasi jokio pasisavinimo), ir tokiu pobūdžiu, kurį Sennettas (1990) analizuoja kaip būdingą *vidui*: tobulų namų kaip poilsio, gyvenimo gamtoje be konfliktų įvaizdis. Šiuos aspektus Lefebvre'as laiko erdvės pasisavinimo (įprasminimo) moderniam mieste prielaidomis. Modernusis planavimas, racionalizuojantis erdvę, (ne)miesto gyvenimo ženklai, persidengimų ir susidūrimų panaikinimas, grupių atskyrimas, o taip pat namų sutapatinimas su privačia nuosavybe apsunkina erdvės pasisavinimą. Atrodo, tarsi planuotojai, rašo Lefebvre'as (1996; 79), nusistatė prieš miestą ir jo kultūrą ir nusprendė juos panaikinti, panaikindami visą suvokiamą miesto tikrovę: gatves, aikštes, monumentus, susitikimo vietas, „net užkandinė neatlaikė būsto projektų statytojų nusistatymo, jų asketiškumo pomėgiui, apsigyvenimo pavertimui gyvenamąja aplinka“. Apsigyvenimo ar pasisavinimo mieste pakeitimas gyvenamosios aplinkos koncepcija paskirsto veiklas ir susieja jas su vietomis. Socialinė erdvė

talpina ir priskiria tinkamas vietas socialinės reprodukcijos santykiams (biologiniams, psichologiniams santykiams tarp lyčių ir amžiaus grupių kartu su specifine šeimos organizacija) ir gamybos santykiams. Biologinė reprodukcija (šeima) susiejama su darbo jėgos reprodukcija ir socialinių gamybos santykių reprodukcija.

Kapitalistinei erdvei būdinga homogenizacija ir fragmentacija. Funkcionalistinė urbanistika kaip fordistinės visuomenės erdvė priskiria kasdienėms veikloms, tokioms kaip darbas, būstas, poilsis ir transportas, atsietas zonas. Lefebvre'as traktuoja tokią erdvės fragmentaciją kaip teorinį trūkumą, turintį praktinių pasekmių; kartu tai laiko XX a. kapitalizmo ekonominės, socialinės, politinės, technologinės ir kultūrinės tikrovės simptomu (Stanek 2008; 63; Lefebvre 1991, 1996). Lefebvre'as kalba apie tai, jog žmonės negali tik dirbti už algą, kad galėtų vartoti vadinamojoje vartojimo visuomenėje. Žmonės turi „socialinių“ ir „antropologinių“ poreikių: žaisti, kurti, sportuoti, mokytis, susirinkti, patirti. Jis siūlo kurti erdves, kur gyventojai galėtų apsibrėžti, formuoti savo santykius su kitais ir su savo aplinka. Funkcionalizmas „objektyviai“ apibrėžia žmogaus poreikius šviesai, švaram orui ir egzistencijos minimumui. Lefebvre'as pabrėžia žmogaus poreikių įvairovę ir kaitą. Žmonės turi poreikių prieštaravimams ir papildomumui, saugumui ir atvirumui, užtikrintumui ir nuotykiui, darbui ir žaidimui, numatomam ir neprognozuojamam, panašumui ir skirtumui, izoliacijai ir susidūrimui, apsikeitimui ir investavimui, nepriklausomybei (netgi vienatvei) ir komunikacijai, artimiausiems ir ilgalaikiams planams. Žmogus turi poreikį kaupti energiją ir naudoti, netgi švaistyti žaidime. Jam reikia matyti, girdėti, liesti, ragauti, sukaupti šias jusles bendram pasaulio suvokimui. Šiems socialiai išvystytiems poreikiams dar jis priskiria poreikį kūrybingumui, oevre, vaizduotei ir žaidimui. Ir galiausiai poreikį miestui ir miesto gyvenimui: simultaniškumo ir susidūrimo vietoms, kur apsikeitimas nėra medijuojamas mainų vertės (Lefebvre 1996; 147).

Lefebvre'as identifikuoja moderniam miestui būdingą segregaciją tiek ekologiniu, tiek formaliuoju ir sociologiniu požiūriu. Įvairovės naikinimas

grindžiamas ekonomine logika kaip ideologija (Lefebvre 1996; 128). De Lauwe'as (1952)¹⁸ kelia klausimą, ar galima kurti gyvenamąją, kultūros, politinę erdvę, kuri nėra subordinuojama ekonominėms struktūroms. Šis klausimas išlieka aktualus XXI a. rezidencinės diferenciacijos ir miestų plėtros atžvilgiu, kai segregacija grindžiama natūralizuotu požiūriu į ekonominę logiką. Atskirtą, segreguotą ar iškonstruotą miestą siekiama integruoti vėl (ir XXI a. šis siekis, pasak Fainstein (2005), tampa miesto planavimo raktažodžiu), tačiau tokia kombinacija kuria estetinę įvairovę, tačiau netampa sinteze, nes miestas nėra vien ženklų sistema, miestas yra praktika (Lefebvre 1996; 148).

Tokiai abstrakčiai erdvei ir miestą homogenizuojančiai praktikai Lefebvre'as (1991, 1996) priešpastato konkrečios utopijos projektą. Tai į ateitį nukreiptas miesto projektas, kuriame eksperimentuojama urbanistinėmis, architektūrinėmis formomis. Konkrečios utopijos skiriasi nuo technokratiškos utopijų, kurias kritikavo Jacobs (kai planų gali turėti tik planuotojas), arba, kaip apibūdina Lefebvre'as – pozityvistinių technokratiškos utopijų, nuo Foucault'o (1984) utopijos apibrėžimo. Konkreti utopija Lefebvre'ui yra ne neegzistuojanti tobula vieta, apibrėžiama vieno galios centro, bet atradimas per kūrimą, atvirumas galimybėms, persvarstymas. Skirtumo požiūriu Lefebvre'as užklausia pačią tapatumų sampratą. Skirtumas, skirtumo erdvė – reikšminga Lefebvre'o miesto analizės dalis. Judėdamas nuo „esamo prie galimo“, Lefebvre'as ieško tam tikro miesto projekto, naujos erdvės, kuri nėra tik sugalvota, šiuo požiūriu Lefebvre'as, kaip ir kiti analizuoti autoriai, nukreipia kritiką funkcionalistinės urbanistikos ir moderniojo urbanizmo atžvilgiu, bet kyla iš esamų miesto sąlygų, tačiau kuria naują kokybę. Modernusis kapitalizmas kuria kartu homogenišką ir fragmentuotą erdvę, kuri susiejama atsiejant. Ši suskaldyta, skaidri ir permatoma erdvė redukuoja tankų miesto tinklą ir kasdienybę iki funkcijų išpildymo.

Nagrinėjama įvairovės sąvoka ištirpsta Lefebvre'o *teisės į miestą*

¹⁸ De Lauwe, Paul-Henry Chombart. 1952. „Paris et l'agglomération parisienne“, in ed. Tom McDonough 2009; 73.

idėjoje. Lefebvre'o teisės į miestą sąvoka išreiškia ne vien teisę į pagrindinių poreikių patenkinimą, bet specifinę urbanistinę kokybę, miesto gyvenimą, miesto resursų prieinamumą, galimybę realizuoti įvairius alternatyvius gyvenimo būdus (Lefebvre 1996; 173; Schmid 2012; 44). Teisės į miestą ir miesto kaip kūrinio idėja reikalauja heterogeniškumo, vietų, kur susiduria skirtumai formuodami miestą kaip kolektyvinį, o ne atskiro žmogaus projektą. Taip įvairovė iš morfologinės sampratos tampa politiniu klausimu. Įvairovės sampratos esmė nėra lokalizacija, statiškai aprašyta skirtingose miesto dalyse, kelianti klausimą – tikslas ji ar priemonė, įvairovė – tai grupių matomumas ir galimybė kurti miestą, galios pasiskirstymas po visą miestą. Teisė į miestą apima teisę į kūrybingumą, į informaciją, į simboliškumą, vaizduotę ir žaidimą – taigi į miesto gyvenimą, susitelkimo, susidūrimo, apsikeitimo pilnai naudojant vietas ir momentus. Teisei į miestą pasiekti svarbus dalyvavimas priimant sprendimus dėl miesto erdvės ir galimybė pasisavinti šią miesto erdvę.

Lefebvre'as siekia rasti, kas sieja ar kaip susieti erdves, skiriamas amžiaus, lyties, klasės, atminties ir troškimo vieną nuo kitos. Pasak Staneko (2011; 137) – tai politinis Lefebvre'o teorijos interesas: mąstyti apie erdvę kaip apie visumą reiškia laikyti ją atvirą visiems. Nors Lefebvre'o kritika visų pirma nukreipta į valstybinį planavimą ir funkcionalistinę urbanistiką neokapitalizmo sąlygomis, šiandien miestuose įgyvendinamo neoliberalaus projekto atžvilgiu Lefebvre'o darbai išlieka vieni kertinių siekiant suprasti miesto kūrimą kaip procesą, susieti jo socialinę ir urbanistinę formą. Miestas, suprantamas kaip *oeuvre*, – darbas, kuriame gali dalyvauti visi miestiečiai viešojoje sferoje, reikalauja heterogeniškumo. Susidūrimas yra reikšminga Lefebvre'o sąvoka. Susidūrimas reiškia ne bet kokį kito žmogaus sutikimą, bet susitikimą su kitu, nepažįstamuoju, kitokiu. Susidūrimas yra spontaniškas, nenumatytas. Lefebvre požiūriu per įvairiapusišką miesto patirtį įvairi miesto populiacija sustiprina savo organizavimosi ir savivaldos gebėjimus. Mieste kaip skirtumo erdvėje vyksta nuolatinė kova dėl miesto formos, patekimo į viešą sferą prielaidų, persvarstomos miestiečių teisės. Pasak Lefebvre'o, žmonės turi teisę į miestą

kaip *oeuvre*, kuri siejasi su poreikiais informacijai, simboliškumui, kūrybingumui, vaizduotei, žaidimui. Teisė gyventi ar apsigyventi Lefebvre'ui reiškia daugiau negu nuosavybę, tai reiškia erdvės pasisavinimą, įprasminimą, erdvės perkūrimą pagal save.

Lefebvre'o funkcionalistinės urbanistikos erdvių kritika suteikia įrankius miestiškumo analizei. Miestiškumas, miesto kultūra reikalauja erdvių, kuriose nebrėžiamas supaprastintas veiksmo ir erdvės santykio modelis, kuriame konkreti vieta pažymima konkrečia veikla. Pagaminti ir pasisavinti erdvę reikalingas procesas. Erdvės kūrimas kaip erdvės reprezentacijų kūrimas nurodo į konceptualizuotą erdvę, kuri konstruojama profesionalų ir ekspertų, turinčių technines žinias. Reprezentacijos susietos su abstrakčia erdve, neišgyventa patirtimi, su gamybos santykiais ir jų apibrėžiama ar jų įtvirtinama tvarka, tai ne kūno, o kapitalo, valstybės dominuojanti erdvė (Lefebvre 1991; 33). Reprezentacijos erdvė – tiesiogiai išgyventa, įprasminta erdvė ar erdvės įprasminimas, pasisavinimas. Šių sąvokų ar šių reiškinių santykis dialektinis. Monumentai visada kuriami galios įtvirtinimui, bet per laiką jie pasisavinami ir tampa prasmės erdvėmis, susitikimo erdvėmis. Todėl negalima vienprasmiškai žvelgti į miesto struktūrą.

Miestas visada istoriškai suformuotas istoriškai kintančių galios santykių. Tad Lefebvre'o marksistinė perspektyva į miestą priešinga marksistinėmis idėjomis grindžiamai moderniojo avangardo vizijai: panaikinti praeitį, monumentus, gatvę, unifikuoti gyvenimo sąlygas. Priešingai, jis teigia gatvę, įvairialypę žmogiškąją patirtį, susitikimą ir susidūrimą, kasdienybėje išgyventą aplinką, įprasmintą, pasisavintą, asmenišką. Jaučiamą, o ne apgalvotą erdvę. Tai kokybinė (*versus* abstrakčiai – kiekybinei), tiki, emociškai įkrauta erdvė. Erdvinės praktikos įtvirtina dominuojančią erdvę – tai kasdienės veiklos nematomumas per fizinį judėjimą kasdienio gyvenimo situacijoje, kondensuotas erdvėje. Tai Fabijoniškių gyventojų judėjimas maršrutais darbas – namai – parduotuvė – televizorius – savaitgalis gamtoje. Jos stipriai susietos su tuo, ką visuomenės nariai supranta kaip kasdienybės įprastumą. Erdvinės praktikos struktūruoja išgyventą patirtį, įtraukia kelius ir

tinklus, formas ir sąveikas, jungiančias vietas ir žmones. Erdvinės praktikos medijuoja tarp sugalvoto ir išgyvento.

Abstrakti kapitalizmo erdvė homogenizuoja, bet yra kartu ir homogeniška, ir suskaldyta. Kaip abstraktus darbas paneigia konkretų darbą, taip abstrakti erdvė paneigia konkrečią, kokybinę erdvę. Abstrakti erdvė yra kiekybinė ir ištrina skirtumus, kurie kyla iš gamtos, istorinio laiko, kūno. Nors neigiamas jautrumas ir jusliškumas, atsparos tašku tampa šeimos vienetas, būsto tipas: butas, individualus šeimos namas, tėvystė – motinystė ir prielaida, kad vaisingumas yra tapatus gyvenimo įprasminimui. Socialinių santykių reprodukcija susiejama su biologine reprodukcija. Tokios erdvės reprezentacijos palieka labai mažai erdvės reprezentacinėms erdvėms, įprasmintoms vaizdiniais, prisiminimais, kurių juslus turinys yra taip išbarstytas, kad neįgyja simbolinės jėgos.

Abstrakti erdvė apibrėžiama ne pagal tai, kokie daiktai joje yra, o kokių nėra (pvz., kad nėra medžių, bet yra prekybos centrai). Jos abstrakcija nėra paprasta. Ji neigiamai siejasi su istorine ir religine–politine erdve, skirtumo erdvėlaikiu. Abstrakti erdvė gali būti apibūdinta kaip šio pozityvumo centras, medija ir įrankis. Šiai erdvei Lefebvre'as priešpastato skirtumo erdvę. Abstrakti erdvė naikina skirtumus kaip produktyvius, bet formuoja skirtumus kaip estetiką. Skirtumai yra reikalingi, kad iš vietos galima būtų gauti monopolinę rentą, jeigu vietos visiškai homogenizuojamos, jos tampa pakeičiamomis, o tai mažina jų kuriamą ekonominę naudą. Tad skirtumas turi būti, bet kontroliuojamas skirtumas, skirtas vartojimui. Skirtumo erdvė akcentuoja skirtumus ir kartu susieja tai, ką abstrakti erdvė atskiria: socialinės praktikos funkcijas, elementus, monumentus, ir atskiria tai, kas susieta abstrakčios erdvės: socialinę reprodukciją, pasitenkinimą ir vaisingumą, socialinius santykius ir šeimos santykius (Lefebvre 1991; 49 – 52).

Lefebvre'as skirsto skirtumus į minimalius ir maksimalius, priskirtus ir pagamintus. Skirtumus, susietus vienas kitą papildančių elementų ar skirtumų visumą, Lefebvre'as vadina priskirtais skirtumais. Pagamintais Lefebvre'as vadina prieštaravimus sistemoje keliančius skirtumus. Minimalūs arba priskirti

skirtumai yra susvetimėję atskirumai, partikuliarumai (individualizmas ar grupių partikuliarumai). Lefebvre'ui abstrakti erdvė yra hegemoniška ne todėl, jog ji naikina skirtumą, bet būtent todėl, jog ji steigia skirtumą. Minimalus skirtumas yra joje gaminamas ir į ją inkorporuojamas. Maksimalus skirtumas netapatus natūralizuotiems paskirumams, susietiems su primestomis socialinėmis rolėmis kaip lytis, klasė ar etniškumas. Jis nurodo į šventiškas, kūrybiškas, emociškai įtrauktas, nesusvetimėjusias, pilnai išgyventas pliuralumo ir individualumo formas, kurios steigia socialinius santykius, nesusietus su „abejingumu“. Abejingumą Lefebvre'as sieja su individualizmu, pliuralizmu, imitacija, konformizmu, natūralizuotu partikuliarizmu. Maksimalūs – ryškiai išgyvenami, patiriami „autentiški“ skirtumai yra Lefebvre'o utopinės vizijos dalis. Lefebvre'as teigia (maksimalią) teisę į skirtumą, susietą su susvetimėjimą didinančių socialinių skirtumų panaikinimu (seksizmo, rasizmo etc.) Per Lefebvre'o teisės į miestą idėją minimalūs skirtumai transformuojami į maksimalius (Kipfer 2008; 204).

Lefebvre'o perspektyva įvairovės atžvilgiu sietina su naujojo pilietiškumo idėja. Ši samprata apima kelias temas: a) galimybę apimti skirtumą ir lygybę vienu metu; b) modernaus darbo pokyčius; c) urbanistinės visuomenės formavimąsi globaliu mastu; d) savivaldos teoriją (Stanek 2011; 234). Naujojo piliečio atžvilgiu Lefebvre'as formuluoja teises, besiskiriančias nuo žmogaus teisių. Žmogaus teisės kyla iš žmonių rūšies kaip visumos, miestiečių teisės kyla iš skirtingų priklausymo būdų mieste: išraiškos teisė – teisė diskutuoti dėl visuomeninių klausimų; teisė į tapatumą ir skirtumą (ir lygybę) įtraukia atsakomybę kolektyvinei visumai; teisė į urbanistines paslaugas reikalauja kolektyvinio gyvenimo formų, kurios ne juridiskai aprašomos, bet įgyvendinamos kasdieniame gyvenime.

Skirtingai nuo Jacobs, Lefebvre'o teorija apima konfliktišką, galios bei politikos persmelktą miesto formavimą. Jacobs (1961) kritikuoja erdvės reprezentacijas, ar modernųjį miesto planavimą kaip nepakankamą racionalumą, bet neidentifikuoja interesų – atsiskirti, kurti atitinkamas erdvės reprezentacijas, kurios plaukia iš laikotarpio hegemoninių interesų, o ne vien iš

neapmąstyto, arogantiško planuotojų požiūrio į miestus ir bendruomenes juose (arogantiško, nes „iš viršaus“ suplanuojama, kaip gyventojai turės gyventi tada, kai jie jau gyvena, ir kaip „geresnis“ sprendimas, neanalizuojant galimų jo pasekmių ar pačių gyventojų situacijos, juo labiau, neįgalinant gyventojų dalyvavimo). Lefebvre'as išsamiai analizuoja, kaip sukuriama tokios erdvės reprezentacijos kaip funkcionalistinė urbanistika ir moderniojo avangardo idėjos, ką išreiškia ir įgalina, kokias socialines – erdvines praktikas struktūruoja abstrakti erdvė. Moderni kasdienybė reprodukuojama per trilypį momentą: visuomenės totalizaciją, individualizaciją, partikuliarizaciją (Ronneberger 2008; 135). Ideologinė erdvė nėra atsieta nuo kasdienybės, ji įgauna savo išraišką kasdienybėje ir per ją įsitvirtina. Politika įtvirtinama per erdviškai steigiamą kasdienį gyvenimą.

Lefebvre'as priešpastato kasdieninį gyvenimą (*daily file*), kasdienybę (*everyday*) ir kasdieniškumą (*everydayness*). Kasdieniame gyvenime (*everyday life*) – kur dominuojami sektoriai (kasdienybė ir kasdieniškumas) susiduria su nedominuojamu sektoriumi – kasdieniniu gyvenimu (*daily life*). Kasdienis gyvenimas, pripildytas rutinizuotų, pasikartojančių, pažįstamų kasdieninių praktikų, sudarančių kasdienybę visose gyvenimo sferose, pasak Lefebvre'o, yra esminis kapitalizmo reprodukcijai (Kipfer 2008; 199). Lefebvre'o kritika valstybei yra susieta su kasdienio gyvenimo išlaisvinimu (Stanek 2011; 67). Kasdienis gyvenimas kartu ir prasmingos išgyventos erdvės, ir ideologijos sfera. Panašiai Stenning'as et. al. (2010), nors eksplicitiškai nesiremia Lefebvre'u, tačiau analizuoja neoliberalizmo „domestifikavimą“ posocialistiniame mieste arba kasdienio gyvenimo neoliberalizaciją, ideologijoms ir ekonominei realybei įsismelkiant į kasdienį gyvenimą ir jį transformuojant.

Kasdienybė nurodo į materialius daiktus, vietas, tačiau juose nelokalizuojama. Per kasdienybę įkūnijama ideologija, ideologija persmelkia kasdienybę, pasireiškia per kasdienes praktikas, formuoja kasdienę aplinką. De Certeau „erdvės vartotojus“ laiko kūrybingai besipriešinančiais. Asmeninis veiksmas, savitas pritaikymas, pasipriešinimas nustatytai vietai veikia laikinai

kito ir kitų erdvėje (de Certeau 1984; 36). De Certeau pernelyg išlaisvina subjektą. Jeigu visi gyventojai yra kūrybiški ir pasipriešina dominuojančiai erdvei, kaip su tais, kurie ją priima, pagal ją gyvena? De Certeau (1984): „erdvinės praktikos, tiesą sakant, slaptai struktūroja socialinį gyvenimą apibrėžiančias sąlygas“ (1984; 97). Erdvės formavimas arba strategija de Certeau yra tokios disciplinarinės praktikos, kokias analizuoja Foucault (1984). Tačiau skirtis į dominuojančią galią ir masę, kuri pasipriešina per nerefleksyvų, bet kūrybingą judėjimą mieste, visų pirma dichotomizuoja miesto struktūrą į turinčius galią ir ją primetančius ir besipriešinančius. Toks modelis tinka analizuoti pvz., modernizmo erdvei, kai planuojanti valstybė steigia erdvę, o niveliuojami gyventojai jai paklūsta ar ją kūrybiškai perkuria ją naudodami. Bet kaip paaiškinti aptvertų ir saugomų gyvenviečių plėtrą posocialistiniame mieste? Tarp dominavimo ir pasipriešinimo de Certeau trūksta vienos iš triados dalių, kuria pildo erdvinius santykius Lefebvre'as – paklusimo. Santykis su erdve, kurios reprezentacijos yra dominuojanti erdvė, kiekvienoje visuomenėje, kaip teigia Lefebvre'as, yra ne vien pasipriešinimo ir įprasminimo santykis. Santykis su erdve susideda iš paklusimo ir pasipriešinimo dialektikos. Pasipriešinimas skleidžiasi reprezentacijų erdve, paklusimas – erdvinėmis praktikomis. De Certeau vaikščiotojai, judantys gatvėmis, susiejantys vietas, kertantys kampus, jau suponuoja gatves, šaligatvius ir kampus, kuriais galima vaikščioti kūrybingai perrašant miestą. Trajektorijas, kuriomis jau galima judėti pėsčiomis ir į kurias galima ir prasminga patekti. Tačiau kaip su transporto arterijų jungiamomis salomis – anklavais mieste? Vaikščiojimo veiksmas, pasak de Certeau (1984; 98), miesto sistemai yra kaip šneka kalbos sistemai, ji apima trilypę funkciją: tai topografinės sistemos pasisavinimo procesas, kai pėstysis pasisavina arba įprasmina erdvę, tai erdvinis vietos išreiškimas, jis nusako santykius tarp skirtingų pozicijų. Vaikščiotojas kūrybingai išnaudoja erdvės teikiamas galimybes. Tačiau tokia de Certeau analizė neatsako į klausimus apie miesto, kuriame išstumiami vaikščiotojai, kūrimą.

Erdvės gamybos sąvoka atskleidžia, kaip erdviškai steigiama

kasdienybė ir per ją įtvirtinamos ideologinės praktikos. Miesto erdvės gamyba prisideda prie hegemonijos tiek, kiek ji sulieja prieštarinę betarpišką išgyventos erdvės sferą su suvoktos ir apibrėžtos erdvės gamybos strategijomis. Dominuojanti erdvės forma kapitalizme yra abstrakti, formuojama pasikartojimų, homogenizuojančio abstraktumo, valstybės, patriarchijos, technokratių žinių. Homogenizuojanti ir skaldanti abstrakti erdvė įgalina skirtumus, tačiau tik tam tikru būdu. Struktūriškai smurtinė abstrakti erdvė yra hegemoniška tiek, kiek ji inkorporuoja populiacijos kasdienes svajones, troškimus, siekius. Įtikinantis urbanizacijos proceso charakteris kyla ne tik iš „savaime suprantamų“ kasdienio pasikartojimo įpročių, bet iš proceso, kuriuo gyventojai aktyviai ir emociškai identifikuojasi su simboliu privatizuoto miesto gyvenimo pažadu (Kipfer 2008; 200). Tai skatina politinį pasyvumą ir emociją erdvės naudotojų įtraukimą. Specializuotos, nuo valstybės priklausomos architektų, planuotojų, miesto dizainerių žinios traktuoja miesto erdvę kaip sudaiktinto tipo objektą, kuris steigia save miesto gyventojų atžvilgiu iš išorės. Kartu rūpestingai iširti ir reklamuojami „gero gyvenimo mieste“ simboliai, įkūnyti urbanistinėmis formomis (butas ar vienos šeimos namas), skatina gyventojus tapatinti savo svajones ir troškimus su regresyviomis, mitinėmis utopijomis branduolinės šeimos, privačios nuosavybės ir atsiskyrusios bendruomenės ribose. Skatindama vienalaikę simbolinę integraciją ir politinę gyventojų demobilizaciją, urbanistika XX a. viduryje sėkmingai ištuštino kokybiškai skirtingus erdvės gamybos būdus (Kipfer 2008; 201).

Lefebvre'as (1995; 116) lygina miestą su kriaukle („suprasti reikia būtent šį ryšį tarp gyvūno ir jo kriauklės“), miestas vystosi specifiškai, kaupdamas savo istoriją, susietą su vieta ir jos gyventojais (vietos samprata apskritai įgauna prasmę tik per gyventojų simbolines praktikas). Lefebvre'as aptaria, kaip miestelis, iš kurio jis kilęs, formavosi istorijoje, specifinėje bendruomenėje, priklausančioje dar didesniai vienetui, nuolatos kisdamas, prisitaikydamas (pritaikomas) gyventojų poreikiams, „kiekvienas namas turi savo specifinį veidą“. Jame specifiškai išsiskleidžia įvairios paskirtys,

kiekvieno namo charakteris: funkcinis praktiškumas ir estetika „kasdieniškai ir savaime suprantamai egzistuoja greta“. „Kiekvienas miestelis yra savo ruožtu konstruktas, kaip ir kiekvienas namas jame. Viskas sudaro tam tikrą jungtį: tikslai, funkcijos, formos, malonumai, veiklos. Nors skirtingos kaimynijos pasižymi skirtingu charakteriu (apie turgų, prie bažnyčios, už miestelio sienų), nė viena jų neturi atsieto tapatumo; nėra būsto teritorijų, atsietų nuo vietų, kuriose žmonės dirba ir (kartais) linksminasi. Nėra aiškaus skirtumo, tačiau kartu ir jokios maišaties tarp kraštovaizdžio, gatvių ir namų. (...) Miestelyje gatvė yra ne dykynė, bet ir ne vienintelė vieta (gerai tai ar blogai), kur kas nors vyksta. Tai ne vienintelė žmogiška erdvė“ (Lefebvre 1995; 117).

Gatvė – tokia erdvė, kurioje žmonės ne vien nusigauna iš taško A į tašką B, skirta ne vien objektų demonstravimui. Tai vieta klajoti, būti gyvam. Nieko nevyksta gatvėje, ko negalima būtų stebėti pro langus, o šis stebėjimas yra teisėtas malonumas. Gatvė yra kažkas integruoto: iš gyventojų, praeivių, stebėjimo ir veiksmo. Aptardamas naują, modernistinį Mourenx‘o miestą, Lefebvre‘as kelia klausimus: ar tai bus miestas, kuris sutelks žmones? Susies žmones ir gamtą? Ar žmonės darys viską pagal planą, kuris jiems nubrėžtas? Kiekvienai veiklai paskirta konkreti vieta. Ar gali būti sustiprintas spontaniškumas? Sukurta bendruomenė? Ar tai džiaugsmo, ar nepakeliamo nuobodulio pasaulis? Kiekvienas objektas susietas su specifine funkcija – redukuotas iki ženklo. Aiškiai apibrėžta, ką reikia daryti ir ko nedaryti visoje erdvėje. Viskas trivialu ir perskaitoma. Erdvė, kurioje nėra laiko, amžiaus, praeities nei galimybių. Kasdienis gyvenimas redukuojamas iki funkcijos, technologijų, perskaitomumo, iš jo atimtas žaismingumas, simbolika.

Tvarkos vizija, susieta su biurokratine kontroliuojamo vartojimo visuomene, atitinka urbanistiką, kuriai būtinas planavimas miesto masteliu, bet supaprastinant tiek šį, tiek vietos mastelį, erdvę paverčiant supaprastinta, kontroliuojama plano erdve. Tokiame plane gatvė tampa mašinų ir transporto erdve, panaikinama iš gyvenamosios erdvės. Gatvėje susitelkia informacinė, simbolinė, žaidimo funkcija. Gatvėje žaidi ir mokaisi, joje yra neužtikrintumo. Miesto gyvenimo elementai, kitur įtvirtinti fiksuotoje, redukuojančioje

tvarkoje, išsilaisvina gatvėje, plaukia į centrą, kur susitinka ir sąveikauja laisvi nuo fiksuoto įtvirtinimo erdvėje. Joje gyvena netvarka, ji informuoja, nustebina. Tačiau gatvėje ši netvarka formuoja naują tvarką. Čia kalbama kasdiene kalba, gali būti išsakomas protestas. Gatvės kalba skiriasi nuo planuotojų formuojamo diskurso (Lefebvre 2003 (a); 18 – 19).

Lefebvre'as kritikuoja architektus dėl jų neatsižvelgimo į žmones, supaprastintų urbanistinių schemų kūrimo, formos fetišizavimo, gyvenimo sričių segregacijos. Tai veda prie veiklų paskirstymo erdvėje, jų vietos apibrėžimo ir erdvės žymėjimo. Taip „funkcionalumas“ redukuojamas iki perskaitomumo, kai kiekvienai erdvei apibrėžiama funkcija ir konkretus veikimo joje būdas (Lefebvre 1996; 152) (komiška to iliustracija pateikiama Jacques Tati filmuose, pvz., *Mano dėdė (Mon Oncle)* (1958), *Žaidimų metas (Playtime)* (1967)).

Lefebvre'as siūlo architektūrinio išradimo kriterijus: a) tai architektūra, neizoliuojanti savo objekto, atsiverianti miestui, jo visuomenei, socialiniam gyvenimui; b) architektūra, traktuojanti erdvę kaip kelių lygmenų artikuliaciją, susiejanti teritorijos organizavimą, urbanistinį miesto planą ir architektūrinį projektą – būstą. Trečiasis išradimo aspektas siejamas su Lefebvre'o formuluojamu pasisavinimo samprata. Žmogus gyvena poetiškai – *poesis* – veiksmo prasme. Taigi, Lefebvre'as pabrėžia būtinybę atsižvelgti į tai, jog žmonės pasisavina erdvę. Šis poetinis būdas yra tarpininkas tarp individualių ir kolektyvinių praktikų (Stanek 2011; 231 – 233).

Architektūra, įgalinanti skirtumo erdvę, turėtų atsižvelgti į įvairovę ne tik kaip multifunkcionalumą, bet ir skirtingą miesto dalių tankumą, kuriame būtų įgalinta individo ir visumos sąveikų galimybių įvairovė. Taip prie įvairovės prisideda dizainas – sudarydamas kontaktų įvairovės prielaidas; sąveikos, elementų jungimo, pastatų dimensių įvairovė. Kitas aspektas – persidengimas – įvairių elementų kombinavimas, skatinamas susidūrimas, sąveikos, atsitiktinumai, susijungimai. Ir trečiasis – pagarba specifiškumui: kiekviena veikla, funkcija ar grupė, vienetas turi galėti išlaikyti savo tapatumą. Erdvės turėtų ne atitikti konkrečias funkcijas, bet kurti atviras erdves,

sutelkiančias galimybes transformacijai. Erdves, ne kurios išreiškia esamą kultūrą, bet kurios yra atviros kultūrai kurtis.

Lefebvre'o kritika moderniajai architektūrai išlieka reikšminga šiandien. Pasak Lefebvre'o (1991 (a); 75), nereikia detalaus tyrimo moderniuose miestuose, rajonuose, kad pamatytume, jog viskas čia primena visa kita. Daugiau mažiau akcentuotas skilimas tarp urbanistikos makro lygmenyje ir architektūros mikro lygmenyje, dviejų profesionalų įgyvendinamų sferų, nesukūrė daugiau įvairovės. Pasikartojimas išstūmė unikalumą, dirbtina ir sugalvota išstūmė spontaniškumą ir natūralumą ir produktai išstūmė darbus. Pasikartojančios erdvės yra pasikartojančių gestų pasekmė, susietų su instrumentais, kurie patys pakartojami. Statoma iš planų, o perkama remiantis įvaizdžiais. Lefebvre'as kritikuoja tai, kad gyvenimas mieste, jo patirtis keičiama reprodukcijos ir produkcijos efektyvinimu. Modernusis judėjimas Lefebvre'o požiūriu sukuria naują erdvės suvokimą. Erdvė supaprastinama iki plano, kartu galima planus apsukti, padalinti. Išnyksta fasadas, nukreiptas į žiūrovą, kaip privilegijuotas meno kūrinio aspektas. Globali erdvė įsitvirtino abstraktybėje kaip tuštuma, kuri turi būti pripildyta ir prisipildo per kapitalizmo socialinę praktiką: komercinių įvaizdžių, ženklų ir objektų (Lefebvre 1991; 125).

1.10 Įvairovės samprata socialinės inžinerijos perspektyvoje – socialinio maišymo politika

Įvairovės diskursas, aktualizuojamas kritinėje perspektyvoje, yra perimamas socialinės inžinerijos diskurso. Kritinės sąvokos perkeliamos į miesto planavimo, viešosios politikos intervencijas. Tokio pobūdžio viešoji intervencija miesto įvairovės atžvilgiu yra socialinio maišymo politika. Socialinis maišymas (*social mix*) – tai viešosios politikos intervencija kaip viešosios politikos atsakas į segregaciją mieste, kai tam tikro masto ir tam tikro tipo gyventojų koncentracija miesto dalyje (rajone, kvartale, kaimynijoje) yra

apibrėžiama kaip nepageidaujama. Ši praktika apima erdvines intervencijas į susiformavusias kaimynijas arba naujų kaimynijų kūrimą, skirta būsto ir apgyvendinimo projektams. Socialinė įvairovė kaip „natūrali“ ar politinių ir ekonominių veikėjų konstruojama, problemiška ar siektina miesto būklė, beraižanti miestą įvairiomis linijomis (lyties, amžiaus, ekonominės padėties, pajamų, požiūrių, skonio, etniškumo ir t.t.) socialinio maišymosi perspektyvoje papildoma aktyviais viešosios politikos veiksmais, skirtais mažinti įvairovę, apibrėžtą per socioekonominį statusą tarp miesto dalių ir didinti tokią įvairovę miesto dalių viduje. Tai viešosios intervencijos, kuriomis modeliuojamas skirtingų klasių žmonių gyvenimas greta. Socialinio maišymo politika atskleidžia morfologinio, statiško požiūrio į įvairovę perspektyvą. Ši politika įgyvendinama Jungtinėje Karalystėje, Airijoje, JAV, Australijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje, Italijoje, Danijoje, Kanadoje, kitose šalyse.¹⁹

¹⁹ Socialinio maišymo politika kaip būdas vengti skurdo koncentracijos ir segregacijos imama taikyti XX a. 9 – 10 dešimtmečiais, t.y. laikotarpiu, kuris laikomas neoliberalaus kapitalizmo konsolidacijos laikotarpiu (Harvey (2007)) ir intensyviai įgyvendinama XXI a. pradžioje. Klausimas, iš kur ateina šios politikos idėjos, padeda atskleisti santykio su įvairove pobūdį. Arthurson (2008, 2012), Rykwertas (2009), Smetsas ir Salmanas (2008) lokalizuoja socialinio maišymo politikos idėjų pradžią XIX a. JK sparčiai augančiuose industriniuose miestuose, kai į miestą keliasi darbininkai, ima formuotis nauji erdvinės atskirties modeliai. Kaip atsakas į vystančią segregaciją taikomos iniciatyvos įgyvendinti socialiai mišrią aplinką. Tokios mišrios aplinkos poveikio logika – „poveikis per pavyzdį“. Arthurson (2008; 489 – 491) ir Mourphy (2012) kildina maišymo politikos ideologiją (tikslus, racionalizacijas ir priemones) iš XIX a. moralės sampratos, siekio geru pavyzdžiu paveikti darbo klasę perimti vidurinėsios klasės vertybes. Socialinio maišymo iniciatyvas grindžia vaidmens modelių prielaida, lūkestis, jog, susidūrę su vidurinėsios klasės vaidmens modeliais, darbo klasės atstovai turėtų tapti gerais piliečiais; šios iniciatyvos grindžiamos glaudžios kaimo tipo bendruomenės, kurioje gyventojai būtų integruoti, tačiau apibrėžtoje sluoksnių hierarchijoje, suformavimu; tačiau implicitinė tokios pastangos dekoncentruoti skurdo koncentraciją prielaida – socialinio konflikto valdymas. Dėmesys socialinio maišymo politikai susilpnėjo pasaulinių karų metu ir, atnaujintas XX a. viduryje, įgauna naują pobūdį. XX a. kuriamose gerovės valstybėse aprūpinimo būstu klausimas tampa valstybinis, daugelyje miestų plėtojamos socialinio būsto programos, nors besiskiriančios skirtingose valstybėse. Vienose jos susietos su mišrios populiacijos formavimu, kitose su klasine atskirtimi. XXI a. socialinio maišymo politika atnaujinama ir imama taikyti šalyse, kuriose tokios iniciatyvos anksčiau netaikytos (pvz., Italijoje). Smetsas ir Salmanas (2008) šį socialinio maišymo politikos atnaujinimą laiko atsaku į tarptautinės ekonomikos, migracijos srautų, globalizacijos skaidančius veiksnius. Socialinio maišymo politiką vertinantys autoriai sieja šias intervencijas su ryškėjančiu atotrūkiu tarp miesto dalių dėl migracijos, globalizacijos, naujojo skurdo, kintančių segregacijos formų, neoliberalių politikų ir didėjančio atotrūkio būsto atžvilgiu, augančia socialine nelygybe ir su tuo sietiną socialinio nesaugumo, nedarbo, nusikaltimų skaičiaus augimą. Analizuojant įvairovės sampratas, reikšminga, ar XXI a. iniciatyvos skiriasi nuo XIX a. socialinio maišymo tikslų, ir kaip šie tikslai vertintini analizuotų teorinių perspektyvų atžvilgiu.

Miesto įvairovė ar jos trūkumas nuo *neutraliai, neigiamai, vėliau pozityviai* apibrėžiamo reiškinio tampa *spręstinu klausimu* – tokiu, kurio atžvilgiu reikia imtis viešosios politikos intervencijų. Atitinkamai tapusi *spręstinu* klausimu, įvairovės samprata įgauna specifinį turinį. Socialinio maišymo politikos vertinimas susietas su klausimais, ar galima įgyvendinti įvairovę politinėmis priemonėmis, kokį turinį įgauna įvairovė šiose intervencijose, kokia įvairovės samprata bei formavimo tikslai slypi tokio tipo viešųjų intervencijų dienotvarkėje, ar įgyvendinamos priemonės pasiteisina intervencijų tikslų atžvilgiu, ar galima sėkmingai įdiegti socialiai mišrią bendruomenę ir kas turi sudaryti šį mišinį?

Socialinio maišymo diskursas politikos įgyvendinimo prasme yra susietas su būsto klausimais. Įvairovė, kartais apibrėžiama ir amžiaus grupių, etniškumo kategorijomis, visų pirma yra orientuota į klasinius, ekonominės padėties skirtumus. Kaip problema apibrėžiama homogeniškos populiacijos koncentracija. Intervencijos nukreipiamos į neprivilegijuotų gyventojų dekoncentravimą kuriant socialiai mišrius rajonus. Čia svarbu pabrėžti, kad skirtingai nuo kritinės perspektyvos (žr. Jacobs (1961); Sennett (2008); Low (2003); Caldeira 1996; Slater 2012 etc.), „problema“ yra talpinama ne aukštesnių klasių atsiskyrimo, bet ekonomiškai silpnesnių gyventojų padėtyje. Įvairovė apibrėžiama kaip būdas spręsti skurdo koncentracijos, „probleminių kaimynijų“ problemas. Socialinio maišymo politikoje įvairovės stoka siejama su skirtingų būsto nuosavybės tipų ar variacijos socialinio statuso atžvilgiu trūkumu miesto dalyse. Sprendžiant skurdo koncentraciją kaip problemą, siekiama sukurti „subalansuotas kaimynijas“. Subalansuota socialinė įvairovė reiškia, jog kaimynijoje gyvena įvairias pajamas gaunantys įvairaus amžiaus gyventojai, esama skirtingo tipo būsto nuosavybės, apimančios socialinį, privačiai nuomojamą ir nuosavą būstą. Viešųjų intervencijų tikslas – sukurti socialinę sanglaudą rajonuose ir pagerinti jų gyvenimo kokybę (saugumą, pasitenkinimą būstu ir kaimynija apskritai ir kt.).

Socialinio maišymo politikos esmė yra vietos, teritoriškumo svarbos pripažinimas ar pabrėžimas. Socialinio maišymo politiką nagrinėjantys autoriai

kelia klausimą, kaip spręsti miesto problemas, sukeltas segmentuojančių rinkos veiksnių nulemtos segregacijos. Socialinio maišymo viešosios intervencijos įgyvendinamos keliais būdais. Pirmas, į kaimyniją, kuriai būdinga skurdžiau gyvenančių žmonių koncentracija yra įkeliami turtingesni žmonės. Paprastai tai darant yra išgriaunama kaimynijos dalis ir pastatomi geresni būstai. Antras, žemų pajamų gyventojai iškeliami iš savo gyvenamosios vietos ir įkeliami į aukštų pajamų gyventojų dominuojamą kaimyniją. Tokiu atveju vykdoma tokių įkeliamų gyventojų selekcija. Trečias, statomos naujos gyvenvietės, būsto projektai, dalinai valstybei ar savivaldybei subsidijuojant, kuriuose siekiama integruoti būstą, skirtą savininkams, nuomininkams, prieinamą būstą ir socialinį būstą. Socialinio maišymo priemonėse įvairovė susiejama su skirtingų dalių integracija.

Pačia bendriausia prasme socialinio maišymo politika grindžiama tuo, kad individų, ypač vargingesnių, galimybės pagerinti savo gyvenimo galimybes ir realizuoti socialinį mobilumą aukštyn stipriai padidės gyvenant socialiai mišrioje aplinkoje (Musterd ir Andersson 2005; 761; Arthurson 2008; Joseph et al. 2007). Būsto įvairovė, apimanti būsto ir jo valdymo tipus, sukurs socialiai mišrią aplinką (namų ūkių pagal socioekonominę poziciją įvairovė), o tai paskatins socialines individų galimybes. Tai remiasi požiūriu, jog socialinė įvairovė padidina socialines galimybes; ir kad egzistuoja tamprus ryšys tarp būsto įvairovės ir socialinės įvairovės (Musterd ir Andersson 2005, 762). Socialinio maišymo politika grindžiama tam tikrų prielaidų visuma (Lees 2008; Joseph et al. 2007; Musterd 2005, 2009; Arthurson 2008):

1. Resursų pritraukimas. Vidurinioji klasė yra pajėgesnė pritraukti viešuosius resursus, nes turi daugiau galios (ryšių etc.), todėl įsikėlus į kaimyniją padarys visai kaimynijai naudos. Vidurinioji klasė pritraukia daugiau lėšų todėl, jog atitinkamai kaimynijoje daugėja verslų ir paslaugas teikiančių įmonių, geriau remiama vietinė ekonomika.
2. Socialinis kapitalas. Mišrioje kaimynijoje sudaroma daugiau galimybių, paskatinama socialinė sanglauda. Mišri aplinka

paskatina naudingų ryšių užmezgimą. Tikimasi, jog aukštesnes pajamas gaunančių gyventojų buvimas rajone sukurs daugiau galimybių silpnesnės socioekonominės grupės gyventojams, sustiprins normas ir taisykles dėl neformalios socialinės kontrolės, aplinka bus saugesnė ir tvarkingesnė.

3. Vaidmens modeliai. Mišriose bendruomenėse vidurinėsios klasės gyventojai suteiks gerų vaidmens modelių, veikdami per asmeninį pavyzdį, aukštesnių pajamų gyventojai turėtų paskatinti žemesnių pajamų gyventojų kultūros pokyčius. Tikimasi, kad alternatyvaus gyvenimo būdo stebėjimas paskatins individualaus elgesio pokytį.
4. Stigmatizacijos mažinimas. Tikimasi, jog mišrios bendruomenės sumažins su kaimynijų stigmatizaciją, siejamą su homogeniška socialine aplinka, kuriai būdingos silpnos socialinės pozicijos.

Socialinio maišymo politikos „mišrios kaimynijos“ įvaizdis yra bendruomenė. Toks bendruomenės įvaizdis artimas Sennetto (2008) pateikiamai bendruomenės apibrėžčiai. Tai ne vien žmonės, gyvenantys tam tikroje teritorijoje, bet ir „daug kuo“ besidalinantys, pasižymintys bendru tapatumu. Įvairovė šiose intervencijose sutapatinama ne su potencialiu konfliktu ar miestų gyvenimo duotybe, bet bendruomenės siekiu. Toks siekis, nors jo tikslas formuojamas kaip įvairovės kūrimas, grindžiamas asimiliacija. Silpnesni ekonominiai sluoksniai turėtų perimti vidurinėsios klasės vertybių visumą, kuri turėtų sudaryti prielaidas socialiniam mobilumui.

Socialinio maišymo politika, veikdama teritoriniu, kaimynijų lygmeniu, individualizuoja segregacijos, resursų stokos pasekmes. Įvairovė arba socialinis mišrumas tampa įrankiais paveikti individualų elgesį. Nors tokios politikos motyvas yra ekonominis – didinti užimtumo galimybes, sukurti būstą mišrių pajamų gyventojams, tačiau poveikio ryšio racionalizacija yra kultūrinė: žemesnių pajamų individai atitinkamai pasižymi prastesne kultūra ir turi mokytis iš vidurinėsios klasės. Siekiama pritraukti daugiau aukštų pajamų gyventojų, sukurti jiems patrauklias sąlygas, nes jų kaip vaidmens modelių

buvimas laikomas prielaida žemų pajamų gyventojų situacijos gerėjimui. Taigi, socialinio maišymo ideologija kelia socialinės gerovės tikslus, tačiau latentinės idėjos yra asimiliacinės ir paternalistinės.

Ar pasiekiami šios politikos tikslai: bendruomenės sukūrimas, socialinis mobilumas aukštyn, tikslinės grupės ekonominio pajėgumo išaugimas? Tokie tikslai, kaip atskleidžia augantis šių intervencijų vertinimų skaičius – nepasiekiami. Tačiau, priklausomai nuo vertinimus atliekančių autorių pradinės vertybinės laikysenos – apie socialinio maišymo galimybes ir rezultatus daromos skirtingos išvados. Socialiniai mokslininkai, tyrėjai, analizuojantys šią perspektyvą, suskirsto į kelias ideologines ar teorines stovyklas. Priklausomai nuo teorinės (ideologinės) pozicijos, išsiskiria autorių pasirinkti vertinimo indikatoriai ir jų reikšmių interpretacijos. Galima skirti dvi pagrindines perspektyvas: ekonominio efektyvumo ir socialinio teisingumo.

Autoriai, vertinantys socialinio maišymo politiką ekonominio efektyvumo požiūriu (pvz., Galster et. al. 2010; Cheshire 2009), kelia klausimą – kiek ši politika atsiperka – per kokį laikotarpį ji duoda ekonomiškai naudingus rezultatus, visų pirma išreiškiamus veikiamų gyventojų užimtumo ir pajamų pokyčiais. Neoliberalių pažiūrų autoriai teigia, jog gyventojai išsidėsto mieste pagal pasirinkimą (Cheshire 2009). Tad rezidencinė diferenciacija padeda gyventojams užsitikrinti savo poreikių patenkinimą tinkamiausiu būdu, gauti prieinamo lygmens paslaugas (ekonominė logika, lemianti skirtingo lygio paslaugas, įskaitant ir švietimo, socialinę, sveikatos infrastruktūrą, yra traktuojama kaip duotybė).

Socialinio teisingumo perspektyva besivadovaujantys autoriai skirtingi į keletą stovyklų. Pirmą sudaro autoriai, kritikuojantys socialinio maišymo politiką kaip klasinę ir paternalistinę, grįstą siekiu išstumti žemesnių pajamų gyventojus iš jų gyvenamų centrinių miesto teritorijų, išsklaidyti skurdą vengiant potencialaus socialinio konflikto (pvz., Joseph et. al. 2007; Lees 2008; Arthurson 2008; Chaskin ir Joseph 2010; Osterdorf et. al. 2001). Antrą – analizuojantys socialinio maišymo politiką racionalumo požiūriu – kiek padidėja veikiams gyventojams resursų prieinamumas, gyvenimo

kokybė, gyvenamoji aplinka (pvz., Murie ir Musterd 2004; van Gent et. al 2009; Musterd ir Andersson 2005). Autoriai, pritariantys maišymui ir argumentuojantys už socialinį teisingumą, mano, jog toks maišymas padidina teisę į miestą (pvz., Duke 2009), nes maišymas suteiks žemesnės klasės žmonėms prieigas prie resursų – socialinių paslaugų ir kitos socialinės infrastruktūros. Tačiau socialinio teisingumo perspektyva besivadovaujantys autoriai kritikuoja šios politikos prielaidų paternalizmą, apibrėžiantį žemesnių pajamų gyventojus kaip problemą, o viduriniąją klasę – kaip sprendimą (Musterd 2011). Taip pat laiko tokį erdvinį įsikišimą dėmesio atitraukimu nuo bendro klasinio atotrūkio visuomenėje problemas apibrėžiant kaip specifiskai teritorines. Nepaisant skirtingos ideologinės socialinio maišymo politiką nagrinėjančių autorių priklausomybės, studijose (beveik) neidentifikuojama sėkmingų „sumaišymo“ atvejų.

Čia verta pateikti keletą pavyzdžių. Van Gentas et. al. (2009) analizuoja Nyderlandų kaimynijų politiką. Šios socialinį maišymą kaip priemonę taikančios politikos prielaida – socialinė deprivacija yra susieta su kaimynijos gyvenimo kokybe. Van Gentas et. al. (2009) atskleidžia, jog, nukreipus intervencijas į apibrėžtą skaičių kaimynijų, problemos neišsprendžiamos. Politikos tikslai apėmė žemo išsilavinimo žmonių skaičiaus mažinimą, integracijos didinimą, nusikaltimų mažinimą ir aplinkos saugumo didinimą, nedarbo lygmens mažinimą, vidurinėsios klasės pasitraukimo mažinimą ir ekonominio aktyvumo rėmimą. Tokia politika patalpina problemas konkrečioje kaimynijoje, o ne visuomenėje. Van Gentas et. al. (2009), analizuodami Nyderlandų socialinės atskirties mažinimo politiką, nustatė, jog tikslas kurti „geros gyvenimo kokybės“ kaimynijas prieštarauja socialinės deprivacijos mažinimo tikslui, nes gyvenimo kokybės pagal atitinkamus kriterijus gerinimas nedaro kaimynijos resursų labiau prieinamais jos gyventojams ir taip pat kuria išstūmimo efektus. Galsteris et. al. (2010) pabrėžia konkrečios kaimynijos konteksto svarbą įgyvendinant intervencijas, nėra vieno visoms kaimynijoms tinkamo modelio. Bretherton ir Pleace‘as (2011), analizavę socialinio maišymo projektus JK, nustatė, jog ekonomiškai ir

socialiai marginalios grupės buvo matomos kaip grėsmė kaimynijos sanglaudai ir patrauklumui. Tačiau pati „socialiai įvairi“ aplinka formuojama iš dviejų apibendrintų gyventojų grupių, tarp kurių yra ryškus skirtumas. Įvairovė netraktuojama plačiau kaip įvairių charakteristikų ir gyvenimo stilių, profesijų žmonių visuma, bet konkrečiai identifikuojama kaip „vidurinėsios ir aukštesnės klasės“ ir marginalių grupių integracijos pastangos.

Tyrimai atskleidžia aukštesnių pajamų, ypač būsto savininkų nusistatymą, jog žemesnių pajamų gyventojai iš esmės kelia grėsmę (Joseph ir Chaskin 2010). Ostendorf et. al. (2001), nagrinėdami pastangas sukurti įvairovę maišant aukštos ir žemos kokybės būstą kaip atsaką į augančią segregaciją ir siekiant mažinti skurdo koncentraciją, atskleidžia, kad maišymas nemažina skurdo. Kleinhansas et. al. (2007) nagrinėjo socialinio kapitalo formavimąsi Roterdamo kaimynijose, kur ankstesni socialinio būsto rajonai buvo pakeisti naujai rekonstruotu, aukštesnės ekonominės vertės nuomojamu ir nuosavu būstu. Socialinis kapitalas, siejamas su aukštesnėmis pajamomis, namų ūkių, kuriuose esama vaikų, buvimu, stipresniu prisirišimu prie vietos, aukštesniu rajono kokybės vertinimu, namų nuosavybe ir atskiroms šeimoms priklausančiais namais – taigi, su vientisa vidurinėsios klasės gyventojų struktūra. Įsikraustantys į projektą vidutinių ir aukštesnių pajamų namų ūkiai su vaikais į atskiroms šeimoms skirtus namus buvo labiausiai socialiai homogeniški ir pasižymėjo aukštu socialinio kapitalo kiekiu, socialiniu mobilumu aukštyn. Gyventojai, kurie jau gyveno projekto teritorijoje ir buvo daug heterogeniškesni, turėjo kur kas mažiau socialinio kapitalo, gavo mažiausiai naudos iš kaimynijos restruktūrizacijos. Socialinio kapitalo reikšmė pabrėžiama miesto atnaujinimo studijose prieštarauja Tonkiss (2003) abejingumo mieste idėjai ir požiūriui į miestą kaip išbalansuojančiam bendruomeninius ryšius ir įgalinančiam individo anonimiškumą ir asociacijų laisvumą. Miesto atnaujinimo, kaimynijų kūrimo politikos, priešingai, kaip savo tikslą pabrėžia *gemeinschaft* viziją. Socialinis kapitalas tampa miesto atnaujinimo būtinybe. Socialinis kapitalas, be abejo, yra išteklius, tačiau, kai miesto atnaujinimo atžvilgiu kaimynijų sėkmė vertinama pagal socialinio

kapitalo gausą, ši koncepcija labiau priartėja prie socialinės kontrolės negu įgalinančios kaimynijos vizijos, ypač traktuojant socialinį kapitalą kaip išteklių nepageidaujamų kultūrinių modelių kontrolei.

Kai projekto tikslas yra bendruomenės kūrimas per bendras normas, įvairovė grindžiama asimiliacija. Projektuose, pastatytuose specialiai socialinio maišymo tikslais, vyksta subkultūriniai susidūrimai, iškeliantys bendrų elgesio normų klausimus. Įtampos tarp gyventojų susiformuoja dėl išsiskiriančių lūkesčių, susietų su elgesio normomis (Joseph ir Chaskin 2010; 317). Pvz., Josephas ir Chaskinas (2010) analizuotuose projektuose žemesnių pajamų gyventojai, atkelti iš socialinio būsto, bendras erdves naudojo susibūrimams, kas buvo nepriimtina aukštesnių pajamų gyventojams. Nors tolerancija ir abipusis priėmimas buvo eksplicitiškai formuojamas viešųjų intervencijų tikslas, tačiau aukštesnių pajamų gyventojai tikėjosi pakeisti žemų pajamų grupės elgesį, normas. Ribas tarp kaimynijos gyventojų sukūrė tai, jog turtingesni gyventojai atsikėlė kaip individai ar atskiros šeimos, o vargingesni gyventojai, atkelti iš socialinio būsto, buvo susiję, pažinojo vieni kitus iš seniau, mezgė ryšius lokaliai, o ne visame mieste skirtingų interesų pagrindu. Sąveika tarp siekiamų sumaišyti grupių išliko ribota dėl skirtingų elgesio modelių ir su jais siejamų grupės apibrėžčių. Pvz., matydami ankstesnius socialinio būsto gyventojus grupėmis, vidurinėsios klasės gyventojai jautėsi nesaugūs, vengė būriavimosi vietų, siejo socialinio būsto gyventojus su pavojumi. Skirtingų grupių gyventojų tyrimas atskleidė skirtingus interesus gyvenamosios vietos atžvilgiu. Tokios sąveikos rezultatas, kaip atskleidžia Josephas ir Chaskinas (2010), abipusis grupių stereotipizavimas ir stigmatizavimas, todėl autoriai siūlo siekti paveikti nuostatas socialinio būsto gyventojų atžvilgiu, o ne įgyvendinti įvairius projektus, kurie tik sustiprina, o ne panaikina skirtis tarp gyventojų.

Segreguotų grupių maišymas JAV siejamas su skurdo kultūros idėja ir nuostata, jog dėl vidurinėsios klasės gyventojų kaimynijose nesiformuos skurdo kultūra. Vidurinėsios klasės gyvenimo stilius turėtų duoti pavyzdį

žemų pajamų grupėms (Smets ir Salman 2008, 1320; Arthurson 2008; Joseph et. al 2007). Smetsas ir Salmanas kelia klausimą, ar socialinio maišymo tikslai susieti su pagerėjusia prieiga prie miesto resursų visoms socialinėms grupėms – „galimybių geografijos“ vizija, ar veikiau tai atspindi utopinę integruotos, tolerantiškos, stabilios visuomenės viziją. Pasak Smetso ir Salmano (2008, 1321), kai žemesnių pajamų kaimynijoje įstatomi namai, skirti aukštesnių pajamų gyventojams, vidurinėsios klasės atstovai linkę primesti elgesio taisykles, padidina gyvenimo kaimynijoje kaštus ir ankstesni gyventojai jaučiasi susvetimėję savo aplinkai. Kaip atskleidžia Musterdo ir jo bendraautorių tyrimai (Ostendorf et. al. 2001; Musterd ir Anderson 2005;), rajonų pasirinkimas atnaujinimui nėra nuoseklus, nes kaimynijos, pasirenkamos socialinio maišymo intervencijoms jau yra mišrios. Tad socialinio maišymo politinė ideologija sudaro prielaidas augančiai gentrifikacijai, palankesnes sąlygas pasiturintiems ir išstumia vargingiau gyvenančius asmenis iš jų ankstesnių gyvenimo vietų (Lees 2008). Taip pat Musterdo ir Anderssono (2005) požiūriu tokia politika nemažina kaimynijų stigmatizacijos, nes per vietų identifikavimą ir pasirinkimą stigmatizacija yra padidinama dėl teritorijos kaip „probleminės“ įvardijimo.

Lees (2008) taip pat kritikuoja socialinio maišymo idėjos tvirtinimąsi viešojoje politikoje kaip gentrifikacijos prielaidas. Lees (2008, 2450) nuomone, nėra įrodymų, jog gentrifikacija, kuria siekiama paskatinti socialinį mišrumą, prisidėtų prie socialinio kapitalo augimo ir socialinės sanglaudos: dėl tokių teritorinių intervencijų, kai į esamą rajoną įstatomi aukštesnės ekonominės vertės namai, siekiant pritraukti aukštesnių pajamų gyventojus, gyventojai, kurių gyvenimo kokybė turėtų pagerėti, yra išstumiami. Pasak Lees (2008), nepaisant „naujosios vidurinėsios klasės“ įvairovės ir skirtumo troškimo, jie linksta atsiskirti. Todėl jos požiūriu socialinio maišymo ideologiją reikia vertinti kritiškai, kiek ji pajėgi sukurti įtraukiantį miesto renesansą, o kiek gentrifikuoja bendruomenes, kurioms skiriama padėti. Pasak Lees (2008; 2450), socialinis balansas ar „mišrumas“ yra argumentas apie klasinę struktūrą.

Jis remiasi įsitikinimu, kad esama idealios socialinių ir pajamų grupių kompozicijos, kuri, kai pasiekta, sukuria optimalią individualią ir bendruomeninę gerovę – taigi įvairovė traktuojama statiškai kaip gyventojų morfologija. Tokiame plane įvairovė siejama su darnios bendruomenės sukūrimu. Šis įvairovės įvaizdis prieštarauja Putnamo (2007) tyrimams ir įvairovės kaip potencialiai konfliktinės situacijos suvokimui. Požiūrio į įvairovę kaip balansą problema, pasak Lees (2008), yra tai, jog, nepaisant išsamių tyrimų, mažai žinoma apie skirtingų tipų maišymo privalumus ir trūkumus, ir kokių lygmeniu: gatvės, kaimynijos, rajono, bendruomenės, tokį socialinį balansą būtų verta laikyti politikos objektu.

Šiuos rezultatus galima vertinti dvejopai. Viena vertus, tiek intervencijos, tiek jų vertinimas remiasi prielaidomis, kad būtina bendruomenė, ir, jai nesusikūrus, nepasiektas intervencijos tikslas. Tikslų paternališkumas ir jau egzistuojančių bendruomenių ardymas, prieinamo būsto mažinimas vertintini kaip išstūmimo politika, tačiau, kai kuriant naujus projektus sudaromos skirtingo būsto galimybės, tada verta traktuoti kitaip, atsižvelgti į rezultatus, kurie vertintojų laikomi nereikšmingais, pvz., pasitenkinimo kaimynija ir gyvenimu mastą, saugumo pojūčio pokytį. Nepaisant to, kad nesusikūrė bendruomenė, susidūrimas tarp skirtingų grupių gali būti vertintinas kaip Sennetto (2008) siūlomas susidūrimo su kitu potencialas. Skirtingų ekonominių sluoksnių žmonių sukėlimas greta automatiškai negeneruoja „tikslinė grupė“ laikomų gyventojų socialinio mobilumo aukštyn. Integracija yra galima, kai grupių ekonominiai skirtumai nedideli. Tačiau jau Jacobs (1961; 271) atkreipia dėmesį į tai, jog reikėtų ne maišyti rajoną sukeltant gyventojus arba į esantį įstatant aukštesnės ekonominės klasės būsto, bet stiprinti pačią kaimyniją. Paternalistinio požiūrio problema – noras padaryti didelius pokyčius paviršutiniškomis priemonėmis. Jacobs požiūriu, sprendžiant neprivilegiuotų kaimynijų problemas, reikia jų gyventojus traktuoti kaip žmones, gebančius suvokti savo interesus ir veikti jų atžvilgiu. Reikia viduje ieškoti regeneracijos galimybių, o ne įterpti kažką; neardyti rajono pastangų

atsinaujinti, ypač perstatant naujais projektais. Urbanistiniai sprendimai atskleidžia nenykstančią „kaimo“ ar „miestelio“ įvaizdžio trauką. Tačiau toks urbanistinis sprendimas izoliuoja miesto dalį kaip savipakankamą, tačiau mieste jo dalys nėra savipakankamos ir jų integracija daro miestą gyvybingą. Mažo miestelio ar kaimo būseną suponuoja socialinio homogeniškumo lūkesčius ir pasižymi didesne normalizacija negu miesto aplinka.

Cheshire'as (2009) kaip tik pabrėžia segregacijos naudą. Kiekviena grupė turi „savo lygio“ kontaktų ir paslaugų. Tačiau toks požiūris į įvairovę taip pat atskleidžia statišką požiūrį į miestą. Peach (1996; 387 cituojama Lees 2008) mano, jog segregacija geriau negu maišymas, nes padeda palaikyti grupes, tiek aukštesnio, tiek žemesnio socialinio-ekonominio statuso. Luttmer (2005; cituojama Lees 2008; 2461) teigia, jog tai yra priežastis, kodėl žmonės pasirenka gyventi segreguotose pagal pajamas kaimynijose. Tokiu būdu įvairovės klausimo sprendimas suvedamas į dichotomiją: segregacija (traktuojama kaip natūralus procesas) ir maišymas – kaip (brangi) viešoji intervencija. Maišymas įgyvendinamas situacijoje, kurioje jau įsitvirtinusi segregacija. Pats tokio klausimo kėlimas ir toks priešpastatymas maskuoja alternatyvias galimybes. Taip pat, neproblemiškai traktuojama pasirinkimo samprata. Čia prasminga pasitelkti Baumano (2007) turistų ir bastūnų metaforas: turistai pasirenka, bastūnai išstumiami arba negali pasirinkti pasitraukti, nes jų pasirinkimo galimybės stipriai apribotos. Pasirinkimų dichotomijos sukuriamos tam tikru būdu formuluojant analizės klausimą: jeigu prievarta maišant žmones nesukuriami siekiami rezultatai (integruotos bendruomenės, socialinis mobilumas aukšty, pajamų išaugimas), tai segregacija yra pateisinama ir netgi skatintina. Tačiau, kaip atskleidžia analizuoti autoriai, pats klausimas gali būti keliamas kitaip: a) visų pirma, tikslas nebūtinai turi būti prievarta maišyti žmones apibrėžtose teritorijose, bet sukurti prieinamo būsto galimybes ir plėtojant miestą kelti gyvenimo kokybės standartus – daugiau galios suteikiant gyventojams ir nuo inžinerijos judant prie teisės į miestą klausimų; b) socialinio maišymo perspektyva skiria „žmones“ ir nepageidaujamus socialinius elementus, kuriuos siekiama maišyti

– visuomenės apima kur kas didesnę socialinę gradaciją; c) „maišymas“ sutelkiamas į siaurą teritorinį vienetą, tačiau įvairovės, teisės į miestą ar teisingo miesto koncepcijos apima miestą plačiau: miesto dalys, kuriose ne bet kas gali pereiti, nes yra užsidariusios ir namai, statomi nepasiturintiems žmonėms, pasižymintys žemais gyvenimo kokybės standartais. Taigi, įvairovė socialinio maišymo politikoje tampa asimiliuojančia kontrolės priemone.

Musterdas ir Anderssonas (2005; 765) siūlo veikti nelygybę visuomenėje, o ne vykdyti erdvines intervencijas. Siekis sumažinti skurdą sukeltą greta gyventi skirtingų ekonominių padėčių žmones supaprastina erdvės santykį su socialumu. Erdvė laikoma konteineriu, į kurį įkeltų žmonių situacija turėtų pagerėti. Erdvės reikšmės socialinių mokslų diskurse perkėlimas į viešąsias intervencijas supaprastina, kita vertus, suabsolutina erdvės poveikį. Nekeliami klausimai, kam priklauso erdvės gamyba – galia kurti erdvės reprezentacijas. Kartu paternalizuojanti teritorinė politika iškelia normalumo sampratą klausimą. Kas mieste sprendžia, kurios teritorijos ir jų gyventojai yra „normalūs“, o kuriuos reikia „sunorminti“? Musterdo (2011) požiūriu, tiek skurdžiai gyvenančių žmonių, tiek socialinio būsto nereikia suvokti kaip patologiškų, tačiau taip pat reikėtų vengti ciniško požiūrio, kurį sukelia ideologijos rekonstravimas, ir kuris gali paskatinti nekreipti dėmesio į skurdo koncentravimąsi ir prisidėti prie skurdžiai gyvenančių žmonių segregacijos ir marginalizacijos, kaip ir vengti klasifikuoti skurdžius rajonus kaip problemą, o viduriniąją klasę kaip jos sprendimą, įsivaizduojant, jog vidurinėsios klasės standartas yra geras ir kitos klasės turi būti asimiliuotos. Socialiai mišrių kaimynijų kūrimas, kai kuriamas skirtingoms grupėms prieinamas būstas, gali būti traktuojamas kaip geresnis resursų pasiekiamumas. Intervencijas galima nukreipti į elgesio modeliavimą per erdvę, bet galima traktuoti erdvę kaip išteklių ir užtikrinti resursų prieinamumą skirtingoms socialinėms grupėms. Duke laiko socialinio maišymo politiką galima priemone resursų prieinamumui didinti, tačiau kelia klausimą, kiek žmonės, kurių atžvilgiu vykdoma socialinio maišymo politika, gali išlaikyti savo kultūrinius

požymius, patekti į politinę erdvę, transformuoti bendruomenes jiems prasmingais būdais (Duke 2009; 102). Kaip atskleidžia Josephas ir Chaskinas (2010), Arthurson (2012), tokiuose projektuose neatsižvelgiama į gyventojus, kuriems siekiama padėti, kaip į savo aplinką veikiančius asmenis, taip pat į jų lūkesčius, kurie neatitinka intervencijose keliamų tikslų.

Socialinio maišymo politika koncentruojasi į pastangas viešųjų intervencijų pagalba įgyventi socialinį sumaišymą, sulieti Parko apibūdintus pasaulius, tačiau lieka neapibrėžtas santykis su bendru požiūriu į stratifikaciją ir siekius. Nors viešosios intervencijos siejamos su ekonomine padėtimi, bet intervencijas grindžianti ideologija skirtingą pajamų lygmenį apibrėžia per skirtingą kultūrą ir imperatyvą pasiekti vidurinėsios klasės gyvenimo standartą, ką siekiama padaryti per fizinį artumą. Socialinio maišymo politika remiasi prielaida, jog vidurinioji klasė atitinka geistiną standartą, o žemesnių pajamų gyventojai – ne. Dėmesys nukreipiamas į skurdo koncentraciją, bet ne įvairovę platesniu miesto masteliu, pvz., aptvertos ir saugomos gyvenvietės nėra laikomos problema. Inicatyva kyla „iš viršaus“, tam tikras miesto dalis priskiriant „probleminėms“, bet ne dirbant pačiose kaimynijose. Socialinio maišymo literatūros analizė leidžia interpretuoti, jog maišymo idėja susiformavo iš kelių prieštaringų tikslų: ekonominių prielaidų – užtikrinti gyvųjų darbo įrankių gyvenimo kokybę (Rykwert 2009) ir greta – pilietybės idėjos, demokratinės, teisingos visuomenės ir teisingo miesto vizijos, papildytų skurdo, darbo klasės koncentracijos baime ir dekoncentracijos siekiu. Šiuo aspektu įvairovės siekis yra asimiliacinio pobūdžio. Nepaisant lūkesčių, socialinis maišymas kaip politikos instrumentas veikiau sukuria susiskaidžiusias negu socialine sanglauda pasižyminčias kaimynijas. Tai ypač stebima keičiant socialinio būsto kaimynijų sudėtį, kai, sumažinus prieinamo būsto kiekį, statomas aukštesnės ekonominės vertės būstas (Mugnano ir Palvarini 2013).

Lyginant socialinio maišymo intervencijas su Jacobs (1961) idėjomis, panašu, kad ne tiek pats įvairovės tikslas problemiškas, kiek įgyvendinamas

netinkamomis intervencijomis. Neatsižvelgiama į žmonių poreikius, natūralią kaimynystės dinamiką, žmonės, kuriems norima padėti, stigmatizuojami ir galiausiai intervencijos tampa centrinių miesto dalių gentrifikacijos priemone (Lees, 2008). Kokia kaimynija yra funkcionali? Funkcionalios kaimynijos apibrėžimas yra socialinio susitarimo klausimas. Pvz., ar aptverta ir saugoma, homogeniška aukštesnių pajamų kaimynija yra funkcionali? Ar turi mokslininkai pasakyti, kokia kaimynija funkcionali, ar tai turi apsibrėžti joje gyvenantys žmonės? Iš viršaus nusprendus, kokias kaimynijas reikia pakeisti, neturint žinių apie vidinę kaimynijos dinamiką, kaimynijos naikinamos (Jacobs 1961). Socialinio maišymo politika individualizuoja socialinę nelygybę mieste (remiasi idėja, jog individo sėkmę visuomenėje lemia asmens pastangos, pastangas skatina siekiai, kuriuos veikia aplinka), nukreipiama į mažų pajamų gyventojus kaip socialinių problemų mieste prielaidą, perima akademinio diskurso kuriamas žinias, bet supaprastina jas erdviškai modeliuodama. Šios intervencijos konstruoja žemesnes klases kaip potencialią grėsmę ir privilegijuoja vidurinėsios klasės kultūrą prieš darbininkų klasės kultūrą. Tokiu būdu socialinio maišymo politika taikoma kaip socialinio konflikto valdymo diskursas.

Supaprastintai įgyvendinamas gyventojų maišymas sukelia konfliktus ir nesukuria siekiamų politikos rezultatų. Tačiau tai nereiškia, kad gyventojų maišymosi reikia vengti, tačiau reikia nesupaprastinti ir skirti dėmesio alternatyvų paieškai, nepaternalizuoti gyventojų. Wacquant'o ir Wilsono ([1989] 2005), Wacquant'o ([1993] 2005) ar Williamo F. White'o ([1943] 1955) studijos atskleidžia kaip gyvenimas marginaliose kaimynijose mažina žmonių galimybes. Problema kyla iš paties maišymo būdo, besiremančio supaprastinta poveikio schema – žmonių perkėlimu siekiant išspręsti paties erdvės gamybos būdo (segreguoto miesto) nulemtas problemas, vadovaujantis solidarios, draugiškos, socialiniu kapitalu besimainančios bendruomenės įvaizdžiu. Fizinis buvimas greta dar nesukuria bendruomenės (nors tai nereiškia, kad bendruomenė būtinai nesusikurs), tačiau kyla klausimas, kodėl pats tikslas yra darni dalių integracija? Miestas sudarytas iš skirtingų žmonių,

grupių. Konfliktas, jeigu jis nėra atribotas, yra potenciali miesto būseną, nes, skirtingiems interesams susidūrus, juos reikia spręsti.

Skirtingai nuo analizuotų įvairovę nagrinėjančių autorių, susitelkiančių ties įgalinimu, susidūrimais mieste, neišstūmimu, socialinio maišymo politikoje dėmesys skiriamas socialiniam mobilumui aukštyn, vaidmens modeliams, aukštesnei fizinės aplinkos kokybei, paslaugų prieinamumui. Jacobs (1961), formuluodama *įvairovės sprendimą*, reikalauja įsitraukimo, neformalių ryšių gatvėje, bet pabrėžia, jog tai ne mažo miestelio ar mažo kaimelio bendruomeninis solidarumas ir intensyvūs ryšiai. Socialinio maišymo politikoje skirtumo linijos nubrėžiamos ties pajamomis ir maišymui parenkamos ekonominių atotrūkiu pasižyminčios žmonių grupės. Viešosiomis intervencijomis nesukuriami siejami rezultatai. Tačiau ar tai diskredituoja įvairovės idėją, įvairovės reikšmę mieste? Viešosios intervencijos nesukuriančios siekiamų rezultatų grindžiamos nepakankamai geromis prielaidomis. Pasak Smetso ir Salmono (2008; 1326), tokia maišymo politika siejama su požiūriu, jog ekonominis vystymasis kartu sukurs gerovę ir ekonomiškai silpniesiems sluoksniams, tačiau neatsižvelgiama į tai, jog segreguotas miestas nėra vien toks, kuriame stokojama pusiausvyros, bet toks, kuriame išgyvenama, suvokiama ir praktikuojama nelygybė ir segregacija.

Taigi, įvairovė apibūdinama a) statiskai, kaip skirtingų elementų buvimas teritorijoje tam tikru santykiu ir tam tikrose paskirtose vietose, b) per subalansuotą bendruomenę ir solidarumą, c) nėra dinamiška, nes dėmesys skiriamas ne savivaldai ar galimybei būti mieste, skirtumams susidurti, bet poreikiu edukuoti ir panaikinti specifinę tikslinėse miesto vietose susiklosčiusią situaciją.

Ką atskleidžia socialinio maišymo intervencijų apžvalga? Sukūrus segregaciją, o kartu su erdvinio atotrūkiu – segregacines, izoliavimosi nuostatas, įvairovės konstrukcija specialiomis viešosiomis intervencijomis atskirose miesto dalyse yra sudėtinga ir nepasiteisina. Sėkminga tiek, kiek sudaro galimybes buvimo greta bendrabūviui, kai projektas traktuojamas atvirai, kaip resursas, bet ne kai siekiama jį apibrėžti, identifikuoti, taip keliant

per didelius lūkesčius ir stigmatizuojant gyventojus. Socialinio maišymo politikos kritika nereiškia erdvės reikšmės panaikinimo. Į erdvės poveikį reikia žvelgti ne kaip į determinuojančią poveikiu pasižyminčias struktūras, kuriomis galima modeliuoti visuomenę, bet kaip į resursus, kurių atžvilgiu ne visi turi vienodas prieigas ir kurie pasitelkiami tiek įgalinimui, tiek dominavimui.

Kokia tada socialinio maišymo politikos nesėkmė? Klaidingos jos priemonės, kurios taip pat įtvirtinamos ir architektūriškai, visų pirma noras, jog bendruomenė būtų lokali ir susieta su konkrečia vieta. Nepaisant visų Jacobs idėjų, kaip bendraujama gatvėje, paliekami raktai daržovių parduotuvėje, jog žmonės prisiriša prie vietos, namai turi namų vertę, ne vien tik prekės vertę prestižiniame rajone, įvairūs tinklai, kuriems priklauso miestietis, pasklinda mieste. Todėl svarbu, kad po miestą galima būtų judėti, jog jo dalys būtų skirtingos, įdomios ir prieinamos praeiviui ir gyventojui. Laikant bendruomenės susiformavimą būtina naujos urbanistinės struktūros vertybe – aptvertos ir saugomos gyvenvietės tampa „savaime suprantamu“ modeliu.

1.11 Architektūra ir miesto įvairovė

Siekiant analizuoti būsto projektus kaip posocialistinio miesto erdvę (galima būtų sakyti ir posocialistinės visuomenės atsižvelgiant į tai, jog kaip vieną miesto apibrėžimą Lefebvre'as (1996; 109) pateikia miesto kaip visuomenės projekcijos erdvėje sampratą), svarbu apsibrėžti, ar architektūra, namai, pastatai, fizinė aplinka yra socialiai reikšmingi ir analizuotini ne tik estetikos ir praktinio patogumo prasme, koks architektūros ir įvairovės santykis, kaip urbanistiniai miesto sprendimai naikina ar didina įvairovę. Apie 80 proc. pastatų, skirtų kasdieniškam gyvenimui, skirtingai nuo 20 proc. išskirtinių, neverta kalbėti, sako filosofo Nerijaus Mileriaus (2009; 159) kalbinamas architektas, vertindamas socialistinio laikotarpio architektūrą. Šioje dalyje keliamas klausimas, ar verta kalbėti apie tuos 80 proc., kaip ir tuos 20 proc. pastatų sociologinėmis sąvokomis.

Ieškant sociologinių įrankių kalbėti apie architektūrą, reikia apibrėžti patį objektą. Kas yra architektūra apskritai? Skirtingų diskursų susidūrimai ir išsiskyrimai yra nulemti skirtingo sąvokoms suteikiamo turinio. Architektūra gali būti interpretuojama įvairiais pjūviais: politiniu, filosofiniu, socialiniu, materialistiniu, techniniu, psichologiniu ir kūniškos patirties, formaliuoju. Architektūra kaip uždara erdvė, kurioje žmogus gyvena ir juda, gali būti aptariama kaip pragmatinė, fizinio veiksmo, suvokimo, egzistencinė, pažintinė, abstrakti ir ekspresyvi, estetinė erdvė (Stanek 2009; 50). Architektūros sąvoka neturi objektyvaus turinio, yra diskusijų ir kovos dėl simbolinės galios objektas, kurio prieštarinę turinį galima rekonstruoti iš architektų kuriamo viešo diskurso (Čiupailaitė 2014). Posocialistiniame architektūros lauke ginčijamasi, ką laikyti architektūra, pastatai, pasak architektų, „turi mažai architektūros“ ar tik labai maža dalis pastatų yra laikytini architektūra (Čiupailaitė 2014). Taip apibrėžiamas objektas išslysta iš analizės, kuria siekiama suprasti architektūros ir socialinės sąveikos, miesto formavimo klausimus, ir veda prie sąvokos apibrėžčių tyrimo, tampančio profesinio architektūros laiko prasių rinkos studija. Su architektūra posocialistinėje Lietuvoje siejamos diskusijos, visų pirma, koncentruojasi ties pastatų estetika ir architektų statuso įtvirtinimu (Gedutis 2013; Čiupailaitė 2014). Viešame diskurse architektūra laikoma menu, siejama su estetiniais sprendimais ir patenka į ginčų, kas turi pakankamus kultūrinio kapitalo išteklius ją apibrėžti ir įvertinti, lauką (Čiupailaitė 2014).

Architektūra ir urbanistika šiame darbe sąmoningai nepriešinamos ir neatskiriamos. Toks atskyrimas leidžia vienai tapti technokratinu režimu, o kitai – politiško turinio neturinčiu menu. Prasmingesnė anglų kalba rašomuose tekstuose architektūros sąvoką keičianti statymo, fizinės aplinkos sąvoka (*building, built form, built environment*). Šios sąvokos, kurioms sudėtinga rasti tinkamą atitikmenį lietuvių kalba, apima visą žmogaus sukurtą, pastatytą aplinką, bet eliminuoja iš analizės kovą dėl apibrėžčių ir simbolinio kapitalo. Atsisakant vidinio profesinio vertybinio šių erdvės reprezentacijų kūrėjų

požiūrio į fizinę aplinką, fizinės miesto aplinkos kūrimą siekiama suprasti per santykį su nagrinėjama įvairovės tema.

1.11.1 Architektūros sąveikos su socialumu pjūviai

Hillieris (2007; 15) ieško alternatyvių apibrėžčių architektūros kaip estetinio erdvės formavimo sampratai. Hillieriui architektūra yra „daugiau negu pastatas“ tokia prasme, jog grindžiama refleksyviomis erdvės formavimo praktikomis. Hillieris (2007; 32) atskiria architektūrą kaip matmenį pastato atžvilgiu ir aukštai iškelia architektūros apibrėžties kartelę. Ši apibrėžtis reikšminga ne ieškant objektyvaus architektūros kaip reiškinio apibrėžimo, bet dėl to, jog nurodo į fizinės aplinkos poveikio matmenis. Pastatas fiziškai ir erdviškai transformuoja prieš tai buvusią situaciją, fizinė aplinka per erdvės struktūrą veikia socialinius santykius. Tai ji daro, visų pirma, nubrėždama ribą. Riba tampa socialiniu faktu, išreiškia ir pratęsia socialinius santykius. Sukuriama erdvė atsiskiria nuo ankstesnės erdvės taip formuojant ne vien fizines, bet ir logines konstrukcijas: vidus – išorė, viršus – apačia, tampančias socialinėmis konstrukcijomis (gramatinės kalbos struktūros implikuoja tiesioginį linijinį ryšį, tačiau ryšys yra abipusiškas). Erdvėje materialiai steigiamos kultūrinės žmonių elgesio formos. Susidūrimas, susirinkimas, vengimas, sąveikavimas, gyvenimas, mokymas, valgymas – visa tai steigia erdvinis modelius (Hillier 2007; 17 – 20). Taip visuomenės ir kultūros materializuojasi erdvėje ir per šią erdvę atsiskleidžia kaip „objektyvios“ tikrovės. Tokiu būdu erdvinės formos per savo ikidiskursyvų veikimą steigia savaime suprantamo pasaulio suvokimą. Ribos gali būti formuojamos suvokiant, kaip jos brėžia judėjimo gaires, nerefleksyviai reprodukuojant egzistuojančius santykius ar (kai architektas atitolsta nuo naudotojų ir susitelkia į estetines paieškas) sutrikdant būdingas erdvines veiklos formas.

Mąstant apie erdvę sociologijos plotmėje, šis nediskursyvus erdvės veikimas atitinka tai, ką Lefebvre'as vadina erdvinėmis praktikomis – į aplinką įrašyta kasdienybė, o konfigūracijų kūrimas – erdvės reprezentacijos. Hillieris siekia atsieti erdvės sampratą nuo intencionalumo, analizuoti nediskursyvių erdvių konfigūracijų veikimą ir kartu padaryti jį diskursyviu. Architektūrą siedamas su erdvės konfigūracijomis, atskleidžia, kaip architektūros ir urbanistinės formos veikia virtualios bendruomenės struktūrą, taip įgalindamas atsitraukti nuo architektūros diskursuose plėtojamo estetinio architektūros vertinimo. Sociologiniu požiūriu, estetika nėra nereikšminga, tačiau ji įgyja kitą matmenį. Sociologiniu požiūriu galima skirti šiuos persipinančius architektūros ar fizinės aplinkos pjūvius:

- Racionalus ir politišką požiūris į architektūrą;
- Architektūros estetikos: vizualumo, formos, ir struktūros vaidmuo;
- Asmens santykis su aplinka ir aplinkos veikiamas santykis tarp asmenų;
- Aspektai susieti ne su konkrečiu objekto savybėmis, bet su objekto patekimu į socialinių, ekonominių, politinių etc. santykių tinklą.

Racionalaus ir politiško požiūrio į architektūrą skirtis nusako du (susietus) matmenis. Vienas apima tyrimą, kaip žmonės naudoja aplinką (pvz., White'o (1980) mažų miesto erdvių naudojimo tyrimas atskleidžia tokią erdvės antropologiją). Politiniu požiūriu fizinės aplinkos ir architektūros analizė įgauna du pjūvius: esamos tvarkos įtvirtinimą ir paskirstymą ir šios tvarkos kvestionavimą. Architektūros analizės diskurse – tai tiek klausimai apie architektūrą kaip dominavimą, tiek „politiškos“, „laisvės“, „įgalinančios“ architektūros, architektūros ir politiškumo santykio paieškos.

Estetika sociologiniu požiūriu yra reikšminga keliais aspektais. Architektūriniame, menotyros ar architektūros istorijos diskurse architektūra yra analizuojama kaip forma estetiniu požiūriu ir kaip ženklų sistema, atskleidžianti savo epochos kodą, architekto pranešimą (Whyte'as 2006; Dovey 1999; Huyssen 1999). Skirtini aspektai: pastangos suvokti architektūros

formą ir vertinti ją estetiniu aspektu, tapatinti architektūros formą estetiniu požiūriu su jos poveikiu ir atitinkamai veikti per tokią estetikos prizmę, t.y. suvesti architektūros socialinį poveikį į vizualiąją plotmę. Pastatas kaip pranešimas tampa svarbus moderniojoje architektūroje. Juo pranešama apie funkciją, tačiau, nepaisant teiginių, jog pastatu siekiama geriausiai įkūnyti funkciją, ją veikiau siekiama geriausiai išreikšti – vizualizuoti. Ellis (1989), Michlas (1995) atskleidžia, kaip funkcionalistinė architektūros kryptis ontologizavo estetiką, Lefebvre'as (1991) tai vadina funkcijos supaprastinimu iki perskaitomumo. Taip vizualumui teikiama pirmenybė patyrimo požiūriu, o vizualumo ir ženkliškumo sureikšminimas *poveikio* atžvilgiu veda prie architektūros teorijos persvarstymo tokiu pačiu ženklišku lygmeniu – vienos ženklų sistemos keičiamos kitomis ženklų sistemomis. Pvz., postmodernistinė architektūra prisotina istoriškumo ir malonumo ženklų, o dekonstruktyvizmas išreiškia komodifikuojančios vartojimo visuomenės kritiką (Gutman 1989; Sennett 1990; Ghirardo 1991; Pecora 1991; Dutonn ir Mann 1996; Dutonn ir Mann 2000; Murphy 2012). Pvz., Normano Fosterio Reichstago stogas Berlyne vizualizuoja demokratiją kaip skaidrumo režimą (Huyssenas 2003; 77), sprendimas kurti neogotikinį, o ne neoklasicistinį JK parlamentą susietas su neogotikos simbolinėmis konotacijomis (Dovey 1999; 88).

Formos estetiką galima analizuoti kaip atskleidžiančią skonių standartus, gyvenimo namuose ir mieste vizijas, bet priešingai, veikiant per estetiką, nėra galima transformuoti esamų socialinių santykių numatyta, apibrėžta kryptimi, nes tokia formos kaip pranešimo samprata: a) pervertina naudotojų galimybes suprasti pranešimą; b) neįvertina to, kad fizinė aplinka patiriama ne vien vizualiai, bet per judėjimą; c) neatsižvelgia į žmones kaip aktyviai transformuojančius aplinką (Lefebvre 1991, 1996; Llewellyn 2004), d) į statymo proceso eigoje kintantį pastato vaidmenį (Latour ir Yaneva 2008), skirtingas jo interpretacijas (Lerup 1989). Estetikos ir stiliaus kaip pastato prasmės suabsoliutinimas: demokratijos, tradicijos, atvirumo, galios etc. idėjų perteikimas nebūtinai a) pasiekia „skaitytojus“; b) veikia. Dovey'aus

analizuojama Australijos parlamento (1999) ir Hysseno (2003) analizuojama Fosterio Berlyno Reichstago rekonstrukcija išskleidžia, kaip vizuali demokratijos idėja sąveikos atžvilgiu veikia kaip demokratijos spektaklis.

Prasmė nėra vieną kartą visam laikui patalpinta pastatuose. Pastatai ir jų prasmės yra transformuojami. Šis aspektas reikšmingas teigiant, jog architektai nesukuria prasmės ar prasmingų vietų, nes prasmingos vietos yra socialinių santykių rezultatas. Suprasti vietas, siūlo Dovey'jus (1999), reiškia konstruoti vietas veikiant ir atmintyje, todėl architektas nesukuria „prasmingos erdvės“. Erdvė įprasminama individualiomis ir kolektyvinėmis istorijomis, tampa prasminga, kai naudojama. Erdvė žymi, bet tai, ką ji žymi, yra tai, ką joje galima ir ko negalima daryti (Lefebvre 1991). Taigi, erdvė „kalba“, bet ji nepasako visko (Lefebvre 1991; 142). Implikuoja tam tikrą tvarką, kaip ir tam tikrą netvarką, pateikia judėjimo scenarijus. Erdvė skirsto ir nukreipia kūnus, priskiria ir draudžia gestus, kelius, atstumus.

Architektūros formos estetika sociologiniu požiūriu prasminga reprezentacijos prasme, kaip skonio standartų, skirtingų grupių reprezentacijų, galios ir ideologijų raiška. Pvz., Low (2006; 87), nagrinėdama aptvertas ir saugomas gyvenvietes, identifikuoja estetikos reikšmę atskiriant visuomenės grupes (*everything's nice*), Petrulis (2007) analizuoja socialistinės ideologijos reprezentacijas architektūros formose. Kaip kultūrinė reprezentacija architektūros estetika kelia teisės į miestą klausimą – kieno estetikos standartai koduojami pastatuose, kita vertus, brėžia erdvės reprezentacijų arba miesto vizijos punktyrus ir tokiu būdu formuoja nediskursyviai veikiantį aplinkos suvokimą.

Asmens santykio su aplinka ir aplinkos veikiamo asmenų santykio kampu reikšmingas fenomenologinis požiūris į architektūrą. Fenomenologinis požiūris koncentruojasi ties asmens erdvinėmis patirtimis. Bachelard'as (1994) formuluoja mintį, jog apgyventa erdvė persmelkia geometrinę erdvę. Lefebvre'as perima šią Bachelard'o sampratą, formuluodamas išgyventos

erdvės koncepciją, pabrėždamas poetinį gyventojų santykį su erdve. Jeigu požiūris į architektūrą kaip ženklų sistemą suabsoliutina autoriaus intencijas, fenomenologinis požiūris suabsoliutina patiriantį asmenį. Fenomenologinis požiūris neatskleidžia, kaip pastatas kaip erdvinė paskirstanti struktūra kuria ar išreiškia (ar išreiškdamas pratęsia ir veikia) galios santykius. Lerupas (1989) analizuoja, kaip pastate nubrėžiamos lyties ir amžiaus, šeimos vaidmenų, socialinių rolių gairės. Dovey'jus (1999; 44) pabrėžia fenomenologinio požiūrio ribotumą architektūros analizėje. Vietos „jausmo“ paieška ir dėmesys gyvenamajam pasauliui, pasak Dovey'jaus, įtraukia tam tikrą aklumą socialinių struktūrų ir ideologijos poveikio kasdienei patirčiai atžvilgiu. Dėmesio sutelkimas į patirtį išlaiko nematomas ideologines vietas apibrėžtis, kurios dėl šio nerefleksyvumo pasižymi galia. Dovey'us kritikuoja fenomenologiją kaip architektūros ir miesto projektavimo teoriją, kai, kuriant „prasmingas vietas“, neatsižvelgiama į tai, jog prasmė ne vystytojo įdiegiama vietai, o visada yra socialinės sąveikos rezultatas. Tačiau fenomenologinė perspektyva taip pat padeda pagrįsti ir erdvės reprezentacijų analizę. Jeigu namų patirtis yra pirminė, ji veikia erdvinę vaizduotę, reikšminga analizuoti, kokie namai yra statomi, kokia vizija jais yra siūloma. Bachelard'as identifikuoja su namu siejamus įvaizdžius, kurių prasmingumas atsiskleidžia priemiesčio namo traukos analizėje (Lefebvre 2003). Namų, susisietų su namu, įvaizdis apima dvi susietas temas: „1) namas įsivaizduojamas kaip vertikali būtis. Jis kyla į viršų. Išsiskiria savo vertikalumu. 2) Namas įsivaizduojamas kaip koncentruota būtis, traukia centriškumo suvokimu.“ (Bachelard 1994; 17).

Fenomenologinė perspektyva analizuoja asmens erdvines patirtis. Sociologinės analizės prasme, architektūra analizuotina kaip *sąlygos socialiniam santykiui sukurti* (Jacobs 1961; Sennett 1990, 2008; Dovey 1999; Hillier 1996, 2007, 2009 etc.). XX a. architektūros diskursui tampa būdingas deterministinis požiūris. Kartu su erdviniu posūkiu socialiniuose moksluose, erdvės reikšmė gana nekritiškai perkeliama į fizinės aplinkos formavimo modelius, siekiant konstruoti norimas socialines formas (nors erdvinės utopijos

ateina iš Švietimo epochos, o XVIII a. architektūra supinama su politika kaip kontrolės ir visuomenės organizavimo įrankis labiau nei ankstesniais laikotarpiais). Socialinių problemų sprendimas per erdvę dažnai nepasiteisina, sukelia naujas problemas, tačiau tai nepaneigia erdvės įtakos žmonių tarpusavio santykiams. Priešingai, reikalauja jos analizės ir suvokimo, kokių būdu skleidžiasi jos poveikis. Architektūrinės erdvės ir socialinių santykių ryšys gali būti įvairus: sąveika ir jos ribojimas, galios raiška, dominavimas, normalizavimas ir emancipacija; tačiau niekada nėra vienpusiškas, aiškiai apibrėžtas.

Dvi kraštutinės požiūrio į architektūros santykį su socialumu pozicijos yra architektūrinis determinizmas ir reliatyvizmas (Dovey 1999; Hillier 2007; Gomes 2012). Architektūrinis determinizmas – tai pozicija, jog architektūra turi tiesioginį determinuojantį poveikį žmonių elgesiui (Duffy 2007; 207). Pasak Gomeso (2012), santykis tarp aplinkos ir individo suvoktinas kaip taki „elgesio srovė“. Šios transakcijos tarp individo ir aplinkos fiksavimas konkrečiame momente, siekiant tiksliai nustatyti elgesį sąlygojančią priežastį, kylančią iš aplinkos, klaidina, nes suponuojamas priežasties – pasekmės santykis, apribojamas konkrečiu aplinkos įvykiu ir specifiniu elgesio aktu. Priešingai architektūrinio determinizmo požiūriui, architektūrinis reliatyvizmas reiškia, jog aplinkos kūrimas nevertintinas kritiškai, architektūrinė raiška, urbanistiniai planai nėra svarbūs, nes žmonės prisitaiko prie bet kokios ar beveik bet kokios aplinkos.

Iš kur kyla architektūros determinizmo ir reliatyvizmo problema ir kokia problema kyla iš šios priešpriešos? Tai klausimas, kaip ir kiek galima kritiškai vertinti urbanistiką ir architektūrą kaip generuojančias socialumo sąlygas. Šios sampratos problemiškos todėl, kad a) panašios urbanistinės struktūros erdvės gali vystytis skirtingais scenarijais; b) erdvių paskirtys gali transformuotis, būti transformuojamos; c) tačiau, tam tikros erdvės, kurioms būdinga panaši struktūra, transformuojasi panašiais scenarijais; d) tam tikros erdvės tendencingai yra geidžiamesnės negu kitos, tačiau istoriškai specifiniais

laikotarpiais. Pavyzdžiui, Žvėryno ir Šnipiškių rajonų Vilniuje medinės dalys panašios, bet joms būdingos skirtingos transformacijos trajektorijos, kaip ir Vilniaus mikrorajonai, skirtingai nuo atitinkamų funkcionalistinės urbanistikos rajonų Čikagoje ar Paryžiuje, nėra getai. Gentrifikacijai palankesnės tam tikros specifinės architektūros ir urbanistikos kaimynijos, miesto centrai, ikifunkcionalistinės erdvės, ir kyla klausimas, ar gali būti gentrifikuojami socialistiniai mikrorajonai, kokiomis sąlygomis tai galėtų vykti? Determinizmo ir reliatyvizmo problema ta, kad abi pozicijos neįvertina žmonių kaip erdviųjų veikėjų ir aktyviųjų erdvės transformuotojų, atsieja žmones nuo kultūros, socialinių vaidmenų ir kitų sociodemografinių charakteristikų, tradicijų ir įpročių, o architektūrinės erdvės išima iš ekonominių, politinių santykių tinklo. Tiek determinizmas, geriausiai išreiškiamas moderniąja urbanistika, tiek reliatyvizmas – grįžimas prie to, „kuo dera užsiimti architektui“ – formos estetikos, neatsižvelgia į daugiasluksnį žmonių, kaip socialiai įtarpintų būtybių, santykį su erdve. Tarp simbolinės ir materialios kultūros, kaip ir lokacijos, fizinės erdvės ir socialinės praktikos nėra tiesioginio atitikimo. Tačiau tiek fizinė erdvė, tiek jos simbolinė ar diskursyvioji dimensija atspindi ir veikia socialinius santykius (nors nebūtinai erdvės projektuotojų numatomais būdais).

Susieti priešingas, bet artimas determinizmo ir reliatyvizmo pozicijas padeda Lefebvre'o erdvės sampratos triada – determinuojančią erdvės reprezentacijų ir emancipuojančią reprezentacinės erdvės dimensijas susieja erdvinės praktikos, kurios konkrečioje visuomenėje persipina su dominuojančiomis erdvės reprezentacijomis ir formuoja tam tikrą gyvenimo srautą. Šių erdvės momentų atžvilgiu architektūra įgyja trejopą vaidmenį. Sugalvota erdvė, erdvės reprezentacijos perteikia ideologiją, tolimą tvarką, kuri talpinama artimoje tvarkoje (Lefebvre 1996; 114), ir formuoja konkrečią fizinę miesto aplinką. Joje skleidžiasi erdvinės praktikos, kurias architektūra veikia struktūruodama tiek savo fizinėmis savybėmis, erdvės sintakse: atsivėrimais ir užvėrimais, judėjimo nukreipimu, tiek apibrėždama, ką reiškia gyventi

(*inhabit*). Urbanistinė struktūra nusako, ką reiškia gyventi mieste ir būste, individualiame name ir daugiabutyje, šis gyvenimo būdas įrašomas ir žymimas šioje aplinkoje (*habitat*), nusakančioje funkcijas, receptus, kasdienes rutinas (Lefebvre 1996; 79). Trečiasis erdvės momentas nurodo į architektūros įprasminimą ir transformavimą. Įprasminimo ir transformavimo procesai, vienas simbolinio, kitas materialaus matmens, praktinėje erdvės patirtyje yra susieti: erdvė įprasminama ją transformuojant. Taigi, greta vizualios formos ir asmeninės fenomenologinės erdvės patirties, architektūra turi prasmę ar veikia per erdvės struktūravimą.

1.11.2 Architektūros politiškas

Politiškumo klausimas architektūroje susietas su dėmesio perkėlimu nuo techninio racionalaus požiūrio į miestą, ieškančio apibrėžtų tikslų įgyvendinimo priemonių, prie tikslų kvestionavimo. Architektūros ir politikos santykio atžvilgiu reikia skirti pačios politikos dimensijas. Viena vertus, galima sakyti, jog architektūra ar miestas yra nepolitiški, ar popolitiški (Swyngedouw 2007), kita vertus, akcentuoti, jog viskas yra politiška. Šiuo požiūriu skirtinos politikos ar politiško dimensijos. Tai, kad architektūra *visada* yra politiška, reiškia, jog ji visada apibrėžia vietas, paskirsto, įsiterpia, formuoja, įkūnija reprezentacijas, veikia santykius. Kai ieškoma politiškos architektūros, politiškas siejamas su erdve, kurioje įgalinamas esamos situacijos (socialinių santykių, vaidmenų, skirčių etc.) persvarstymas, ieškoma emancipacinės erdvės priešpastatytos kontrolės ir dominavimo erdvei.

Dovey'jus rašo (1999; xii), „architektūra ir miesto dizainas yra prieštaraujantis praktikos, draskomos tarp radikaliai optimistinio tikėjimo naujos tvarkos kūrimu ir konservatyvaus egzistuojančios tvarkos priėmimo. Architektai, miesto planuotojai įsitraukia į svajonių apibrėžčių generavimą – kažkieno interesams skirtos „geresnės“ ateities įsivaizdavimą ir konstravimą. Šis optimistinis kūrybinės inovacijos jausmas yra svarbi profesijų, tapatinamų su nuolatine kaita, apibrėžtis. Tačiau, kartu, architektūra yra konservatyviausia

praktika. Šis konservatyvumas kyla iš fundamentalaus pastatų, fizinių formų, „fiksuojančių“ ir „stabilizuojančių“ pasaulį, inertiškumo. Erdvė pasitelkiama stabilizuoti, sustingdyti laiką. Šis praktikos prieštaravimas, susiejantis novatoriškumą ir vaizduotę su stabilizuojančiu konservatyvumu, daro pastangas suprasti vietą tokiomis įdomiomis ir kartu problemiškomis.“

Architektūra susieta su galia, tačiau dialektiškai. Pirmas aspektas, nuo kurio pradedamas kelti klausimas apie architektūros ir politikos santykį, yra architektūros forma. Ar esama savaiame dominuojančių ar įgalinančių stilių, autoritarinių ar demokratiškų stilių? Jamesonas (1985) atmeta politikos ir estetikos identifikavimą. Estetika nekuria socialinio pokyčio, ir kartu architektūros kūrimas nėra politiškai neutralus veiksmas. Tiek traktuojant formą kaip kritiką, tiek atsiejant estetiką nuo praktinių klausimų, maskuojamas estetikos santykis su galia. Kaip atskleidžia Dovey'jus (1999; 86), aptardamas Tianmenio aikštę, Woolfe (2013) moderniojo avangardo analizėje ar Crawford (1991), nagrinėdama postmodernų architektūros posūkį, Duttonnas ir Mannas (2008), bet kuri forma, kuri gali žymėti laisvę ar demokratiją, tampa prieinama pasisavinimui ir naujų galios formų legitimacijai.

. Architektūrinė erdvė tampa politiška ne vien per savo formaliąsias savybes, bet per tai, kam projektuojama, kam prieinama sukurta erdvė, kieno kultūros standartai įtvirtinami jos dizaine, kaip ji įgalina sąveiką. Architektūra veikia per tai, kaip judame erdvėje ir įsivaizduojame miestą. Ji yra įrankis, kuriuo skirstomos veiklos, žmonės, daiktai, tad joje lokalizuojama galia. Tačiau, savaiame jos subjektas nėra apibrėžtas. Formos, skirtos kontrolei, gali tapti emancipacinėms praktikoms prieinamomis erdvėmis, priklausomai nuo to, kas užima galios poziciją erdvėje. Galios dimensiją architektūra įgauna keliais būdais: a) tiesiogiai per erdvės sintaksę apibrėžiant erdvėje lokalizuojamas galios pozicijas (kaip, pvz., Panoptikono (Foucault 1998), Hitlerio kanceliarijos (Dovey 1999) ar kad ir universiteto auditorijos atžvilgiu), b) erdviškai paskirsto vaidmenis, ir toks paskirstymas dėl fizinės erdvės kaip nuolatinio fono, įgauna savaiame suprantamumo dimensiją.

Politiško, emancipacijos prasme, architektūros vaidmens paieškos susietos su emancipacine socialinių mokslų perspektyva. Politiškumas šiuo atžvilgiu reiškia įgalinimą, socialinių santykių kaitą. Tai kelia klausimus, jeigu architektūra yra statiška, visada paskirstanti, kaip šia prasme ji gali būti politiška? Ir ar politiška pati architektūra, ar politiška architektūros kūrimo praktika? Šiuo požiūriu, architektūra ir urbanistika susiejama su socialinio teisingumo, lygybės ir galimybės sąveikauti kuriant miesto erdvę klausimais. Kritinio architektūros diskurso žodyne tai reiškia alternatyvą kapitalizmui. Politikos sąvoka tokiam diskurse įgyja revoliucinę sampratą, kurioje politiška architektūra yra tokia, kuri išbalansuoja esamas sąlygas tam tikros perspektyvos pasirenkama linkme. Kalbėti apie architektūrą kaip politiką platesne prasme reiškia, kad architektūra yra politika, nes paskirsto kūnus, veiklas, daiktus erdvėje, reprezentuoja galią. Tokiu būdu architektūra yra politiška ne todėl, jog suardo, bet todėl, jog įtvirtina. Padarydama tikrovę matoma, ją materializuodama savo organizacija ir forma, suteikia socialinę kryptį.

Foucault (1984; 245) požiūriu, nėra išlaisvinančios architektūros, nes laisvė yra praktika. Architektūrinė tvarka savaime nėra priespaudos ar emancipacijos tvarka, tačiau architektūra tampa kontrolės priemone. Tačiau, išlaisvinanti architektūra Foucault požiūriu yra įmanoma, kai architekto praktika sutampa su žmonių intencijomis. Tačiau, jeigu galima apibrėžti, kokia yra kontrolės architektūra, daug sunkiau – kas yra laisvės architektūra. Jeigu gana aišku, kas yra kontrolė, (pvz., ginamos erdvės samprata (Newman 1996), išdaužtų langų teorija (Wilson ir Kelling [1982] 2002), įvairūs stebėsenos, išstūmimo įtvirtinimo modeliai fizinėje aplinkoje), tačiau nėra taip akivaizdu kas tai yra laisvė ar emancipacija. Emancipuoti per architektūrą sunkiau negu įtvirtinti egzistuojančius socialinius modelius ir garantuoti jų nematomumą. Paprasčiau kurti architektūrą kaip „konservatyvų erdvės naudojimą“, vartojant Hillierio sąvoką: paskirstančią, įtvirtinančią atskirties modelius, pasitelkti architektūrinės priemonės išstumti, apriboti patekimą į miesto dalį, apibrėžti

šeimos santykio modelius bute, dėstytojo ir studentų santykių auditorijoje. Daug sudėtingiau „išlaisvinti“ per architektūrą. Galbūt todėl, kad konservatyviai naudojamos erdvės atžvilgiu socialinės sąveikos modeliai jau apibrėžti, o „išlaisvinimo“ atžvilgiu nurodoma į naujus modelius, kurie neturi aiškios formos.

Vien architektūra savaime nepakeičia socialinių sąlygų lygybės ir socialinio teisingumo linkme. Tačiau ji nėra neutrali ir neanalizuotina politikos terminais. Politiška erdve sąlyginai galima būtų laikyti erdvę, kurioje susitinka skirtumai, potencialiai galimas konfliktas ir skirtumų persvarstymas. Minimalus tokios erdvės kriterijus būtų susidūrimo įgalinimas. Erdvė, įgalinanti įvairovę, būtų tokios erdvės prielaida. Priešingai, įvairovę ribojanti erdvė, užkerta galimybę susidūrimui. Architektūra gali būti politiška tiek, kiek ji kaip laiko – erdvės plotmė organizuoja buvimą greta ar atskirai, koku būdu ji apibrėžia vidaus ir išorės santykius mieste, tai kaip judama mieste, kaip įsivaizduojamas miestas. Šiuo požiūriu svarbi ne vien erdvės struktūra, bet jos santykis su veikla joje. Pvz., pastatų viduje ir išorėje ta pati sintaksė veikia skirtingai (Hillier ir Hansen 1989; 145). Atvira sintaksė savaime nereiškia įgalinimo ar emancipacijos. Pastato viduje ji gali apsunkinti jame įprastas veiklas, tačiau išorėje persipinantys takai užtikrina takų judėjimo srautą.

Jamesonas (1985) kelia klausimą, kaip erdvė gali būti „ideologiška“, ir greta to, ar galima neideologiška, transfigūruota, utopinė erdvė. Dovey'jus (1999) požiūriu, nėra neideologiškos erdvės ir fizinės struktūros, kuri neišreikštų galios. Bet kokia erdvė struktūruoja panašiai kaip Giddensas apibūdina struktūravimą: ir riboja, ir formuoja, ir įgalina, ir gali būti perstruktūruota, panaudota inversiškai, kaip pvz., paradams skirtą erdvę pasitelkia besipriešinantieji. Ar erdvė yra ideologiška, priklauso ir nuo ideologijos apibrėžimo. Dovey'jus skiria *galia kam* ir *galia kieno atžvilgiu*. Erdvė yra persmelkta galios, tačiau ji nėra vienareikšmiška, vienakryptė. Erdvė leidžia susitelkti tam tikrais būdais ir tam tikrais būdais išsklaido, kas pasitelkia šiuos panaudojimo būdus, tas pasitelkia galią. Galia architektūroje atsiskleidžia

konstruodama kognityvinį žemėlapi, per kurį įsivaizduojame savo pasaulį; struktūruojant erdvę taip, kad tikri žmonių ir veiklos tipai yra stebimi, kai kiti žmonių ir veiklos tipai privilegijuojami kaip privatūs; paskirstant erdves pagal statusą, lytį, rasę, kultūrą, klasę, amžių; reprezentuodama autoriteto ženklus, legitimuodama per stabilumo ir naujumo metaforas. Erdvės patirtis gali mus giliai paveikti, „įžeminti“ mūsų buvimą, kelti „dvasinius“ klausimus. Tačiau toks vietos patirties stiprumas daro ją pažeidžiamą ideologinei galios apropiacijai. (Dovey'jus 1999; 16)

Dovey'jus pasitelkia Bourdieu *habitus* sąvoką, aiškindamas, kaip architektūra tampa nematomu ir struktūruojančiu gyvenimo pagrindu, arba rėmais, rėminančia struktūra. Habitus, įkūnytas pažįstamosiose būsto ir namo formose, kaip žinojimo forma, struktūruotų įsitikinimų apie tikrovę rinkinys, yra reikšmingas ideologinis konstruktas. „Pasaulio vizija yra pasaulio divizija“ (Bourdieu 1990; 210, cit. Dovey 1999; 22) – pasaulio suvokimas kartu yra jo padalinimas ir paskirstymas. Taigi habitus yra būdas, kuriuo nebūtinai ir išankstiniai suvokimai postuluojami kaip tikrovė. Bourdieu kalba apie ideologiją, įrašytą į habitus, atitinkamai kaip Lefebvre'as (1991(a)) apie ideologijos įsismelkimą į kasdienį gyvenimą, kur per kasdienybę, kasdienišką gyvenimo struktūravimą ji išsiskleidžia, ir atitinkamai miesto erdvės atžvilgiu – per urbanistiką, kuri struktūruoja erdvines praktikas. Habitus konstruoja asmens „vietos“ jausmą fiziškai ir socialiai.

Architektūra yra žinios, intervencija, veiksmas, aktyvus įsikišimas ir tam tikros tikrovės formavimas. Nėra neutralumo ar autentiškumo zonos, kurioje galima praktikuoti architektūrą ir urbanistiką. Architektūra ir urbanistika egzistuoja partnerystėje su tais, kurie kontroliuoja žemę ir išteklius (Gutmann [1983] 2007). Taigi, statymas nėra atsietas nuo galios. Pastangos išlaisvinti per dizainą, atsiveria kaip naujos galios praktikos arba – „daugiau to paties prisidengiančio skirtingu“ (Dovey 1999; 184). Tiek, kiek visas fizinių formų dizainas yra skirtas patenkinti žmonių troškimams, visa sėkminga architektūra suvilioja – įsitraukia į vaizduotės žaidimą su svajonėmis ir

baimėmis. Dominuojantis mastelis architektūroje gali sukelti tiek nejaukumą, tiek pasigėrėjimą. Didžiulės aikštės ir siauros gatvelės mieste varijuoja patirtį nuo asmenišką, jaukios prie viešos, sukeliančios įspūdį, nuostabą. Taip sluoksniuodamosi erdvės sluoksniuoja ir patirtis, orientuoja (Lynch 1990)²⁰. Visos fizinės formos yra inertiškos, fiksuoja ekonominį kapitalą tam tikromis formomis tam tikrose vietose, stabilizuodamos erdvinę „tvarką“ ir „tapatumą“ (kabus autorius Dovey 1999; 184) ir perteikia autoritetą kaip simbolinį kapitalą. Tad fizinių formų bendrininkavimas, kaip pabrėžia Dovey'jus (1999; 184), veikti neutralioje erdvėje, bet reflektuoti architektūros ir galios santykį. Pastangos vengti (būdingos posocialistiniams architektams (Čiupailaitė 2014)) šio bendrininkavimo „veda tik prie naujų apgavystės formų“ (Dovey 1999; 184).

Nėra išlaisvinančios praktikos taisyklių, rašo Dovey'jus (1999; 184), tačiau, nepaisant to, architektūrą analizuojantys autoriai ieško „atviro miesto“ galimybių, kritikuoja „nelygybės architektūrą“. Diskusija apie atvirą miestą yra erdvinio skirtumų susidūrimo paieška – tam siūlomi įvairūs urbanistiniai modeliai (Renietis et. al. 2009). Tačiau, taip pat tai susiję su aspektais, nesusietais su materialia miesto konsteliacija: būsto politika, viešųjų erdvių prieinamumą apibrėžiančiais įstatymais, etc. Pasak Harvey'jaus (2009; 46), mąstyti apie erdvines formas ir socialinius procesus kaip susietus paprasto priežastinio ryšio, yra naivu – sistema daug kompleksiškesnė. Tačiau toks Harvey'jaus požiūris reiškia ne tai, kad urbanistinė aplinka nesvarbi, bet tai, kad, kaip pabrėžia Lefebvre'as (1996; 103), miesto forma ir kultūra yra du atskiri, bet susieti reiškiniai.

²⁰ Totalitarinėse valstybėse ryškiai dominuoja plačios, didelės erdvės ir asmenišką, „sensual, sensible, sexual“ išsklaidomas, kai vienos didžiulės erdvės keičia kitas didžiules erdves. Tokios erdvės išreiškia jas sukūrusią galią, atitolina žmones fiziškai vienus nuo kitų ir nesudaro prielaidų asmeniškam, lokaliai, kasdieniškam bendravimui, o pačios plačios, tuščios erdvės nesudaro prielaidos šventei, įspūdiui, grožiui. Moderniojo avangardo urbanistinės vizijos – didžiulės, tuščios, plačios erdvės, gatvės ir aikštės – masinės, švenčiančios modernybę visuomenės vizija, bet ne žmogaus – asmenišką, kasdienišką. Kaip rašė jauna nežinoma poetė, „kuo toliau nuo to lango to kambario, kuo arčiau prie senamiesčio sienų, kur mažytėje Stiklių gatvelėje, gal sušalsi, bet būsi ne vienas“.

Įvairovė, „atviras miestas“ ir „nelygybės architektūra“

Įvairovės samprata kaip pozityvi miesto vertybė socialinių mokslų diskurse visų pirma priešpastatoma funkcionalistinei urbanistikai (Jacobs 1961; Lefebvre 1996, 1991, Sennettas (1990) taip pat kritikuoja modernųjį planavimą, kaip ir de Certeau (1984)), vėliau pasitelkiama neoliberalaus urbanizmo kritikai (Bickford 2000; Christiaanse 2009; Salewski 2009; Ziganel 2009, aptvertų ir saugomų gyvenviečių kaip ir gentifikacijos tyrimai priešpastato įvairovę išstūimui ir miesto pralaidumo ribojimui). Urbanistiniu atsaku į įvairovės nykimą tampa naujoji urbanistika, kuria siekiama įgyvendinti įvairovę kaip priešpriešą kritikuojamiems funkcionalistinės urbanistikos principams (Short 2006; Milgrom 2008). Sudėtinga moderniosios architektūros ir urbanistikos istorija – idėjų transformacija, tikslų kaita ir plačiai kritikuojamos pasekmės nevertintinos vienareikšmiškai, tačiau XX a. viduryje į miesto studijų, urbanistikos diskursą įvedama įvairovės sąvoka priešpastatoma būtent šios krypties utopinėms pastangoms sukurti *gerą miestą*, perdaryti visuomenę architektūros ir urbanistikos pagalba. Modernioji urbanistika, sprendama miestą kaip problemą, steigia, kaip teigia Lefebvre'as (1991, 1995, 1996), abstrakčią – homogenišką ir skaidančią erdvę, paskirsto.

Funkcionalistinė urbanistika ne tik įgyvendino praktinius sprendimus miestuose, bet, grįžta specifine gyvenimo mieste ir miesto vizija, iš esmės transformavo miesto formą. Miesto erdvė homogenizuojama, atsiejamos ir paskirstomos funkcijos, naikinami atminties ženklai ir laikas erdvėje, kasdienių miesto kontaktų viešosios erdvės – kuriant gyvenimą parke, naikinama gatvė, virstanti transporto arterija, atsiejama nuo būsto, savo ruožtu izoliuojamo nuo kitų miesto gyvenimo paskirčių. Taip dingsta viešasis gyvenimas, miesto gyvenimas, kurio pagrindas – įvairovė, be kurio keičia prasmę ir privatus. Į ateitį nukreiptas funkcionalizmo projektas susietas su tobulos tvarkos vizija, kurioje estetizuojamos socialinės problemos.

Neoliberaliam mieste erdvės reprezentacijų santykis su įvairove dvejopas: kuriamas „bunkerių urbanizmas“ (Ziganel 2009) ar „nelygybės architektūra“ (Bickford 2000), kartu skirtumas tampa estetiniu, spektaklišku, įvairovė įtraukiama į miesto planus. Susan Bickford (2000) formuluoja „nelygybės architektūros“ sampratą, kurią taiko aptvertų ir saugomų gyvenviečių kritikai. Vadovaudamasi viešosios erdvės, kaip tokios, kurioje formuojasi nuomonės, samprata, susieja miesto fizinę formą su viešu miesto gyvenimu ir demokratine politika. Bickford siūlo atsižvelgti į aplinką, kurioje formuojasi žmonių požiūris į tai, kokių žmonių, interesų, problemų esama mieste ir visuomenėje. Jos požiūriu, fizinė pasaulio konstrukcija veikia tai, ką laikome bendrapiliečiais. Aplinkoje, kurioje žmonės juda, susiduria su kitais žmonėmis, formuojasi požiūris į tai, kokių žmonių, interesų, problemų esama visuomenėje (Bickford 2000; 363). Priešinga tokiam demokratinės vaizduotės ir dalyvavimo formavimuisi yra priemiesčių, aptvertų ir saugomų gyvenviečių architektūra. Bickford pilietiškumo santykio su erdve samprata artima Hillierio erdvės sintaksės prielaidai, jog architektūros formuojamos erdvės konfigūracijos veikia formuodamos virtualios bendruomenės struktūrą. Privatumas, Bickford (2000; 364), panašiai kaip Marcuse (1996, 2012; 221), požiūriu yra politiškai sukonstruota ir ginčytina gėrybė. Idealizuota namų erdvė – tai gerai sutvarkyta ir aiškiai apibrėžta erdvė be skirtumų, konfliktų, dilemų. Namai nebūtinai pateisina tokius lūkesčius, bet idealizuotos namų erdvės idėja skatina atsitraukti nuo išorės, kaip ją apibūdina Sennettas (1990). Pastangos išpildyti saugumo idealus gali padidinti lūkesčius: kuo vienodesnė aplinka, tuo grėsmingesni atrodo įsiveržiantys skirtumai. Bickford (2000; 364) teigia, jog per tokias miesto statymo praktikas kuriama miesto aplinka sukelia „nelaimingas pasekmes demokratinėi politikai“. Kraštutine tokios nelygybės architektūros išraiška Bickford laiko aptvertas ir saugomas gyvenvietes. Aptvertos ir saugomos gyvenvietės kritikuojamos dėl demokratinės publikos stokos, poveikio bendruomenėms greta, panašumo ideologijos, poveikio saugumui gatvių tinklo atžvilgiu, būsto ir miesto plėtros depolitizavimo (Caldeira 1996; Low 2001, 2003, 2006; Vesselinov et. al. 2007). Tokias erdvės

kūrimo praktikas Bickford apibūdina kaip neegalitarines ir nedemokratiškas, nes per saugumo ir atsiribojimo kūrimą vienai visuomenės grupei, daugelis perspektyvų pakeičiamos viena perspektyva (Bickford 2000; 358). Tokios urbanistinės – architektūrinės konstrukcijos, Bickford požiūriu, išreiškia atskirtį, kontrolę, saugumą, vienodumą ir nuspėjamumą viešumo išstūmimo kaina, išstumia skirtumą. Visiškas saugumas, atsiribojimas nuo bet kokio netikėtumo paralyžiuoja bendruomenę, kaip iliustratyviai išskleidžia Ballardas knygoje *Cocaine Nights*. Greta skirtumo atskyrimo, išsilavinusi aukštesnės ekonominės padėties vidurinioji klasė ieško vietų, kuriose saugiai galėtų stebėti kitą, ir miestai reklamuoja savo „autentiškas“ miesto vietas (Zukin 1987; Rykwert 2009; Sennett 1990).

Kaip atsakas į funkcionalistinės urbanistikos sukurtas abstrakčias erdves ir neoliberalaus miesto anklavus, naujoji urbanistika įgyvendinama kaip pastanga sukurti *gerą miestą*, kuriame grįžtama prie ikimoderniųjų miesto struktūros principų, siekiama įgyvendinti Jacobs aprašytą įvairovę: kurti kaimynijas, kuriose būtų įvairi populiacija ir įvairios paskirtys, viskas pasiekama pėsčiomis, daug erdvės skiriama kaimynų bendravimui. Tačiau, gyvenvietės paprastai ištiesai suplanuojamos, jose paskirstomos funkcijos ir pastatų įvairovė. Būdinga tradicinė architektūra ir jos keitimo ribojimai, atskiri pastatai nėra skirti paskirčių transformacijai. Tokiu būdu sukuriama paskirstyta, planuotojų erdvėje lokalizuota įvairovė. Naujoji urbanistika kuria sentimentalią savipakankamo miestelio idealizaciją, kurią kritikavo Jacobs. Taip naujo urbanizmo idėjos tampa priemiesčio atmaina. Skirtingos paskirtys nesusikuria organiškai. Skirtumas toleruojamas tiek, kiek jis atitinka dizainerio viziją (Milgrom 2008; 268). Pasak Milgromo (2008; 269), tokių gyvenviečių dizainas siejamas su lūkesčiu, jog gyventojai dalinasi bendra kultūra ne tik tarpusavyje, bet ir su architektu. Taip bendruomenė tampa preke, suplanuota konkrečiai vietai (Angelil ir Siress 2009). Naujosios urbanistikos kompaktiškų miestų ir mišrių kaimynijų, pėsčiųjų alėjų ir klasikinės architektūros, darnių bendruomenių romantika, pasak Amino (2009; 145), neišpildo miesto kaip

kasdienio susitikimo vietų vizijos. Kasdieniškas, kasdienių susidūrimų pilnas miestas – ne egzaltuota kasdienybė jau yra, pasak Amino, turtingas pilietiškumo vertybių resursas, tačiau ši kasdienybė neįvertinama, kai vykdoma socialinė pilietiškumo inžinerija. Nepaisant naujosios urbanistikos populiarumo, ji neįgyvendina savo keliamų tikslų. Jacobs (1961) siūlymas užtikrinti paskirčių įvairovę – vienas labiausiai iškreipiamų perkeliant į urbanistinių erdvių planavimo iniciatyvas. Įvairovė erdviškai, apibrėžtai, perskaitomai lokalizuojama. Tačiau erdvei, kuri atvira veikloms, pakanka nedidelių prielaidų ir žmonės, kaip kūrybingi individai, pripildo tokias erdves veiklų, kurios jiems tinkamos įsitraukti ar pasyviai stebėti vyksmą (Stevens 2007). Miesto jungimosi galimybių gausa ir laidumas, kaip atskleidžia Hillierio erdvės sintaksės idėjų aptarimas, suteikia alternatyvių kelių ir jungimosi tarp skirtingų erdvių galimybes. Taip vieni erdvėse užsibūna, kitiems jos tranzitinės. Kartu, tokios erdvės, apimančios skirtingus, tarpusavyje sujungtus ir persidengiančius cirkuliavimo kelius, padidina atsitiktinumo, netikėtumo galimybes, kontaktą su įvairiais žmonėmis ir veiksmis.

Lefebvre'as (1991; 37) rašo, jog net labiausiai technologiškai išvystyta sistema „negali sukurti erdvės, pasižyminčios visiškai aiškiu priežasties ir pasekmės, motyvo ir implikacijų supratimu.“ Aplinkos determinizmu grįstas siekis sukurti „gerą visuomenę“, kieno požiūriu ji bebūtų apibrėžta, nepasiteisina. Erdvinės utopijos, kuriomis siekiama normalizacijos ir homogenizacijos, unifikuoja „geros visuomenės“, „gero elgesio“ sampratą. Lefebvre'as kritikuoja abstrakčią kapitalizmo erdvę kaip homogenizuojančią ir naikinančią skirtumą. Skirtumo erdvė Lefebvre'ui yra projektas, potenciali erdvė, kurios pasireiškimus jis įžvelgia kaip momentus esamoje erdvėje. Skirtumo erdvės samprata atskleidžia utopijų trūkumus – erdvinėms utopijoms, kuriomis siekiama pasiūlyti idealios visuomenės modelį, būdingas statiškumas, vienodai apibrėžiamas elgesys, sprendimo galios neturėjimas, kontrolė.

Įvairovę funkcionalistinės urbanistikos, naujosios urbanistikos, aptvertų ir saugomų gyvenviečių, skirtumo estetizavimo kritikai sieja su šiais

aspektais: a) įvairovė kaip susiformuojanti, šiuo atžvilgiu svarbus aa) laikas; ab) požiūris į miestą kaip kolektyvinės kūrybos rezultatą (miesto kultūros akcentavimas); b) miesto erdvės atvirumas, pralaidumas, sudarytas ne iš storų sienų, bet iš porėtų ribų (fizinės miesto formos akcentavimas).

Racionaliai traktuojant įvairovę kaip įvairių žmonių ir paskirčių visumą erdvėje, ir ieškant urbanistinio dizaino priemonių jai sukurti, orientuojamasi į tai, kaip žmonės veikia erdvėje. Pvz., Gomesas (2012) išsamiai apžvelgia „gero viešosios erdvės naudojimo faktorius“. „Geras erdvės naudojimas“ suponuoja tam tikrą „gėrio“ apibrėžtį, tačiau Gomesas, kaip ir White'as ([1980] 2001) ar Jacobs (1961), „gerai naudojamą erdvę“ laiko tokia, kuri yra gausiai naudojama, nebūna tuščia. Gomesas apibendrina erdvės naudojimo prielaidas keturiais aspektais: prieinamumas, motyvacija, galimybė ir patogumas. Geras erdvių naudojimas prasideda nuo to, jog erdvėse apskritai yra žmonių, tad žmonės turi galėti patekti į erdvę. Prieinamumas yra fizinis, vizualus ir simbolinis. Fiziniai apribojimai kyla iš ribojamų patekimo valandų, apsaugos, tvorų ir vartų, specifinių grupės atskiriančių barjerų kaip laiptai, mašinų dominavimas. Vizualiniu ir simboliu požiūriu erdvės prieinamumas susietas su aiškumu, kaip į ją patekti, perteikia, kas gali naudotis erdve. Galima sukurti „simbolinį neteisingumą“ per vizualumą, simbolius. Motyvacija susieta su veiksniais, skatinančiais skirtingas žmonių grupes būti toje pačioje erdvėje. Galimybė nusako neplanuotų veiklų ir nenumatytų susidūrimų galimybes. Paskutinysis aspektas – psichologinis ir fizinis patogumas – tai erdvių kūrimas atsižvelgiant į žmonių „komforto zonas“ – oro sąlygų, galimybės prisėsti ir praeiti atžvilgiu, kaip ir vizualinį santykį tarp erdvę apibrėžiančių pastatų aukščio ir erdvės ploto, gatvės ilgio.

Sennetto (2006) požiūriu, moderniajame urbanizme trūksta laiko jausmo, miesto suvokimo kaip proceso, jo išraiškos kaitos per naudojimą, nustebinančios miesto vaizduotės. Kuriama uždara integruota sistema, kurioje viskam yra paskirta vieta, o šios tvarkos neatitinkantys lementai nuvertinami. Laikas urbanistiniu požiūriu gali būti traktuojamas dvejopai: a) laikas

įprasmina erdvę, tad nesvarbu, kaip statoma, nes laikas legitimuoja²¹; b) svarbu įleisti laiką į erdvę, taip įgalinant diachroninį skirtumą, netrinti laiko pėdsakų iš erdvės. Modernioji urbanistika kūrė skirtumą laike, naikindama skirtumą erdvėje. Pasak Sennetto, toks santykis su miestu yra spąstai, nes galiausiai menininkas, kuriantis tobulas hermetiškas formas, gali perteikti tik savo neigimo aktą, bet nepaveikti žmonių. Kelia klausimą: kaip vizualinis miesto dizainas gali būti sužadinantis, bet peržengti tokį paneigimo aktą? Alternatyvą moderniajam urbanizmui Sennettas randa Legerio paveiksluose, kuriuose išskaidytos mašinos ir žmogiškosios dalys jungiasi chaotiškai, betarpiškumas kyla iš pojūčio matant kažką naudojamą. Žmogaus, kaip ir mašinos ar daiktų, dalys jungiasi matant jų naudojimą ir jų susidėvėjimą ir sudaro chaotišką visumą. Sennettas susieja Baudelaire'o ir Legerio vizijas siūlydamas miesto dizaino viziją: fragmentišką gatvės gyvenimą, betarpiškumą, kaitos priėmimą vietoj kažko stabilaus ir fiksuoto paieškų. Fragmentiškų objektų susiejimas Legerio drobėse Sennetto požiūriu geriau išreiškia dabarties jausmą negu le Corbusier'o milžiniškų X formos bokštų mechaninė reprodukcija sunaikinus viską, kas iki tol buvo erdvėje. Sennettas nesiūlo nestalginio požiūrio į miestą ir į miesto dizainą. Sennetto (1990; 176) vizija – persidengimų miestas. Skirtumai turi persidengti tam, kad pavirstų į prasmingą kompleksiško patirtį. Miestas kaip koliažas nėra tiesiog atsitiktinis įvairių elementų sudėliojimas, o erdvė, pilna laiko, nereiškia tik tekėjimo įspūdžio sukūrimo. Pajausdami laikui duotą formą erdvėje, suvokiame gatvę kaip sužadinančią patirtį, o ne vien sąrašą to, kas atsitiko joje ir jai. Sennettas siūlo nekopijuoti praeities formų, bet suvokti jų išradingumą, kaip išrastas gebėjimas sukurti dabarties pojūtį.

Sennettas siūlo kurti miestą, kaip atvirą sistemą, kuriai būdingi šie atviro miesto elementai: porėtos ribos, atskleidžiančios kintantį miestovaizdį, bet nekuriančios neperžengiamų sienų; neišbaigtos formos, kurias transformuojasi, keičia savo paskirtį prisipildydamos kultūros; ir pasakojimus,

²¹ Tai atskleidžiama Indrės Ruseckaitės (2013) daktaro disertacijoje „Vilniaus miesto planavimas: kontekstualumo aspektas“.

kurie įsileidžia nenumatyto aspektą. Sennettui, skirtingai negu Foucault (1984) ar de Certeau (1984), yra demokratinų erdvių. Tačiau demokratiškumas erdvėje kyla ne iš konkrečios demokratiškos architektūros formos, bet skleidžiasi erdvėje kaip fizinė patirtis, kyla iš kompleksiškos miesto erdvės sandaros: tiek turinio, tiek vizualumo atžvilgiu. Demokratinė erdvė – forumas nepažįstamiesiems sąveikauti. Miesto erdvė, rašo Tonkiss (2003), leidžia žmonėms egzistuoti greta (*side-by-side*) tokiu būdu, kuris negrėsmingas ir kartu neneigia kito tapatumo ar erdvės naudojimo. Tokia miesto erdvės vizija nurodo į tam tikrą urbanistinę miesto struktūrą, kurią Alexanderis (1965) vadina „natūraliu miestu“, apie kurią rašo Jacobs, Hillieris ar Sennettas – tai miestas, sudarytas iš „gerai naudojamų gatvių“, sudarančių privatumo ir viešumo balansą.

Išskirtinę reikšmę įvairovės diskurse, priešpastatomame pastangoms spręsti miestą kaip problemą (tiek funkcionalistinės, tiek naujosios urbanistikos ar aptvertų ir saugomų gyvenviečių atžvilgiu) įgyja gatvė. Modernioji urbanistika panaikina gatvę kaip gyvenimo centrą. Gatvė kaip skirtumo erdvė, centriškumas, sutraukiantis žmones, objektus, įvykius, situacijas, apsieitimus, pasipriešinimų galimybė, nuomonės pareiškimo erdvė, daro gyvenimą įvairialypį. Gatvė yra viešo gyvenimo prielaida, erdvė, kurioje vykdoma kolektyvinė veikla nuo festivalių iki politinių demonstracijų, ekonominės veiklos. Joje galimas politiškumo pasireiškimas (galima „išeiti į gatves“, nes gatvėse sutiksi kitą, kuriam gali pareikšti savo poziciją). Jos panaikinimas kartu yra ir fizinės politiškumo erdvės naikinimas. Protestuoti savo kieme, į kurį atklysta tik jo gyventojai? Gatvės gyvenimo nebuvimas, pasak Sennetto (1990; 32), yra sluoksnių atskyrimo triumfas. Gatvė yra socialinės erdvės forma, vieta, kur susirenkama, prasilenkiama, kur koncentruojasi žmonės ir ne–žmonės (objektai, veiklos, paskirtys). Kaip rašo Constantas²², visos tos veiklos, kurios nepriklauso intymiai, privačiai, asmeninei sferai. Gatvė – Sennetto „išorė“, Lefebvre'o „centriškumas“, Jacobs

²² „Unitary Urbanism“, in McDonough 2009; 120.

„įvairovės generavimo prielaida“. Kai miesto dalys atsietos ir vis labiau atsisiejančios, į vietą, kur yra „gatvių“ – centrą – atvykstama iš periferijų (Lefebvre 1996; 225), taip „gatvės gyvenimas“, transformuojamas į „miestiškumo“ kaip produkto vartojimą. Kai gatvė perkeliama į urbanistinius – architektūrinius projektus kaip forma, pvz., naujojoje urbanistikoje ar aptvertose ir saugomose gyvenvietėse, prarandama esminė jos dimensija. Gatvė nėra vien forma ir bendruomenė nėra vienintelis jos turinys. Gatvės turinys yra bendruomeniškumo ir anonimiškumo suderinimas. Pasak Mitchello (2003), jeigu teisė į miestą yra „šauksmas ir reikalavimas“ (Lefebvre 1996; 158), tada tai šauksmas, kuris išgirstamas ir reikalavimas, kuris matomas. Reikalaudamos vietos viešojoje erdvėje, socialinės grupės tampa matomos.

Nagrinėjami autoriai akcentuoja tinkamos netvarkos reikšmę kaip heterogeniškų sistemai nepajungiamų elementų visumą. Ši heterogeniškų nesusistemintų elementų visuma yra nuostatos, kad „įvairovė yra miesto esmė“, reikšmė. Kalbėdami apie įvairovę, jie kalba apie galimybę būti, būti skirtingam, neišstumti, nekurti atskirties ir nenormalizuoti. Normalizacija traktuojama kaip prievarta, skirtumų pajungimas sistemai. Taip jų požiūris radikaliai skiriasi nuo socialinio maišymo politikos, nukreiptos į mažo ekonominio pajėgumo gyventojus, kurių ekonominė padėtis tapatinama su deviantiniu elgesiu, ir ją siekiama spręsti darant erdvines intervencijas, bet ne Jacobs siūlomą būdą, o „iš viršaus“, vadovaujantis paternalistine vaidmens modelių vizija.

Tvarkos fizinėje miesto struktūroje sukūrimą – moderniojo avangardo siekį – Jacobs (1961) laiko ne vien nuobodulio sukūrimu, bet dezorientacija. Monotoniškose ir vienodose erdvėse judama, bet atrodo tarsi nebūtų niekur nueinama (panašias mintis dėstė Narušytė paskaitoje *Architektūra ir nuobodulys*²³ pasakodama savo asmeninę patirtį augant viename iš socialistinių miesto rajonų: vietos be prasmės, be istorijos, be

²³ Paskaita vyko 2012 lapkričio 8 d. Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje. Prieiga internete: <http://www.archfondas.lt/lt/pokalbiu/irasas/architektura-ir-nuobodulys>

kaitos, sinchroniškai ir diachroniškai tapačios, jausmas, jog judėdamas per jas niekur nenuėjai), vietos be orientacijos atsparų („šiaurė tokia pati kaip pietūs ar rytai kaip vakarai“ (Jacobs 1961; 224)). Orientacijai reikia skirtumų, kurie padeda orientuotis erdvėje, kaip atskleidžia Lyncho ([1960] 1990) miesto suvokimo analizė. Nuolatinio vienodumo scenos stokoja natūralių krypties ir judėjimo nuorodų. Tokios erdvės Jacobs požiūriu yra artimesnės chaosui negu skirtumo pripildytos miesto erdvės. Tuo pačiu metu skirtumas įvedamas ten, kur esama paskirties homogeniškumo (kaip būsto projekto „įvairovė“ kyla iš skirtingų fasado pastelės atspalvių). Pasak Jacobs, kuo daugiau homogeniškumo gatvėje ar kaimynijoje, tuo daugiau pastangų būti skirtingam tuo likusiu būdu. Homogeniškas erdves, kurios estetiškai įtraukia skirtingumą, Jacobs (1961; 227) vadina „nuobodulį pridengiančiu chaotišku architektūriniu laisvamaniškumu“. Natūralūs skirtumai žymi istoriją ir žmonių įvairovę, o ne paviršutiniškas pastangas vizualizuoti įvairovę. Eisingeris (2009; 49) pateikia keturias perspektyvas atviro miesto kūrimui: a) turi remtis daugiasluoksniu vietos supratimu. Kontekstas visada erdvinis, socialinis, ekonominis, kultūrinis; b) susieta ne tik su erdve, bet ir su laiku – nenustatomas fiksuota, apibrėžta „atvirumo“ samprata; ji yra plėtojama; c) dizainas ir miesto plėtra sustiprinama suvokiant jų apribojimus; d) reikalauja viešos diskutuojamos strategijos ir geidžiamų charakteristikų įvardijimo.

1.12 Apibendrinimas

Socialinė įvairovė viena vertus – natūrali miestų sąlyga arba istoriškai susiformavęs miestų bruožas, kita vertus, tampa problemiška ir tirtina tam tikru istoriniu laikotarpiu, ypač patekusi į kritinės perspektyvos akiratį, iš kurios perkeliama į politinį diskursą ir susiejama su viešosiomis intervencijomis. Klausimai, keliami apie įvairovę, užduoda specifinę mąstymo apie miestą bei gyventojų padėtį, jų tapatumus ir galimybes, kryptį. Įvairovės sąvoka prasminga istoriškai santykyje su institucine struktūra ir individualia

interpretacija (Marvasti ir McKinney 2008; 647). Įvairovės sąvoka gali reikšti skirtingus dalykus ir atitinkamai veikti tai, kokia „įvairovė“ skatinama ar naikinama erdvinių intervencijų pagalba.

Nagrinėjami autoriai pasiskirsto pagal savo argumentus įvairovės vertinimo atžvilgiu. Identifikuoti keli skirtingi pasakojimai: vienas – morfologinis pasakojimas, kuris apima konkretų socialinių grupių, populiacijos paskirstymą pagal įvairias charakteristikas (statistikoje teikiama pirmenybė tam tikroms charakteristikoms, tačiau galimybė brėžti skirtumo ribas yra begalinė) – tai įvairių segregacijos ir diferenciacijos analizių objektas. Kitas pasakojimas nukreiptas į skirtumo sampratos supratimą. Šiame pasakojime klausimas, kokia morfologinė konsteliacija yra tinkama, praranda prasmę. Keliami klausimai apie teisę dalyvauti kuriant miesto erdvę ir ją naudojant, transformuojant, pasisavinant. Kraštutinės pirmojo požiūrio pozicijos privilegijuoja erdvę ir gyventojų lokalizaciją joje ir iš erdvės eliminuoja laiką. Antroji samprata erdvę praturtina laiku ar erdvę laiko suerdvintu laiku. Erdvė nėra statiška kategorija, erdvė yra kaita.

Aptartoms pozicijoms apibūdinti taikytinos statiškos ir dinamiškos įvairovės sąvokos. Dinamiškas požiūris į įvairovę ją susieja su platesniu miesto suvokimo kontekstu, teisės į miestą samprata. Įvairovė laikoma miesto savybe, kuri, viena vertus, būdama „natūrali“ miesto būklė, kita vertus, reikalauja miesto gyventojų pastangų. Dinamiška įvairovės samprata susieta su miesto struktūra kaip tokia paskirčių erdvė, sudarančia galimybes judėti jo erdvėje ir kurti bei naudoti miesto resursus. Toks dinaminis požiūris į įvairovę nėra tapatus skirtingų autorių koncepcijose, tačiau atsiskleidžia keli siejantys matmenys: emancipacinis požiūris į miestą, erdvės privatizavimo kritika, teisė nebūti išstumtiems ir atskirtiems. Priešingai šiam požiūriui formuluojama „statiško“ ir „estetinio“ požiūrio į įvairovę apibrėžtis reiškia, jog įvairovė apibrėžiama morfologiškai tiek atskirai traktuojant miesto dalis, tiek žmonių skirtumo ribas. „Maišytini“ elementai tokia požiūryje apibūdinami diskrečiomis socialinėmis kategorijomis neatsižvelgiant į tai, kad socialiai reikšmingas skirtumas yra konstruojamas, o žmonės dalyvauja skirtingų grupių

veiklose, atlieka skirtingus vaidmenis. „Estetinė“ įvairovės samprata nurodo į priskirtus skirtumus, sudarančius sistemą, ar panašaus socialinio turinio formaliąją įvairovę. Estetizuojant skirtumą, panaikinamas politinis turinys, ekonominės prielaidos ir skirtumas tampa vartojimo spektakliu. Pasak Rankin (2012; 112), kultūrinės įvairovės formuluotės planavimo teorijoje ignoruoja socioekonominį kultūrinio skirtumo pagrindą. Dinamiška įvairovės perspektyva perpinta su savivaldos tema. Dinamiškas požiūris į įvairovę įtraukia proceso ir veiksmo aspektą. Įvairovė reiškia ne (ar ne tik) tai, kad žmonės yra skirtingi. Ji susieta su galimybe dalyvauti, naudotis resursais, kurti erdvę, įsitraukti į konfliktus, miesto gyvenimą.

Autoriai, argumentuojantys už įvairovės mieste svarbą, pabrėžia saugumą, miesto patirtis, socialinį teisingumą, socializaciją, paslaugų prieinamumą skirtingoms gyventojų grupėms, toleranciją ir kritikuoja koncentraciją atskirose miesto dalyse pabrėždami susipriešinimą, atsiribojimą, paslaugų ir lėšų koncentravimąsi į tam tikrus rajonus, socializacijos problemas. Autoriai, kritikuojantys socialinės įvairovės imperatyvą, laiko jį ribojančiu pasirinkimą, pabrėžia, jog noras gyventi su panašiais yra natūralus, o įvairovė nenaudinga verslui ir gyventojams, nes homogeniškumas kaimynijoje leidžia kurti paslaugas, orientuotas tik į vieną grupę.

Socialinio maišymo politika, nukreipta į žemesnės ekonominės klasės gyventojus ir miesto dalis, grindžiama asimiliacijos, integracijos siekiu – kontrole ir siekiu asimiliuoti į vidurinėsios klasės standartą. Kūrybingo miesto idėja – priešingai, pabrėžia skirtumą ir išlaikymą savo vietose skirtingų sluoksnių, taip pabrėžiant kūrybingumą generuojančią įvairovę. Nei viena šių perspektyvų nėra susieta su dinamine ar įgalinančia įvairovės samprata. Pirmoji įvairovę apibrėžia kaip problemišką ir siekia niveliuoti per įvairovės padidinimą (miesto dalyje išauga įvairovė, kai į „problemišką“ apibrėžiamą rajoną įstatomi aukštesnės ekonominės vertės pastatai); antroji – palaikyti „įdomią“ įvairovę – gali likti ir benamiai, ir žemesnės klasės gyventojai, nes tai stimuliuoja naujos kūrybinės klasės kūrybingumą. Abi šios praktikos estetizuotos ir statiškos ir susietos su aukštesnės ekonominės klasės naudos

perspektyva. Įvairovė apibūdinama kaip estetinė, kai jos *sukūrimo* tikslas yra sukurti patrauklią aplinką, atitinkančią viduriniojo ir aukštesniojo sluoksnių interesus.

Estetiškos ir statiškos įvairovės pavyzdys yra naujoji urbanistika ar naujas kvartalas, kuris reklamuojamas dėl savo įvairovės, reiškiančios tam skirtose vietose konkrečiai lokalizuotas, apibrėžtas paskirtis. Įvairovė emancipacine prasme gali būti visai neestetiška. Gali būti bjauri ar nuobodi, nes nėra egzaltuota. Estetikos standartai visada sutartiniai. Gražu ar bjauru graffiti ant sienos, persikinės spalvos viadukas, raudonų trinkelių alėja vietoj aptrupėjusio asfalto, kelios tulpės, įsodintos prie monolitinio daugiaaukščio į plyšį aikštės asfalte – tai priklauso nuo „estetinio sprendimo“. Gražu ir bjauru nėra individualūs sprendimai. Distinkcija tarp Gražu ar Bjauru yra politinė, klasinė, nulemta *habitus*, socialinių – kultūrinių normų. Tad kai sakoma, kad įvairovė yra estetinė, iš tiesų norima pasakyti, kad tai yra politiškai palaikoma terpė, skirta aukštesnių negu vidutinės pajamų vartotojams. Tai įvairovė, iš esmės maskuojanti jos stoką, kontroliuojama įvairovė. „Natūrali“ įvairovė gali būti bjauri ar nuobodi, kiek nuobodus yra kasdienis neegzaltuotas gyvenimas žmonėms judant savais reikalais. Skirtumo estetizavimas susietas su multikultūralistine perspektyva. Iš kritinių sąvokų išėmus jų politinį turinį – skirtumas, kaip įgalinimas, teisė dalyvauti, teisė į tapatumą, pateikiamas kaip spektaklis vartojimui. Kritinės teorijos idėjos pereina į politinį ir miesto ar atskirų jo dalių nekilnojamo turto vystymo diskursą panaikinus jų politinį turinį, ir sutelkus dėmesį į formą. Kai turinys pakeičiamas forma, turinys tampa statišku, išreiškiamu ar „įgalinamu“ per formą – tačiau tokiu būdu jis tampa fiksuotas. Skirtumas kaip stilistinė detalė, bet ne kaip žmonių ir paskirčių įvairovė.

Kokia įvairovė „geresnė“: bjauri, gal nuobodi ar graži – yra interesų susidūrimo klausimas – politinis klausimas, klausimas apie teisę į miestą. Marcuse (2012 (a)), analizuodamas Lefebvre'o teisės į miestą sampratą, kelia klausimus: koks miestas? kokios teisės? kam? Marcuse (2012; 31) požiūriu teisių reikia atskirtiesiems, susvetimėjusiesiems, kuriems trūksta materialinių

gyvenimo būtinybių, teisės į tai, ko reikia be materialinės gerovės. Jis atkreipia dėmesį, jog vieniems įgyjant daugiau teisių, kitų teisės sumažėja, taigi, teisių pokyčiai reiškia ir teisių perskirstymą, reiškiantį potencialų konfliktą. Ilguoju laikotarpiu tai gali būti laimėjimo strategija visiems, bet trumpuoju laikotarpiu kelia konfliktus (Marcuse 2012; 35). Kai teisė į miestą suprantama kaip teisė vartoti miestą, tada keliami prieinamumo klausimai (kaip padaryti vietas, pvz., prieinamas neįgaliesiems, ar kaip galėtų žmonės gyventi tose miesto vietose, kurios tapo brangios). Tačiau svarbu ne vien pasirinkimas – kaip pasirinkimas vartoti. Svarbu teisė į formavimą, į miesto kūrimą. Įvairovė kaip dinamiškas reiškinys sietina su tuo, jog žmonės yra sąlyginai anonimiški, juda didelėje teritorijoje ir randa grupes, į kurias įsilieja nebūtinai ir dažnai ne savo kaimynijoje. Apie įvairovę kalbant mechaniškai ar demografiškai: apie skirtingoms socialinėms grupėms priklausančių žmonių skaičių konkrečioje teritorijoje; arba apie konkrečiai apibrėžtų paskirčių su konkrečiai joms priskirtomis vietomis „sudėliojimą“ erdvėje, kuriama kontroliuojama ir estetizuota įvairovė. Ji nepasiteisina kaip priemonė, įgalinanti galios stokojančias grupes ar gebanti „išspręsti socialines problemas“, kaip to siekiama socialinio maišymo politikoje.

Į Musterdo (2011) iškeltą klausimą: Kas yra įvairovė: priemonė ar tikslas? Galima būtų atsakyti taip – įvairovė yra duotybė, kaip sinchroniškai ir diachroniškai įvairaus miesto patirtis, kuriame skleidžiasi autentiškos istorijos. Vadovaujantis Lefebvre'o perspektyva, skirtumo erdvė yra tikslas (įgyvendinti autentiškus skirtumus). Tai erdvė, kurioje skirtumai, konceptualizuojami kaip „autentiški“, turėtų išlikti, o skirtumai, susieti su nevienodu resursų prieinamumu (įvairovė kaip socialinė stratifikacija) – nykti.

2. Būsto projektai kaip posocialistinės erdvės reprezentacijos

Išanalizavus įvairovės sampratą šioje dalyje grįžtama prie tyrimo objekto – naujų būsto projektų posocialistiniame mieste. Joje remiantis metodikos skyriuje aprašyta duomenų baze (žr. poskyrį 2.2), siekiama atskleisti, kokius naujus būsto tipus galima išskirti Vilniaus mieste, ar ir kaip šie tipai kinta, analizuojami būsto projektus aprašantys naratyvai ir projektų erdvė. Būsto pokytis analizuojamas perėjimo iš socialistinės į posocialistinę visuomenę kontekste, kuriame miestai susiduria su specifinėmis transformacijos prielaidomis. Todėl toliau siekiama išskleisti argumentą, jog socialistinė erdvė pasižymėjo savitais bruožais, veikiančiais specifinius posocialistinio miesto kaitos procesus. Socialistinė erdvė nebuvo visiškai skirtinga nuo fordistinės Vakarų visuomenių erdvės, kaip ir posocialistinė erdvė nėra visiškai savita pomoderniosios erdvės atžvilgiu. Tačiau, posocializmo sąvokos vartojimas aptariant urbanistinę kaitą padeda suprasti kultūrinės miesto fizinės struktūros pokyčio prielaidas.

Erdvė, kaip atskleista ankstesnėse disertacijos dalyse, yra socialinis reiškinys. Joje fizinę išraišką įgauna kultūriniai visuomenės pokyčiai, reprezentuojama galia, įkūnijamos kasdienio gyvenimo praktikos, atskleidžiančios visuomenės organizacijos formą, dominuojančias vertybes, nors absoliučiai jų ir neišbaigiančios (Stanek 2011; Lefebvre 1991; de Certeau 1984). Vilniuje projektuojami nauji kvartalai ir gyvenvietės – būsto projektai analizuojami kaip posocialistinės erdvės pjūvis. 1974 m. Lefebvre'as ([1974] 1991; 54) iškėlė klausimą, ar socialistinėje valstybėje buvo sukurta savita, nauja, ją išreiškianti erdvė. „Posocialistinio“ miesto sąvoka nėra savaime suprantama. Diskutuojama, ar galima skirti specifinę socialistinio miesto erdvę, o tuo pačiu ir posocialistinę kaip skirtingą nuo pomodernaus miesto, kiek šie miestai kokybiškai ir/ ar kiekybiškai skiriasi nuo kapitalistinių miestų,

taigi keliamas klausimas, kiek ši samprata epistemologiškai prasminga analizuojant miesto gyvenimo ir jo struktūros pokyčius. Socialistinę, kaip ir posocialistinę erdvę galima traktuoti kaip istorinio laikotarpio ir geografinės teritorijos atžvilgiu konkrečią erdvę. Tačiau posocialistinė erdvė taip pat analizuotina kaip savita socialinė erdvė Lefebvre'o (1991; 26) siūlomos erdvės apibrėžties prasme, erdvę laikant socialiniu produktu ir kartu – mąstymo ir veiksmo priemone, esančia ne tik gamybos, bet ir kontrolės, dominavimo priemone, galios įrankiu, socialine erdve, kuri yra ir proto, suvokimo ir fizinė erdvė. Būsto projektai traktuojami kaip erdvės reprezentacijos pjūvis, atvejis, išreiškiantis „teoriją“ ar erdvės konceptualizaciją – kaip gyventina posocialistiniame mieste.

2.1 Socialistinė ir posocialistinė erdvė

Posocializmas žymi konkretų miesto plėtros ar kaitos etapą, besiskiriantį nuo socialistinio laikotarpio. Kartu posocializmo terminas leidžia kalbėti apie laikotarpio sąsajas su ankstesniu. Tokios sąsajos atsiskleidžia kaip ankstesnio laikotarpio erdvinis palikimas ir esamojo laikotarpio santykis su juo, reakcija į ankstesnįjį laikotarpį. Šis santykis, kaip siekiama toliau atskleisti, yra kartu pažymėtas ir trūkio – nukreiptumo prieš ankstesnįjį laikotarpį, ir tęstinumo – ankstesnio laikotarpio praktikų tęsimas. Socialistinis laikotarpis paliko erdvinį, urbanistinį, praktikų, tapatumų ir diskursų palikimą. Viena vertus, galima identifikuoti pokytį, šio darbo temos atžvilgiu, tai miesto įvairovės (įvairiomis šios sąvokos prasmėmis, analizuotomis ankstesnėse darbo dalyse) kaita, kita vertus, bandyti šį pokytį atskleisti, padaryti matomą urbanistinėse formose įkūnijamą gyvenimo mieste diskursą, analizuoti „fizinį miesto karkasą ir ideologinį jo pagrindą“ (Kraniauskas et. al. 2012; 18).

Lefebvre'o (1991; 55) požiūriu socialistinė valstybė nesukūrė savitos erdvės, joje įgyvendinta tokia pati kaip fordistinėje valstybėje – biurokratinė

kontroliuojamo vartojimo visuomenė. Architektūros avangardo erdvės reprezentavimo sistemos buvo esminės valstybinio kapitalizmo vystymuisi, ir nesiskyrė nuo valstybinio socializmo, kuriam taip pat buvo būdinga biurokratija ir produktyvizmas (Lefebvre 1991; 304). Lefebvre'as nurodo į moderniosios epochos sukurtą abstrakčią erdvę ir bendrus jos bruožus, tačiau smulkesniu, empiriniu masteliu galima kalbėti apie socialistinės ir kapitalistinės visuomenių kaip dviejų modernybės projekto variantų (Hirt 2012) erdvės skirtumus. Specifiniai socialistinės erdvės bruožai leidžia aiškinti posocialistinio perėjimo procesus. Ši sąvoka konceptualiai prasminga kalbant apie miestų kaitą po valstybinio socializmo žlugimo. Modernizmo erdvė artima socialistinei erdvei, arba galima sakyti, jog modernizmo erdvė (tiek modernybės projektas, tiek moderniosios urbanistikos) įgavo savo stipriausią išraišką socialinėje terpėje, kurioje galėjo būti realizuoti moderniosios urbanistikos ir architektūros idealai (Hirt 2012; Wolfe 2013). Tad modernių idealų subyrėjimas Vakarų visuomenėse ir pomodernus posūkis atitinka posocialistinių visuomenių kaitą, tačiau įgauna ir savitų bruožų.

Humphrey (2004; 12 – 13) teigia, jog posocializmo sąvoka yra reikšminga dėl išliekančio socialistinių reiškinių tęstinumo, tiek fizinės miesto struktūros palikimo, tiek praktikų, viešų ir paslėptų ideologijų ir įtampų atžvilgiu. Ji skiria tris priežastis vartoti posocializmo sąvoką: a) klausimas, kas yra realiai egzistavusio socializmo palikimas kol kas nėra išspręstas; b) posocializmo sąvoka yra epistemologiškai paranki lyginimui, tiriant specifines situacijas, kaip pvz. Norkus (2008) pasitelkia šią sampratą lyginamajai kapitalizmo ir demokratijos pokomunistinėse šalyse analizei; c) ši sąvoka prasminga todėl, kad pokyčiai posocialistinėse šalyse nėra paprasti ir vienakrypčiai, socialistinė patirtis vis dar naudojama kaip atsparos taškas šiandienos nuostatoms ir praktikoms. Hannas (2004) atskleidžia socializmo palikimo ir kasdienio gyvenimo dilemų ryšį, Stenning et. al. (2010) analizuoja procesus, kaip sprendžiami posocialistiniai pokyčiai kasdienio gyvenimo lygmenyje „domestikuoiant neoliberalizmą“. Kaip teigiama šiame darbe – toks

santykis su socialistine patirtimi būdingas „gero gyvenimo [posocialistiniame] mieste“ vizijoms.

Socialistinio ir kapitalistinio modernųjų miestų erdvės atžvilgiu galima skirti požiūrius, laikančius tai tapačia, skirtinga erdve ir ieškančius šių erdvių sąsajų (Szelenyi 1996; Bodnar 2001; Hirt 2012). Šios perspektyvos priklauso nuo pasirinktų vertinimo kriterijų. Iš posocialistinių miestų tyrinėtojų Szelenyi (1996) labiausiai pabrėžia socialistinio ir kapitalistinio miesto skirtumus. Häussermannas (1996) taip pat argumentuoja, jog socialistinė erdvė pasižymėjo savitais bruožais. Vienu pagrindinių skirtumų laikoma vėliau įvykusi, bet spartesnė urbanizacija, viešo gyvenimo ir viešos erdvės skirtumai, urbanistikos skirtumai mastelio atžvilgiu, miesto gyvenimo, kultūros stoka, standartizacija ir vienodumas, socialinės struktūros skirtumai (Szelenyi 1996; Häussermann 1996; Harloe 1996; Bodnar 2001). Miesto plėtra pasak Harvey'aus (1978) susieta su kapitalistiniu kaupimu, tad apie miestą apskritai galima kalbėti tik kapitalistinėje erdvėje. Tačiau, šioje konceptualinių nesutarimų erdvėje galima skirti moderniojo kapitalistinio ir socialistinio miesto bendrumus ir skirtumus, kurie ir tampa reikšmingi posocialistiniame mieste vykstančių procesų atžvilgiu. Socialistiniame mieste aktualizuojami modernybės procesai – metanaratyvų vaidmuo, siekis per mokslą sukurti idealią visuomenę, homogeniškumas ir kontrolė, efektyvumo didinimas ir racionalizacija. Erdvinėje šių procesų išraiškoje nevienareikšmiškai persipina Rytuose ir Vakaruose savo ištakas turintys urbanistikos bruožai (konstruktyvistų ir Bauhauso idėjos, kaimynystės vieneto ir miesto sodo sampratos, funkcionalieji miestai). Socialistiniame mieste radikaliai realizuotas modernybės projektas nesukūrė Lefebvre'o ieškotos skirtumo erdvės, tačiau sukūrė savitą modernybės projekto atmainą. Erdvės reprezentacijų požiūriu, miesto erdvė išreiškia valstybės erdvę.

Naujų būsto projektų analizės atžvilgiu reikšmingi socialistinės erdvės bruožai, siejantys ją su moderniaja kapitalistinių valstybių erdve ir skiriantys nuo jos. Hirt (2012; 35) skiria penkis erdvės socialistiniame ir kapitalistiniame

mieste skirtumus erdvinės artikuliacijos, mastelio, funkcijų balanso, socialinės kompozicijos ir estetikos atžvilgiu. Kapitalistinio ir socialistinio miesto erdves sieja funkcionalistinė urbanistika, bendrieji planai, modernioji būsto architektūra – blokiniai namai, socialinis būstas, „mokslinė“ žmogaus poreikių traktuotė ir jų funkcinis paskirstymas, moderniosios erdvės homogenizacija ir erdvinės charakteristikos – erdvinė orientacija į šeimą ir dideles kolektyviniams pasisavinimui skirtas erdves. Skiria – didesnis moderniosios planinės urbanizacijos mastas nesant privačios žemės nuosavybės ir centralizavus beveik visus erdvės gamybos pajėgumus, viešųjų erdvių ir miestų planavimo mastas; socialinė struktūra – pastangos sukurti socialiniu demografiniu požiūriu mišrius rajonus. Kapitalistinėse valstybėse taip pat remiamasi moderniosios urbanistikos principais, statomi socialinio būsto rajonai ir keičiamos istorinės kaimynijos, tačiau tai daroma mažesniu mastu, skiriasi modernių rajonų kapitalistinėse ir socialistinėse šalyse socialinė sudėtis. Viena vertus, vertinant socialiniu demografiniu rezidencinio pasiskirstymo požiūriu, socialistiniuose rajonuose sukurta daugiau įvairovės, tačiau miestams buvo būdingas menkesnis heterogeniškumas, išreikštas neformalumu, marginalumu, veiklų ir žmonių įvairove. Jiems buvo būdinga viešosios erdvės, kurioje skleistųsi viešas gyvenimas, erdvių, stilių, žmonių spontaniškumas, stoka (Szelényi 1996), t.y. socialistiniuose miestuose buvo mažiau to, kas vadinama miesto gyvenimu (*urbanity*), apie kurį rašė Wirthas (1938) ir Simmelis (1903 [2007]).

Urbanistiniu požiūriu po konstruktyvistų vizijų (skraidančių, važiuojančių ir vaikstančių miestų) ir po stalinistinio miestų pertvarkymo, daugiausiai sietino su viešųjų, reprezentacinių erdvių pertvarka, grįžtama prie modernių urbanistinių idėjų: funkcionalistinės urbanistikos, kurioje inkorporuojami kaimynystės vieneto, miesto sodo koncentrinės sistemos bruožai. Būsto gamyba (Lefebvre'o pateikta gamybos prasme) priklauso valstybei. Būstas yra politinis klausimas tiek savo urbanistinės – architektūros teorijos, tiek paskirstymo atžvilgiu. Posocialistinių visuomenių miestai po

valstybinio socializmo panaikinimo pasižymi specifiniu socioerdviniu valstybinio socializmo palikimu, stebima panaši miesto erdvės transformacija. Socialistinio miesto palikimas – didelę miesto dalį apimantys funkcionalistinės urbanistikos rajonai, nedideli lyginant su kapitalistiniais miestais populiacijos socioerdviniai atotrūkiai, mažesnė segregacija, didelių rasinių, klasinių skirtumų nebuvimas. Valstybinio socializmo palikimu Stanilovas (2007 (d); 423) laiko aukštą koherentiškumo mastą daugelyje kaimynijų, kompaktišką miesto plėtrą, pasižyminčią dideliu rezidenciniu tankumu, aiškiai apibrėžtas miesto ribas, didelį viešos erdvės, prieinamos miestiečiams, kiekį, gerai išvystytą viešojo transporto sistemą, naudojamą didelės populiacijos dalies, didelį žemės, priklausančios viešajam sektoriui, kiekį.

Posocialistiniame mieste centralizuotas erdvės funkcionalumas diversifikuojamas. Pasak Hirt (2012; 47), posocialistinio miesto kaitai būdingi šie socialistinio miesto nykimo aspektai: kompaktiškos miesto formos nykimas; viešųjų erdvių ir būsto mastelio sumažėjimas; žemės panaudojimas nuo industrinio ir viešo prie komercinės paskirties; socialinių kontrastų, marginalumo ir neformalaus sektoriaus augimas; vizualinio vienodumo pabaiga. Kiek posocialistinis miestas artimas postmoderniam miestui? Hirt (2012; 62) pateikia pomodernios ir posocialistinės kaitos procesų palyginimą. Pereinama nuo ekstensyvios akumuliacijos, industrializacijos, paskirstančios valstybės ir metanaratyvų prie intensyvios akumuliacijos per komodifikaciją ir metanaratyvų subyrėjimo. Skirtumai, kuriuos Hirt identifikuoja tarp fordistinės ir socialistinės valstybės: fordistiniame režime – keinsistinė gerovės valstybė ir perėjimas prie neoliberalios valstybės, socialistiniame variante pereinama nuo paskirstančios valstybės prie rinkos įvedimo ir *laissez-faire* valstybės.

Kalbant apie Rytų ir Centrinės Europos ir Vakarų Europos urbanizacijos skirtumus svarbus ir miestų populiacijos skirtumas. Rytų ir Centrinei Europai iki socialistinės industrializacijos buvo būdinga mažesnio mastelio urbanizacija. Vilniaus atvejį išsamiai analizuoja Violeta Davoliūtė (2014). Jos pateikiamais statistiniais duomenimis nuo 1939 iki 1989 m. miestų populiacija

Lietuvoje išaugo nuo 23 iki 68 proc., nuo 1939 iki 1945 m. gyventojų Vilniuje sumažėjo perpus. Gyventojų Vilniaus mieste kaita susijusi su žydų holokaustu, lenkų išsikėlimu po karo, Lietuvos inteligentų emigracija ir deportacija ir naujų gyventojų atsikėlimu į miestus. Miesto gyvenimas, toks, koks klostėsi iš kartos į kartą, buvo sunaikintas. Kaip rašo Davoliūtė (2014; 7), urbanizacija socialistinėje Lietuvoje įvyko per 40 metų (palyginimui Anglijoje – 400 m.). Taigi, nors fizinė modernaus miesto erdvė buvo nepalanki miesto kultūros ar miesto gyvenimo formavimuisi tiek socialistiniuose, tiek kapitalistiniuose miestuose, tačiau socialistiniame mieste ir žmonės, atvykę į miestą, neturėjo miesto gyvenimo savyje.

Pokytis nuo valstybinės prie privačios nuosavybės, nuo industrinių prie paslaugų ekonomikų, nuo izoliuotos prie integruotos padėties pasaulinėje ekonomikos sistemoje tiesiogiai prisideda ir prie posocialistinių miestų erdvės transformacijos. Urbanistinis miesto pokytis vyksta po institucinės ir kultūrinių nuostatų kaitos kaip erdvinis naujos visuomenės įkūnijimas. Susietai su naujomis miesto valdymo formomis kuriami nauji miestovaizdžiai (Bodnar 2001; Petrovic 2005; Stanilov 2007 (a); Bodnar ir Molnar 2010; Sýkora ir Bouzarovski 2012; Hirt 2012 etc). Būdai, kuriais miestai prisitaiko ar veikiau yra pritaikomi prie šių sąlygų, t.y. miestų raidos, plėtros kryptis, būsto politika ir urbanistinė miesto vizija nėra dėsningai nulemtos įvardintų procesų, veikiau yra formuojamos kaip valstybių pasirinktas atsakas į transformacijos etapo keliamus poreikius. Besitęsiantis miestovaizdžių kūrimas nėra apolitinė veikla, ji greičiau siejasi su konkuruojančiomis įvairių kultūrinių ir politinių judėjimų pastangomis įkūnyti erdvėje specifines ideologijas. Toks ideologijų diegimas fizinėje aplinkoje akivaizdžiausiai atsiskleidžia viešųjų pastatų, monumentų, viešųjų miesto erdvių atžvilgiu (Petruolis 2007), tačiau kasdienės erdvės taip pat persmelkiamos dominuojančių laiko ideologijų (Lefebvre 1991; Crowley ir Reid 2002; Stenning el. al. 2010).

Politinis pokytis pakeitė ir miesto kūrimo mechanizmą. Posocialistinių reformų leitmotyvas, pasak Bodnar (2001; 10), buvo privatizacija, o būsto,

kuris priklausė valstybei, privatizacija – vienas esminių posocialistinės kaitos bruožų. Panaikintas valstybinis gamybos priemonių monopolis; įvestos nuosavybės teisės; mažinamas valstybės vaidmuo, produktyviąją sferą perleidžiant privatiems enterpreneriams. Atstatyta nuosavybės teisė sukūrė daug konfliktų ir įtampų tarp senų ir naujų naudotojų. Privatizacijos procesas susietas su sudėtingų teisių perskirstymu. Kaip atskleidžia Marcuse (1996, 2012) – nuosavybė yra sudėtinga sąvoka, nurodanti santykį tarp valstybės ir individų, sudaryta iš teisių, paskirstymo tarp valstybės ir individų tiek valstybiniame socializme, tiek kapitalizme. Privatizacijos procesas apima dažnai konfliktišką šių teisių perskirstymą (Marcuse 1996). Pasak Marcuses (1996; 2012) – nuosavybės samprata apima visumą teisių, kurios gali skirtis skirtingose sistemose. Nuosavybės teisės egzistavo ir socialistinėse visuomenėse. Socialistinėse visuomenėse egzistavo teisės į būsto naudojimą. Privatizacijos procesas paskatino socioekonominius atotrūkius.

Privatizacija susieta su besitransformuojančiais atsakomybės režimais posocialistiniame mieste: kam priklauso erdvė ir kas atsakingas už jos priežiūrą (Milstead 2008; 4). Ji iškelia poreikį apibrėžti individo (namų ūkio) ir valstybės (savivaldybės) santykį nuosavybės teisių atžvilgiu (ypač ryškiai tai atsiskleidžia funkcionalistinės urbanistikos rajonuose, kurie neišsprendus šių klausimų atsiduria vis prastesnėje būklėje). Lietuvoje įvyko sparti būsto privatizacija. Dešimto dešimtmečio pabaigoje 98 proc. būsto Vilniuje buvo privatizuota. (Pvz.: Šveicarijoje būsto savininkai sudaro 40 proc., Švedijoje 41 proc., Lietuvoje 97 proc., Lenkijoje 69 proc.²⁴) Būsto atžvilgiu svarbi ne tik esamo būsto privatizacija, bet ir paties būsto sektoriaus privatizacija. Erdvės reprezentacijų kūrimas, būsto gamyba ir paskirstymas perleidžiami privačiam sektoriui. Tokiu būdu miesto plėtra, būstas, jo įsigyjimas ir jo pobūdis tampa privačiu, nepolitiniu klausimu. Būsto projektavimo, statymo, paskirstymo uždavinius perima privatūs nekilnojamo turto plėtotojai. Tai veda į miesto audinio fragmentaciją.

²⁴ Informacija pateikiama: Housing Finance Information Network: <http://hofinet.org>.

Privatizacija reiškia ne vien tai, jog būsto nuosavybė iš valstybės pereina individams ir namų ūkiams, bet ir tai, kad atsakomybė už būstą, jo gamybą, paskirstymą, atnaujinimą, apsaugą ir t.t. tampa privataus sektoriaus atsakomybės sritimi. Kaip tris būsto reformos principus Stanilovas (2007 (b); 177) įvardija privatizaciją, reguliavimo atsisakymą ir valstybės finansavimo nutraukimą. Sumažinamos ir galiausiai beveik panaikinamos valstybės biudžeto išlaidos ir atsakomybė už būstą perleidžiama lokaliai ir individualiam lygmeniui (Stenning et. al. 2010; Milstead ir Miles 2011). Valstybė nefinansuoja būsto, suteikia tik teisinį pagrindą būsto rinkos veikimui (Andrews 2005). Būsto sektorius liberalizuojamas perleidžiant atsakomybę rinkai, būstas komodifikuojamas, o valstybės ir savivaldybės atsitraukimas nuo būsto politikos ir būsto sektoriaus ir naujų erdvės gamybos veikėjų įvedimas formuoja naujas miesto plėtros tendencijas.

Perėjimo metu miesto plėtra nėra apibrėžtai reglamentuojama, nes nėra atitinkančių laiko specifiką įstatymo mechanizmų. Socialistiniu periodu nereikėjo įstatymų, kurie numatytų, kaip vystomas miestas derinant viešuosius ir privačius interesus, nes miesto plėtros modeliai buvo nustatomi bendraisiais planais, sukurtais ir patvirtintais už planavimą atsakingų institucijų, centralizuotai valdomų valstybės. Perėjimo metu kyla poreikis sukurti tokius įstatymus. Pasak Stanilovo, sprendimai, kaip plėtosis miestas, buvo priimami atsižvelgiant į nacionalinius ekonominės plėtros planus, bet neatsižvelgiant į žemės kainas, kapitalą, paslaugas ir darbą. Šis procesas įgyvendinamas politinės konfrontacijos kontekste, kai santykinai homogeniška visuomenė ima diferencijuotis į interesų grupes. Pasak Stanilovo (2007(c); 348), tokiaime procese, nesant įtvirtintų įstatymų, įvairios grupės, turinčios pakankamus galios ir finansinius išteklius, pasinaudojo reglamentavimo stoka. Miesto plėtra jo požiūriu priklauso nuo to, jog daugelis įstatymų buvo „prastai parašyti, silpnai taikomi, įvairiai interpretuojami, nes pasinaudota pradine suirute“. Per privatizavimą posocialistinių miestų savivaldybėms liko priklausyti nedidelė miesto dalis. Rezidencinės plėtros atžvilgiu tik nedidelė dalis posocialistinių

valstybių suformavo nacionalines būsto politikas ir sistemiškai jas įgyvendino. Atiduodamos socialinį būstą savivaldybėms ir per būsto privatizaciją valstybės atsiribojo nuo būsto problemų (Stanilov 2007 (c); 353; Milstead ir Miles 2011).

Centralizuotame miestų planavime planavimo specialistai turėjo pakankamai reikšmingą, nors ir apribotą ideologinėmis prielaidomis, galią spręsti, kaip atrodys miestai. Žemės rinkos nebuvimas socialistiniame mieste leido planuotojams ir architektams naudoti žemę planuojant miestus ištiesai. Valstybinė žemės nuosavybė leido įgyvendinti (nors tik dalinai ir labiau formos negu turinio prasme) modernistų urbanistinius siekius. Nepaisant ideologinių apribojimų, planuotojams nereikėjo susidurti su rinkos ekonomikoje esančiais apribojimais, kurie veikė miesto planuotojų ir architektų veiklą kapitalistiniuose miestuose, kur dėl tokių apribojimų buvo pastatyta daug mažiau socialinio būsto, mažesniu masteliu pertvarkytos viešosios erdvės, o modernioji architektūra pritaikyta individualių vilų ir verslo korporacijų pastatams. Kadangi valstybei priklausė viešos nuosavybės monopolis mieste, socialistiniuose miestuose erdvė galėjo būti naudojama dosniau ir mažiau varžoma ekonominių kriterijų daugiau dėmesio skiriant estetikai – tai leido įgyvendinti aikštes, skulptūras, urbanistines struktūras, atitinkamai negalimas kapitalistiniuose miestuose. Vakaruose funkcionalizmas įgyvendinamas daug mažesniu masteliu ir nukreiptas veikiau į tam tikras negu į visas visuomenės grupes. Taigi, galėjo būti sukurta daug viešų erdvių, kokios negali būti sukurtos kapitalistiniame mieste, nes žemė kainuoja ir viešų erdvių kūrimas yra prabangus, atitinkamai toks miesto erdvės naudojimas buvo normalus ir funkcionalus socialistinėje ne–rinkos ekonomikoje. Taigi miesto planuotojai – erdvės reprezentacijų kūrėjai socialistinėje visuomenėje turėjo daugiau galimybių naudoti miesto erdvę estetiškai simboliniams, politiniams tikslams (Szelenyi 1996; 302). Tačiau erdvė buvo planuojama politikų ir planuotojų, o „žmonės“ – gyventojai – mažai ką galėjo pasakyti jos planavimo atžvilgiu, kitaip tariant, dalyvauti. Populiacijos dauguma neturėjo sprendimo teisės tokio miesto planavimo atžvilgiu (Haussermann 1996). Jeigu valstybinio

socializmo metu miesto plėtra priklausė nuo planuotojų ir administratorių, posocialistiniame mieste plėtra priklauso nuo platesnio socialinių veikėjų rato, ypač nuo privataus sektoriaus savininkų ir nekilnojamo turto plėtotojų. Valstybės atsitraukimas reiškia ir centralizuoto miesto planavimo atsitraukimą. Tačiau Vakarų valstybėse toks perėjimas vyko vykstant urbanistikos ir architektūros sričių kritikai ir kaitai, o posocialistinėse visuomenėse susietas ne tiek su pačios urbanistinės, architektūrinės teorijos peržiūrėjimu, kiek valstybės vaidmens kaita.

Planuotojų vaidmuo sumenksta, atsiranda nauji veikėjai – privatūs savininkai, nekilnojamo turto plėtotojai, komerciniai bankai. Socialistinio miesto naikinimas tampa vienu iš miesto kaitos motyvų (Tosics 2005, Hirt 2012). Nutraukiamas ilgalaikis politiškai motyvuotas planavimas, pereinama prie trumpalaikio planavimo. Panaikinama valstybinės žemės ir būsto sektoriaus kontrolė, įgyvendinama privatizacija ir restitucija, sprendimų priėmimo decentralizacija juos perduodant iš valstybės savivaldybėms, o dideliuose miestuose dar smulkesniu administraciniu lygmeniu. Milsteadas (2008; 21) aprašo atsakomybės už būstą decentralizacijos procesą Vilniuje, iš pradžių atsakomybė perduodama savivaldybėms, tada individams. Tai lemia, viena vertus, lėšų stoka, kita vertus privati nuosavybė siejama su demokratijos vizija, gyventojų atsakomybės už savo būstą išaugimu. Tosicsas (2005) aprašo posocialistinių valstybių sprendimus, susietus su urbanistine kaita: panaikinama valstybės kontrolė tiek piliečių pajamų, tiek vartojimo atžvilgiu: būsto, žemės, galimybių statyti būstą ir priešingai – benamystės atžvilgiu – būstas nebėra universaliai suteikiama paslauga, benamystė tampa tipiniu posocialistinių miestų reiškiniu. Valstybės kontrolė perduodama žemesniems lygmenims ar apskritai panaikinama, pvz. nuomos kainų kontrolė ar ilgalaikis būsto statybų planavimas. Panaikinus valstybinę nuosavybę ir socialinių paslaugų teikimo monopolį, sumažinamos viešos investicijos į būstą, aprūpinimo būstu planavimą, susilpninamos teisės pasipriešinti

nepageidaujamiems nekilnojamo turto projektams ir viešam interesui skirtų projektų sunykinimas.

Posocialistiniams miestams būdingos panašios erdvės transformacijos. Politinis ekonominis pokytis, lėtas planavimo dokumentų keitimas (Stanilov 2007), sparti privatizacija (Bodnar 2001), kintanti užimtumo struktūra susieta su pasikeitusiu ekonomikos pobūdžiu paskatino erdvės pokyčius: priemiesčių plėtra (Hirt 2006; Stanilov 2007), gentrifikacija (Golubchikov ir Badyina 2006), aptvertų ir saugomų gyvenviečių plėtra (Brabec ir Sykora 2009, Hegedűs 2009, Gadecki ir Smigiel 2009, Polanska 2010, Bodnar ir Molnar 2010, Hirt 2012), viešosios erdvės mažėjimas, komercionalizacija (Stanilov 2007 (e), Andrusz 1996) ir auganti jos kontrolė (Yatsyk ir Shirokanova 2011), socialistinių mikrorajonų nusidėvėjimas ir renovacijos problemos (Stenning et. al. 2010), sumažėja ar beveik apskritai nestatoma viešosios paskirties pastatų, steigiami vakarų urbanizmo ženklai (prekybos centrai ir korporacijų bokštai) (Sykora 2007).

Nors Sykora ir Bouzarovskis (2012; 46) siūlo linijinę perėjimo schemą, kurioje po socialistinio režimo transformacijos visų pirma transformuojamos institucijos (privatizacija, rinkos liberalizacija, demokratiniai rinkimai), tada vyksta socialinės transformacijos (socialinė poliarizacija, postmodernios kultūros sklaida, neoliberali politika) ir galiausiai įgyjamos urbanistinės formos (centro komercionalizacija, priemiesčių plėtra, gentrifikacija); urbanistinių struktūrų transformacija persipina su kitomis transformacijomis, pvz. politinių nacionalizmo naratyvų diegimas miesto erdvėse (socialistinių paminklų naikinimas, gatvių pavadinimų keitimas) prasideda iš karto po politinės tvarkos pasikeitimo. Erdvės diversifikacija ima vykti iš karto, kai panaikinama centralizuota erdvės kontrolė. Tai atskleidžia *chaoso* tropas, taikomas architektų norint apibūdinti pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį (Kraniauskas et. al. 2012; 79). Ši miesto planuotojų perspektyva atskleidžia normatyvinį požiūrį į pakitusį profesinį vaidmenį ir miesto planavimo modusą, tačiau kartu dokumentuoja erdvės diversifikacijos procesus, kai monofunktionalumas ir

funkcionaliai erdvės išraiška posocialistinėje visuomenėje ima išreikšti nebe centralizuotai planuojančią valstybę, o daugelio veikėjų įgytą teisę pasisavinti erdvę, ir kartu transformuotus, nebeaiškius atsakomybės už erdvę režimus. Šiuo aspektu išsiskiria posocialistinių miestų tyrinėtojų perspektyvos į tai, kiek fragmentišką miesto raidą lemia „vėluojantis“ politinių ir teisinių dokumentų, skirtų erdvės planavimui rengimas, o kiek sąmoningas valstybės vaidmuo, atspindintis kultūrinės nuostatos sumažinti valstybinio reguliavimo (Stanilov 2007(d); 414) Taigi, erdvės pokytis nevyksta taip nuosekliai, kaip akcentuoja Sykora ir Bouzarovskis (2012), tačiau būsto projektai veikia seka šių autorių pateikta schema.

Erdvės formavimas visada apima keletą prasmės sluoksnių: skelbiama ideologija, slepiama ideologija ir prasmė, kylanti iš pačios erdvės, kuri formuojasi per naudojimą (Koch 2004; Whyte 2006; Hillier 2007). Tačiau, erdvė visada apima skirtingus laiko sluoksnius, miesto urbanistinė struktūra apima skirtingais laikotarpiais statytus pastatus ir kitus fizinės aplinkos elementus, kurie, išreikšdami pastatymo metu vienokias laiko idėjas, patekę į kitą laiką turi transformuotis, patiria įtampas arba sunyksta. Jeigu socialistinėje urbanistikoje galima skirti atvirai postuluojamą ideologiją – suteikti prieinamą būstą, kurti kolektyvinį gyvenimą ir naują žmogų, fiksuojamą dokumentuose, ir implicitinę ideologiją, normalizuoti, kontroliuoti, tai posocialistinėje urbanistikoje galima veikiau analizuoti implicitiškas ideologijas, rekonstruoti iš būsto projektų aprašymų. Ką galima pasakyti apie šias ideologijas, analizuojant posocialistinio Vilniaus būsto projektus kaip erdvės reprezentacijos atvejį?

2.2 Tyrimo metodika

Kaip posocialistinės erdvės atvejis analizei pasirinkti nauji būsto projektai Vilniuje. Šie projektai analizuojami kaip posocialistinio miesto

erdvės reprezentacijos vadovaujantis Henrio Lefebvre'o (1991; 38) erdvės reprezentacijų samprata. Būsto projektai analizuojami kaip „diskursai apie erdvę“, kaip sugalvota ar įsivaizduota erdvė – mentaliniai konstruktai. Tačiau ši įsivaizduota erdvė yra ne individualios vaizduotės domenas, bet erdvės formavimo ekspertų kuriamos, siūlomos paskirstymo erdvėje formos, suponuojančios socialinio gyvenimo formas. Erdvės reprezentacijos visų pirma yra teorijos apie erdvę – tekstai, tačiau taip pat žemėlapiai, planai, paveikslėliai, ženklai. (Lefebvre 1991; 38, Stanek 2011; 129, Schmid 2008; 29, 37). Taigi, būsto projektai analizuojami kaip miestiečiams siūlomi erdvės vaizdiniai.

Taigi, kaip aptarta ankstesnėje dalyje, kai būsto projektai analizuojami kaip *posocialistinio* miesto erdvės reprezentacijos, posocialistinio miesto sąvoka vartojama dvejopai. Visų pirma, ji žymi konkretų istorinį laikotarpį po socialistinio miesto. Tai apima empirinės analizės laikotarpį. Naujos būsto formos apžvelgiamos nuo 1991 m. Informacija apie būsto projektus renkama nuo 2004 m., kai prasideda nekilnojamo turto ir statybų sektorių pakilimas. Antra, ši sąvoka išreiškia specifinį kultūrinį turinį apibūdinantį miestą kaip „posocialistinį“, t.y. ne tik diachroniškai lokalizuojamą, bet specifine „posocialistine“ kultūra pasižymintį miestą. Tokia „posocialistinė“ kokybė pasireiškia viso miesto erdvėje (posocialistinę erdvę analizuoja Stanilovas (2007), Hirt (2012), Sýkora ir Bouzarovskis (2012), Andruszas et. al. (1996), ir daugelis kitų autorių), tačiau darbe objektas susiaurinamas iki būsto projektų analizės.

Siekiant nustatyti socialines vertybes, reprezentuojamas ar siūlomas būsto projektų charakteristikų, atliekama kokybinė erdvės reprezentacijų turinio ir erdvės analizė. Būsto projektai kaip erdvės reprezentacijos apima du sluoksnius. Pirma, pasižymi specifine erdvine struktūra, nurodančia siūlomus judėjimo, laiko projekte leidimo, santykio su miestu būdus – gyvenvietės planu, jos santykiu su aplinka, namų tarpusavio išdėstymu. Antra, apibūdinami specifiniu pasakojimu, sudarytu iš gyvenimo

namuose, projekto privalumų aprašymo, taip pat vizualinių pasakojimų – paveikslėlių, kuriuose vaizduojamas projektas ir gyvenimas jame. Analizuojami būstus pristatantys tekstai. Projekto planas analizuojamas kaip judėjimą ir buvimą erdvėje suponuojanti, formuojanti struktūra, ir kartu ženklas, išreiškiantis, reprezentuojantis siūlomas socialines vertybes (Dovey 1999; Koch 2004).

Būsto projektų aprašymai traktuojami kaip *naratyvai* – pasakojimai apie gerą gyvenimą mieste arba *diskursai* apie erdvę. Tai nėra naratyvinė analizė klasikine prasme – kaip išgyventa patirtis, papasakotas ar vidinis naratyvas, būdas organizuoti asmens patirtį (Atkinson ir Delamont 2006; De Fina 2009; Ezzy 1998; Spector-Mersel 2010), bet kaip naratyvas, kuriuo organizuojama miesto ir gyvenimo namuose vizija. Siekiama atskleisti, su kokia patirtimi siūloma identifikuotis naujųjų būsto projektų gyventojui. Diskurso analizė traktuoja kalbą ne vien kaip neutralią mediją, perteikiančią informaciją, bet kaip erdvę, kurioje formuojamas socialinio pasaulio įvaizdis. Kalba organizuoja socialinę realybę, tekstai siūlo socialinių prasmų konstrukcijas ir reprodukciją, formuoja socialinius tapatumus, duomenų šaltiniu tampa ir vaizdai, kuriuose koncentruojamas diskursas (Rose 2001; 140). Foucault analizuoja beprotybės, medicinos, nusikaltimų ar seksualumo socialinę organizaciją analizuodamas dokumentus, taip pat – erdves kaip dokumentus (Foucault 1998, 1984). Tokia analizė grįsta diskurso kaip erdvės, kurioje steigiamos institucijos, normos, subjektyvumo formos ir socialinės praktikos kaip *natūralios* apibrėžtimi. Būsto projektų „projektai“ analizuojami ne kaip tiesos vertę turinčios struktūros (Lefebvre 1991; Jameson 2002; 205), bet kaip socialines vertybes siūlantys *projektai*, *projektuojantys* ateitį. Taigi, darbe neklausama: „kokie yra geri namai?“, bet klausama: „kaip ir koks gerų namų įvaizdis konstruojamas posocialistiniame mieste?“ ir „ar ir kaip naujos būsto formos konstruojamos kaip reiškinys viešajame diskurse?“ Erdvinės divizijos – pažymėtos ir koduojamos materialia – simboliškai raiška, sienomis, ribomis, interpretuotinos kaip scenarijai, aiškinantys individams ir socialinėms

grupėms, kaip gyventi duotoje erdvėje, kaip judėti jos ribose ir jų atžvilgiu. Tam, kad duota tvarka būtų suvokta, interpretuota ir jos atžvilgiu veikiama atitinkamai trokštamiems ar ginčytiniems socialinės struktūros ir politinės tvarkos vaizdiniais, šie vaizdiniai turi tapti prasmingais, būti integruoti į kompleksiškas prasmės struktūras arba diskursus (Gasior-Niemiec et. al. 2009; 247).

Taigi, empirinio tyrimo **tikslas** – išsiaiškinti, kokią urbanistinę viziją posocialistiniame mieste perteikia naujos būsto kūrimo praktikos. Analizė sutelkta į du **pagrindinius uždavinius**:

Uždaviniai:

1. Atskleisti, kokie pasakojimai apie gyvenimą mieste siejami su šiomis struktūromis, kokios erdvinės charakteristikos būdingos šioms urbanistinėms - architektūrinėms struktūroms.
2. Išanalizuoti, kaip nauji būsto projektai konstruojami medijose (kaip tokios būsto praktikos artikuluojamos viešajame diskurse).

Tam, kad būtų įgyvendinti išsikelti uždaviniai, visų pirma reikalinga objekto apibrėžtis ir empirinė informacija apie projektų skaičių, jų diachroninę kaitą ir sinchroninius skirtumus.

Renkamų duomenų vieneto apibrėžimas.

Plėtotojų sukurtas būstas apima atskirus daugiabučius, taip pat ir mažaaukščius, namų grupes. Nors atskiri daugiabučiai reikšmingi savo aptvėrimo standartais, kai kurie taip pat apima papildomas paslaugas (pvz., sauna ir baseinas namo gyventojams), išsiskiria uždarumo standartais: vaikų žaidimo aikštelė įrengiama nuo žemės lygio pakeltame aukšte, aptverta, tačiau šiame darbe empirinio tyrimo objektas apima plėtotojų suplanuotas ir vienu metu pastatytas kelių ar daugelio namų struktūras, kurios reklamuojamos kaip vientisos, konkretų pavadinimą turinčios struktūros. Empirinio tyrimo duomenų rinkimo vieneto apibrėžimas apima konceptualinius iššūkius. Visų

pirma, kadangi po politinės sistemos transformacijos būsto atžvilgiu atsakomybė iš viešojo sektoriaus buvo perleista privačiam sektoriui, beveik visą po 1991 m. sukurtą būstą galima analizuoti kaip būsto projektus. Dalis būsto yra finansuojama individualiai ir neįtraukiama į imtį. Atskiri daugiabučiai iki tam tikro laikotarpio yra projektuojami kaip miesto dalis, vėliau įgyja tokių bruožų, kokie būdingi keleto ar daugelio namų būsto projektams, visų pirma – su jais siejamą reklaminį pasakojimą.

Krupickaitė ir Pociūtė (2007), skaičiuodamos atskiros būsto projektų formos – aptvertų ir saugomų gyvenviečių – paplitimą, įtraukia daugiabučius, kuriems būdingas patekimo ribojimas – kai visa daugiabučio teritorija aptverta ir stebima. Tokių duomenų – visų nuo nepriklausomybės pastatytų gyvenamųjų statinių informacijos - surinkimas nėra įmanomas, o disertacijoje siekiama ne pateikti visų per nepriklausomybės laikotarpį suprojektuotų ir įgyvendintų gyvenamųjų pastatų sąrašą, bet išanalizuoti erdvės reprezentacijų siūlomą diskursą apie miestą. Todėl, apibrėžiant duomenų rinkimo objektą, apsiribojama „gyvenvietėmis“, apimančiomis nuo kelių iki daugelio pastatų. Šiuo metu Lietuvoje nėra tokių gyvenviečių apskaitos. Šie objektai reklaminiuose pranešimuose apibrėžiami kaip „būsto projektai“, „gyvenvietės“, „nauji butai“.

Bodnar ir Molnar (2010; 790) atitinkamų rezidencinių parkų Budapešte ir Berlyne analizėje pateikia tiriamo objekto apibrėžimą, į analizę įtraukdamos „privačiai suplanuotus, priklausančius ir valdomus būsto projektus, susidedančius iš keleto vieno, kelių ar daugelio butų pastatų, taip pat dažnai apimančius laisvalaikio, saugumo ir kitas paslaugas nariams, ir pabrėžiančius atskirumą nuo aplinkos per tvoras, vartus ar subtilesnes atsiskyrimo formas kaip kraštovaizdžio elementai, vandens telkiniai ar kitos natūralios ribos“. Tokiu būdu objektas apima plačiau negu aptvertų ir saugomų gyvenviečių tyrimą, tačiau susiaurina tyrimo fokusą. Būsto projektai nėra vieno aiškaus apibrėžto tipo. Tai gali būti kelių namų aptverta struktūra arba keliasdešimties namų kvartalas, neturintis konkretaus aptvėrimo ir vartų.

Palyginimui, Bodnar ir Molnar (2010) analizei pasirinko projektus nuo 30 iki 1000 būstų. Hirt (2012) specifiskai susitelkia į aptvertų ir saugomų kompleksų analizę ir identifikuoja 72 tokias gyvenvietes Sofijoje. Tai yra pavadinimus turintys, ištaisai ir organizuotai suprojektuoti projektai, esantys identifikuojamoje atskiroje teritorijoje.

Siekiant identifikuoti būsto projektus, apibrėžti generalinę visumą, analizuoti šie šaltiniai:

1. Oficiali statistika;
2. Institucinė statistika;
3. Spauda;
4. Elektroninė žiniasklaida;
5. Internetinių nekilnojamo turto plėtotojų kuriamų būsto projektų svetainės;
6. Nekilnojamo turto svetainės;
7. Atlikti interviu su architektais.

Duomenų apie būsto projektus surinkimas sudėtingas: oficialiuose šaltiniuose tokia informacija neteikiama, informacija pasklidusi skirtinguose šaltiniuose. Oficiali ir institucinė statistika suteikia bendrų žinių apie statybų sektoriaus raidą, leidžiančių identifikuoti nekilnojamo turto rinkos ir naujų butų/būsto statybų sektoriaus pakilimo ir stagnacijos laikotarpius. Gyventojų ir būsto surašymas 2011 m. leidžia nustatyti, kokia miesto populiacijos dalis gyvena būste, pastatytame 1991 – 2011 m. ir detalizuotais laikotarpiais. Dėl neegzistuojančios oficialios statistikos ir naujų būsto projektų registro pasitelkti alternatyvūs duomenų rinkimo šaltiniai, kurie vis dėlto iki galo neužtikrina, jog surinkta tiksli informacija apie visus įgyvendintus projektus.

Krupickaitė, Peciukonytė ir Pociūtė du kartus rinko informaciją apie aptvertas ir saugomas gyvenvietes Vilniuje, 2007 ir 2010 m. Šių tyrėjų

paskelbtose publikacijose²⁵, kuriose pristatomi tyrimo duomenys, duomenų surinkimo metodika nėra pristatyta, tačiau, kaip atskleidžia Dovilės Krupickaitės šio darbo autorei suteikta informacija, duomenys apie būsto projektų skaičių ir aptvertų būsto projektų dalį surinkti atlikus lauko tyrimą, t.y. tyrimo komanda vyko į Vilniaus miesto rajonus ir juose skaičiavo būsto projektus. Informacija surinkta studentų mokslinės praktikos metu. Tokiu būdu du kartus surinkta sinchroninė informacija apie aptvertų būsto projektų skaičių. 2007 m. geografės identifikuoja 18 tokių pastatytų ar vystomų struktūrų, 2010 m. – 30, tačiau pabrėžia, jog, nesant informacijos, nėra galimybių nustatyti tikslaus skaičiaus, nes apskaitą lauko tyrimo metodu riboja galimybės išžvalgyti visą Vilniaus miesto ir regiono teritoriją.

Kadangi duomenys apie būsto projektus nėra sistemingai kaupiami ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse, taikomi įvairūs būdai juos surinkti. Pavyzdžiui, Bodnar ir Molnar (2010) tyrime duomenys apie „rezidencinius parkus“ buvo rinkti iš didžiausių elektroninių nekilnojamo turto duomenų bazių, vietos laikraščių ir išsamių architektūros gidų, specialiai skirtų būsto projektams. Panašiai informaciją rinko ir Smigielis su Hirt (informacija naudojama Hirt 2012; 154). Informacija rinkta iš aptvertų ir saugomų gyvenviečių reklaminių svetainių, nekilnojamo turto plėtotojų internetinių svetainių, medijų, taip pat tiesioginių vizitų metu. Hirt (2012) analizavo įvairias aptvėrimo formas posocialistinėje Sofijoje. Skirtingai negu Bodnar ir Molnar, Hirt prie analizuojamų būsto projektų skiria ir nedidelius, pvz., 8 būsto vienetų darinius. Hegedűsas (2009) rinko duomenis apie aptvertas ir saugomas gyvenvietes Vengrijoje iš internetinių duomenų bazių, reklamos internete. Panašiai Brabecas ir Sykora (2009) rinko duomenis aptvertų ir saugomų gyvenviečių tyrimui Prahoje. Informacijos ieškota nekilnojamo turto plėtotojų ir nekilnojamo turto įmonių reklaminėje medžiagoje.

²⁵ Krupickaitė, Dovilė, Peciukonytė, Laura. 2010-2011. „Aptvertos ir saugomos gyvenvietės Lietuvoje – naujos gyvenamos išraiška ar būtinybė“, *Annales Geographicae* 43-44: 3-16.; Pociūtė G., Krupickaitė D. 2007. Gated Communities in Lithuania: tendencies and peculiarities (a Case of Vilnius and its Environs), *Annales Geographicae* 40 (2): 14-27.

Apsiribojant tik aptvertų gyvenviečių paieška ir analizuojant jų perteikiamus pasakojimus, negalima identifikuoti poslinkio, kai būsto struktūros izoliacija tampa būdingu tokių urbanistinių darinių bruožu, taip pat identifikuoti ekonominio būsto projektų (o su jais – miesto populiacijos) išsisluoksniavimo. Informacijos apie būsto projektus rinkimui pasirinkti keli metodai: istorinė analizė (renkama informacija iš miestų ir architektūros forumo miestai.net), atlikti 8 nestruktūruoti, pakartotiniai interviu su architektais apie būsto raidą Vilniuje; nagrinėjama architektų, urbanistų parengta literatūra, leidžianti identifikuoti būsto formų pokyčius. Tokia analizė leidžia apžvelgti bendresnius būsto formų pokyčius. Taip pat šios analizės metu siekiama išskirti kokybinius būsto projektų formavimo pokyčius.

Pagrindinis analizės šaltinis – būsto projektus reklamuojančios svetainės, kuriose ieškoma su šia urbanistine forma siejamo diskurso. Tačiau taip pat renkami duomenys apie pastatytus būsto projektus, kurių reklaminės svetainės nebeegzistuoja. Tokiu atveju pagrindiniu analizės objektu tampa projekto erdvinis planas. Duomenys apie projektus renkami iš miesto ir architektūros forumo miestai.net, veikiančio nuo 2004 m. Šiame forume miestiečiai dokumentuoja stebimas naujas statybas mieste. Nustatyta, jog būsto reklama spaudoje pateikiama labai nedideliu mastu, todėl pagrindiniai šaltiniai apėmė internetines nekilnojamo turto, architektų studijų, nekilnojamo turto plėtotojų svetaines²⁶. Būtina pripažinti, kad šie duomenų šaltiniai ir pasirinkti paieškos būdai neleidžia užtikrinti, jog surinkta visa generalinė būsto projektų visuma, tačiau šiai analizei pasitelkti visi prieinami šaltiniai ir tai leidžia tikėtis, jog atliekant pakartotinį tyrimą būtų surinkta panaši imtis. Analizuojami projektai, kurie yra pastatyti ar reklamuojami iki 2013 m. pabaigos.

1 uždavinys: Atskleisti, kokius pasakojimus apie namus ir miestą perteikia būsto projektų reklama.

²⁶ Pvz., <http://vilniausntagentura.lt/nauji-butai-vilniuje-34/lt/> <http://www.vilniaus-turtas.lt/projektai/61/www.inreal.lt> www.gerinamai.lt etc.

Analizuojamos būsto projektų reklaminėse svetainėse pateikiamos būsto projektų iliustracijos ir aprašymai.

Analizėje siekta atsakyti į šiuos klausimus:

1. Koks „gero gyvenimo mieste“ įvaizdis formuojamas?
2. Kaip formuojama namų samprata?
3. Kaip formuojama miesto samprata?
4. Kokiems gyventojams skirti būsto projektai?
5. Ar/kaip pateikiamas kaimynų, kitų gyventojų (bendruomenės) įvaizdis?
6. Kokie įvaizdžiai dominuoja projektų aprašymuose?
7. Ar galima sinchroniškai skirti įvaizdžius pagal skirtingus rinkos segmentus? Ar esama bendrų įvaizdžio aspektų?
8. Ar galima iš skirtingų projektų pristatymų išskirti universalias (visiems bendras) pasakojimo formas, kurios atskleistų dominuojančias kultūros vertybes, siejamas su namais ir miestu?

Išanalizuoti, kokios erdvinės charakteristikos būdingos šioms urbanistinėms-architektūrinėms struktūroms.

Erdvės planas žymi namų erdvės semantiką ir sintaksę. Erdvė gali nebūti naudojama kaip ji pažymėta, tačiau ji parduodama tokiu būdu (Dovey 1999). Ne visi būsto projektai realizuojami taip, kaip jie pristatomi potencialiam pirkėjui reklaminėse svetainėse. Kaip pastebi ir Krupickaitė ir Pociūtė (2007), įgyvendinant projektus kartais atsisakoma tam tikrų numatytų projektų privalumų siekiant sumažinti būsto kainą. Analizuojant dominuojančias erdvines formas remiamasi tiek informacija apie realizuotus projektus, tiek vizualizacijomis.

Analizės eiga: pirmiausiai siekta apibrėžti būsto tipologijų raidą po nepriklausomybės paskelbimo. Tai daryta atliekant interviu su architektais ir

analizuojant architektų ir urbanistų parengtas architektūros analizes, taip pat remiantis autorės atliktais stebėjimais Vilniaus mieste. Šios analizės pagrindu susiaurintas analizės objektas – nauji būsto projektai. Sukonkrečintus analizės objektą, panaudojant anksčiau išvardintus šaltinius, siekta nustatyti būsto projektų projektavimo ir statybų apimtį ir sudaryti būsto projektų duomenų bazę, kuri taptų analizės pagrindu. Dalis būsto projektų buvo suprojektuoti, tačiau nekilnojamo turto rinkos krizės metu nepastatyti. Surinkus projektų duomenų bazę buvo siekiama nustatyti, kokių būdu šiuos projektus galima tipologizuoti diachroniškai ir sinchroniškai išskiriant būsto tipus. Duomenų bazė, kurioje yra 115 projektų, analizuojama ištiesai.

Analizėje siekta atsakyti į šiuos klausimus:

1. Kokius naujo būsto tipus galima išskirti?
2. Kokius bendrus būsto projektų fizinės struktūros bruožus galima išskirti?
3. Kokios dalys sudaro planą, kokios zonos išskiriamos, kam jos prieinamos?
4. Kaip pozicionuojami namai vienas kito ir gatvės atžvilgiu? Kur orientuojami namų langai, įėjimai?
5. Kaip formuojamas projekto santykis su miestu?

2 uždavinys. Naujų būsto projektų pristatymas žiniasklaidoje.

Greta siekio suprasti, kokią urbanistinę viziją perteikia šie projektai, analizuota, kaip ši vizija artikuliuojama viešajame diskurse. Krupickaitės ir bendraautorių tyrimai patvirtina pradinę hipotezę, jog šių urbanistinių formų plėtra netraktuojama kaip viešos diskusijos reikalaujantis klausimas. Geografės, išanalizavusios 2005 – 2010 m. svarbiausiuose šalies dienraščiuose pasirodžiusias publikacijas, nustatė, jog aptvertos ir saugomos gyvenvietės žiniasklaidoje aptariamoms retai ir daugiau reklaminio pobūdžio

pranešimais. Tačiau siekiant suprasti, ar ir kaip šios miesto plėtros formos tampa nekvestionuojamomis, atlikta žiniasklaidos pranešimų analizė.

Keliamas klausimas: koks diskursas formuojamas apie naujas būsto formas?

Siekiant atskleisti šių reklaminio pobūdžio straipsnių turinį, atlikta 2005 – 2012 m. laikotarpio analizė. Straipsnių paieškai pasirinkti 2 tarptautinės interneto rinkos tyrimų bendrovės „Gemius“ nustatyti kaip populiariausi portalai, t.y. delfi, lrytas.lt.

Tikslinių žodžių straipsnių apie būsto projektus atrankai paieška: pradinei paieškai pasirinktas žodis *būstas*. Pagal šį tikslinį žodį pasirinktu laikotarpiu viename iš portalų, kuriuose publikuotų straipsnių ieškoma, rasta 9000 straipsnių. Bendrų terminų, apibūdinančių analizuojamą objektą, pasirinkimas apima per plačią imtį. Šiuose duomenyse temai tinkamų straipsnių dalis labai maža. Paieškos sąvokos susiaurintos. Raktiniai žodžiai pasirinkti atlikus pirminę žvalgomąją analizę specialiai ieškant internete su tema susietų straipsnių, atsižvelgus į tai, kaip būsto projektai apibūdinami juos reklamuojančiose svetainėse. Šios analizės pagrindu sukonkretinti paieškos žodžiai: „gyvenamųjų namų kvartalas“, „nauji butai“, „namų kompleksas“, „gyvenvietė“, „daugiabučių kompleksas“, „daugiabučių namų kvartalas“, „individualių namų projektas“, „gyvenamųjų namų kompleksas“, „individualių namų kvartalas“. Būsto projektai reklamose dažnai apibūdinami kaip „gyvenvietės“, tačiau šis raktažodis apima labai didelį rezultatų skaičių, viename portale gaunama 900 rezultatų, todėl sukonkretinta iki gyvenviečių Vilniuje paieškos.

Toliau pateikiama būsto tipų apžvalga ir naujų būsto projektų naratyvų analizė. Būsto projektų pristatymas žiniasklaidoje pateikiamas 2.5 disertacijos dalyje.

2.3 Naujų būsto projektų tipologija

Perleidus būsto gamybą ir paskirstymą privačiam sektoriui, valstybei nustojus finansuoti būsto statybas, būstas tampa privačia gėrybe, įsigyjama rinkoje, žemė įgyja mainomos vertybės statusą. Perėjimas į rinkos tipo būsto sistemą Rytų ir Vidurio Europos šalyse buvo lėtas. Į pelną orientuotas būsto sektorius sudarė nedidelę būsto fondo dalį – pajamų lygmuo buvo žemas, ribotos bankų finansavimo galimybės reiškė, jog būstą galėjo pirkti tik aukščiausios stratos nariai grynais pinigais, ir tai sudarė nedidelį gyventojų procentą (Stanilov 2007, Tosics 2005). Gyvenamųjų namų statyba posocialistinėse šalyse po politinio perėjimo sustoja ir ima augti nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigos. Kartu su augančiomis pajamomis daugiau bankų ir nekilnojamo turto agentūrų imasi nekilnojamo turto sektoriaus. Stiprėjant finansų institucijoms, augant vidurinėsios ir aukštesniosios kasių gerovei, susidarė paskolų teikimo galimybės. Kaip rašo Stanilovas (2007(b); 175), „naujojo tūkstantmečio pradžioje paskolų praktikos plito posocialistinėse šalyse tarsi gaisras“. Tai paskatino intensyvią nekilnojamo turto rinkos ir statybų plėtrą. Miesto plėtros procesus perima privatūs nekilnojamo turto plėtotojai. Šiame procese imamos ekonomiškai ir simboliškai perkainoti miesto dalys, pvz., būsto kainos Vilniaus centre vos per kelerius metus (nuo 1993 iki 1999) išaugo keturis kartus²⁷.

Po politinės transformacijos sulėtėjus urbanizacijos tempams, pirma būsto statybų banga sietina su individualizacija. Sparti ir neorganizuota priemiesčių plėtra – vienas pirmų erdvės transformacijos tipų, ypač gyvenamųjų namų srityje daugelyje posocialistinių miestų (Andrusz 1996; Harloe 1996; Stanilov 2007; Polanska 2010; Hirt 2012; Krisjane ir Berzins 2012, Cirtautas 2013). Stanilovas (2007 (b); 185) skiria priemiesčių bruožus, atitinkančius atitinkamas gyvenvietes Vakaruose: jiems būdinga individualios

²⁷ Economic Commission for Europe, Geneva. Country profiles on the housing sector - Lithuania. United Nations. New York and Geneva, 2000.

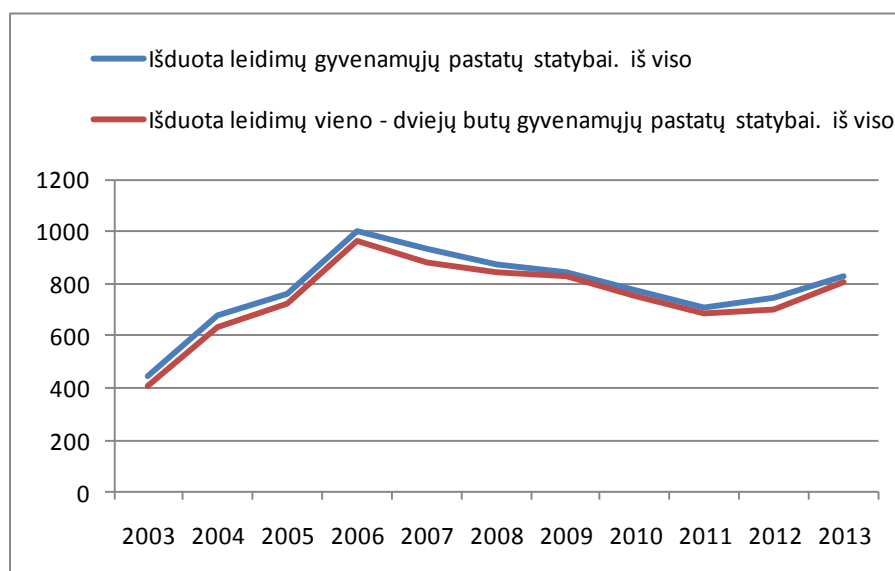
privačios nuosavybės pirmenybė kolektyvinių viešųjų interesų atžvilgiu, rinkos jėgų pirmenybė prieš reguliavimą. Daug resursų reikalaujantis nuosavo namo išlaikymas reiškia tai, jog priemiesčio namo nuosavybė pirmiausiai buvo aukštesnės klasės fenomenas, pamažu plintantis į platesnius vidurinėsios klasės sluoksnius. Tačiau priemiesčiai skiriasi nuo Vakarų visuomenių modelio: jiems būdingas aukštesnis tankumas dėl aukštų žemės kainų, žemesnio asmeninių pajamų lygmens ir lėtesnės rezidencinės decentralizacijos²⁸. Individualių namų kvartalai dešimtame dešimtmetyje plėtojami gyventojų pastangomis, atitinkamai individualiai projektuojami ir statomi namai.

Vilniaus miesto plėtra suintensyvojė 2005 – 2008 m. – nekilnojamo turto rinkos pakilimo metu. Šiuo metu imami intensyviai statyti nekilnojamo turto plėtotojų finansuojami nauji būsto projektai. 2009 – 2010 m. naujų projektų beveik nepradedama statyti, sustoja pradėti statyti projektai, sustabdomi daugiabučių ir mažaaukštės statybos projektai, individualių namų gyvenvietės statomos, nors ir mažesniu mastu. Nuo 2011 m. nekilnojamo turto ir statybų sektorius atsigauja, vėl pradedamos statybos. Šiais laikotarpiais skiriasi miesto statymo tendencijos. Po 2009 – 2010 m. pertrūkio mažiau statoma individualių namų gyvenviečių miesto periferijoje, išauga mažaaukštės statybos būsto projektų skaičius. Sumažėja daugiabučių projektų skaičius ir jie koncentruojami centrinėje miesto dalyje. Būsto projektų negalima vienareikšmiškai suklasifikuoti, nes daugelis projektų statomi ilgą laikotarpį, pradėti 2005 m. tęsiami dar 2013 m., taip pat nuo statybų leidimo gavimo ir

²⁸ Lietuvoje priemiesčių plėtrą tyrinėja VGTU urbanistikos katedros doktorantas Matas Cirtautas, kurio disertacijos rengimas apima priemiestinių gyvenamųjų vietovių raidos tyrimą. Publikacijos: Cirtautas, M. 2013. Priemiestinių gyvenamųjų vietovių morfostruktūros kaita (metodinės tyrimo prielaidos). *Mokslas – Lietuvos ateitis* 5(3): 256-265. Cirtautas, M. 2013. Urban sprawl of major cities in the Baltic States. *Architecture and Urban Planning* 7: 72-79. Cirtautas, M. 2013. Baltijos šalių miestų ekstensyvios plėtos ypatumai. Konferencijos "VI Lietuvos urbanistinis forumas: Lietuvos miestai ir miesteliai" (Vilnius, 2012 m. lapkričio 15 d.) mokslinių straipsnių rinkinys. Publikacijos, kaip ir dauguma miesto plėtos, miesto plėtos ir būsto politikos, architektūros vaidmens analizių, publikuotos pastaraisiais metais. Tai atskleidžia augantį kritinį požiūrį Lietuvos socialiniuose moksluose į miesto kaitą, tačiau kartu pagrindžia poreikį remtis analize, atlikta ne Lietuvoje, stokojant Lietuvos miestų analizės šaltinių).

projekto parengimo iki statybų pradžios gali praėti keleri metai (žr. 1-4 pav.)²⁹. Dauguma Vilniaus miesto kaip ir rajono savivaldybėje statomų namų yra 1-2 butų namai. Būsto statistika atskleidžia, jog valstybė minimizuoja investicijas į būstą (žr. 5 pav.). Būstas finansuojamas privačiomis lėšomis.

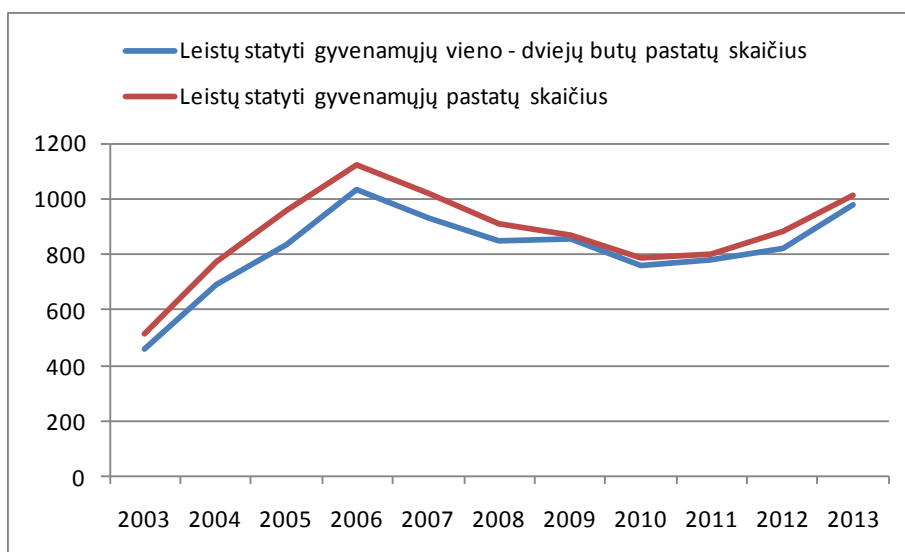
1 pav. Išduotų leidimų gyvenamųjų pastatų statybai skaičius Vilniaus mieste.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

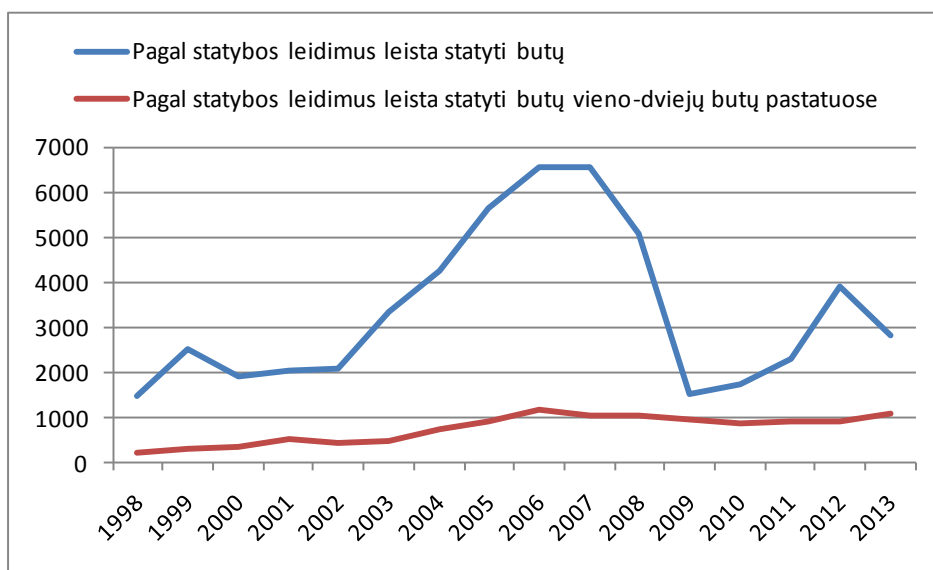
²⁹ Negalima tiksliai nubrėžti ribos, kada liaujamasi statyti vieno tipo būstus ir pradedama statyti kito tipo. Tačiau toks laiko sluoksnių persipynimas netrukdo ieškoti, kokie miesto ir gyvenimo mieste naratyvai atsiskleidžia fiziniėje ir simbolinėje būsto projektų plotmėje.

2 pav. Leisti statyti gyvenamieji pastatai Vilniaus mieste.

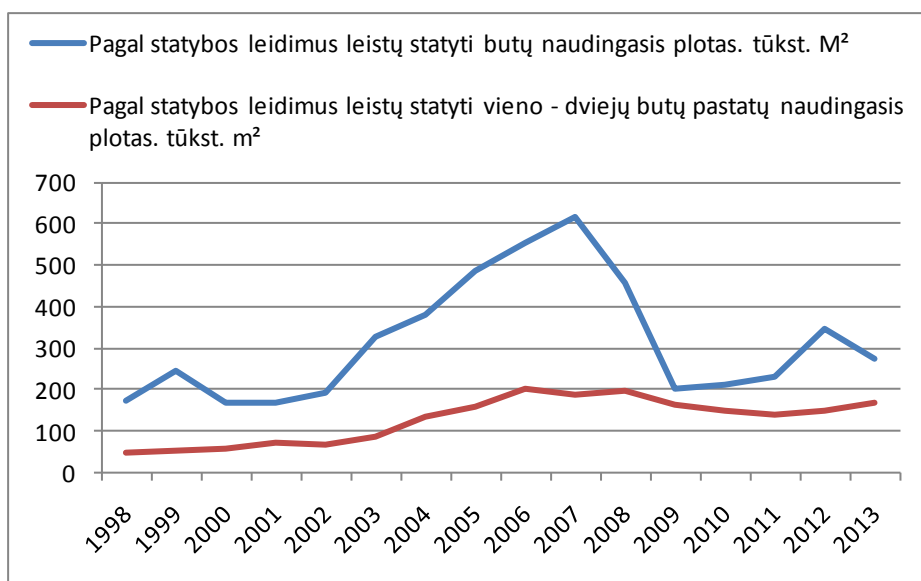
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

3 pav. Leistų statyti butų skaičius Vilniaus mieste.

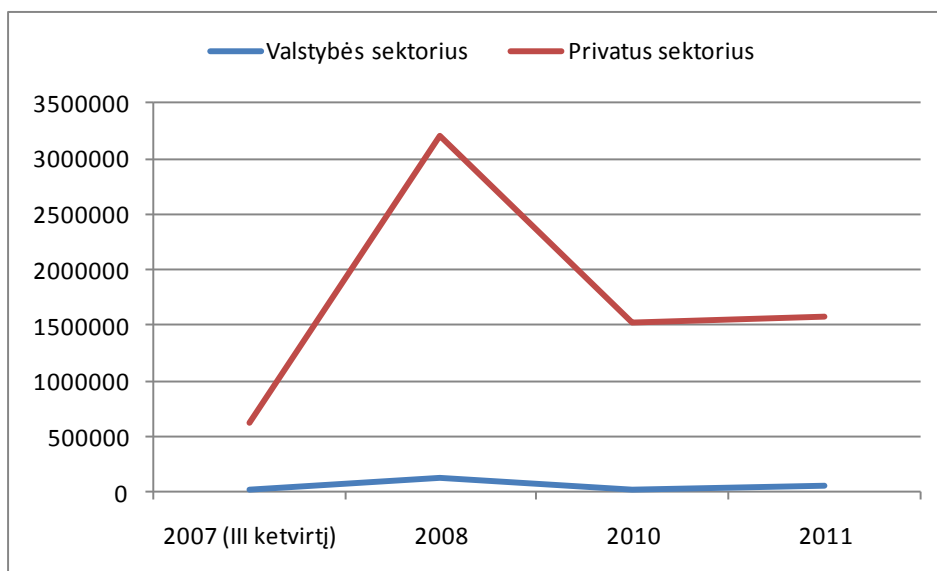
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

4 pav. Leistų statyti butų naudingasis plotas tūkst. m² Vilniaus mieste.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

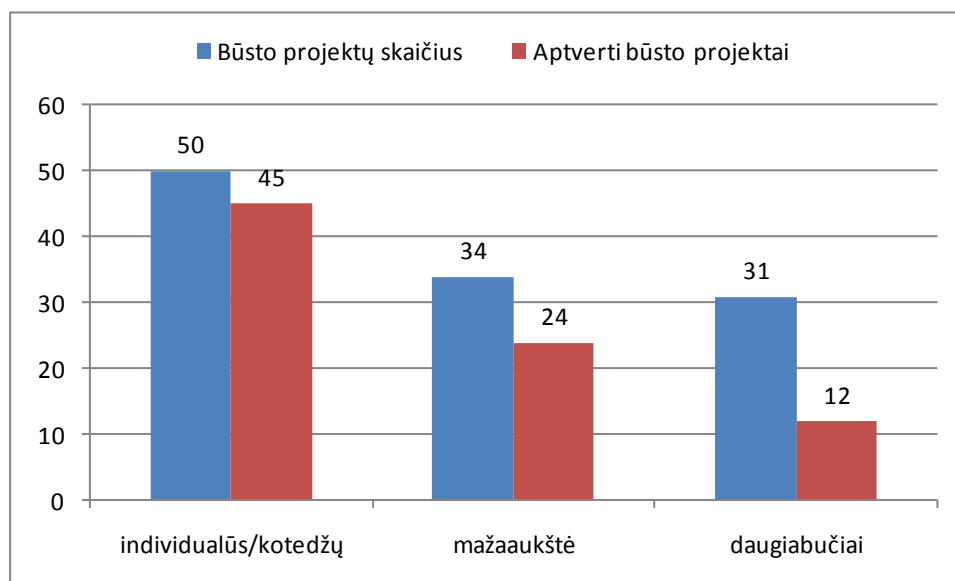
5 pav. Investicijos į gyvenamuosius pastatus Lietuvoje 2007 – 2011 m.

Šaltinis: atitinkamų metų Lietuvos statistikos departamento ataskaitos „Materialinės investicijos ir statyba“.

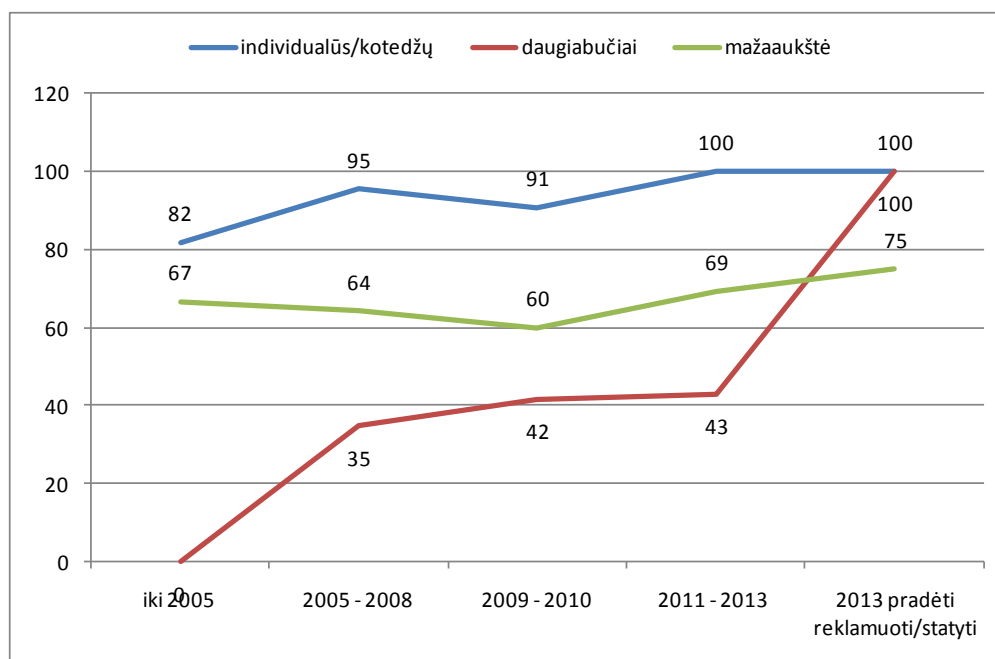
Statistikos departamente kaupiami apibendrinti duomenys apie statybų apimtį, taip pat atskirai pateikiami duomenys apie vieno – dviejų butų statybų apimtį. Pateikiami paveikslai atskleidžia statybų sektoriaus dinamiką. Atotrūkis taip išduotų statybų leidimų ir būstų skaičiaus ir naudingo ploto atskleidžia išaugusias daugiabučių namų statybas būsto rinkos pakilimo metu. Nesant statistinių duomenų apie būsto projektus, duomenys buvo renkami iš šaltinių, aprašytų metodikos dalyje. Iš 115 į analizę įtrauktų projektų beveik pusę sudaro individualių namų, kotedžų projektai, o likę lygiomis dalimis yra mažaukštės statybos ir daugiabučių projektai (žr. 6 pav.). Dauguma analizuotų projektų buvo aptverti, būdingas aptvėrimų gausėjimas (žr. 7 pav.).

6. pav. Statomų ir pastatytų būsto projektų Vilniuje skaičius 2013 m.

Šaltinis: Būsto projektų duomenų bazė.

7 pav. Aptvertų projektų procentas pagal būsto projektų tipus.

Šaltinis: būsto projektų duomenų bazė.

Po nepriklausomybės paskelbimo, 1991 m., Vilniuje įgyvendinama nedaug būsto projektų, statomi individualūs, individualiai suprojektuoti ir gyventojų lėšomis finansuoti namai. Dominuojantis tropas, pasitelkiamas architektų ir urbanistų įvertinti šį miesto plėtros modusą, – chaosas (autorės interviu su architektais, taip pat Kraniauskas et. al. 2012; 82; Grunskis ir Reklaitė 2012). Tai, ką architektai ir urbanistai įvertina kaip chaosą, galima būtų pavadinti individualistine plėtros tendencija, kai nuo visa apimančio planavimo, kuriuo miesto erdvė išreiškia valstybės erdvę, pereinama prie individualių iniciatyvų realizavimo, kai socialistinio laikotarpio erdvės reprezentacijų kūrėjai praranda savo vaidmenį ir statusą šio proceso valdymo atžvilgiu (Čiupailaitė 2014).

Siekiant suprasti, ar esama perėjimo tarp skirtingų būsto tipų ir ar galima identifikuoti augantį šių būsto struktūrų uždaramą, būsto projektai suskirstyti pagal pastatymo metus. Daugelis būsto projektų pradedami statyti praėjus porai metų nuo jų projektavimo, reklamos pradžios; kai kurie projektai yra tęstiniai ir statomi paskutiniuosius 10 metų. Taigi, konstruojant būsto

pokyčių grafiką, laikotarpiai suskirstyti pagal identifikuotus statybų apimties etapus. Jeigu būsto projekto statybos tęsiasi keletą išskirtų laikotarpių – šis projektas priskiriamas abiem laikotarpiais.

Po 2000 m. šis individualus būsto statybos modelis pakinta į nekilnojamo turto plėtotojų statomą būstą. Senamiestyje ir Naujamiestyje statomi intarpai, pavieniai daugiabučiai namai. Tankinami daugiabučių rajonai ir ilgainiui imami statyti būsto projektai kaip išbaigtos, nuo aplinkos atsietos struktūros (Čaikauskas 2008). Miesto studijų autoriai, nagrinėjantys šią būsto formą, apibrėžia ją kaip *planned housing developments, residential parks*, pvz., Bodnar ir Molnar (2010). Tokios gyvenvietės imamos statyti ne iš karto po nepriklausomybės paskelbimo, kai galima būtų tikėtis prastesnės kriminogeninės situacijos, priešingai, jos – tolesnis miesto plėtros etapas.

Pirma šio būsto tipo statybos tendencija – individualių namų ir kotedžų kvartalai. Metodikoje nurodytų šaltinių analizės metu suskaičiuota 50 tokių kvartalų. Dauguma šių kvartalų išsidėstę miesto pakraščiuose. Kai kurie individualių namų ir kotedžų kvartalai, reklamuojami kaip būstas Vilniuje, statomi Trakų periferijoje. Šie kvartalai nebuvo įtraukti į analizuojamą duomenų bazę. Analizuojant Vilniaus priemiesčių plėtrą būtų reikšminga apsibrėžti administracines ribas, tačiau šios analizės tikslas – suvokti, kaip kinta miesto ribos kartu su „gero gyvenimo mieste“ įvaizdžiu. Tokia priemiesčių plėtra atskleidžia kintančias miesto ribas, miesto plitimą į pakraščius, kita vertus, atskleidžia savitą geidžiamo gyvenimo mieste sampratą, aptariamą tolimesniame skyriuje. Tai būsto forma, trinanti miesto ribas: pvz., Miškonių gyvenvietė, nutolusi nuo Vilniaus centro 17 km ar Seliaviškių gyvenvietė – 15 km nuo Vilniaus. Individualių namų ir kotedžų gyvenvietės statomos daugiausiai miesto periferijoje, šiai būsto formai būdingas aptvėrimas. Iš šių kvartalų du galima apibūdinti kaip esančius centrinėje miesto dalyje. Pirmosios šiuolaikinio tipo uždaros gyvenvietės – Bendorėlių gyvenvietė, pradėta statyti 1999 m., Klevinės kaime esančios „Raisteniškės“, pastatytos apie 2001 – 2002 m. Išsiskiria gyvenvietės,

orientuojamos į aukštesnių ir vidutinių pajamų gyventojus. Pirmą tokių gyvenviečių bangą pirmiausiai sietina su gyvenimo priemiesčiuose vizija ir „savo namo“ turėjimu. Pirmosioms gyvenvietėms ypač būdinga vienodų namų, dar skiriamų atskiromis tvoromis nuo kaimynų, struktūra. Ilgainiui būsto projektai imami statyti ir miesto ribose. Individualių namų atžvilgiu galima skirti tris tipus: individualiai statomi namai miesto priemiesčiuose, nekilnojamo turto plėtotojų statomos gyvenvietės miesto priemiesčiuose ir nekilnojamo turto plėtotojų statomi mažesni kompleksai miesto ribose. Nekilnojamo turto plėtotojų statomi individualių namų ir kotedžų kompleksai, skirti vidutinių pajamų ir aukštų pajamų gyventojų sektoriams, priklausomai nuo to skiriasi teritorija, kurioje statomas projektas, namų architektūra ir medžiagų kokybė.

Kartu su individualių namų plėtra imami statyti daugiabučiai. Iš pradžių tai pavieniai daugiabučiai, tačiau apie 2005 m. imami intensyviau statyti daugiabučių kompleksai. Daugiaaukščių būsto pastatų statybas galima skirti į tris tipus: a) po nepriklausomybės atgavimo daugiabučiai buvo statomi kaip intarpai: Senamiestyje būdingos imitacinės tendencijos, Naujamiestyje taip pat pritaikoma prie architektūros stiliaus (Čaikauskas 2008); b) nekilnojamojo turto bumo metu pastatyti nauji kvartalai miesto pakraščiuose; c) statomi ir planuojami aukštesnės ekonominės vertės daugiabučiai arti miesto centro Naujamiestyje. Galima identifikuoti diachroninę tokių kompleksų kaitą ir erdvinį skirtumą tarp miesto periferijoje ir centrinėje dalyje statomų daugiabučių, atskleidžiančią miesto suskirstymą į ekonominę ir prestižinę dalis. Pirmajam tokių kompleksų statymo laikotarpiui iki 2008 m. (dalis jų statomi ir iki 2013 m., nors pradėti 2005 m.) ypač būdingos moderniosios urbanistikos formos. Statomi daugiabučiai atkartoja blokinio daugiabučio tipą tiek savo architektūra, tiek urbanistiniais sprendimais. Projektuojami laisvo plano, kiemų sistemomis statomi daugiabučiai.

Galima skirti du pagrindinius daugiabučių projektų tipus. Paraleliai statomi daugiabučių kvartalai miesto periferijoje ir daugiabučiai centrinėje

miesto dalyje. Periferinėse miesto dalyse statomiems projektams nebūdinga aptverta teritorija. Ryškus būsto kainos atotrūkis tarp centrinėje ir periferinėse miesto dalyse įgyvendinamų daugiabučių projektų, nors miesto periferijoje statomi daugiabučiai taip pat varijuoja kainos ir kokybės atžvilgiu. Centras siejamas su uždaru, didesne orientacija į vidų negu kvartalai miesto pakraščiuose.

Pavienius daugiabučius ir jų kompleksus suskaičiuoti sudėtinga, tačiau, atlikus 2004 – 2013 m. forume *miestai.net* dokumentuojamus statybų procesus ir išanalizavus nekilnojamo turto plėtotojų, nekilnojamo turto svetainių, architektūros studijų internetinius puslapius ir kitus metodikoje pateikiamus šaltinius, galima teigti, jog šiuo metu sparčiai plečiami miesto rajonai: Pilaitė, Šiaurės miestelis, Pašilaičiai, kuriuose skirtingi plėtotojai stato daugiabučių kompleksus. Šie kompleksai skirti vidutinių pajamų gyventojams. Daugiabučių projektams būdinga moderniojo miesto urbanistinė vizija – transporto arterijos ir tarp jų išdėstomos kiemų sistemos. Daugiabučiai statomi pagal panašias schemas, architektūra beveik nevarijuoja, kiek varijuoja fasadų spalva ar lauko apdailos medžiagos. Kai kuriuose daugiabučiuose pirmieji aukštai skiriami komercinei paskirčiai. Būdingos kiemų sistemos, nedidelės erdvės tarp namų, yra pavienės vaikų žaidimų aikštelės. Aptvėrimai nebūdingi.

Trečiasis tipas – mažaaukštės statybos gyvenvietės, kuriose pabrėžiamas nedidelis pastatų aukštis, žalia erdvė. Šis tipas apjungia priemiesčio įvaizdį – „bendruomeninės aplinkos“ formavimą ir kartu apima daugiabučius, nors žemesnius negu daugiabučių rajonuose. Tokios formos būsto projektai pasižymi savitomis gyvenimo mieste naracijomis, nagrinėjamomis tolesniame skyriuje. Taip pat skiriasi ir mažaaukštės statybos architektūra. Besibaigiant – pasibaigus nekilnojamo turto krizei pereinama nuo urbanistikos moduso, kurį Rubavičius (2012; 225) pavadina „kvadratų urbanistika“ prie „gero gyvenimo mieste“ pasakojimus perteikiančių būsto projektų. Skirtingai nuo individualių namų gyvenviečių, išreiškiančių po-kolektyvistinį norą „turėti savo“, ir skirtingai nuo moderniosios urbanistikos ir architektūros principus tęsiančių

projektų miesto periferijoje, mažaaukštė statyba atspindi naują gyvenimo mieste viziją. Šią formą galima pavadinti segmentalizmu. Hirt (2012; 156) cituoja bulgarų sociologę Dandolovą, apibūdinančią paskutiniųjų dešimtmečių būsto kaitos procesus: pasak Dandolovos, šis procesas gali būti apibūdinamas kaip „judėjimas nuo kolektyvizmo [socializmo metu] per individualizmą [dešimtąjį XX a. dešimtmetį] prie segmentiškumo [po 2000 m.]“, kai formuojami didesni erdviniai vienetai ištiesai suplanuoti ir pastatyti didelių nekilnojamo turto plėtros įmonių ir skirti panašaus socialinio statuso žmonėms. Mažaaukštė statyba traktuotina kaip tarpinė tarp daugiabučių kvartalų ir pavienių daugiabučių, statomų Vilniaus mieste, ir individualių namų kvartalų, plėtojamų daugiausiai Vilniaus priemiesčiuose. Mažaaukštės statybos gyvenvietės imamos aktyviau reklamuoti, pradėtos statyti ar suprojektuotos 2005 m. – įsivyravus daugiaaukščių pastatų statybai miesto periferijoje ir pasireiškus šios būsto formos trūkumams. Tačiau 2005 m. imamos projektuoti gyvenvietės pastatomos 2008 m. Nuo 2008 jų ima gausėti.

Mažaaukštės statybos gyvenvietės taip pat galima ranguoti pagal vartotojų, kuriems jos skirtos, segmentą. Dalis mažaaukštės architektūros yra ir ekonominės klasės. Tokie projektai statomi mikrorajonuose, kaip pvz.: Rygos kvartalas Justiniškėse. Jie neaptveriami, daugiau atitinka daugiabučių statymo periferiniuose miesto rajonuose tendencijas, tik sumažinamas aukštų skaičius. Aukštesnių pajamų vartotojų segmentui skiriamos gyvenvietės statomos žaliuose plotuose miesto periferijoje ar centrinėje miesto dalyje.

Būsto projekto tipas yra susijęs su miesto teritorijos simboline verte, išreikšta ekonomine forma. Kiekvieno tipo atžvilgiu galima skirti „prestižinius“ ir mažiau prestižinius ar ekonominius projektus, kurie atitinkamai siejami su miesto teritorija. Tokiu būdu miesto teritorija perskirstoma pagal jos vertę formuojant centro – periferijos atotrūkį ir priemiesčių ratą. Tačiau nors būsto statymo tendencijos paskirsto gyventojus mieste, visas naujas būstas pastatymo laikotarpiu yra skirtas vidutinių ir aukštesnių (ir itin aukštų) pajamų gyventojams. Kiekvienas iš šių būsto tipų

modifikuojamas analizuojamu laikotarpiu ir leidžia išskirti kategorijas, analizuojamas kaip erdvės reprezentacijas. Taip pat galima stebėti pokytį nuo individualių namų kvartalų ir daugiabučių kvartalų plėtros link mažaukštės statybos dominavimo.

Mieste formuojamas socioerdvinis atotrūkis – centre statomi aukštesnės ekonominės klasės namai, reklamuojami kaip „prestiziniai“, „prabangūs“, „išskirtiniai“. Miesto periferijoje dideliu tankumu statomi prastos statybų kokybės daugiabučių kvartalai be viešų erdvių. Mažaukštės statybos „gyvenvietės“ koncentruojamos centrinėje miesto dalyje ir apie miestą ieškant „išskirtinio kraštovaizdžio“, individualių namų kvartalai taip pat skiriasi į vienodų namų, kotedžų kvartalus, aptvertus tvora, ir išvystytus „projektus“. Išsiskiria daugiabučių, mažaukštės statybos ir individualių namų – kotedžų kvartalai, skirti skirtingoms ekonominėms grupėms. Pasitelkiant Hirt (2012; 53) sąvoką, nauja tendencija – „viešojo miesto“ irimas ir modernaus viešojo gyvenimo implozija. Marcuse ir Van Kempenas (2000) identifikuoja naująją erdvinę tvarką, kuriai būdingos naujos miesto formos, susietos su stiprėjančiomis fizinėmis ir socialinėmis ribomis. Hirt analizė Sofijoje atskleidžia, kaip miesto plėtros procesas XXI a. pradžioje ir jo dalyviai skiriasi nuo proceso XX a. pabaigoje, nuo to, kas buvo norma dešimtam dešimtmetyje. Nebe fragmentiškas plėtros procesas, vykdomas individualių veikėjų, bet būsto projektai ir aptvertos jų formos yra gaminami ir vartojami organizuotai. Hirt apibūdina tokią manierą net kaip fordistinę.

Vilniaus mieste socialistiniu laikotarpiu išryškėjo miesto struktūros lūžiai (Lenkevičiūtė 2006). Sprendžiant būsto trūkumą ir plėtojant socialistinius miestus visų pirma buvo statoma tuščiuose plotuose esamo miesto periferijoje. Mikrorajonai projektuojami kaip savipakankamos struktūros, atskirtos, bet ir sujungtos su miesto centru transporto magistralėmis. Posocialistiniame mieste šie susiformavę miesto trūkiai ne mažinami, o išlieka ar gilėja. Iš naujo vertę atgavęs Senamiestis ir miesto centras susilaukia didelių investicijų, tampa prestižine miesto erdve, kurioje telkiamos ir

koncentruojamos miestietiško gyvenimo funkcijos (Butkus 2011). Mikrorajonai praranda turėtą statusą. Modernių pastatų salos statomos esamoje miesto struktūroje, tačiau į ją nuosekliai neintegruojamos. Posocialistinis miestas išlaiko socialistinio miesto struktūrą, o jo dalys: Centras, Senamiestis, mikrorajonai neintegruojami į vientisą miesto struktūrą, didėja jų atotrūkis (Lenkevičiūtė 2006). Nekilnojamo turto plėtotojų įgyvendinamų būsto projektų Vilniuje atžvilgiu galima skirti būsto projektų tipus, augančias uždarumo tendencijas, kurios siejasi su rezidencine diferenciacija. Būsto projektų analizė atskleidžia spartų būsto struktūrų segmentiškumo augimą ir miesto dalių simbolinį – ekonominį perkainojimą.

Rezidencinė diferenciacija

Su aptartomis erdvinėmis transformacijomis susieta ir socialinės miesto struktūros kaita. Nuo nepriklausomybės pradžios, pasikeitus erdvės gamybos tipui – nuo valstybinio planavimo prie būsto gamybos kaip verslo, būsto projektams būdingas būsto kokybės diferenciacijos didėjimas, būsto skyrimas skirtingoms ekonominėms grupėms. Nuo vientisai planuojamų didelių miesto struktūrų, skirtų didžiajai visuomenės daliai, pereinama prie nedidelių, fragmentiškų, uždarų struktūrų, skirtų išskirtiniams vartotojams. Nuo santykinai mišraus (arba – homogeniško – priklausomai nuo apibrėžimo), t.y. santykinai tolygaus rezidencinio pasiskirstymo, prie besidiferencijuojančio posocialistinio miesto.

Pasak Lenkevičiūtės (2006), tai detalai atskleidžia ir Davoliūtė (2014), pokario Vilnius buvo ištuštėjęs. Po 1944 m. didelės dalies gyventojų sunaikinimo, lenkų repatriacijos į Lenkiją dauguma gyventojų buvo naujai atsikraustę, be gyvenimo mieste ar šiame mieste patirties, tad jame buvo sąlygų sukurti nesegreguotą visuomenę. Naujų butų, namų ir gyvenviečių tipizavimas turėjo panaikinti rezidencinę segregaciją ir regioninius skirtumus (Lenkevičiūtė 2006; 81, 235). Tačiau, tolygus gyventojų pasiskirstymas mieste nerealizuotas, sukurti saviti rezidencinės diferenciacijos modeliai, miesto lūžiai.

Miesto erdvė valstybinio socializmo laikotarpiu nebuvo ištiesai integruota, tačiau socialistiniams miestams buvo būdinga mažesnė socioekonominė segregacija negu Vakarų miestuose. Diferenciacija skiriasi nuo būdingos laisvos rinkos visuomenėms. Valstybinio socializmo mieste socialinės grupės mažiau stratifikuotos ir ne taip erdviškai atskirtos. Pasak Žilio (2013), socialistinio miesto diferenciacija nelaikytina segregacija, „kadangi net geriausiuose tuo laikmečiu laikytuose standartizuotuose būstuose sovietinių daugiabučių mikrorajonuose gyveno pakankamai heterogeniška populiacija“. Žemi mobilumo rodikliai socialistiniame mieste dėl asmens priverstinio susisaistymo su būstu lėmė, jog asmenys seno su būstu ir kartu su kaimynyste (Žilys 2013).

Socialinių sluoksnių sumaišymui skirtos būsto politikos tikslas buvo suteikti būstą kiekvienai šeimai (Tsenkova 2009; 30). Nepaisant egalitarinės socialistinės ideologijos, socialistinė būsto sistema sudarė būsto diferenciacijos prielaidas. Socialistiniai miestai taip pat pasižymėjo erdvinio pasiskirstymo modeliais, susietais su būsto skyrimo kriterijais (Ruoppila 2004). Pasak Szelenyi (1996; 303), socialistiniai miestai pasižymėjo asimetrine socialinių klasių, profesinių ir etninių grupių alokacija. Kai kurios būsto vietos buvo traktuojamos kaip geresnės ir daugiau prieinamos tam tikroms grupėms (Ruoppila 2004). Būsto skyrimo pirmenybė socialistiniuose miestuose buvo teikiama jauniems, turintiems šeimą, aukštesnės profesinės kvalifikacijos gyventojams, priklausė nuo aplikuojančiojo darbo. Socialistiniuose miestuose susiformavo plati „vidurinioji masė“, elitas ir marginalizuotųjų sluoksnis. Didžioji visuomenės vidurinioji masė arba „vidurinysis“ ir „aukštesnysis“ socialistinės visuomenės sluoksniai, ypač tokiuose miestuose kaip Vilnius, kurie iki socialistinės industrializacijos buvo nedideli ir neindustriniai, gyveno naujai pastatytuose mikrorajonuose. Marginalizuotąją visuomenės dalį tyrėjai lokalizuoja centrinėse miesto dalyse – Senamiestyje ir atitinkamos architektūros senosiose miesto dalyse. Prastesnės būklės būste gyveno tie, kurie nebuvo naudingi valstybei: politiškai netinkami, nekvalifikuoti, išsiskyre

ar vieniši, seni žmonės. Elitas gyveno vilose, geresniuose daugiabučiuose, pastatytuose senuose miesto kvartaluose, ar dideliuose butuose miesto centre, ar atskirose elito gyvenvietėse. Taigi miestai nebuvo homogeniškos struktūros (Szleneyi 1996; Haussermann 1996; Smith 1996; Ruoppila 2004; Lenkevičiūtė 2006; Stanilov 2007; etc.).

Miestuose išliko kai kurie erdviniai ikisocialistinio miesto modeliai: aukštesnis kai kurių centrinių miesto kaimynijų statusas, priemiesčiai. Statusas žemėjo link miesto periferijos, taip formuojantis centro – periferijos dichotomijai (Ruoppila 2004; 15). Tokią dichotomiją atskleidžia ir Lenkevičiūtė (2006). Pasak autorės, socialistinis laikotarpis sukūrė ne tik aiškius socioerdvinius skirtumus tarp miesto dalių, bet ir lūžius pačioje fizinėje Vilniaus miesto struktūroje. Susiformuoja šiaurės – pietų trūkis, kur šiaurinėje miesto dalyje geresnėmis sąlygomis gyvena aukštesnio išsilavinimo, aukštesnių pajamų lietuvių etninė grupė, pietų trečdalyje gyvena žemesnio išsilavinimo, žemesnių pajamų rusų ir lenkų etninių grupių gyventojai prastesnėmis gyvenimo sąlygomis. Lenkevičiūtė (2006), remdamasi jai pateiktais Vanago atliktų tyrimų duomenimis (dalis tyrimų nebuvo publikuota), išskiria rezidencinės diferenciacijos pagal etniškumą valstybinio socializmo mieste reikšmę. Būdinga – „kūrybinių profesijų“ koncentracija centriniuose rajonuose: Antakalnyje, Senamiestyje, Žvėryne.

Jeigu socialistinė miesto planavimo politika buvo nukreipta į klasinio skirtumo naikinimą, nepriklausomybė atnešė naujas galimybes privačiai iniciatyvai, miesto planavimui, žmonėms spręsti, kur ir kaip jie nori gyventi, dirbti, studijuoti. Atsiranda pasirinkimas kaip reiškinys, apsprendžiantis erdvinę miestiečių padėtį. Posocialistinių miestų klasinė sistema transformuojasi (Harloe 1996; 4), formuojasi atotrūkis tarp naujos sistemos laimėtojų ir pralaimėtojų (Smith 1996; Stanilov 2007; Stenning et. al. 2010 ir Hirt 2012). Naujosios tvarkos laimėtojai konvertuoja ankstesnėje sistemoje turėtą (įvairų: socialinį, bet ir materialų – pvz. geresnių standartų būstą) kapitalą į naują. Neigiamos būsto privatizacijos pasekmės – panaikintas

socialinio būsto sektorius, benamystė ir nusikaltimai turto atžvilgiu pasak Harloe (1996) – dramatiškiausios kovos dėl nekilnojamo turto pasekmės.

Posocialistiniame mieste simboliškai ir ekonomiškai perkainotos miesto dalys tampa homogeniškesnės. Paskolos būstui ir gyvenimas naujuose būsto kvartaluose iki ekonominės krizės tampa naujosios vidurinėsios klasės gyvenimo stiliumi. Po krizės atsigauantis nekilnojamo turto sektorius ima orientotis į besiformuojančios aukštų pajamų gyventojų stratos privatumą ir prestižą. Auga atotrūkis tarp viršutinio ir apatinio populiacijos decilių būsto sąlygų atžvilgiu (Lenkevičiūtė 2006; 225). Miestas, vartojant Jane Jacobs (1961) sąvoką, pažymimas kainų etiketėmis. Pasak Bodnar (2001; 31), istoriškai erdvinė socialinių klasių distancija tampa svarbesnė, kai susilpnėja kiti į statusą orientuoti visuomenės elementai modernioje visuomenėje. Kai susilpnėja nematoma statuso kontrolė, apibrėžianti, kur yra kiekvieno vieta, sustiprėja erdvinės distancijos reikšmė. Taip nusitrynę socialiniai skirtumai kompensuojami aiškiais erdviniais skirtumais (taip teigia ir Polanska (2010), aiškindama aptvertų ir saugomų gyvenviečių plėtrą Lenkijoje poreikiu įtvirtinti naujai besiformuojančios vidurinėsios klasės statusą). Segregacija tampa reikšminga, kaip teigia Sennettas (2008), kai privilegijuotos klasės „pasijunta prastai“ demonstruodamos turtą arti skurdo ir išauga žemesniųjų klasių artumo baimė. Susietai su šia baime aiškinamas aptvertų ir saugomų gyvenviečių reiškinys šalyse, kurioms būdingi didžiuliai ekonominiai skirtumai kaip Pietų Afrikos Respublika (Landman 2010), Pietų Amerikos šalys (Caldeira 1996), JAV (Low 2006). Kitas aspektas, kurį skiria Bodnar (2001; 32), tai rinkos lemiamas skirtingų pajamų grupių paskirstymas į skirtingas miesto vietas, kuris yra ne vien simbolinis, bet būdinis kapitalistiniame erdvės naudojime.

Nepriklausomybės pradžioje miesto dalys dar nėra simboliškai ir ekonomiškai perkainotos. Kaip leidžia identifikuoti 1995 m. duomenys, naujausi rajonai pritraukia žmones, kuriems reikia būsto, ir būstas perkamas ten, kur jo yra: „1995 m. Vilniaus gyventojų amžiaus struktūros teritorinės sklaidos ypatybės apibūdina tai, kad vyresnių kaip 70 metų amžiaus grupės

gyventojų dalies maksimumas – 13,6 % buvo nustatytas centrinėje – seniausioje miesto dalyje, o jauniausieji gyventojai susikaupė tuo metu naujausiame Pilaitės rajone (minimali vyresnių kaip 70 metų gyventojų dalis – 2,1 %)“ (Juškevičius 2006; 70). Juškevičiaus (2006; 73) duomenys leidžia identifikuoti simbolinį miesto teritorijų perkainojimą vėlesniu laikotarpiu. Miesto centras tampa aukštų pajamų gyventojų, turizmo erdve; valstybinio socializmo metu pastatytuose rajonuose koncentruojasi pensininkai ir mažiausias pajamas gaunantys gyventojai; pietų puslankyje identifikuoja silpniausią socialinį potencialą ir ekonominę raidą, žemą gyvenamosios aplinkos kokybę. Išorinis miesto žiedas – sparčiausiai besiplečianti miesto dalis – jaunesnių ir turtingesnių gyventojų erdvė, įsiterpanti į išlikusių kaimų teritorijas (Juškevičius 2006).

Auganti socialinė stratifikacija įtvirtinama erdvinėmis linijomis anksčiau gana vientisoje Centrinės ir Rytų Europos miestų struktūroje (Ruoppila 2006; 23; Hirt ir Stanilov 2007; Stenning et. al. 2010). Statybų sektorius susitelkia į naujosios vidurinėsios ir aukštesniosios klasės poreikius. Posocialistiniame mieste išauga socialinė nelygybė, išreikšta ir skirtingomis miesto dalių atsinaujinimo trajektorijomis. Augantis profesionalų ir po transformacijos praturtėjusių gyventojų sluoksnis ieško augančius poreikius atitinkančio būsto. Tai veda į priemiesčių plėtrą ir centrinių miesto dalių gentifikaciją, kurią 1996 m. Szelenyi dar numato kaip potencialią plėtrą, o XXI a. pradžioje ji įsivyrėja. Žilio (2013) tyrimo „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ kiekybiniai apklausos duomenys, surinkti trijuose Lietuvos didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, nerodo ryškios segregacijos ar poliarizacijos, tirtuose miestuose išlieka santykinai mišri gyventojų struktūra, ypač socialistiniuose mikrorajonuose, ką atskleidžia ir Krupickaitė (2009, 2010) bei Lenkevičiūtė (2006), tačiau atskleidžia rezidencinius skirtumus. Amžiaus, turtinė diferenciacija, taip pat ir socio–erdvinė išsilavinimo koncentracija skiriasi miesto dalyse.). Žilys nustatė didžiausią atotrūkį tarp „darbo klasės“ rajonų

(taip įvardijamų tyrimą atlikusių mokslininkų) ir priemiesčių. Homogeniškiausi savo struktūra rajono viduje yra „darbo klasės ir priemiesčių gyventojai ir šeimos, kurias apibūdina dvi pakankamai skirtingos ir poliarizuotos sociodemografinės ir socioekonominės struktūros, tad ir rezidenciniai skirtumai tarp šių miesto rajonų yra bene ryškiausi Lietuvos moderniajame mieste“ (Žilys 2013; 67). Rezidencinės diferenciacijos atžvilgiu išsiskiria naujo būsto ir priemiesčių gyventojai. Didžiausias atotrūkis stebimas centrinėje miesto dalyje, kur yra geriausias ir prasčiausias būstas (Žilys 2013; Krupickaitė 2010; Lenkevičiūtė 2006). Socioerdvinės diferenciacijos atžvilgiu 2006 m. pateikiami Lenkevičiūtės duomenys atitinka 2013 m. Žilio duomenis. Vilniaus mieste formuojasi atotrūkis tarp viršutinio ir apatinio sluoksnių.

Labiausiai privilegijuoti ir prasčiausios padėties namų ūkiai labiausiai erdviškai segreguoti. Privilegijuoti sluoksniai tai skatina (ar aktyviai įgyvendina), ieškodami sau tokių gyvenimo vietų, kurios atitiktų norus, poreikius ir įsivaizdavimus, o žemiausi sluoksniai koncentruojasi vis labiau apleistose ir nesavanoriškai pasirinktose gyvenimo vietose. Pasak Lenkevičiūtės (2006; 240), intencionali segregacija vyksta kaip aukštesnio sluoksnio fenomenas. Aukštesnės pajamos įgalina gyvenimo stilių pliuralizaciją ir būsto preferencijų diferenciaciją. Taigi, mieste greta socialinių ir erdviųjų skirtumų formuojasi socioerdviniai skirtumai (Lenkevičiūtė 2006; 239). Atsiribojama, pasak Lenkevičiūtės (2006; 241), ne tik nuo kitų socioekonominių padėčių, bet ir nuo kitokių gyvenimo būdų ar būsto praktikų (*Wohnstilen*). Tokia koncentracija, iš pradžių įgyvendinama neintencionaliai, kaip augančios privačios nuosavybės ir išskirtinio gyvenimo stiliaus formavimo pasekmė. Ilgainiui formuojasi specifinių kontaktų ir gyventojų panašumo siekis. Namų ūkiai, pasižymintys geresnėmis galimybėmis laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą, panaudojo šiuos resursus išsiveržti iš priverstinio buvimo su tais, su kuriais nenori būti (Lenkevičiūtė 2006; 241). Pvz. Krupickaitės ir Peciukonytės (2010 – 2011) tyrime, atliktame aptvortoje ir saugomoje gyvenvietėje, informantai išreiškė socialinę mobilumo motyvaciją,

siekį „gyventi su panašiais“ ir neigiamas nuostatas rajono, iš kurio išsikelta, požiūriu. Žilio (2013) duomenys taip pat patvirtina tai, kad priemiesčiuose gyvena aukštesniam sluoksniui save priskiriantys miestiečiai, gyvenantys dažniausiai santuokoje ir šeimose, kuriose vyrauja didesnis vaikų skaičius; gaunantys atlyginimus bei gaunantys pajamų iš privačios veiklos ar įvairių formų investicijų. Skurdžiausias iš tirtųjų yra „darbo klasės“ rajonas.

Miesto centras ir daugiabučių rajonai išlieka rezidenciškai įvairios (heterogeniškos) miesto vietos, ir šiose miesto vietose neįžvelgiama didesnių segregacinių rodiklių pagal individualias asmens sociodemografinės charakteristikas. Tačiau miesto centras tampa jaunų naujosios vidurinėsios klasės asmenų rezidencijos vieta, taip pat gentrifikuota miesto vietovė, Žilys (2013; 91) daro prielaidą, jog „miestų centrai darosi ne tik jaunų žmonių (ir galbūt naujosios) vidurinėsios klasės rezidencijos vieta, bet ir tampa (ar gali tapti) vidurinės klasės gyvenamomis miesto vietovėmis, kuriose įsikuria jauni karjeristai (angl. *yuppie*), kyla naujosios buržuazijos aspiracijos ar požiūris į kitokį vartojimą, ženklinamą ten reziduojančiųjų turtinės padėties ir(ar) kitokio habitus (...), pvz., tapatinimosi su aukštesniu visuomenės sluoksniu“. Pasikeičia rajonų socialinis statusas, tačiau išlieka atotrūkis, miestas nėra integruojamas į vientisą erdvę. Miestas kaip įvairių paskirčių erdvė koncentruojasi centrinėse miesto dalyse. Senamiestis vis labiau prisotinamas įvairių veiklų ir vis labiau estetizuojamas. Tuo metu mikrorajonai tampa vis nepatrauklesni ir dėl nusidėvinčio būsto fondo, ir dėl savo rezidencinio pobūdžio, monofunkciškumo, pilkumos (Lenkevičiūtė 2006; 180).

Lenkevičiūtė (2006; 326), analizuodama būsto įsigyjimo galimybes, skiria tris miesto gyventojų stratas. Viršutinis sluoksnis, dešimtoji populiacijos decilė, pasižymi reikšmingomis investavimo galimybėmis, išsiskiria pajamomis ir išlaidų apimtimi. Vidurinis sluoksnis neturi investicinio kapitalo, tačiau nesunkiai gali įsigyti svarbiausius dalykus be didesnių apribojimų. Apatinis sluoksnis, sudarantis tris apatines deciles, patiria didelių sunkumų įsigyti būtiniausius dalykus. Šias stratas Lenkevičiūtė sieja su būsto

rinka. Viršutinis segmentas sudarytas iš naujos statybos butų ir nuosavų namų kartu su reprezentatyviais senais pastatais. Didžiausias, vidurinis segmentas, yra nestipriai diferencijuotas, daugiausiai – socialistiniuose mikrorajonuose, neatitinkančiuose modernių kokybės standartų. Pigiausias būsto rinkos segmentas nedidelis, sudarytas iš apleistų, prastos kokybės pastatų. Išliekanti mišri socialistinių mikrorajonų sudėtis susijusi su būsto rinkos viduriniajai klasei ir žemesnių pajamų gyventojams trūkumu. Pasak Lenkevičiūtės (2006; 237), priešingai miesto politikų lūkesčiams, privataus sektoriaus vykdoma būsto plėtra nediferencijavo būsto rinkos, ši netapo prieinamesnė įvairioms pajamų grupėms.

Taigi, XX a. paskutinis dešimtmetis pažymėtas individualizmo tendencija, diversifikacija, skirtumo monofunkcinėse miesto erdvėse kūrimu ir didžiųjų naratyvų subyrėjimu (Stanilov 2007; Milstead (2008); Hirt 2012). Miesto erdvė kaip ir miesto praktikos diversifikuojamos. Pirmoji „nepriklausomybės architektūra“ – dideli individualūs namai priemiesčiuose, kuriuose įgyvendinamos įgijusių teisę ir galimybes juos pasistatyti gyventojų fantazijos. Kaip šie namai bebūtų vertinami (priklausomai nuo vertintojų ideologijos) – kaip kičas (kaip juos paprastai vertina architektai) ar kaip *Palais Idéal* (Lefebvre’as (2003; 129), rašydamas įvadą *La vie pavillonnaire*, pabrėžia, jog gyvendamas individualiame būste, nors ir menku masteliu, „žmogus poetiškai gyvena“), jie išreiškia individualistinio urbanizmo modusą, pakeitusį prieš jį buvusį kolektyvistinį. Šių namų analizė dar lieka sociologijos ir architektūros studijų analizės užduotimi. Šį individualistinį modusą keičia perėjimas prie plėtotųjų kuriamų būsto schemų, kurios perteikia miesto įvaizdžius ir kaip erdvės reprezentacijos siūlo erdvinių praktikų struktūravimą. Šiose kasdienio gyvenimo erdvėse išsiskleidžia savita posocialistinio miesto ideologija.

2. 4 Gero gyvenimo įvaizdžiai posocialistiniame mieste – būsto projektų naratyvų analizė

Būsto projektai – kvartalai, gyvenvietės – yra materialios, specifinėmis fizinėmis charakteristikomis pasižyminčios urbanistinės struktūros ir kartu tai pasakojimai apie *gerą gyvenimą mieste*. Šie pasakojimai darbe laikomi simboliškai būsto projektų dimensija, kuria diskursyviai konstruojamas *namų ir miesto* įvaizdis, steigiantis viešo – privataus skirtį, siūlantis gyvenimo posocialistiniame mieste apibrėžtį. Būsto projektų aprašymai atskleidžia, kas laikytina miestu ir ką reiškia gyventi būste. Būsto projektų naratyvai analizuojami siekiant atskleisti, koku būdu namų samprata konstruojama per diskursyvias praktikas. Kaip perėmus iš Heidegerio ([1971] 2001; 213) Hoelderlino frazę *žmogus poetiškai gyvena šioj žemėj (dichterisch wohnet Der Mensch auf dieser Erde)* formuluoja Lefebvre'as (2003; 130) – gyvenimas būste (*habitation*) yra veikla, turėdamas omenyje *poiesis* prasmę – žmogus, gyvendamas aktyviai, formuoja ir transformuoja savo aplinką tokiu būdu kūrybingai ją įprasmindamas ir pasisavindamas. Suvokti, kad gyvenimas yra nepoetiškas, rašo Heidegeris (1971; 228), galime tik tada, kai egzistuoja poezija kaip matas. Ką reiškia gyventi būste: kokias veiklas tai apima? Kokią savijautą tai apima? Šie pasakojimai ir fizinis būsto projektų erdvės planas sudaro urbanistines visumas – erdvės reprezentacijas, brėžiančias gaires, kas yra *namai*, kaip juose turėtų būti gyvenama, kas yra *miestas*, koks privatumo ir viešumo, namų ir miesto santykis tiek simboliškai, tiek fiziškai. Šioje dalyje keliami klausimai, kaip ir koks gerų namų įvaizdis konstruojamas posocialistiniame mieste; kaip konstruojamas miestas? Ir trečias aspektas – koks santykis tarp būsto ir miesto? Kaip nauji būsto projektai siejasi su viešumu ir kokio viešumo atžvilgiu jie yra apibrėžiami?

Namų patirtis, pasak Dovey'aus (1999; 140) – tai viena pirminių, pamatinių erdvinių prasmų ir kartu viena pamatinių ideologijų. Namo ir namų prasmė remiasi eile susietų dialektinių opozicijų: *namai* – kelionė, pažįstama –

svetima, vidus – išorė, saugumas – pavojus, tvarka – chaosas, privatu – vieša. Šios dialektikos, pasak Dovey'jaus, yra tiek universalios, tiek socialiai konstruojamos. Namų patirtis remiasi vaikystės patirtimi, kai pirmųjų namų habitus įtvirtina erdvinę ir kultūrinę tvarką, pasaulio, taikant Bourdieu (1977) sąvokas, viziją, kuriančią pasaulio divizijas. Pasaulio kaip tvarkos suvokimas apima ir paskirstymus pasaulyje. Jis tampa pamatu tam, ką Giddensas (2000; 311) vadina ontologiniu saugumu. Šio pažįstamo pasaulio prasmė įtvirtinama per judėjimo į jį, iš jo į „kitą“ pasaulį – į skirtumo ir svetimumo sferą. Savo architektūrinėmis išraiškomis namų patirtis konstruoja vidaus – išorės dialektiką (Dovey 1999; 140). Idealūs namai yra saugumo erdvė pavojingame pasaulyje – erdvė, kurioje chaotiškų skirtumų kontekste taikoma *savime suprantama* tvarka.

2.4.1 Būstas (*Gyvenimas būste [nėra] veikla*)

Projektų aprašymuose būstas konstruojamas per *namų* retoriką. Šie namai dažnai (geografiniu požiūriu) yra ne mieste arba, būdami mieste, diskursyviai ir erdviškai išskiriami iš miesto, tačiau yra konstruojami per santykį su miestu. Būstas kaip „gyvenimas namuose“ yra atskiriamas nuo miesto. Tačiau miestas, kuris yra kita erdvė negu namai, yra būtinas namų konstrukcijai: „*Siūlome Jums naują požiūrį – miesto komfortas Jūsų gyvenime gali būti neatsiejamas nuo ramybės pojūčio namie.*“; „*Namai, esantys viduryje miesto ir apsupti gamtos atrodo lyg idiliška fantazija.*“ (Vilkpėdės šilas).

Namai ir miestas yra susieti ir kartu atskirti per išorės – vidaus, savo – svetimumo, saugaus – neapibrėžto, kontroliuojamo – nekontroliuojamo, švaraus – purvino dialektiką. Būsto projektų aprašymuose perteikiamos pasaulio, su kuriuo siūloma identifikuotis naujųjų būsto projektų gyventojams, divizijos: namai/miestas, sveikata/nešvara, saugumas ir privatumas/pavojus, poilsis/darbas, šeima – bendruomenė/anonimiška miesto erdvė, miesto chaosas,

ramybė/triukšmas, tapatumas/skirtumas, kontrolė/nekontroliuojamumas. Šios temos, nurodančios, kodėl verta rinktis būstą „*Verkių slėnyje*“ ar „*Venecijos kvartale*“, atsikartoja būsto projektų aprašymuose: „*Gamtos apsuptis – Verkių regioninis parkas; Unikaliios gamtos ir originalios architektūros derinys; Ypatingas ramybės ir komforto jausmas, išskirtinė gyvenimo kokybė; Saugumas ir privatumas – apsauga, stebėjimo kameros, kodinės spynos; Išpuoselėta teritorija – poilsio zonos, vaikų žaidimo aikštelės, gėlynai; Iki miesto centro tik 5,5 km.*“ (Verkių slėnis); „*Kurdami „Venecijos“ kvartalą svajones pavertėme realybe. Piešdami šiltus namus išskiriame gamtos dvelksmą, jaukų kiemą, draugiškus kaimynus ir saugumą. Čia galite džiaugtis gamtos prieglobsčiu, bet kartu nepasigesti ir miesto patogumų, tai galimybė puoselėti sveiką ir harmoningą gyvenimą.*“ (Venecija).

Namų erdvė fiziškai ir simboliškai išplečiama nuo buto, namo iki viso kvartalo teritorijos. Viso projekto erdvei būdingas *nukreiptumas į vidų* (Seamon 2013) ar *vidaus išplėtimas* (Sennett 1990). Vidus ir nukreiptumas į vidų (*inwardness*) nusako panašius namų aspektus. Projekto erdvė tarp namų konstruojama kaip vidus. Namų erdve tampa ne (vien) patys namai, bet viso projekto erdvė. Namų išplėtimą iki kvartalo ribos atskleidžia tai, jog gyventojai vaizduojami ne namuose ir išsamiausi aprašymai pateikiami, akcentuojami ne apie butą ar namą, kurį galima įsigyti, bet apie erdvę tarp namų, kaimynystę. Skirtingai nuo Dovey'jaus (1999) analizuojamų namų Australijoje ar Kalifornijoje, kuriuose reklama sutelkiama į namų vidų, Vilniaus būsto projektuose ji nukreipiama į išorę, tai, kas yra aplink namus: aptvėrimą, želdinius, negyvenančiųjų projekte patekimo ribojimą, laiko leidimą projekte suformuotoje „gamtoje“, bendravimą su kaimynais. Būsto projektas vaizduojamas kaip erdvė, kurioje yra leidžiamas laikas. Gyvenimas būste pateikiamas kaip aiškiai apibrėžta veikla – rekreacija. Būstas kaip visuma, erdvė, skirta rekreacijai, yra atsiejamas nuo miesto ir kitų jame esančių veiklų ir paskirčių. Frazė „gyvenimas būste yra veikla“ Lefebvre'ui reiškia, jog gyvenimas mieste reiškia aktyvų erdvės pasisavinimą per jos žymėjimą,

transformaciją, veiklą erdvėje. Dėmesys kasdieniam gyvenimui, individualios patirties vertė, atvirumas galimybei ir įvairių būdų gyventi interpretacijos perteikia „teisės į miestą“ sampratą, išreiškiančią žmonių, kuriančių ir perkuriančių miestą savo vaizduotės pagrindu, praktikas. Būsto projektų atžvilgiu namai tampa rekreacijos ir reprodukcijos vieta. Vizualizacijose (žr. 8 pav.) vaizduojami laisvalaikį projekte leidžiantys žmonės: žaidžiantys su vaikais, šunimis, važinėjantys dviračiais, sėdinčiais ant suoloelių, gėlės, vaikai ir jaunos mamos su vežimėliais prie žaidimų aikštelės, vasara, bendraujantys kaimynai, žaidžiantys vaikai, trykštantys fontanai. Aptvertame idiliškame kieme žmonės pavaizduoti kaip einantys pasivaikščioti takeliais palei namus.

8 pav. Būsto projektų Vilniuje vizualizacijos

Šaltiniai: www.santariskionamai.lt, www.bajorukalvos.lt, www.antakalnioterasos.lt, www.venecija.lt

Pasak Low (2006; 87): anklavo, *cul-de-sac* priemiesčio dizaino formos raida išgrynino nekilnojamo turto plėtotojų ir dizainerių galimybes kurti

divizijas, kur skirtingų pajamų grupės menkai susidurtų vienos su kitomis ar nesusidurtų visai. Namų tipai, „skonio kultūra“ pasitarnauja kaip subtilios kontrolės priemonės. „Netgi kraštovaizdžio estetika veikia kaip priemištinė atskirties politika, dažnai nurodant į „visko išpuoselėjimą“. Kitas paminėtinas vizualizacijų aspektas: būsto projektai projektuoja posocialistinės visuomenės erdvę veiksmui ir programą gyvenimui (gyvenimo programa, kaip išbaigta, atspindima, projektuojama „ant žemės“ (Lefebvre *Utopie experimentale*, cit. Stanek 2011; 130).

Namų išplėtimas iki projekto ribų turi du aspektus. Pirma, vertinant Jacobs (1961) ar fenomenologiniu požiūriu (Seamon 2013), prisirišimas prie vietos „namais“ laikant ne vien savo butą ar namą, bet ir gatvę ar kvartalą yra svarbus kvartalo sėkmei, atsinaujinimui. Kitas aspektas, Sennetto *vidaus* sąvokos požiūriu yra negatyvus. Vidus kaip priešpastatytas išorei, yra idiliška erdvė, kurioje negali ir neturi vykti jokių konfliktų, apribota nuo chaotiško išorinio pasaulio. Jeigu išorė – miestas yra skirtumo ir potencialiai konflikto erdvė, tai vidus – yra erdvė be skirtumo, pilnai integruota erdvė. Vidus (projekto teritorija) atribojamas nuo išorės (miesto), kartu vidus (kaip konkrečios šeimos, namų ūkio ar individo erdvė) ir išorė (kitų šeimų, namų ūkių ar individų – „kaimynų“ erdvė) projekto masteliu suliejami. Nukreiptumas ir vidų (prisirišimo prie vietos jausmas, kaimynijos tapatumas) ir į išorę (gyventojų iš kitų miesto vietų judėjimas per teritoriją, viešąsias erdves, skirtingų paskirčių erdvių įsiliejimas) atsiejami, užuot persipynę miesto struktūroje, kaip tai siūlo Jacobs (1961), Hillieris (1996) ar Alexanderis (1965).

Taigi, miesto gyvenimo (ar žmogaus gyvenimo) kompleksiskumas redukuojamas du kartus: pirma, atsisakant skirtumo erdvės, antra suliejant vidų ir išorę į organišką visumą, kas, pasak Sennetto (1990; xiii), „gali būti įgyvendinta tik kompleksiskumo kaina“. Modernūs miestai, pasak Sennetto (1990; xii), pažymėti atsivėrimo baimės. Atsivėrimas traktuojamas kaip galimybė greičiau būti sužeistam nei stimuliuojamam. Tai veda prie skirtumų atitvėrimo, o miestų erdvės tampa prėskomis ir neutralizuotomis. „Turime

matyti skirtumus gatvėse ne kaip grėsmes, bet ir ne kaip sentimentalų kvietimą, veikiau kaip būtinas vizijas. Jos būtinos mokantis gyventi subalansuotą gyvenimą tiek kaip individams, tiek kolektyviai“ (Sennett 1990; xiii) Namų kaip nuo miesto atsietos „apsigyventi“ taigi užimti tam tikrą erdvę, kurioje turi organizuoti savo „privatų“: individualų, šeimos gyvenimą, skirtos erdvės sampratą Lefebvre'as (2003; 121) vadina *habitat* – urbanistikos formuluojama gyvenamosios aplinkos idėja.

Namai siejami su atitrūkimu nuo tikrovės, taip pat kaip tokie, „*kuriuose užtenka pasukti raktą*“ – taip perimant iš gyventojų erdvės pasisavinimo momentą: „*Susikurti svajonių aplinką. Visi namai ir butai įrengti su pilna apdaila, sumontuota buitine technika ir sutvarkytu gerbūviu. Jums neteks rūpintis nemaloniais, daug laiko ir pastangų reikalaujančiais patalpų įrengimo darbais. Mėgaukitės pagal Jūsų pageidavimus įrengtais namais.*“; „*Profesionalus architektas siūlo tris stilingus, šiuolaikiškus ir jaukius interjero apdailos variantus. Taigi būsimajam gyventojui suteikiama galimybė pačiam dalyvauti interjero kūrime.*“ (Green Hills/ Tvarusis Kalnėnų miestelis). Namai traktuojami kaip poilsis, tai, kas lengva, nereikalauja pastangų. Gyvenimas namuose nėra veikla keliais aspektais: a) erdvė jau pasisavinta jos dizainerio, pilnai išbaigta, tiek plano, tiek gėlynų atžvilgiu; b) erdvė yra radikaliai atsieta nuo miesto, neįtraukta į jo struktūrą; c) gyvenimas namuose nereikalauja pastangų, iniciatyvos, kūrybiškumo. Projektuose kuriama statiška, aiškiai apibrėžta erdvė, kurioje nesama laiko trūkio ar nelinijškumo, kuriuos išskiria Sennettas kaip atviros sistemos, atviro miesto bruožus. Būsto kvartalai siejami su poilsiu – erdvės, kuriose grįžtama ilsėtis ir ilsimasi su šeima. Gyvenimas būste, juo labiau mieste, kaip aktyvi veikla, apgyvendinimas, aplinkos formavimas diskursyviai naikinami. Paruoštuose namuose turėtų būti gyvenama pagal pasiūlytą planą.

2.4.2 Būsto projektai kaip uždaros sistemos

Pasitelkiant Baudrillardo (2002) sąvoką, projektai įgyja simuliakrų pobūdį: jų vizualizacijos ne tik egzistuoja kurį laiką prieš imant statyti namus, tačiau taip pat perteikia išbaigtą, statišką gyvenimo namuose viziją. Būsto projektai projektuojami ir reklamuojami kaip vientisos, išbaigtos, integruotos struktūros. Jų vientisumą ir integraciją pabrėžia uždara teritorija, kurioje veiklos turi vykti aiškiai pažymėtose vietose. Veiklos žymimos, joms priskiriamos vietos. Namai – rekreacijos vieta ir šeimyninio gyvenimo erdvė, kartu rekreacijos vieta – namai. Taip formuojama skirtis tarp namų ir miesto. Lefebvre'o ar Sennetto kritika funkcionalistinės urbanistikos atžvilgiu nukreipta į moderniosios erdvės, sukurtos kaip nekintančios, belaikės, išbaigtos, kritiką. Tokios erdvės reprezentacijos supaprastina žmogaus gyvenimo poreikius iki produkcijos ir reprodukcijos funkcijų. Statiškos, belaikės erdvės kartu redukuojamos iki ženklų – vietos pažymimos „gamtos“, „bendruomenės“, „žaidimo“ ženklais. Joms priskiriamos funkcijos: „*Bendruomenės aikštė – maumedžių lentomis dengta aikštė, skirta bendruomenės susibūrimams, šventėms arba tiesiog jaukiems pašnekesiams. Jos centre numatyta pasodinti eglę, kuri žiemos švenčių periodu taptų Kalėdų egle ir džiugintų „Antakalnio terasų“ gyventojus. Angliškas sodas – tai erdvė pasivaikščiavimams ar poilsiui gryname ore. Ši teritorija su išpuoselėta veja, dekoratyviniais augalais, suoliukais, nedidele terasa ir pavėsine skirta Jūsų ramioms popietėms. Japoniškas sodas – tai puiki poilsio vieta mėgstantiems augalų ir natūralių akmenų harmoniją. Čia praleistos akimirkos suteiks ramybės, atgaivos ir harmonijos jausmą. Vaikų žaidimų aikštelės – tai spalvingų įspūdžių ir netikėtų atradimų kupinos mažiesiems skirtos erdvės. Mes siekiame, kad Jūsų mažyliai būtų saugūs ir augtų sveikai. Visa gyvenvietė suprojektuota taip, kad kiekvienas atrastų savo mėgstamą kampelį, kad jaustųsi tarsi jaukioje oazėje.*“ (Antakalnio terasos). Kuriant aiškiai apibrėžtų funkcijų aplinką laisvalaikiui, supaprastinama, kas laikytina laisvalaikiu, nes

laisvalaikis – tai individualaus pasirinkimo ir kontrolės sritis (Stevens 2007; 200).

Šie projektai skiriami tokiam pačiam nekintančiam kaip ir pati erdvė gyventojui – „jaunai šeimai“. Atitinkamai vizualizacijose (žr. 8 pav.) vaizduojama, kaip erdvėje turi vykti gyvenimas. Gyventojas, gyvenamoji erdvė ir pats gyvenimas pateikiami kaip nekintančios, aiškiai apibrėžtos kategorijos. Gyvenimas namuose kaip projektas eina pirmiau pačių namų pastatymo, gyventojai traktuojami ne kaip transformuojantys ar aktyviai gyvenantys, bet kaip išpildantys, išbaigiantys planą. Projektuojamos ne vien fizinės aplinkos struktūros, bet ir socialiniai ryšiai, veiklos numatomoje erdvėje, iš anksto nurodomi erdvės praktikavimo būdai. „Svajonių namai“, „oazės“ kuriami kaip pilnai išbaigtos taikant Sennetto sąvoką – uždaros sistemos. Brėžiamas laimingas, idiliškas gyvenimas projekto viduje. Projektas vaizduojamas kaip savaime pakankamas (nors jame nėra paslaugų, kurios realiai įgalintų savipakankamumą). Tokia projektų struktūra atitinka Foucault (1984 (a)) formuluojamą utopijos sąvoką: „kita erdvė, kita reali erdvė, tiek tobula, tiek kruopščiai, gerai įrengta, kiek mūsų erdvė yra netvarkinga ir prastai sukonstruota.“

2.4.3 Gamta

Gyvenimas būste kaip rekreacija glaudžiausiai susiejamas su *gamtos* tropu. Rekreacija vyksta naudojantis projekte sukurtomis paslaugomis „rekreacijai gamtoje“: „Projektuotojai daug dėmesio skyrė gyventojų *laisvalaikiui: bus įrengti pėsčiųjų ir dviračių takai; žmonės turės galimybę aktyviai sportuoti.*“ (Bajorų kalvos). Kaip jau minėta prie pateiktų vizualizacijų, gyventojai vaizduojami lauke leidžiantys laiką – žaidžiantys vaikai, važinėjantys dviračiu, vaikštantys su šunimis. Gamta, viena pagrindinių temų būsto projektų aprašymuose, kaip diskursyvinis konstruktas įgyja keletą

pjūvių, apibūdinančių gyvenimą namuose. Gamta fizine prasme nusako a) išteklius teritorijoje, kurioje pastatomas būsto projektas, b) yra kuriama projekto viduje. Simboline prasme gamta įgyja kelias skirtingas funkcijas: gamta kaip estetika, riba, privilegija, sveikata, švara.

Gamta kaip estetika apima tiek projekto viduje formuojamus, tiek vietovės, kurioje statomas projektas, išteklius. Vidiniai ištekliai apima projekto viduje formuojamus gamtos ženklus: įvairiaspalvėmis gėlėmis, dirbtiniais tvenkinėliais. Vietovės kaip išteklius įgyja estetinę funkciją: vaizdą pro langus į kraštovaizdį: „*Pasirinkta vienaaukščio tipo pastatų komplekso sistema, leidžianti visiems grožėtis nuostabiais Pavilnio vaizdais.*“ (Džiaugsmo kvartalas); „*Pro namo panoraminis langus atsiveria nuostabus vaizdas į pušyną.*“ (Laurų gyvenvietė); „*Pro langus matosi kalvotas reljefas, žaliuojanti gamta.*“ (Gineitiškės); „*Šio projekto išskirtinumas yra tai, kad pastatyti kotedžai labai gražioje kalvotoje vietovėje.*“ (Gilužių kaimo kotedžų kvartalas); „*Daugumas gyvenvietės sklypų ribojasi su mišku. Per namų langus atsiveria vaizdinga aplinka. Sklypai ir namai apsupti gražių medžių, kuriuos statytojai išsaugojo. Gyvenvietė yra ramioje vietoje, atokiau nuo triukšmo ir transporto.*“ (Galinės miško gyvenvietė).

Kraštovaizdis kuriamas kaip vertybė, projektuose pabrėžiama, jog teritorija bus apželdinta, pabrėžiamas šis gamtos steigimo gyvenvietėje momentas. Gamtos kūrimas projekto viduje, formuojant „rojų“, „oazę“, „svajonę“, yra estetika, prieinama tik kvartalo gyventojams. Kraštovaizdis įgyja ideologinę reikšmę, tampa socialinių santykių išraiška – kaip atskiriantis ir įtraukiantis faktorius, kaip tik tai teritorijai skirtas resursas yra prieinamas vieniems, apibrėžiamas per neprieinamumą kitiems. Uždarumas susiejamas su estetika, skirta „išskirtiniam“, apibrėžtam, ribotam vartojimui: „*Graži aplinka. Žalios vejės, įvairiaspalvės gėlės ir dekoratyviniai krūmai harmoningai įsilieja į bendrą aplinką ir kasdien teiks džiaugsmo akims.*“ (Bajorų dominija); „*Vidiniuose namų kiemeliuose įrengtos poilsio zonos, vaikų žaidimo aikštelė, žydi gėlynai. Specialiai gyvenvietei sukurto teritorijos apželdinimo projekto*

dėka ne tik išsaugojome senuosius teritorijoje esančius medžius, bet ir pasirūpinome, kad Jūsų akis džiugintų naujų medelių žaluma.“ (Verkių slėnis); „Uždaramė, apželdintame vidiniame gyvenvietės parke bus išsaugoti augantys medžiai, pasodinta naujų želdinių bei įrengtas tvėnkynys, kartu su gyvenvietę supančiu Verkių regioniniu parku garantuosiantys nuostabius vaizdus pro langus.“ (Bajorų kalvos); „Itin patrauklus uždaras vidinis kiemas, kuriame įrengtos vaikų žaidimo aikštelės, pasivaikščiavimo takai, suoleliai bei gyvenvietę neabejotinai papuošiantis dekoratyvinis baseinėlis su fontanu.“ (Gudelių šilas).

Gamta kaip riba reiškia, jog būstas, pateikiamas kaip esantis gamtos apsuptyje, yra abstrakčioje, nuo aplinkos atsietoje vietovėje. Gamta izoliuoja šią salą nuo kitybės artumo: „Gudelių šilo“ gyvenvietė kuriasi unikaloje miško viduryje esančioje aikštelėje. Nuo miesto triukšmo ir dulkių būsimojus naujakurius patikimai saugo visą gyvenvietę žiedu supantis pušynas.“ (Gudelių šilas). Kitybės sąvoka apima miestą ir visa tai, kas siejama su jo įvaizdžiu.

Gamta kaip privilegija reiškia, jog gamtos vartojimas prieinamas tik projekto gyventojams: „Gyventi gamtos apsuptyje, tačiau neaukoti miesto patogumų – išskirtinė privilegija, kurią atrasite „Beržų terasose“. Antakalnyje, kur žaliuoja parkai ir miškai, o netoliese savo vandenį plukdo Neris, įsikūrusios „Beržų terasos“ išlaiko ypatingą gamtos ir žmogaus ryšį. Prie „Beržų terasų“ namų esantį beržyną gamta kūrė ir puoselėjo daugybę metų, tad statydami namus dėjome visas pastangas, kad jį išsaugotume čia gyvensiantiems žmonėms: kasdien stebėti besikeičiantį gamtos pasaulį, mėgautis suteikta ramybe ir pastebėti mažas, bet tokias ypatingas akimirkas.“ (Beržų terasos); „Verkių slėnio gyvenvietė natūraliai įsilieja į turtingą gamtos ir senosios architektūros aplinką, kuria gali gėrėtis, džiaugtis ir mėgautis jos gyventojai. Butų svetainės suprojektuotos taip, kad jų langai atsiveria į patraukliausius vaizdus: vienuolyną, parko medžius, Neries upę, Cedrono upelį.“ (Verkių slėnis); „Šalia gyvenamojo kvartalo 2011 m vasarą jaukiai įsikūrė nuostabus parkas su pavėsinėmis, su vasaros virtuve, su 1000m takeliu,

su triušių edukaciniu kampeliu, su vaikų ir sporto aikšte. Parkas apšviestas, aptvertas. Įėjimas į parką tik šalia esančio kvartalo gyventojams (varteliai turi e-spynas). Parkas, kaip ir kvartalo kiemas, kontroliuojamas video stebėjimo kameromis.“ (Burbiškių kalva).

Gamta kaip sveikata ir gamta kaip švara priešpastatomos miestui kaip purvinai erdvei, sudaro galimybę gyventi sveikai. *„Čia galėsite džiaugtis gamtos prieglobsčiu, bet kartu nepasigesite ir miesto infrastruktūros teikiamų patogumų, tai galimybė puoselėti sveiką, harmoningą, patogų gyvenimą.“* (Mačernio namai); *„Gyvenvietę juosia 2 670 ha dydžio Verkių regioninio parkas, todėl čia negirdėti miesto triukšmo, o oras – visuomet tyras, nes apie 77 proc. parko teritorijos sudaro miškai“* (Santariškių namai); *„Tai viena ekologiškai švariausių zonų Vilniaus mieste šalia Verkių regioninio parko.“* (Bajorų kalvos); *„Kvartalai yra šiaurės vakarinėje miesto pusėje, kur oras yra mažiausiai užterštas.“* (Gineitiškės).

Gamta skiriama vartojimui, gyventojams siūloma be rūpesčių mėgautis projekto aplinka: *„Gyvenvietės viduryje suformuosime parką, kuriame išsaugosime ilgamečius medžius, pasodinsime naujų želdinių, įrengsime fontaną. Didelį dėmesį skirsime kurdami jaukias laisvalaikio zonas su vaikų žaidimo aikštelėmis. Siekdami užtikrinti gyventojų saugumą ir privatumą, suformuosime uždarus rakinamus vidinius namų kiemus.“* (Bajorų kalvos).

Gamtos reikšmė atsiskleidžia ir santykio su projekto architektūros atžvilgiu. Tai būdinga individualių namų ir mažaaukštės statybos projektams. Architektūra įliejama į gamtos kraštovaizdį, pabrėžiamas buvimas gamtoje: *„Visas kompleksas darniai įlietas į jaukią gamtos oazę pačiame Vilniaus centre ir čia savo stiliumi atkartoja Pavilnių regioninio parko gamtovaizdžio linijas.“* (Rasų namai).

Jacobs aptaria, kaip XVIII a. miestų plėtra sudarė galimybę tokiam reiškiniui kaip gamtos sentimentalizavimas. Miesto medijuojamas santykis su gamta leido žvelgti į gamtą kaip į gryną, švarią, orią, pakylėjančią, o miestus kaip į gamtos priešus (Jacobs 1961; 445). Tokia meilė gamtai, pasak Jacobs,

išreiškia sentimentalų standartizuoto priemiesčio gamtos šešėlio troškimą, atskleidžiančio netikėjimą, jog miestai taip pat yra legitimi gamtos dalis, susieta su ja ne vien per žolės pjovimą. Bėgant nuo miesto nenatūralumo į natūralią gamtą, ji yra naikinama: „didžiulis kiekis šiandienos miesto pilkųjų juostų buvo vakardienos pastangos būti arčiau gamtos“, kartu sentimentalumas gamtos atžvilgiu denatūralizuoja viską, prie ko prisiliečia (Jacobs 1961; 445).

2.4.4 Ramybė

Ramybė – svarbus projekto privalumas, taip pat nurodantis tiek į namų/miesto dichotomiją, tiek į veiklą namuose – rekreaciją, tiek į socialinį gyvenvietės pobūdį. Ramybė sietina su gamtos kaip ribos tropu, tačiau pabrėžiama ir išskiriama kaip atskiras privalumas, įsigyjamas su būstu: „*kvartaluose ypač ramu*“ (Gineitiškės); „*Namai yra naujoje, pilnai sutvarkytoje gyvenvietėje, ramiame Vilniaus priemiestyje. Aplink labai daug gamtos, vos už kelių šimtų metrų ežeras, aplink vien kalvos, miškai, todėl pasivaikščiojimams ir ramybei čia – ideali vieta.*“ (Kalvų namai); „*Rami žalia aplinka, dieną naktį „dainuojantis“ miškas.*“ (Sakiškių girelė). Net jei reklamuojamas būstas pačiame miesto centre, vis vien pabrėžiama jog „*mėgausitės tik užmiesčiui būdinga ramybės oaze. Sutvarkyta kvartalo aplinka ir specialiai įrengtos žaliosios erdvės leis pailsėti nuo miesto triukšmo ir skubos. Nors gyvensite miesto centre, nuolat jausite gamtos alsavimą – Jus sups medžiai, vejės, gėlynai. Taip vertinamą privatumą užtikrins uždari kiemai.*“ (Šaltinių namai); „*Būsimų gyventojų laukia rami ir jauki aplinka gamtos apsuptyje.*“ (Krivų namai).

Kitas ramybę užtikrinantis aspektas – būsto teritorijos suprojektavimas taip, kad teritorija būtų nepraeinama, nepatenkama į teritoriją apskritai arba kuo mažiau praeinama, pvz., akligatvyje: „*Šiltas rytinės saulės spinduliukas pakutena skruostą ir pažadina iš saldaus sapno. Pabundi saulės nutviekstame kambaryje. Už lango gaivus rytas, namus užlieja bundančio ryto šviesa.*“

Atsikeli ir praveri langą saulei ir šiltam vėjo gūsiui. Širdį užlieja ateinančios dienos jaudulys. Prisimeni savo saldų sapną. Sapną apie meilų rytą, apie jaudinančią dieną ir ramų vakarą savo namuose. Nusišypsai, nes žinai, kad šiam sapnui lemta išsipildyti. Žinai, nes jau renkiesi savo naująjį būstą - vieną iš naujai statomų įvairių plotų butų Pilaitėje, teritorijoje tarp J.Bretkūno, Priegliaus ir I.Simonaitytės g. akligatvio, skirto tik gyventojų privažiavimui prie namo.“ (Baltijos ažuolo butai Pilaitėje).

Išsami apribojimo sistema apibūdinama kaip „ramybė ir jaukumas“: „„*Stepono devintukas*“ pastatytas toliau nuo gatvių, t.y. nei su viena gatve tiesiogiai nesiriboja; nėra kavinių, barų projekto teritorijoje; automobiliai statomi požeminėse stovėjimo aikštelėse; pilnai uždaras ir saugus vidinis kiemas (atviras tik gyventojams ir jų svečiams) su vaikų žaidimo aikšte bei žaliąja/ poilsio zona; butuose sustiprinto saugumo šarvo tipo durys; teritorijoje sumontuotos automatinės apsaugos sistemos – kodinės laiptinių spynos, nuotolinis vartų valdymas ir pan.“ (Stepono devintukas); „*komfortiška ir saugi oazė senamiesčio mylėtojams*“ (Stepono Devintukas).

Ramybė yra gyventojų socialinių praktikų pasekmė, tad ramybės kaip projekto savybės, išsijungiamos su butu/namu samprata taip pat atskleidžia būsto ir miesto sampratą. Gamta ir ramybė – pagrindiniai (su toliau aptariamu uždarumu) reklamuojamo būsto privalumai. Tačiau taip pat pabrėžiama, jog būstas yra skirtas jaunai šeimai, turinčiai mažų vaikų. Maži vaikai sukelia daug triukšmo, taigi ramybė yra kažkas kito:

„*Miesto triukšmo nedrumsčiama ramybė*“ (Žalių kalnų gyvenvietė); „*Jei pavargote nuo triukšmo, bet nenorite atitrūkti nuo miesto - Obelynė kaip tik Jums.*“ (Obelynės gyvenvietė); „*Ypatingai rami ir saugi vieta.*“; „*Toli nuo miesto triukšmo, tačiau lengvai pasiekiamas puikiais keliais automobiliu, šis kvartalas alsuos švairiu ir gaiviu oru, ramybe ir gundys būsimus gyventojus saugia kaimynyste.*“ (Dūkštos gyvenvietė).

Ekonominio lygmens butai miesto periferijoje nepalydinti tokiais išsamiais gyvenimo aprašymais, tačiau pasižymi tomis pačiomis tendencijomis: gamta, segmentiškumu, monofunkciškumu, šeimyninio

gyvenimo akcentavimu. Ekonominio lygmens gyvenvietėse gamta taip pat akcentuojama kaip pagrindinis privalumas: „*Gamtos artumas. Pilaitę juosia miškai, trys ežerai ir upelis – puikios vietos pasivaikščiojimui su vaikais, šeima, augintiniu arba aktyviam sportui.*“ (Eikos namai Pilaitėje).

2.4.5. Miestas

Būsto projektų aprašymai steigia dvilypę miesto sampratą: a) miestas kaip abstrakti negatyvi erdvė; b) miestas diskursyviai minimizuojamas iki senamiesčio. Miestas pasirodo dviem pavidalais: kaip kultūrinių paslaugų ir pramogų pripildytas senamiestis ir kaip abstrakti triukšminga, nešvari, pavojinga erdvė. Miestas kaip didelė, tanki, įvairi erdvė, sudaryta iš skirtingų rajonų ir gyvenimo juose, kaip ir kiti potencialūs kalbėjimo apie miestą ar gyvenimo mieste sluoksniai neįtraukiami. Tačiau diskursyviai konstruojamas noras gyventi gamtoje susietas su būtinybe grįžti į miestą: „*Nedaug Vilniuje yra vietų, kuriose pasislėpęs nuo miesto triukšmo gyventum mėgaudamasis upelio čiurlenimu bei paukščių čiulbėjimu, kvėpuotum tyru miško oru ir šalia savo namų galėtum pasivaikščioti išpuoselėtais miško takeliais, o miesto centrą automobiliu pasiektum vos per keletą minučių.*“; „*Daugeliui Europos didmiesčių gyventojų atrodytų tikras stebuklas gyventi mieste ir beveik savo kieme gėrėtis įstabaus gamtos grožio ir turtingos istorinės bei kultūrinės vertės kraštovaizdžiu. Tokia vieta yra greta Verkių regioninio parko, tarp Žirmūnų ir Baltupių baigiama formuoti savita ir moderni daugiabučių namų gyvenvietė. Tai tarsi atskiras rajonas, patenkinantis visus šiuolaikinio žmogaus poreikius ir tuo pat metu alsuojantis gamtos ritmu.*“ (Veikmės namai).

Miestas kaip senamiestis konstruojamas kaip vartojimo erdvė ar erdvė, kuri turi būti vartojama. Joje svarbu atsidurti: „*Namai pastatyti gamtos apsuptyje, šalia Vilniaus, tik keliolika minučių kelio iki miesto centro.*“ (Vakarinis slėnis). Vienas tipinių projektų privalumų – nuoroda, kaip greitai

gali būti pasiekiamas miesto centras. Pvz., aprašomi Rasų slėnio kvartalo „*bendrieji privatumai: geras susisiekimas, visai šalia Senamiesčio (3 km nuo miesto Rotušės)*“. Senamiestis, skirtingai nuo apibendrintos miesto vizijos, perteikiamas kaip toks, kuriame yra patrauklių vartojimo galimybių, apibrėžiančių siektiną gyvenimo stilių, atitinkantį, pasitelkiant Zukin (1987, 2010) sampratą, gentrifikuotojų kultūrinius skonius. Tai ypač pabrėžiama būstą centrinėje miesto dalyje pristatančiuose naratyvuose: *Keletas minučių – ir Jūs jau centre esančiame biure, artimiausiame prekybos centre ar pramogų klube. Ranka pasiekiamos taps ir mėgstamos Senamiesčio kavinės, skverai, galerijos. (...) Čia pat – pirmuosiuose „Šaltinių namų“ aukštuose įsikūrusiose parduotuvėlėse – visada rasite ir reikiamų smulkmenų ar naudingų paslaugų.*“ (Šaltinių namai); „*Oslo namai - tai šiuolaikiški ir kokybiški butai Vilniaus centre ir tik keletas minučių iki Jūsų pamėgtų senamiesčio vietų.*“; „*Laisvalaikis čia turiningas, nes netoliese įsikūrę teatrai, muziejai ir galerijos. Norintiems pasilinksinti – didelė kultūros renginių įvairovė ir pramoginės naktinio gyvenimo erdvės, pasiekiamos ranka.*“ (Oslo namai).

Taigi, miestas koncentruojamas į senamiesčio teritoriją. Čia steigiama tai, ką Lefebvre'as vadina centriškumu, t.y. daiktų, žmonių ir veiklų santalka. Projektai neprisideda prie miesto plėtojimo, tik vartoja miestą. Miestas plečiamas miegamosiomis zonomis. Kai būstas statomas senamiestyje, siūlomas „*gyvenimas miesto ritmu*“ (Oslo namai), tačiau kartu su siūlymu vartoti centrinį miestą pabrėžiama galimybė ir privilegija *negyventi* senamiesčio ritmu ir nuo jo atsitraukti gyvenant jame: „*Komplekso centre suformuotas uždaras vidinis kiemas, kuriame įrengta vaikų žaidimo aikštelė, poilsio zonos bei landšafto specialistų visiškai sutvarkytas kraštovaizdis - žalia veja, medžiai ir dekoratyviniai augalai.*“ (Oslo namai). Taigi, nors ir pabrėžiamas miestiškumas, tačiau jis siejamas tik su senamiesčiu ir gentrifikacijos kultūra. Senamiesčio dvasia siūloma potencialiems gyventojams tada, kai ji panaikinama: „*Subtilus ir savotiškas, tik senamiesčiui būdingas architektūrinis stilius nepaliks nė vieno abejingo to laikotarpio architektūrai,*

statinio kokybei, senamiesčio dvasiai – juk kažkada šioje gatvėje miesto ritmu veikė įvairios krautuvėlės, dirbtuvės, kepyklos, užiegos. Nusipirkęs butą, žmogus įsigyja ne tik nekilnojamąjį turtą, bet ir tam tikrą gyvenimo stilių, kurį kuria aplinka.“ (Stepono devintukas). Net ir nuo pozityviai apibrėžiamos miesto erdvės siūloma atsiriboti joje gyvenant ir apsiribojant vartojimu. Gamtos pirmenybė prieš miestą atsikleidžia ir iš to, jog miestas kaip estetika apibūdinamas tik tada, kai tai – vaizdas pro langus į senamiestį.

Miestas pateikiamas kaip abstrakti triukšminga, chaotiška, nešvari erdvė, kurios atžvilgiu pozicionuojamas būsto projektas: *„Įsikūrusi ramioje vietoje šalia Gulbino ežero, Riešės upelio ir Verkių nacionalinio parko, „Gulbinų namų“ gyvenvietė yra saugus prieglobstis nuo miesto triukšmo ir šurmulio.“* (Gulbinų namai); *„Kviečiame apsigyventi mūsų statomuose namuose – išskirtiniame miesto kvartale, kuriame rytais gyventojus žadins paukščių čiulbesys, o ne mašinų ūžimas!“* (Verkių namai); *„Spygliuočių ir lapuočių miško apsuptyje, toli nuo miesto triukšmo – tai ideali vieta ieškantiems ramybės, bet norintiems likti arti miesto civilizacijos. Butas Bajorų dominijoje – optimalus pasirinkimas pavargusiems nuo daugiaaukščių namų džunglių bei išsiilgusiems gamtos.“* (Bajorų dominija); *„Daugelį mūsų žavi gyvenimo užmiestyje idėja. Gamta ir grynas oras leidžia atsipalaiduoti nuo intensyvaus miesto tempo, mėgautis privatumu, džiaugtis žaidžiančių vaikų saugumu. Tik daugelį stabdo mintis, jog pasiekti šią idilę trukdys dideli atstumai. Šis kvartalas tokių rūpesčių nekelia, nes yra įsikūręs šalia miesto centro, Pavilnių regioniniame parke.“* (Rasų namai); *„Gamtos prieglobstis sukurs gyventojams ramybės nuo miesto triukšmo ir dulkių atmosferą.“* (Pavilnio slėnis).

Kaimynystę su gatve reikia kompensuoti, gatvė yra negatyvi erdvė. Ją kompensuoja vidus ir uždarumas. Turi būti pakankamai *vidaus*, bet ne namų, ne buto, ne namo, bet privatumo viešume – kiemo, kvartalo uždaros teritorijos: *„Kaimynystę su gatve kompensuos suplanuotas uždaras ir tik namo gyventojams skirtas kiemas su vaikų žaidimo aikštele ir rekreacine zona.“*

(Aurum apartamentai). Taigi, būsto projektai gero gyvenimo mieste įvaizdį brėžia kaip priemiesčio gyvenimą saloje, leidžiančioje pasiekti miestą, bet neturinčioje tiesioginio kontakto su juo. *Salos* sąvoka, kalbat apie miesto dalis, nurodanti į anklavų urbanizmą, gali būti pasitelkta ir kaip *in-vivo* sąvoka nusakanti posocialistinio urbanizmo pobūdį. Kvartalai ar gyvenvietės kuriami kaip salos mieste.

2.4.6 Uždarumas kaip privatumas

Projekto kaip salos pobūdis sustiprinamas ribojant patekimą. Kvartalo, kelių namų, daugiabučio vidinio kiemo ar net atskiro namo atžvilgiu kaip būsto privatumas pabrėžiama izoliacija. Viena tokios izoliacijos formų: gamtos ir miesto priešpastatymas, užtikrinantis gyvenamosios teritorijos izoliaciją. Aptvertos ir saugomos gyvenvietės sąvoka beveik nenaudojama. Aptikta tik kelis kartus: individualių namų komplekso – Dūkštos gyvenvietės reklamoje („128-ies namų valdų masyvas „Dūkšta“ taps uždara gyvenvieta“), Rasų namų projekto aprašyme („Prestižinis, skandinaviško stiliaus, uždaras gyvenamųjų namų kvartalas mieste, gamtos prieglobstyje“), Vilkpėdės šilo aprašyme („Uždaras kvartalas“).

Aptverta teritorija – būtinas „prestižinio“ būsto elementas: „*Visa kvartalo teritorija aptveriamą įrengiant apsaugos sistemą ir dvejus automatiškai valdomus įvažiavimo vartus.*“ (Rasų slėnis). Tačiau ji yra būdinga ir prestižo neakcentuojančiose individualių namų ir kotedžų gyvenvietėse. Neaptveriami tik daugiabučių kvartalai miesto periferijoje ir kai kurie mažaaukštės statybos kvartalai, užimantys didelę teritoriją, kaip pvz., Santariškių namai, ar mažaaukštės statybos projektai įkomponuojami tarp daugiabučių, taip pat esantys miesto periferijoje. Tačiau ir šiuose dariniuose segmentiškumas ir izoliacija yra svarbūs aspektai. Skiriasi intensyvumas: nuo kiemų sistemos daugiabučių rajone ir erdvės plano, minimizuojančio judėjimą

teritorijoje iki 6 lygmenų saugumo sistemos, mažaaukštės statybos ar individualių namų gyvenvietėje (žiūr. 9 pav.).

9 pav. Vilniaus būsto projektų aptvėrimai.

Šaltiniai: Lazdynėliai, Elguvos deimantai, Verkių slėnis, Krivių namai³⁰.

³⁰ Lazdynėliai, prieiga internete: http://i284.photobucket.com/albums/l13/mindakas/IMG_5555.jpg
<http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1333&page=38> ,
Elguvos deimantai, prieiga internete:
http://i284.photobucket.com/albums/l13/mindakas/IMG_5639.jpg
<http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1333&page=38>,
Verkių slėnis, prieiga internete: http://i284.photobucket.com/albums/l13/mindakas/IMG_6412.jpg
<http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1333&page=40>, Krivių namai – autorės nuotrauka.

Saugumo pabrėžimas – tai ne tik apsaugos, vaizdo kamerų ar aptvėrimo paminėjimas: „*Kvartalo teritorija saugoma apsaugos.*“ (Rasų slėnis); „*Saugumas. Moderni apsaugos sistema. Visa gyvenamojo komplekso teritorija aptverta ir stebima vaizdo stebėjimo kameromis. Kiekviename bute, skaitmeninių kamerų pagalba, numatyta galimybė matyti savo automobilio parkavimo vietą, įvažiavimą į požeminę parkavimo aikštelę, įėjimą į laiptinę ir vaikų žaidimo aikštelę.*“ (Ozo trikampis), atskirai išskiriama visa saugumo koncepcija: „*Burbiškių kalva*“ kvartalo (www.burbiskes.lt) saugumo koncepcija: *teritorija aptverta, įrengti keturi įėjimo į teritoriją varteliai, kiekviename sumontuota el. spyna su magnetinių kortelių skaitytuvu; įėjimo durys į laiptines ir į požeminius garažus turi el. spynas su magnetinių kortelių skaitytuvais; automatiniai, distanciniu pultu atidaromi įvažiavimo vartai; kiekviename bute įrengta signalizacijos sistema, kuri prijungta prie centrinio saugos tarnybos stebėjimo pulto 24 h per parą, 365 dienas per metus; numatytas požeminių automobilių stovėjimo aikštelių bei kiemo teritorijos video stebėjimas (gyventojai gali matyti pageidaujamą prieigos vietą per intranetą).*“ (Burbiškių kalva). Panašias saugumo koncepcijų iliustracijas pateikia Antakalnio terasų, Venecijos projektai.

Saugumas akcentuojamas kaip privalumas, tačiau tai nėra vienintelė uždarumo funkcija. Uždarumas ir privatumas – du atskiri ir perpinti aspektai. Uždarumas reiškia, jog negyvenančių būsto projekte žmonių galimybės patekti į ar judėti per būsto projektą yra apribotos. Saugumo užtikrinimas yra veikiau skirtas tokio privatumo užtikrinimui – ribojant negyvenančiųjų teritorijoje patekimą į ją, negu saugumas nusikaltimų atžvilgiu. Privatumas, uždarumas ir ramybė reklamuojami susietai. *Privatumas*, ypatingai pabrėžiamas kaip būsto privalumas, įgauna savitą turinį. Privatumas, kaip analizuota pirmoje darbo dalyje, – daugiasluksnė samprata, tampriai susieta su urbanistine miesto struktūra. Kartu privatumas – svarbi ir kritinė vertybė posocialistinėje visuomenėje, įgyjanti skirtingus prasmės sluoksnius: a) kaip nuosavybė; b) kaip santykis su greta esančiais žmonėmis; c) kaip asmeninio gyvenimo

privatumas ar Simmeliškas slaptumas. Šie aspektai privatumą priešpastato kolektyviniam būstui, kuriame daug kaimynų. Privatumas, pasiekiamas per uždaramą, nurodo transformuotus atsakomybės režimus ir erdvės pasisavinimo problemas. Kai erdvė yra uždara, joje yra apribotas kiekis žmonių, kurie dėl nedidelio skaičiaus ir ribotos teritorijos tampa pažįstami – paprasčiau palaikyti tvarką. Privatumas kaip nuosavybė atskleidžia šią galimybę tvarkytis apibrėžtoje teritorijoje, kaip iliustruoja ir Krupickaitės ir Peciukonytės (2010 – 2011) aptvertos ir saugomos gyvenvietės Vilniuje tyrimas.

Privatumas kaip santykis su kaimynais, asmeninio gyvenimo privatumas – priešpastatyti kolektyviniam būstui: „*Galėsite nesidalinti savo asmeninio gyvenimo su savo kaimynais – dauguma langų atsiveria į miško pusę.*“ (Burbiškių kalva). Privatumas kaip asmeninio gyvenimo privatumas kaimynų atžvilgiu siejamas su galimybės pro langus matyti, kas vyksta viduje, nebuvimu: „*Užtikrintas maksimalus privatumas – nėra „langas į langą“ projektavimo klaidų.*“ (Galinės miško gyvenvietė); „*Namai toli vienas nuo kito. Dideli atstumai suteiks ramybės ir privatumo, o vakarais nereiks rūpintis užtraukti užuolaidų.*“ (Bajorų dominija). Hirt (2012; 120) pastebi, jog „greta esančių, tave matančių“ kaimynų įvaizdis skatino jos kalbintus informantus keltis į aptvertą ir saugomą gyvenvietę. Bet šis privatumas diskursyviai derinamas su aktyviu bendruomenės gyvenimu, kuriame kaimynai nuolatos bendrauja ir kartu leidžia laiką. Jacobs (1961) ir Tonkiss (2003) privatumo mieste analizė išskleidžia tokios privatumo sampratos paradoksalumą. Privatumas, kaip pabrėžia Jacobs (1961), labai svarbus miestų bruožas, užtikrinamas specifinėse erdvės sintaksės konsteliacijose (Hillier 1996). Miestas suteikia privatumo ir vienatvės galimybes, nes prasilenkdami gatvėje žmonės gali išsaugoti tiek privatumo, kiek nori, kartu mieste gali rasti grupes, su kuriomis sietų bendrumas. Privatumas kaip asmeninis privatumas mieste yra erdvinė funkcija. Bet privatumas būsto projekte prieštarauja Jacobs (1961), Tonkiss (2003), Hillierio (1996) analizėms – tiek bendruomenė, tiek privatumas lokalizuojami į apribotą tiek geografiniu, tiek socialiniu požiūriu

teritoriją: „*Maksimaliai apsaugotas kiekvieno namo ir šeimininko privatumas - kvartalo apsauga ir vaizdo stebėjimo sistema, valdoma iš apsaugos posto, kuris kontroliuoja kas atvyksta ir išvyksta iš kvartalo.*“ (Laurų gyvenvietė) – nurodoma į patekimo kontrolę.

„*Privatumą užtikrins namų išdėstymas ir solidi kaimynystė*“ (Rasų namai) – privatumas kaimynų atžvilgiu ir platesnio miesto atžvilgiu. Solidžios kaimynystės reikšmė – svarba gyventi išskirtinėje, tamsiai susijusioje grupėje. Taigi privatumas steigiamas kaip kolektyvinio bendros erdvės pasisavinimo garantija – kai nedaug kaimynų ir aiški erdvės nuosavybė.

Uždarumas viena vertus – konkreti, fizinė projekto savybė, kartu įgyja skirtingas prasmes, susietas su kontrole: a) kaip išskirtinė teisė naudotis tuo, kas yra projekto viduje (gamta kaip estetika, gamta kaip rekreacija); b) vaikų žaidimo kontrolė; c) praeinamumo, susidūrimo, žmonių maišymosi ribojimas. Uždarumo atžvilgiu skiriasi gyvenvietės, kuriose atskiri namai aptverti ir aptverta visa teritorija, ir aptvertos gyvenvietės, kuriose atskiri namai nėra aptveriami. Pirmojo tipo gyvenvietes dar galima priskirti individualistiniam posocialistinio miesto nuostatų laikotarpiui. Bendras aptvėrimas su „bendruomenine erdve“ viduje atskleidžia segmentalistines nuostatas posocialistiniame mieste.

Uždarumas kaip saugumas – „*saugu suaugusiems ir ypač vaikams*“ – apibrėžia miestą kaip nesaugią erdvę. Ziganelis (2009) atskleidžia, kaip miesto nesaugumo, neužtikrintumo, rizikos akcentavimas yra paverčiamas produktyvia jėga būsto rinkos srityje. Aptvėrimas kaip saugumas yra tik vienas uždarumo aspektas, mažiau akcentuojamas negu privatumo ir ramybės užtikrinimas. Žmonių maišymasis, įvairovė yra tai, kas trukdo ramybei, ramybė yra siekiamybė ir jos siekiama formuojant homogeniškumą viduje. Uždarumas reiškia statiškumą teritorijos viduje (negali būti netikėtų susidūrimų, laiko kaitos, būdingas linijiškumas, nuspėjamos erdvės). Tokio uždarumo aspekto esmė – panaikinti miestišką erdvę, kuri, pasak Sennetto

(1990, 2008), reiškia tai, kad nė viena grupė negali pasisavinti miesto ir tokiu būdu miestas formuojasi kaip tankiai supinta visuma. Priešingai, „„Antakalnio terasų“ projektas išsiskiria ypač gerai apgalvota ir išvystyta infrastruktūra, kuria naudosis tik šio komplekso gyventojai. Bėgimo ir dviračių takai aktyvaus gyvenimo gerbėjams, saugios žaidimų aikštelės vaikams, poilsio zonos ir iškylų vietos, leidžiančios mėgautis supančia gamtos žaluma.“ (Antakalnio terasos). Uždarumas taip pat tampa prielaida bendruomenei, nes visi pažįstami ir kiekvienas identifikuojamas. Viešoje paskaitoje apie tvarią plėtrą architektas Algirdas Kaušpėdas, kalbėdamas apie savo projektuotas Antakalnio terasas, prilygina jas senamiesčio erdvei ir aiškina „įvairovę“ „architektūriniais įvykiais“. Architektūriniai įvykiai yra skirtingomis spalvomis dažyti namai. Gyvenvietė, atsieta nuo gatvės ir aptverta, architekto požiūriu, prisideda prie miesto tvarumo. Aptvėrimą architektas laiko būtinybe bendruomenės formavimuisi. Taigi, atsiribojimas nuo kitų yra susietas su normalizavimu esančiųjų viduje. Kaušpėdas identifikuoja erdves: visuomeninę – tai gatvė ir šaligatvis, o gyvenvietės viduje – bendruomeninė erdvė, maži sodeliai prie langų – privati. Architekto požiūriu, neidentifikavus ir nepažymėjus bendruomeninio gyvenimo, jis nesiformuos, o identifikuoti geriausia erdviškai, aptveriant bendruomeninį gyvenimą. Svarbu ir tai, kad kelias, einantis palei tokį anklavą, netampa gatve socialine prasme, tik transporto kanalu. Projektas prisotintas gamtą reprezentuojančių ženklų: „japoniškas sodelis“, „angliškas sodelis“, skirtas idiliškam pabėgimui nuo miesto. Taigi, uždarumas atlieka viešo – privataus ribos sukūrimo funkciją. Privatumas, ramybė, izoliacija kaip esminiai projektus apibūdinantys kriterijai, atskleidžia posocialistinio miesto disurbanistines vertybes. Uždarumas panaikina susidūrimo galimybę. Susidūrimas, kaip atskleidžia Sennettas (1990, 2008)- atsitiktinis elementas, tai, ko nėra sistemoje, kas yra netikėta ir sukuria naują pradžią. Susidūrimas nėra nerizikingas, jis reiškia nesaugumą, nenuspėjamumą. Susidūrimas – tai nuotyki pradžia, netikėtumas, atvirumas, nebuvimas viskam pasiruošus, tai, kas išplečia suvokimo horizontus. Gyvenimas rezervate skirtas apibrėžti saugumo (gal veikiau psichologinio negu fizinio) horizontus. Nesaugumas

panaikinamas, kai panaikinamas susidūrimas. Susidūrimo panaikinimas – pagrindinis būsto projektus apibrėžiantis principas.

2.4.7. Šeima, bendruomenė, įvairovė

Privatumas ir uždarumas, gyvenamosios teritorijos izoliacija siejasi su heterogeniškumo ir homogeniškumo mieste tematika. Atsiribojama nuo paties miesto principo: didelės, tankios ir heterogeniškos erdvės, kurioje praeiviai maišosi su gyventojais. Projektuose turi būti tik gerai žinomi gyventojai. Kai kur konkrečiai pabrėžiama „bendraminčių bendruomenė“. Socialinis homogeniškumas siejamas su bendruomenę juosiančia riba, kurios simbolinė reikšmė tokia pat svarbi kaip fizinė. Būsto projektų aprašų analizė atskleidžia Sennetto (1990, 2008) analizuojamų tvarkos/netvarkos, vidaus/išorės perskyrų reikšmę. Tvarkos samprata analizuojamuose naratyvuose susiejama su bendruomenės kaip apibrėžtos žmonių grupės samprata ir apribota teritorija. Pastanga sukurti vieningą, neprieštarinę tapatumą – tai pastanga perdaryti pasaulį pagal savo įvaizdį ar bent nuo jo atsiriboti (Sennett 2008; 10). Dienos eigoje, kasdienio gyvenimo ritme individai įsiskverbia į eilę socialinių regionų. Vietas, kurios kuriamos taip, kad kasdienio gyvenimo ritme toks įsiskverbimas į jas nevyktų, Sennettas (2008; 57) vadina „mes“ vietomis. Geriau atsisakyti kompleksiškos gyvenimo mieste patirties, bet sukurti erdves be konflikto. Sennetto (2008; 97) požiūriu tada, kai konfliktas kyla tarp tokių atsietų miesto dalių, nėra koncepcijos, kaip jį spręsti be smurto. Nesimokoma derintis su kitais, kai interesai išsiskiria, veikiau, kaip atskleidė Gansas (1982), tokiose struktūrose vyksta normalizacija.

Projektai siūlo žaidimo kontrolę, pažymėtas vietas, statiškas nekintančios erdves ir tokius pačius nekintančius jų gyventojus. Pasak Stevenso (2007; 52), paaugliai yra gyvenimo etape, kai išbando naujus socialinius vaidmenis, bando ribas, turi daug laisvo laiko. Nepažįstamieji ir

naujos erdvės, su kuriomis jie susiduria, formuoja prielaidas jų tapatumo formavimuisi. Paaugliai pasinaudoja miesto teikiamomis žaidimo galimybėmis ir veikia prieš siūlomą erdvės naudojimo tvarką. Būsto projektų naratyvai neįtraukia paauglių. Būstas pateikiamas kaip šeimyninio gyvenimo, reprodukcijos ir rekreacijos erdvė, užimanti pakankamai didelę erdvę – būsto projektą, į kurį neįsiterpia miesto gyvenimas. Visų pirma, būsto projektai orientuoti į „jaunas šeimas“, turinčias mažų vaikų, pabrėžiama, jog „šeimoms čia ypatingai patogiu“ (Kalvų namai). Patogumas – tai vaikų žaidimo kontrolė, užtikrinimas, jog vaikai nesusidurs su nepažįstamais žmonėmis. Vaikams miestas yra netinkama erdvė. „Galite būti ramūs – Jūsų atžalos saugiai žais specialiai jiems suprojektuotose žaidimų aikštelėse, o Jūs juos visada galėsite stebėti pro į kiemą orientuotus butų langus.“ (Gudelių šilas); „Kurdami artimą aplinką galvojome apie tai, kad ji būtų kuo patogesnė ir draugiškesnė jaunoms šeimoms, turinčioms mažų vaikų. Todėl visą teritoriją aptversim, o sklypo centre tarp namų – žaliųjų plotų zonoje, jaukiausioje ir saugiausioje vietoje – įrengėme saugią ir gražią vaikų žaidimų aikštelę.“; „Uždara teritorija šio naujų namų kvartalo gyventojams leis jaustis saugiai patiems bei nesirūpinti savo atžalų saugumu.“ (Verkių namai); „Vaikai laisvalaikį galės leisti specialiai įrengtose žaidimų aikštelėse. Šios aikštelės bus uždaros ir jomis galės naudotis tik „Šaltinių namų“ gyventojai.“ (Šaltinių namai). Taigi, vaikai taip pat apsaugoti nuo susidūrimo su kitais, projekte negyvenančiais vaikais. „„Stepono devintuko“ korpusai tarpusavyje iš dalies jungiasi, taip sudarydami vidinį bei uždarą kiemą, kuris yra saugi ir jauki erdvė vaikams žaisti. Suoliukai, apželdinti namų fasadai. Vartai į vidinį kiemą bus atviri tik „Stepono devintuko“ gyventojams bei jų svečiams.“ (Stepono devintukas); „Pirmojo aukšto butai, orientuoti į miško pusę, turės tiesioginį išėjimą į lauką. Tai itin patogiu šeimoms su mažais vaikais – lauke saugiai žaidžiantis vaikas bus visuomet matomas ir pasiekiamas.“ (Bajorų dominija); „Mes siūlome jums apsigyventi kvartale, turinčiame geras poilsio sąlygas šeimai“; „tai puiki vieta įsikurti šeimoms, vertinančioms tyrą pušyno orą, auginančioms vaikučius, kurie saugiau galėtų žaisti nuosavame kieme“ (Sakiškių girelė). Izoliuotas nuo

miesto šeimos gyvenimas akcentuojamas visuose nagrinėjamuose projektų tipuose.

„Natūraliame“ mieste, pasak Alexanderio (1965), žaidimas vyksta tūkstančiuose vietų, kas kartą vis kitoje. Sennettas (1990) tai vadina išradimu, vedančiu prie atradimo. Išrandami žaidimai ir atrandamos naujos patirtys. Žaisdami vaikai įprasmina savo aplinką, padaro ją sava. Lefebvre'as (1996; 171) žaidimą apibūdina kaip vieną iš antropologinių žmogaus poreikių. Naujųjų būsto projektų žaidimų aikštelės pažymėtos aiškiai apibrėžtomis ribomis dar ryškiau negu socialistiniuose rajonuose. Žaidimas išskiriamas kaip gyvenimo sritis ir socializuojamas konkrečiose ribose. Aptvertose teritorijose ar net tarp laiptinių atskirtose žaidimų aikštelėse vaikai izoliuojami nuo kitų vaikų, nuo galimybės sutikti kitą. Gyvenimas kaip žaidimas ir spontaniškumas būsto projektuose yra paneigiami.

Greta šeimyninio gyvenimo akcentuojamas bendruomeninis „klubinis“ gyvenimas. Aptarta privatumo svarba persipina su bendruomenės samprata: „Koncepcija numato klubinį aktyvų gyvenimą, artimą kaimynų bendravimą, komfortišką ir saugų buvimą kieme tiek vaikui, tiek ir suaugusiam asmeniui.“ (Burbiškių kalva). Pabrėžiami jaukūs, šilti santykiai su kaimynais, akcentuojama glaudi bendruomenė, interesų panašumas: „Čia žmonės, norintys kitiškumo, sukurs bendruomenę ir kartu ateis į švarią aplinką, kurioje problemos, bandomos buvo spręsti metai metus, JAU yra išspręstos jiems – tai yra JUMS.“; „Sukurti modernią ir atsakingą bendruomenę, kurioje gyventi visuomet svajojote. Kasdieniniame gyvenime Jus sups „žalieji“ bendraminčiai, kuriems rūpi net tik pačių, bet ir kaimynų sveikas, komfortiškas gyvenimas.“ (Green Hill).

Privatumas, uždarumas ir bendruomenė susipina tokiu būdu, jog, esant uždarai teritorijai, tampa lengvesnė vidinė kontrolė. Akcentuojamas „kaimelio“, bendruomenės įvaizdis. Nors kai kur pabrėžiama tam tikra įvairovė – tai paprastai amžiaus įvairovė: tinkama ir jaunos šeimos – vaikų žaidimui

ir vyresnių gyventojų poilsiui. Amžiaus tarpsnių atžvilgiu įvairovė supaprastinama iki jaunos šeimos ir senų žmonių, kuriems reikia ilsėtis. Tačiau skirtingi amžiaus tarpsniai susiję su skirtingais poreikiais. Pabrėžiamas tapatumas (*sameness*), homogeniškumas, panašumas reklamuojant, pvz., bendraminčių bendruomenę. Daugiabutis (tarp Fabijoniškių ir Šeškinės): „„LightHouse“ namų teritorijoje kuriame atskirą uždarą miestelį, kuriame gyvens panašių pomėgių turintys žmonės, norintys kurti vieningą bendruomenę ir puoselėti jaukią namų aplinką.“ (LightHouse).

Projektų aprašymuose perteikiamas ir jausmas, kuris siejamas su siūlomu gyvenimu projekte, nurodoma, kokias emocijas turėtų sukelti tokie namai. Jeigu įvedama įvairovės tema – tai statiška prasme – kaip integruotų, derančių elementų. Įvairovė, dinamiška jos prasme, ir yra tai, ko projektuose pabrėžtinai nėra, ir tuo siūloma „mėgautis“: „Dažnai gyvenant daugiabutyje vargina iš visų pusių apsupantys kaimynai. Mažaaukščiuose namuose yra du aukštai, iš kurių kiekviename yra po butą. Tai suteikia komfortą ir privatumą.“ (Bajorų perlas).

Šeimyninis gyvenimas akcentuojamas ir neaptvertose gyvenvietėse: „Triaukščių namų gyvenvietė įsikūrusi Santariškėse, Verkių parko kaimynystėje, yra ideali aplinka vaikų turinčioms ir aktyvų poilsį mėgstančioms šeimoms.“; „Architektūrinis gyvenvietės sprendimas, numatantis ne daugiau kaip dvi erdvas laiptines viename name, gyventojus subūrė į nedideles namų bendrijas, nes kiekviename name įrengta ne daugiau kaip 25 butai, o kaimynai pažįsta vieni kitus. Visi butai su erdviais 9 kv. m. ploto balkonais ar terasomis pirmuose namo aukštuose, kuriuose telpa ne tik kūdikio vežimėlis, bet ir stalas su kėdutėmis.“ (Santariškių namai).

Bendruomenė yra žymima erdvėje, suponuojama, jog greta gyvenantys žmonės turi suformuoti bendruomenę: „„Žalių kalnų“ projekto vystytojai pasirūpins ne tik patogiu gyvenimu, bet ir kvartalo gyventojų laisvalaikio galimybėmis – visai šalia bus įrengtos teniso ir krepšinio aikštelės. Vaikai galės saugiai laiką leisti žaidimų aikštelėje, o kvartalo centre išsidėstys žalioji

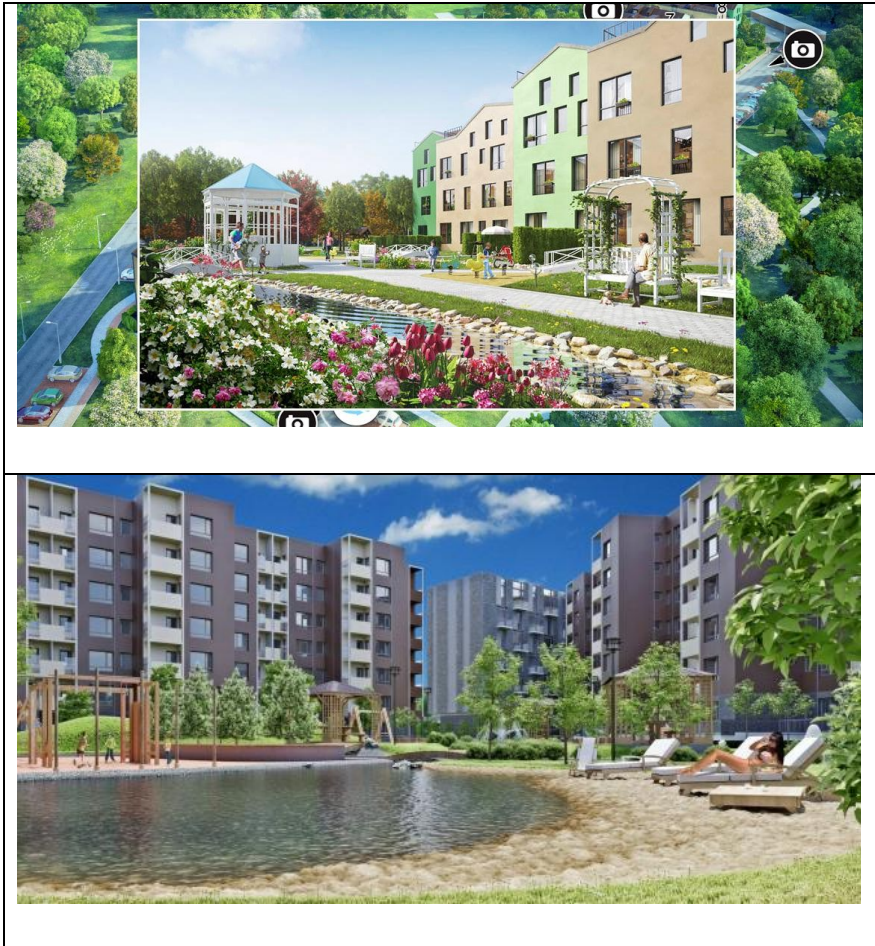
zona. Būsimas gamtos lopinėlis kvartalo viduje taps saugiu prieglobsčiu net patiems mažiausiems kvartalo gyventojams. Atėjus vasarai, čia galės vykti draugiški bendruomenės susitikimai, o vietos iškylai nereikės ieškoti toli.“ (Žalių kalnų gyvenvietė); „*Sukūrėme tokią erdvę, kur būtų gera bičiuliautis su kaimynais, dalyvauti bendruomenės gyvenime, prisidėti prie aplinkos puoselėjimo ir leisti laiką ne tik namuose, bet ir kiemelyje, gamtos apsuptyje. Siekiame, kad gyvendami „Beržų terasose“ nepasiduotumėte miesto rutinai ir daugiau laiko skirtumėte sveikam poilsiui gryname ore, jaukiam bendravimui ir išskirtinėms patirtims.“* (Beržų terasos).

Šeima tampa gyvenimo būste centru. Disurbanistai XX a. 3 – 4 dešimtmečiais ieškojo urbanistinių, architektūrinių formų sumažinti šeimos reikšmę. Čia šeimos reikšmė tampa pirminė, o vyraujanti gyvenimo namuose reikšmė – reprodukcija ir šeimos auginimas, išreikštas per šeimos su mažais vaikais, kurie stebimi pro langą ir negali išbėgti į gatvę, įvaizdį. Viešas gyvenimas atmetamas, o šeimos gyvenimas tampa gyvenimo centru. Aptverta nedidelė teritorija padaro vaikus ir suaugusius judančiais iš taško A į tašką B arba būnančiais viename taške. Kuo mažesnė bendruomenė, tuo lengviau priversti paklusti normoms, bet tuo labiau ir kiekvienas gyvenantis turi paklusti – taigi pasmerkia save nelaisvei vardan rinkodaros siūlomo saugumo ir ramybės, kuriuos sukuria „panašumo“ pažadas. Csizmady (2011; 3) taip pat kalba apie „panašumą“ kaip prielaidą gyventi uždaroje bendruomenėje. Pasak jos, „saugi aplinka tiek pat svarbi, kiek gyvenimas drauge su žmonėmis, kurie yra panašūs ir turi tas pačias vertybes“.

Bendruomenės vizija perpinama su privatumo samprata, kaip erdvė, kurioje galima tvarkytis bendruomenėje, kai nereikia susidurti su išsiskiriančiais interesais, konfliktu. Tokiu būdu bendruomenė vaizduojama kaip homogeniška interesų atžvilgiu. Būsto projektai pateikiami kaip erdvė be konflikto. Kartu šeiminio gyvenimo akcentavimas, privatumas kaip kontrolė, ramybė kaip parduodamo būsto savybės suvedamos į būsto kaip *oazės* įvaizdį. Ši *in-vivo* sąvoka perteikia nepalankioje aplinkoje esančią gero gyvenimo salą. Gadeckis ir Smigielis (2009) akcentuoja *rojaus* įvaizdį, perteikiamą aptvertų ir

saugomų gyvenviečių rinkodaroje. Vizualizacijose vaizduojamos gėlės, gausūs augalai, („rojaus“ įvaizdis), šeima, lakstantys vaikai, tarp gausių gėlių vaikstantys projekto gyventojai (žr. 10 pav).

10 pav. Oazės įvaizdžiai Vilniaus būsto projektų vizualizacijose.

Šaltiniai: Venecija, Amber city³¹.

Šis harmonijos pabrėžimas priešingas teorinėje dalyje analizuotai konflikto sampratai. Miestui būdingas konfliktas, konfliktas reiškia skirtingų interesų raišką ar nematomų interesų pavertimą matomais. Harmonijos salos dislokuoja konfliktą už jų ribų, atsiribodamos nuo miesto, praeivių, skirtumų. Kiek tokią normalizaciją iš tiesų pavyksta sukurti šių uždarų darinių viduje – tolesnis empirinis klausimas. Tačiau pati erdvės reprezentacijų perteikiama vizija atskleidžia privatumą, uždaramą kaip vertybę. Ar gamtos

³¹ Venecija, prieiga internete: www.venecija.lt, Amber city, prieiga internete: http://foto.terpe.lt/inkelti/20130820/i36_rsz_vidus_cam-9_zmones_652x326.jpg; <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=1333&page=75>

sureikšminimas reiškia grįžimą į gamtą? Ne, gamta yra socializuota ir vartojama. Grįžimas į gamtą veikiau susietas su galimybe sukurti daugiau kontrolės. Žmonių gyvenimai gamtoje perteikiami kaip judėjimas paskirtomis pasyvios rekreacijos trajektorijomis.

Būsto projekto viduje steigama jauki, saugi bendruomeninė erdvė – namų erdvė. Tačiau, kaip atskleidžia Sennettas (1990), analizuodamas namų erdvę – namų kaip tvirtovės vidaus erdvė negarantuoja jo gyventojų homogeniškumo. Sennetto (2008) „vienodumo mito“ ir „pertekliaus bendruomenės“ traktuotė aktualizuoja posocialistinio miesto, kuriame nuo bendro trūkumo, būdingo daugumai žmonių, pereinama prie pertekliaus ar turto (naudojant Sennetto sąvokas), būdingo augančiai žmonių daliai, situaciją. Urbanistinėje posocialistinio miesto struktūroje „vienodumo“ poreikis pasireiškia, vartojant Jacobs (1961) sąvokas, perėjimu nuo radikalaus dalijimosi prie radikalaus nesidalijimo. Ir atvirkščiai, nuo izoliacijos, kylančios iš to, kad turi dalintis viskuo, į naują būtinybę dalintis apribotoje teritorijoje.

Vienodumo poreikis kaip esminė priežastis keltis į aptvertą ir saugomą gyvenvietę, atsiskleidžia iš Krupickaitės ir Peciukonytės (2010 – 2011) tyrimo duomenų. „Mes“ tapatumas buvo svarbus šiame tyrime kalbintiems aptvertos ir saugomos gyvenvietės gyventojams. Gyventojai pabrėžia, jog yra „tokie patys“, ir gyventojų sudėtis iš principo skiriasi nuo ankstesnės gyvenimo daugiabučiame name patirties. Ankstesnės vietos gyventojai įvardijami kaip „įvairūs“ ir siejami su problemomis. Buvimas tarp panašių reiškia, jog problemų nekils. Atkinsonas (2008) skiria atsiribojimo lygmenis, kuriuos aiškina troškimu gyventi socialiai homogeniškoje aplinkoje, užtikrinančioje saugumą ir nuspėjamumą: izoliacija, inkubacija, į(si)kalinimas. Solidarumas remiasi kito atmetimu (būsto projektų reklamose pabrėžiama, jog į jas nepateks jose negyvenantis žmogus). *Kaimo* idealus tipas kaip analitinis instrumentas nusako erdvę, kurioje svetimojo ar nepažįstamo statusas ilgai neišsilaiko. Svetimas arba nepažįstamas yra natūralizuojamas, jam suteikiamas konkretus atpažįstamas statusas, tad kaime neilgam išlieka erdvė skirtumams (Leeuwen

2010; 642). Taip kuriama valdoma, kontroliuojama įvairovė ir urbanistika vėl tampa konflikto valdymo, maskavimo priemone. Miesto erdvė plečiasi kaip statiška, paskirstanti, atskirianti erdvė, tai, ką Ranciere'as (2004; 12) vadina „suvokiamo paskirstymu“ (*partage du sensible*).

Carbonell (2011), kaip ir Sennettas (2008), siūlo, jog skirtumas turėtų būti laikomas kiekvienos tikrovės formavimo pagrindu. Tokia politiškos urbanistikos vizija grąžina prie nelengvų skirtumo, tapatumo politikos ir tapatumo turinio klausimų. Tačiau galima žvelgti dvejopai – skirtumo, kaip ir tapatumo, esencializavimas (o vienas visada veda prie kito) statiškai įkalina kiekvieną subjektą tapatume ir potencialiai antagonistinėse grupėse – tokiu būdu skirtumas per tapatumo politiką tampa problemiška kategorija; tačiau kitas aspektas – tai universalių urbanistinių modelių konstravimas nuo globalios vizijos kaip funkcionalistinė urbanistika, grįsta „esminiais“ žmogaus poreikiais, iki smulkaus mastelio, bet vienodų privačių pasaulėlių utopijų „teminio gyvenimo“. Pasak Carbonell (2011), „radikaliai demokratijai įsipareigojusi urbanistika turėtų pirmenybę skirti įvairovei, o ne homogeniškumui, mišrumui vietoj atsikartojimo, prieinamumui vietoj išskirtinumo, remtis architektūrine įvairove taip, kaip visuomenė susidaro iš skirtingų individų“. Politiškumas jai yra būdas, kuriuo artikuliuojamas tikrovės kompleksiskumas. Tikrovė yra kompleksiška, nauji būsto projektai ją redukuoja iki perskaitomos schemas.

2.4.8. Prestižas, istorija, naujumas

Remdamasi aptvertų ir saugomų gyvenviečių analize Varšuvoje ir jos priemiesčiuose, Polanska (2010), kaip ir priemiesčių plėtrą Vengrijoje tyrinėjanti Fehervary (2011), teigia, jog aptvertos ir saugomos gyvenvietės tampa naujosios vidurinėsios klasės erdvinio įsitvirtinimo išraiška. Polanska, Fehervary, kaip ir kiti autoriai, susitelkia į individualių namų aptvertų ir

saugomų gyvenviečių analizę. Prestižo tematika posocialistiniame Vilniuje skirsto būstą į „prestižinį“ (individualių namų gyvenvietės, aptverti mažaaukštės statybos projektai ir miesto centrinėje dalyje statomi daugiabučių projektai) ir „ekonomišką“. Ekonomiškumo tematika pakeičia prestižo temą, kai reklamuojami daugiabučių projektai miesto periferijoje, taip pat kai kurios individualių namų gyvenvietės. Prestižas kaip tema, pabrėžiant projekto išskirtinumą, yra reikšminga, tačiau prestižas konstruojamas ne (tiek) per įvaizdį, kiek per „išskirtines“ vartojimo galimybes. Išskirtinumas svarbu – tiek apibrėžiant resursų prieinamumą, tiek „išskirtinumą“ – išskirti – atskirti – apriboti prieinamumą nepriklausantiems būsto projekto bendruomenei. Prestižas siejamas su aptvėrimu, „gamtos kaip estetikos“ ir „gamtos kaip išteklių“ tematika, „solidžia bendruomene“ ir statybų kokybe, kurios dimensija – „išskirtinė architektūra“, galimybe lengvai pasiekti senamiestį. Pvz.: „*Tai prestižinė vieta, esanti nuostabiame mišku apsuptame slėnyje Pavilnių regioninio parko zonoje.*“ (Rasų slėnis); pažadas „*užtikrinti bajorišką gyvenimo kokybę*“ (Bajorų dominija).

Hirt (2012) pabrėžia istorijos įvaizdžių reikšmę kuriant aptvertas ir saugomas gyvenvietes Sofijoje. Istorijos reikšmė atskleidžiama per architektūrines formas: kolonas, skulptūras, etc. Istoriskumo, kartu kaip belaiškumo reikšmė priemiesčių namų architektūroje akcentuoja ir Dovey'jus (1999). Apeliacija į „istorinius“ stilius išreiškia nostalgiją, kuri priešpastatoma šiuolaikiniam miestui, suteikia statuso per „šeimos namų“ ikoniškumą. Tai prisideda prie utopiškumo, tarsi ideali, visada buvusi gyvenvietė, miestelis. Sukurti namus, kurie atrodytų, lyg stovėję čia daugelį amžių. Būsto projektams nebūdingos aukšto socialinio statuso konotacijos: simbolinių krūvį nešančios formos kaip kolonos, skulptūros ar frontonai veikiau būdingi nepriklausomybės pradžios individualių namų architektūrai. Statuso atspindėjimas per „amžinas“ architektūrines formas nekilnojamo turto planuotojų vienisai pastatytiems būsto projektams nėra būdingas, kaip ir istorijos akcentavimas.

Vilniaus būsto projektuose nuorodos į istoriją kaip į prestižo matmenį ar statusą retos ir siejamos išskirtinai tik su būstu senamiestyje. Priešingai – dažnesnis „naujumo“ ir „modernumo“, „šiuolaikiškumo“ tropas: „Šiuolaikiškai įrengtos saugios žaidimų aikštelės, pasivaikščiavimo takai ir suoleliai poilsiui.[...].“ (Bajorų dominija); „Pirmuoju etapu teritorijoje iškils trijų namų uždaras kvartalas, vėliau „LightHouse“ teritorija bus plečiama: greta įsikurs antruoju etapu statomas namų kvartalas, kad gyventojus suptų nauji namai, sutvarkyta ir išpuoselėta aplinka. Siekiame, jog čia jaustumėtės lyg atvykę į savo svajonių pasaulį.“ (LightHouse). Net ir senamiestyje, statant imitacinės architektūros namus, naujumas yra reikšmingesnis motyvas negu istorija: „Šis projektas skirtas tiems, kurie svajoja apie prabangų butą Vilniaus Senamiestyje, kur naujos statybų ir interjero dizaino technologijos dera su senoviniais šimtamečiais fasadais bei sakraline aplinka.“; „Jei Jus traukia modernaus gyvenimo kokybė, paskaninta senojo Vilniaus miesto vaizdo prieskoniu, tuo pačiu norite pabėgti nuo kasdienės rutinos, bet neužsidaryti tarp keturių sienų - Jūs turite tokią galimybę apsigyvendami „Strazdelio namuose“.“ (Strazdelio namai). Pabrėžiama, kad kvartalai yra nauji, kad pastatai yra nauji, kad modernūs. „Seniausias Vilniaus miesto rajonas visada turėjo savo žavesio, bet anksčiau norintys jame gyventi turėjo taikstyti ir su trūkumais. "Vingrių namų" gyventojai nesusidurs su jokiais nepatogumais, būdingais senamiesčiui.“ (Vingrių namai³²).

Skirtingai nuo Dovey'jaus (1999) atliktos kataloginių namų analizės, nėra nurodoma į socialinį išskirtinumą. Prestižas daugiau siejamas su galimybe pasisavinti geresnius, vertingesnius išteklius, miesto vartojimo galimybėmis, negu namų kaip prestižo simbolio akcentavimu. Prestižą sudaro galimybės

³² *Vingrių namai*, kaip daugelis panašių projektų, dėl imties nuoseklumo neįtraukti į duomenų bazę, kuri apima tik keletą namų projektus. Atskirti mažaukščiai daugiabučiai, statomi centrinėje iki-socialistinėje miesto dalyje, yra palydimi aprašymais, atitinkančiais mažaukštės statybos gyvenviečių aprašymus: akcentuojamas prestižas, privatumas, uždarumas, saugumas ir gyventojų homogeniškumas bei galimybė vartoti miestą. *Vingrių namai* sudaro gyvenamąjį kompleksą, apimančią namą ir jo formuojamą vidinį kiemą. Tačiau šio projekto aprašas reikšmingai atskleidžia „naujumo“ kaip tropo reikšmę kraštutiniu atveju – kai naujas namas statomas senamiestyje, taigi, visų projektų reklamose labiausiai vertinamoje miesto dalyje.

virtoti senamiestį ir gyventi jame taip, jog gyventojų neveiktų paties senamiesčio gyvenimo ritmas. Socialinio statuso pabrėžimas atsiskleidžia per apibūdinimus „solidi kaimynystė“. Išskirtinumo ir pranašumo tematika pasirodė keliuose pranešimuose. Pvz., nepastatyti Magnifikus apartamentai: „*Jums – ambicingoms, įžūliai pranašioms, siekiančioms tobulumo Asmenybėms, gaunančioms iš gyvenimo viską, ko trokštate, sukūrėme harmoningą erdvę, kurioje pajusite maksimalią gyvenimo pilnatvę. Kaimynų turėsite nedaug, niekas netrikdys Jūsų intensyvaus gyvenimo tempo ir ramaus poilsio, o pažintis su jais gali jums tapti ne tik maloni, bet ir abipusiai naudinga, - juk čia gyvens ypatingi žmonės. Tendencingai besiformuojanti būsimų gyventojų bendruomenė konceptualiai sukuria elitinę atmosferą bei išskirtinę erdvę. Tai tarsi uždara gyvenimo lyderių lyga, įsileidžianti į savo ratą tik lygiaverčius partnerius. Įgykite įžūlų pranašumą prieš tuos, kurių čia nebus...“.*

Rasti tik keli nuorodų į istoriją pavyzdžiai: „*Pirmuosius šios vietovės gyventojus mena ilgaamžiai piliakalniai. Viduramžiais šias vietas buvo pamėgę Lietuvos didikai ir valdovai. Dabar ir Jūs galite įsikurti aukščiausioje Vilniaus vietoje, ant kalno, nuo kurio matyti didingas gamtos peizažas ir Jūsų gyvenimo kokybė taps kitokia. Tapk Pilies gyvenvietės istorijos dalimi...“* (Pilies gyvenvietė). Projekte, kuriame siūlomas istorijos kaip belaikiškumo įvaizdis, jis siejamas veikiau su gamta negu miestu: „*Nuo senų laikų Šaltinis buvo laikomas ypatinga vieta. Vieta, neturinčia pradžios ir pabaigos. Dovanojančia gyvybės, įkvepiančia, nuplaunančia kasdienius rūpesčius ir suteikiančia jėgų. Vieta, kur gera būti... Būtent todėl legendinėje Vilniaus dalyje statomi „Šaltinių namai“ siūlo jums mėgautis nerūpestingu ir kasdien džiuginančiu gyvenimu.*” (Šaltinių namai).

Tai atskleidžia specifinį santykį su miestu posocialistiniame Vilniuje. Naujumas ir gamta – tropai, pratęsiantys modernųjį projektą. Lenkevičiūtės (2006) Vilniaus mikrorajonų gyventojų mobilumo tyrimas atskleidžia, jog

miestas netraktuojamas kaip miesto kultūros erdvė, laikomas konteineriu, kuriame yra (arba trūksta) galimų vartoti paslaugų.

Šios dominuojančios temos atsiskleidžia ir projektų pavadinimuose. Dalis projektų vadinasi gyvenvietės, kurioje statomi, pavadinimais. Tačiau mažaaukštės statybos gyvenvietės, centre statomi daugiaaukščiai, kuriems būdinga uždara teritorija ir „išskirtinės“ individualių namų gyvenvietės (nes didelė dalis nėra „išskirtinės“, statoma kaip eilės vienodų namų), įgyja specifinę pavadinimų simboliką. Pavadinimai apima ir gamtos, ir namų simboliką, arba ir prestižo, ir namų simboliką. Namų simbolika artimesnė mažaaukštės statybos daugiabučiams negu individualiems namams, pvz., *Rasų namai, Krivių namai, Santariškių namai, Šaltinių namai*. Individualių namų gyvenvietės dažniau vadinamos gyvenvietėmis ir kvartalais siejant su gamtos tematika, atsikartoja slėnių ir kalvų įvaizdžiai: *Rasų slėnis, Kalvų slėnis, Žalių kalnų gyvenvietė, Verkių slėnis, Sluškių slėnis, Bajorų kalvos, Burbiškių kalva, Užupio kalvos*, taip pat nuorodos į mišką ir vandenį: *Vilkpėdės šilas, Sakiškių girelė, Neries kilpų gyvenvietė, Gudelių šilas, Beržų terasos, Eglių terasos*. Prestižo pabrėžimą atspindi tokie pavadinimai: *Pušyno dominija, Sapiegos dominija, Bajorų dominija, Elguvos deimantai, Bajorų perlas*. Heterotopijos, ar kitų miestų vardai, kaip ir užsienietiški pavadinimai, nėra dažni, tačiau taip pat yra: *Oslo namai, Venecija, Green Hills, Amber city, North Star, Lighthouse*.

2.4.9 Daugiabučiai

Daugiabučių reklamose atsikartoja tokios pačios temos, kaip ir individualių namų ir mažaaukštės statybos projektuose, tačiau neakcentuojant prestižo ir išskirtinumo. Pagrindiniai atsikartojantys motyvai: gamta, namai kaip rekreacijos ir reprodukcijos erdvė, segmentiškumas ir namų atskyrimas nuo miesto. Naratyvai skiriasi mažesniu išskirtinumo, prabangos ir

bendruomenės glaudumo akcentavimu, daugiau koncentruojamasi į konkrečios šeimos gyvenimą negu bendruomeninę erdvę, kaip mažaaukštės statybos, individualių namų gyvenvietėse ir centrinėje miesto dalyje formuojamose uždaras struktūras sudarančių daugiabučių naratyvuose.

Skiriasi daugiabučių kvartalų miesto pakraščiuose ir daugiabučių projektų centrinėje miesto dalyje naratyvai. Centrinėje miesto dalyje daugiau pabrėžiama prabanga, uždarumas ir miesto vartojimas. Ekonominės klasės daugiabučių miesto periferijoje naratyvuose stebimos tos pačios gamtos, šeimyninio gyvenimo, rekreacijos ir privatumo temos: „„*Rusnės kvartalas*“ – *tai Pilaitės mikrorajone statoma gyvenamųjų namų gyvenvietė. Ji puikiai tinka šeimoms, mylinčioms namus, branginančioms ramybę bei vertinantiems gamtos kaiminystę. Įsikūrę arčiau gamtos turėsite galimybę užsiimti aktyviu laisvalaikiu, o jūsų mažieji turės daugiau erdvės žaidimams.*“ (Rusnės kvartalas); „*Kiemuose pasodinti dekoratyviniai klevai ir kiti medžiai, įrengtos šiuolaikiškos vaikų žaidimo aikštelės, suoliukai. Pirmo aukšto butuose įrengti vidiniai kiemeliai, kurie sukuria jaukumo ir privatumo šių butų gyventojams.*“ (Pavasario kvartalas).

Daugiabučių miesto periferijoje projektuose akcentuojamas naujumas, nors naujumas, veikiau negu belaiikiškumo ir (sukonstruotų) tradicijų akcentavimas, yra būdingas daugumai projektų. Naujumas ir gamta daugiabučių projektuose ryškiausiai atskleidžia moderniosios urbanistikos kaip „savaimė suprantamos“ miesto statymo formos tąsą: „*Šiaurės vakarinėje Vilniaus dalyje, 99 ha teritorijoje tarp Gabijos g. ir Ukmergės plento, gražioje kalvotoje vietovėje, iš kur atsiveria nuostabūs vaizdai į žalias Vilniaus apylinkes, statomas naujas modernus ir funkcionalus gyvenamasis kvartalas. Kadangi čia nėra jokių anksčiau pastatytų statinių, projektuotojai turėjo visišką fantazijos laisvę ir lengvai galėjo įgyvendinti visus savo sumanymus kurdami jaukią, patogią ir šiuolaikišką gyvenimo erdvę.*“ (Perkūnkiemis).

Centrinėje miesto dalyje daugiabučių projektuose formuojamas vidinis kiemas, kuriame sutelkiama tai, kas kuriama mažaaukštės statybos projektuose: vaikų žaidimo erdvė, „bendruomenės“ erdvė, „gamta“, pabrėžiamas uždarumas: *„Pastatų komplekso kūrėjai sugebėjo suderinti unikalias bei novatoriškas architektūrinės idėjas ir sukurti modernius bei saugius namus. Pastatas ir jo aplinka sukuria atmosferą, leidžiančią ramybės ir poilsio išsiilgusiems, nuolat skubantiems miestiečiams atsipalaiduoti, pamiršti visus dienos rūpesčius ir mėgautis ramybe gyventojams bei jų svečiams skirtoje unikaloje terasoje. Išsiskiriantis netradicinėmis formomis bei idėjomis kompleksas yra Vilniaus centre netoli senamiesčio esančioje ramioje Smolensko gatvėje. „Kabantys sodai“ – tai ne tik komfortas, grožis ir prabanga, bet viskas, ką galima pasiimti iš gyvenimo geriausia.“* (Kabantys sodai).

Akcentuojamas atsitraukimas nuo miesto ir miesto vartojimas: *„Tai išskirtinis projektas Vilniaus miesto centre visiems, kurie nori ne tik būti įvykių sūkuryje ir naudotis gyvenimo miesto centre privalumais, bet ir gyventi jaukiuose bei ramiuose namuose, kurių nepasiekia eismo triukšmas.“* (Vivulskio namai). Taip pat pabrėžiantis gentrifikuotojų skonius: *„Naujamiestis - tinkama vieta aktyvių, ambicingų ir užimtų žmonių būstui. Iš čia patogų pėsčiomis pasiekti miesto centrą, kuriame vyksta kultūros renginiai ir pramogos.“* (Vivulskio namai).

Istorijos tropas reikšmingesnis daugiabučių, statomų centrinėje miesto dalyje, reklamai, tačiau istorija kaip kontekstas, kuriame statoma, suteikiant prestižo bet pačių namų atžvilgiu akcentuojamas naujumas: *„Antakalnis yra vienas iš mažiausiai besikeičiančių mikrorajonų. Pradėjęs formotis XV amžiuje kaip Vilniaus priemiestis, sukaupe daug istoriškai svarbių architektūros paminklų: šv. Petro ir Povilo bažnyčia, Sapiegų dvaras, Trinitorių vienuolynas ir bažnyčia, Vileišių rūmai yra tik keletas pavyzdžių. Istorijos dvasia įpareigojo architektus paisyti patraukliausios vietos gyventi Antakalnyje ieškančių žmonių lūkesčių.“* (Aurum apartamentai).

2.4.10 Būsto projektų erdvinės charakteristikos

Visiems būsto projektams (mažaaukštės statybos, individualių namų ir kotedžų, daugiabučių) būdingas salos mieste pobūdis. Projektai išskiriami iš miesto, jų teritorijos nėra integruojamos į miesto kelių sistemą, tačiau skiriasi izoliacijos nuo miesto intensyvumu (daugiabučiai miesto centre nuo individualių namų, mažaukštės statybos kvartalų skiriasi tuo, jog, užsidarydami nuo gatvės, visgi susilieja su ja perimetru). Projektai pateikiami kaip esantys ne mieste, tai ryškėja ir iš projektų vizualizacijų, kuriose projektai pateikiami kaip esantys tuščioje, žalioje erdvėje. Naratyvuose pabrėžiamas erdvės savipakankamumas. Projektai vadinami gyvenvietėmis, miestu mieste, naujesnis įvardijimas – miestelis. „„*Ozo parkas*“ – *lyg mažas miestas, skirtas ir patogiam gyvenimui, ir darbui, ir poilsiui, ir pramogoms. (...) „Ozo parko“ gyventojai jau įvertino tai, kas, atrodytu, sunkiai suderinama: nedidelį atstumą iki miesto centro ir namus supančią žalumą, mat gyvenvietės aplinką juosia 9 hektarų ir keturių tvenkinių žaliasis parkas.*“

Galima skirti šiuos projektų teritorijų tipus:

A) Namai statomi ratu, orientuojami į centrą tarp jų. Daugiaaukščiai ir mažaukštės statybos daugiabučiai, orientuojami apie centrinę erdvę tarp namų, kur yra žaidimo aikštelė, rekreacijos erdvė. (žr. 11 pav.) Tokia schema būdinga ir daugiabučiams miesto centre – suformuojamas vidinis kiemas gyventojams.

11 pav. Į centrą orientuoto būsto projekto pavyzdys (Burbiškių kalvos).

Šaltinis: Burbiškių kalva, <http://www.burbiskes.lt>.

B) Akligatvis – „gatvė“, apie kurią išdėliojami namai (žr. 12 pav.). Šio tipo pavyzdys yra *Rasų namai* (<http://www.rasunamai.lt/>), kuriems yra būdinga „skandinaviška“ architektūra, didesni langai yra ne į gatvės pusę, o į mišką, mažesni langai išeina į „gatvę“, *Green Hills* gyvenvietė. Kitas pavyzdys – *Venecija*. Namai statomi perimetru palei „gatvę“. Nuo gatvės skiria individualūs sodeliai. Namai kiek šlaitiniais stogais, pastelinių spalvų. Tarp namų eilių kiemas su upeliu ir vaikų žaidimo aikšte, „bendruomeninė“ erdvė, žolė. Kaip rašoma projekto pristatyme, „gatvė apsupa projektą, o viduje – žalias kiemas su rekreacijos zonomis“.

12 pav. Akligatvis – „gatvė“ pavyzdžiai.

Šaltinis: „Green Hills“ gyvenvietė, Venecija³³.

C) Laisvai išdėstomi žaliojoje erdvėje. Tokio projekto pavyzdys yra *Verkių slėnis*. Statomi įvairiai atvirame plane išdėstomi kelių aukštų namai šlaitiniais stogais. Tarp namų formuojami gėlynai, vaikų žaidimo aikštelės. Langai orientuojami į vaikų žaidimo aikštes ir į „gamtą“ (žr. 13 pav.).

13 pav. Laisvas išdėstymas žalioje erdvėje.

³³ „Green Hills“ gyvenvietė, prieiga internete:

http://www.spec.lt/lt/Vilniaus_Kalnenu_kvartale_isdygs_17_namu_gyvenvietė;

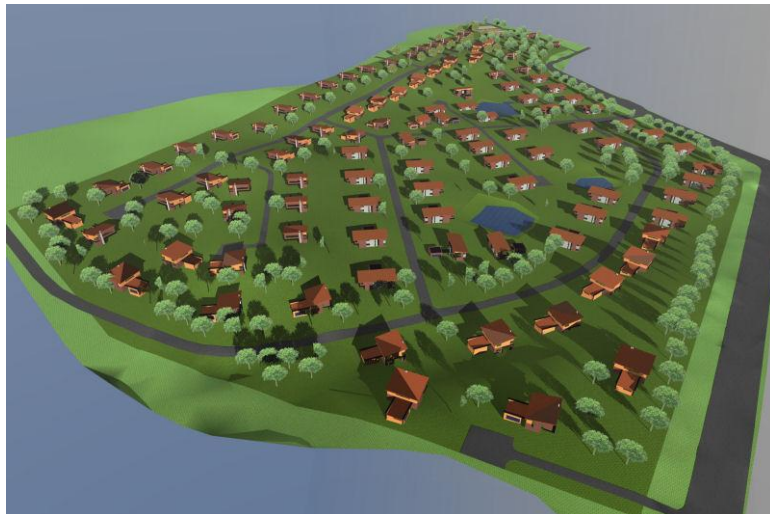
Venecija, prieiga internete: www.venecija.lt.

Šaltinis: Verkių slėnis, www.verkiuslenis.lt.

D) Ratu einantis kelias su trumpais atsišakojimais namams pasiekti, pvz., Kalvų slėnis (žr. 14 pav.).

14 pav. Ratu einantis kelias su trumpais atsišakojimais namams pasiekti.

Šaltinis: Kalvų slėnis, <http://kalvuslenis.lt/>.

Kitas būsto projektų tipas – daugiabučiai. Daugiabučiai skirtini į projektuojamus miesto centre ir statomus miesto periferijoje. Daugiabučių teritorijos formuojamos kiemų sistemomis arba namai statomi apie akligatvį. Pvz., Perkūnkiemyje namų blokai išdėstyti vienas paskui kitą galais į „gatvę“. Atšakos veda prie namų, tarp jų – žaidimų aikštelės. Daugiabučių projektuose

atkartojami funkcionalistinio modernizmo erdviniai sprendimai – *laisvas planas*, kiemų sistemos, tačiau ne rajono masteliu, bet ribotos būsto projekto erdvės atžvilgiu (žr. 15 pav.).

15 pav. Daugiabučių miesto periferijoje išdėstymas.

Šaltinis: Perkūnkiemis, www.miestai.net.

Visais aptartais atvejais būsto projektas formuojamas kaip izoliuota struktūra, sutelkta į centrą ir nuo miesto. Gatvės formuojamos kaip transporto arterijos, nuo kurių projektai atitraukiami. Didžiausias skirtumas yra tarp aptvertų ir neaptvertų būsto projektų. Aptverti būsto projektai izoliuojami nuo miesto struktūros, jiems būdinga pačios architektūros orientacija į projekto vidų. Neaptverti projektai yra prieinami praeiviams, tačiau projektuojami sekant funkcionalistinės urbanistikos prielaidomis, t.y. taip, jog nebūtų prielaidų per juos eiti. Daugiabučių erdvėje tęsiama moderniosios daugiabučių gyvenamųjų namų architektūros kalba. Atskiri daugiaaukščiai išdėstyti galais į gatvę. Suplanuojami vienodi namai, maži atstumai tarp namų.

Viešosios erdvės atžvilgiu galima skirti kelis atvejus, kai būsto projektai įtraukia ir miesto gyventojams prieinamą erdvę kaip Riveros projektas Neries pakrantėje ar Ozo parkas. Būsto projektų aptvėrimas būdingesnis Vilniui nei

Budapeštui ar Berlynui (Bodnar ir Molnar 2010), bet neįgyja tokių tvirtovę primenančių formų kaip Sofijoje (Hirt 2012).

Būsto projektuose dominuoja monofunktionalumas ir vienoda namų architektūra. Nors ilgainiui imamos statyti struktūros, apimančios verslo centrus ir daugiabučius, tokios atskiros, iš aplinkos išskirtos struktūros nėra tapačios tankiam miesto tinklui. Estetika ir erdvių funkcionalumas kaip santykis su miestu artimi funkcionalistinei urbanistikai, tačiau, skirtingai negu funkcionalistinės urbanistikos projektai, neapima miesto (jo dalies) plano. Tai ypač galima taikyti daugiabučių (įskaitant ir mažaaukščių) projektams, kuriuos galima būtų pavadinti *sulūžusiu modernizmu*. Ne vien dėl daugiabučių architektūros, kuri pakartotinai forumo *miestai.net* dalyvių komentaruose įvertinama kaip „*komiblokai su kosmetiniais pagražinimais*“, bet iš urbanistiniuose sprendimuose atsiskleidžiančio funkcionalistinio miesto įvaizdžio: veiklų ir erdvių sutapatavimo, pasikartojimo, homogeniškumo, gamtos pirmenybės miesto atžvilgiu, gatvės panaikinimo ir gyvenimo būste supaprastinimo iki rekreacijos ir reprodukcijos erdviškai jas atsiejant nuo miesto.

Nauji būsto projektai leidžia interpretuoti, kad miestas nebėra statomas. Pasak Stevenso (2007), miesto gyvenimas yra troškimų, disbalanso erdvė, normų ir apribojimų išsklaidymo erdvė, žaidimo ir nenusėjamumo momentai. Atsitiktiniai kontaktai, pasak Sennetto (2008), išplečia individo perspektyvą, gyvenimo patirtį, skatina individo galimybių diversifikaciją, naujų vertybių ir elgesio formavimąsi. Projektai ar net atskiri namai statomi kaip esantys greta jau egzistuojančio miesto. Centras lieka vienintelė *miestiška* (urban) erdvė, o miesto teritorija plečiama miegamaisiais rajonais. Kaip pastebėjo vienas *miestai.net* forumo dalyvis, „*Mes daugiau nebestatome miesto, mes statom daugiabučių kvartalus (nebent kamšom skyles ten, kur jau yra miestas), kurie realiai niekuo nesiskirs nuo sovietinių daugiabučių kvartalų po kokių 20 metų. Miesto centras taip ir liks vienintelis, visa kita skirta tikrai miegojimui, prekybos centrams ir degalinėms. Plius dar apsupta didžiulėmis stovėjimo*

*aikštelėmis, kad nieks pėsčiom nevaikčiotų per daug. Nes vaikščiot reikia važiuot į miestą. Su mašina. Štai ko reikia liaudžiai.*³⁴ Kartu, dauginant tokių kvartalų, atminties sluoksniai ar tai, ką Sennetas (1990) sieja su naratyvine erdve, laiko daugiasluoksniškumu erdvėje, išreikštu skirtingų laikotarpių miesto struktūromis, yra naikinama – griaunami gamyklų pastatai, mediniai namai. Erdvės suvokimas ir veikla erdvėje nėra tik „banali, praktiška ir efektyvi“ (Lynch 1981; 131–32), bet ir emocinė (Stevens 2007; 200). Miesto erdvė ir žaidimas joje susieti su fizinių, moralinių ribų peržengimu, pažįstamų ir nepažįstamųjų susitikimu, neinstrumentiškumu ir socialinių vaidmenų peržiūrėjimu, kylančiais iš susidūrimo, buvimo minioje, kūrybingo santykio su miestu (Stevens 2007; 47) prieštarauja uždarami, tik laisvalaikį, bet ne žaidimą, tik kontrolę, bet ne atvirumą leidžiančiais būsto projektų erdvei. Pasak Stevenso (2007; 47), laisvė socialinių atsakomybių atžvilgiu leidžia pasireikšti žmonių individualumui. Būsto projektai apibrėžia gyvenimą kaip sudarytą iš darbo ir šeimyninio gyvenimo. Miesto erdvė yra tokia, kurioje gali vykti žaidimas, nes žaidimas reikalauja trūkio kasdienybėje, nepažįstamųjų auditorijos, stebinčios žaidimą, būtinybės rizikuoti, o ne maksimizuoti užtikrintumą ir komfortą. gerai Sutvarkyta, nuspėjama, saugi ir patogi viešoji erdvė, tokia gali būti tik nedidelei naudotojų grupei, ir net ne visą laiką. Viena instrumentinio erdvės traktavimo problemų, pasak Stevenso (2007; 217), yra prielaida, jog forma pasitarnauja imanentinei, fiksuotai funkcijai, o veiksmas visada yra ankstesnio apgalvojimo pasekmė.

Miesto viešoji erdvė, pasak Bodnar (2001; 178), yra vieta susidurti su skirtumu ir susitvarkyti su šia situacija. Šioje psichologinėje socialinėje situacijoje, kurioje susiduriama su nepažįstamuoju, atsiskleidžia miesto gyvenimo specifiškumas, formuojasi pilietiškumas skirtumų atžvilgiu kaip minimalus etinis pagrindas, kurio bendras vardiklis – žmonių buvimas greta vienoje erdvėje (Bodnar 2001; 175). Ne tik aikštės, bet ir gatvės yra viešoji erdvė, kurioje vyksta socialinė sąveika (Jacobs 1991; Lefebvre 1995; Sennett

³⁴ Felar, 2013.09.16, 17:24 prieiga internete: <http://www.miestai.net/forumas/showthread.php?t=5057&page=4>

2008). Posocialistiniame mieste statant naujus būsto projektus neplėtojamos gatvės kaip viešoji erdvė. Pasak Stanilovo (2007(e); 276), posocialistiniams miestams būdingas viešosios erdvės kūrimo mažėjimas. Augant statybų sektoriui plečiama miesto periferija, tankinamos centrinės miesto dalys, tačiau atitinkamai tam nekuriama gatvių sistema. Judama „nuo mažo mastelio prieškarinio miesto gatvių tinklo, nusakančio buržuazinę praeitį, prie socialistinio industrinio miesto superblokų iki fragmentuoto akligatvių miesto, sudaryto iš posocialistinių aptvertų kvartalų“ (Stanilov 2007 (e); 275). Gatvių evoliucija Stanilovo požiūriu atskleidžia viešosios erdvės eroziją posocialistiniuose miestuose. Tai jis sieja ir su transporto privatizacija, privataus transporto išaugimu ir naujame mieste nebepritaikomu viešuoju transportu, transporto kamščiais, didinančiais miesto taršą, netolygų skirtingų miesto vietų pasiekiamumą skirtingoms grupėms. Gatvės panaikinimas – viena iš ryškiausių moderniojo projekto tąsų. Santykis su gatve moderniajame mieste paradoksalus, viena vertus, siekiama panaikinti gatvę, kita vertus, ji transformuojama į greitkelį. Būsto projektai statomi taip, jog per juos neitų toliau vedanti gatvė. Gatvė kaip socialinė erdvė yra toliau naikinama ar nekuriama, projektuose pabrėžiama, jog jie *toli nuo gatvės*. Projektai, projektuojami kaip uždaros struktūros, kuriose nekuriama viešoji erdvė, leidžianti dalyvauti ne tik projekto gyventojams.

Nauji būsto projektai siūlo vienovę viduje ir yra uždari išorės atžvilgiu. Juos galima lyginti su Sennetto suplanuotų gatvių ir gatvių, neturinčių konkretaus autoriaus, analize. Suplanuotose erdvėse aiškiai apibrėžiama veiklos paskirtis, erdvė yra lengvai skaitoma. Gatvės, neturinčios konkretaus autoriaus, nėra taip aiškiai apibrėžtos, nėra aišku, kaip jas naudoti, ką ir koku būdu jose veikti, kol jose nepraleidžiama kažkiek laiko. Jose galima atrasti netikėtus, nesuplanuotus dalykus, kurie suteikia joms vertės. Gatvei reikia struktūros, tačiau Sennettas (1990; 151-152, 195), lygindamas miestą su gerais romanais, kurių įžangos iškelia klausimus, į kuriuose nebūtinai pilnai atsakoma

ar visiškai neatsakomas kūrinium, siūlo vengti vienprasmiškai suvokiamų vietų, skirtų tik vienai socialinei grupei ar paskirčiai.

Išskirtinis projektas – Naujasis Antakalnis. Projektas pateikiamas kaip paradigminė kaita. Priešingai negu nagrinėtuose būsto projektuose įvairovė pabrėžiama kaip pozityvi – naujausiomis paradigmomis sekanti intencija, pabrėžiamas prieinamumas pėsčiajam, žaluma, „miestelio“ įvaizdis, mišrios paskirtys ir gyventojų įvairovė: „*„Naujasis Antakalnis“ – tai įvairių socialinių sluoksnių, amžiaus ir interesų grupių lūkesčius atitinkanti gyvenamoji teritorija, praktikoje realizuojanti darnios plėtros principus. Joje subalansuoti aukštą gyvenimo kokybę sąlygojantys faktoriai – išvystytos socialinės, rekreacinės, paslaugų ir inžinerinės infrastruktūros objektai išdėstyti tokiu būdu, kad beveik dispersiškai, tolygiai persmelkia užstatytas gyvenamąsias teritorijas, tuo pačiu sudarydami ir kvartalo viduje ir miesto struktūroje tampriai integruotą visumą. Tai leidžia kiekvieno būsto savininkui lygiomis teisėmis naudotis Naujojo Antakalnio privalumais – vienodai patogiai pasiekti parduotuvę, visuomeninio transporto stotelę, skverą ar parką, vaikų darželį ir kitus kasdienių poreikių objektus.*“ (Naujasis Antakalnis).

Tačiau, rajonas kuriamas kaip savipakankama miesto dalis („miestas mieste“), gyvenimas joje suplanuotas iki pastatymo, paskirtys ir vietos konkrečiai priskirtos, skirtingų paskirčių erdvės atskirtos. Būstas planuojamas kaip izoliuota reprodukcijai ir rekreacijai skirta teritorijos dalis. Veikla apibrėžiama judėjimu nustatytomis trajektorijomis. Nepaisant nuorodų į alternatyvias idėjas, gyvenimas mieste suvedamas į numatytą, konkrečiomis trajektorijomis vykstančią rekreaciją gamtoje. Įvairovė traktuojama kaip harmoningas įvairių charakteristikų žmonių gyvenimas kartu. Rajonas projektuojamas kaip subalansuota, integruota, arba, pasitelkiant Sennetto sąvoką, uždara sistema. Erdvės struktūros požiūriu nesudaromos prielaidos transformacijai, nes viskam paskiriamos konkrečios vietos, numatomos netgi namų spalvos, kurios negali būti keičiamos, tokiu būdu kuriantis statišką, iš karto išbaigtą aplinką, kurios negalima pasisavinti, bet joje reikia judėti

nurodytomis trajektorijomis. Viso rajono erdvė skiriama šeimyniniam gyvenimui. Pagrindinės transporto magistralės, centras, kuriame sutelktos „visuomeninės“ funkcijos, ir būstas, išplėtotas atokiau nuo transporto magistralės. „Ką miestiečiui reiškia gyventi „Naujajame Antakalnyje“? Tai tikrai ne tik miegamasis rajonas, kurio gyventojas, įveikdamas didelius atstumus ir miesto transporto kamščius, važiuoja į darbo vietą, vėliau ieško pirkinių, pramogų, kultūrinių interesų tenkinimo vietų. Visa tai jis gali rasti betarpiškoje savo gyvenamoje aplinkoje – polifunkcinis rajono centras su prekybos, smulkios gamybos, paslaugų, socialinės paskirties, pramogų objektais ir bendruomenės bei bažnyčios pastatais.“ (Naujasis Antakalnis).

„Šeimos laisvalaikio praleidimas gamtinėje aplinkoje: mažiesiems, senoliams ir mėgstantiems pasyvų poilsį – namo kieme (nes automobilių saugojimas numatytas tik požeminiuose pastatų aukštuose ir gatvės zonoje), mėgstantiems aktyvią rekreaciją – skirta treniruoklių, aikštelių, pėsčiųjų ir dviračių takų visuma, įrengta rajono želdynų sistemoje, integruotoje į bendramiestinę struktūrą. Pradėję kelionę pėsčiomis, dviračiu, riedučiais galite pasiekti beveik bet kurį dominantį gamtinį ar kultūrinį rajono objektą.“ (Naujasis Antakalnis) (žr. 16 pav.).

16 pav. Naujojo Antakalnio projekto planas ir vizualizacija.

Šaltinis: <http://naujasisantakalnis.lt/>

Projektų architektūra taip pat sutelkta į vidų. Projektų aprašymuose retai akcentuojama architektūros estetika, susitelkiama į naudojimo aspektus: balkonai, išėjimas ant pievelės, mansardos, energetinis efektyvumas. Namai nepasižymi fasadiškumu, namai ir miestas estetiniu požiūriu nejungiami, kaip nejungiami ir judėjimo požiūriu. Architektūra nenukreipta į viešą gyvenimą ar gatvę, neturi reprezentacijos funkcijos.

Architektūra akcentuojama tik keliuose projektuose, pabrėžiant projekto prestižiškumą, „*pastatai, stilingai ir patogiai išdėstyti juos supančioje erdvėje, išsiskiria originalia, jaukia, skandinaviškai minimalistine architektūra.*“ 2013 – 2014 (Rasų namai) 2004 – 2005 Krivių namai: „*įdomi architektūra*“, 2005 – 2008 m. Verkių slėnis: „*Unikalios gamtos ir originalios architektūros derinys*“. „*originali architektūra*“, tačiau ir tada abstrakčiai: „įdomi“, „išskirtinė“, „pabrėžianti kraštovaizdį“, „deranti su gamta“. Parenkama „neklystanti“ architektūra, abstrakti, be aiškių laiko bruožų: „moderni klasika“, „skandinaviška“, „miestelio tipo“, imitacinė senamiesčio ribose. Būsto projektams būdingas daugiabučio tipas artimas funkcionalistinei architektūrai, minimaliai dekoruotas. Daliai būdinga spalva – svarbus posocializmo aspektas (priešingai funkcionalistinių pastatų pilkumui), tačiau architektūra kukli. Aptvertos mažaaukštės gyvenvietės paprastai sudarytos iš nedidelių daugiaaukščių, nuo funkcionalistinių daugiabučių besiskiriančių visų pirma – spalva, medžiagomis, butų planavimu, tačiau bendra architektūrinė forma pažymėta veikiau tęstinumu negu trūkiu. Įvairovės tematika architektūriniu požiūriu palaiapsniui traukiama į projektus, architektūra keičiasi, bet įvairovė siejama su išoriniais architektūros požymiais, kaip namų spalva ar kelių namo architektūros raiškos variacijų talpinimas viename projekte. Mažaaukštės statybos projektai išsiskiria savo architektūra. Formuojamas centras su išplėtotu bendruomenine erdve – *oaze*. Pagrindinis dėmesys skiriamas ne architektūrai, o gamtai ir pastato teikiamiems „privalumams“.

2.4.11 Apibendrinimas: privatumo ideologija

Vilniaus būsto projektų naratyvų analizė atskleidžia anti-miestiškus, privatumu kaip esmine vertybe grindžiamus, įvaizdžius, miesto viziją, kurioje miestas atskiriamas nuo *namų*, ir *namai* kaip saugi *vidaus* (Sennett 2008) erdvė išplečiama iki kvartalo ribų. Analizėje atsiskleidžia dvigubas – tęstinumo ir atmetimo – santykis su moderniąja erdve. Ištinis modernusis miestų planavimas „iš paukščio skrydžio“, atsisakius modernių naratyvų ir perleidus erdvės reprezentacijų kūrimą privačiam sektoriui, atneša diversifikaciją. Ne valstybė išreiškia save teritorijoje, bet mažais lokaliais masteliais konstruojamas kasdienis gyvenimas. Tokia urbanistinė tendencija tarsi priartina miesto plėtrą ikifunkcionalistinės miesto plėtros principams, atliepia fordistinės visuomenės ir fordistinio miesto kritiką – būstas kuriamas lokaliai, be bendro plano, be didžiųjų naratyvų, sutelktas į kasdienybę ir naudojimą. Net architektūra neturi reprezentacinės reikšmės, sutelkta į naudojimą ir aprašoma per balkonus, terasas, sienų ir jų apdailos medžiagas, energetinį efektyvumą, būsto plotą ir langų kryptį (į pušyną, nuo kaimyno). Taigi, teoriškai galėtų kurtis skirtumus perdengiantis miestas, tačiau iš aptartų naratyvų neatsiskleidžia permąstyta miesto teorija. Moderniojo planavimo principai išlieka kaip forma, bet praradę savo socialinį turinį ir kartu lokalizuojami nedideliu masteliu. Paradoksaliai pratęsimi moderniosios erdvės momentai, pakeistu būdu nukreipiami prieš šią erdvę: miestas toliau naikinamas kaip problema, būsto klausimai pakeičia miesto klausimų sprendimą, pratęsimos, ypač daugiabučių projektų atžvilgiu, tos pačios architektūrinės, urbanistinės kalbos formos, nukreiptos į atskirimą (miesto/namų, darbo/poilsio, gyventojų/praeivio). Pratęsimi monofunkciškumo, atsitraukimo nuo gatvės, gatvės tapatinimo su transporto arterija, žmogiškųjų poreikių ir veiklos apibrėžimo produkcijos, reprodukcijos ir rekreacijos terminais principai, gyvenimo mieste kaip gamtoje idealas, tačiau kolektyvizmas pakeičiamas privatumu, gyvenimas nedidelėje kontroliuojamoje homogeniškoje

bendruomenėje yra nukreiptas prieš socialistinio būsto realybę. Taip miesto – medžio dalys atitrūksta virsdamos salomis. Išanalizuotos įvairovės koncepcijos požiūriu įvairovė apibrėžiama neigiamai, minimizuojama iki estetinių skirtumų ir statiškai apibrėžtų gyventojų kategorijų, daugiausiai apibrėžiamų statiškais amžiaus tarpsniais.

Kaip pagrindinė vertybė siūlomas privatumas kaip galimybė kontroliuoti aplinką. Gyvenimo gamtoje erdvė diskursyviai formuojama kaip privatumo, homogeniškumo, rekreacijos ir reprodukcijos bekonfliktė erdvė. Taigi, būsto projektų aprašymai kaip erdvės reprezentacijos perteikia miesto kaip pavojingos erdvės įvaizdį ir gerą gyvenimą mieste sieja su miesto nebuvimu – gyvenimu gamtoje. Šis gyvenimas gamtoje ir nedidelėje bendruomenėje siejasi su neigiama įvairovės traktuote. Įvairovės nebuvimas leidžia daugiau tvarkos ir kontrolės. Priemiesčio namus aptvertose ir saugomose gyvenvietėse, siūlomas kaip išbaigtas, pilnai įrengtas būstas, kuriame užtenka pasukti raktą, Dovey'jus (1999; 139) apibūdina kaip prisotintus ateities fenomenologijos. Šie namai, pasak Dovey'jaus, atspindi ir reprodukuoja priemiesčio svajonių pasaulį. Aptvėrimas ir stebėseną, susiejama su estetika ir tvarka, sprivatumu ir harmonija, ramybe, atskleidžia erdvės reprezentacijomis perteikiamą privatumo ideologiją. Namų simbolika legitimuoja nuosavą būstą kaip natūralios, savaime suprantamos kapitalizmo vertybės įtvirtinimą.

Pasak Hirt (2012; 55), posocialistinio miesto urbanizmas atitraukia nuo platesnės bendruomenės. Būsto projektų Vilniuje naratyvų analizė atskleidžia nukreiptumo į vidų, susitelkimo į individą, šeimą, namus, mažą, saugų, į vidaus, priešpastatyto viešam neužtikrintumo pasauliui ir žlugusiems kolektyvinio progreso idealams, tendencijas. Pasak Hirt (2012; 56), viešumas kaip gėrybė posocialistinėje visuomenėje vertinamas skeptiškai. Tai atskleidžia atsiskyrimas, tampantis savaime suprantamu būsto „privalumu“, socialine norma. Dovey'jus (1999; 154) aiškina aptvertas ir saugomas priemiesčių gyvenvietes namų nostalgija – ontologinio saugumo siekiu. Tai tinka ir

ontologinio saugumo stokojančiai posocialistinei visuomenei, pvz., Hirt (2012; 167), atlikusi aptvertų ir saugomų gyvenviečių gyventojų interviu, taip pat pastebi šį aspektą, gyventojai bijo išleisti vaikus į kiemą ir jaučiasi saugūs išleisdami vaikus į lauką aptvortoje gyvenvietėje.

Gyvenimas namuose konstruojamas ne kaip veikla, bet kaip judėjimas strategijoje pateiktomis trajektorijomis. Erdvė yra išbaigta, išpuoselėta ir sutvarkyta, kad „nereikėtų rūpintis“, galima būtų tik ilsėtis ir grožėtis. Būsto projektams būdingas utopijos ir *status quo* perpynimas. Projektų kaip utopijos pobūdis sietinas su Michaelio (2009) suformuluotais miesto utopijos bruožais: sinchroniškas sukūrimas laike arba tai, ką Sennettas vadina linijiškumu ir konteksto tironija. Erdvė sukuriama ištiesai ir yra homogeniška, o ne kintanti ir besivystanti laike, joje nėra skirtumų persidengimo. Utopija, kaip teigia Michaelis (2009; 105), nėra evoliucinė, „netampa“, neišauga per transformuojančius pokyčius. Laikas svarbus ne vien ankstesniuose skyriuose aptartais aspektais, bet ir tuo, jog fiksuoja tapatumą. kažkas yra kažkas, o ne būna kažkuo ir tampa kitkuo. Labai supaprastintai mąstant erdviniais terminais – gatvėje kažkas yra gyventojas, bet tampa praeiviu, tokiu būdu patiria skirtingus tapatumus ir su jais siejamas skirtingas teises, kinta laike. Utopinėje būsto projekto erdvėje tapatumas fiksuojamas (gyventojas/svečias, vaikas/suaugęs, mama/dirbantis tėvas). Laiko nebuvimas utopijoje reiškia, jog viskam paskirta atitinkama vieta. Miesto tikrovės, kurią Sennettas (1990) vadina išore, kompleksiskumas susidaro iš daugybės mieste persiklojančių individualių ir kolektyvinių istorijų sluoksnių, virstančio fizine miesto struktūra, kuriai būdingas trūkis ir skirtumas. Antras Michaelio skiriamas utopijos aspektas – realaus pasaulio redukcija į supaprastintas reprezentacijas, kurios, išstumdamos skirtumą, savo pobūdžiu jau nėra miesto tipo erdvė. Utopijai būdingas gyvenimo supaprastinimas, supaprastintas planas, prieštarinčiai vienas kitą papildantys poreikiai, kurie netvarkingoje miesto erdvėje atranda savo erdvės ir laiko koordinatas, supaprastintame plane redukuojami iki funkcijų ir lokalizuojami perskaitomai pažymėtose lokacijose.

Tokias vietas Sennettas (1990) ir Lefebvre'as (1991) apibūdina kaip „gyvenimo iliustracijas“. Erdvės pasisavinimas, Lefebvre'o (1991), Sennetto (1990) požiūriu turi transformuoti erdvę, įnešti dabarties ženklus. Trečias Michaelio skiriamas aspektas – utopija kaip esamai tikrovei priešpastatytas modelis. Pasak Michaelio (2009; 105), toks atsiribojimas yra susietas ne tiek su apsauga nuo nusikaltimų, kiek atsiskyrimu nuo besitęsiančių, nenumatomų miesto pokyčių. Neatsižvelgiant į tai, kad tik tai, kas kinta – išlieka. Projektams būdingas paprastas, lengvai valdomas planas. Tokios izoliacijos pasekmė, pasak Michaelio (2009; 104), yra anti-urbanistinė, nes siekiama apriboti socialinę sąveiką, kuri yra kūrybingumo šaltinis, taip vis sunkiau tampa integruoti tai, kas nauja ir nenumatyta (nenumatoma), į miesto tikrovę. „Idealūs namai“ tampa nostalgine apsauga ontologinio saugumo stokojančiame pasaulyje. Nostalgija – tai dalykų, kurių niekada nebuvo tokia forma, kokia jie prisimenami, ilgesys, kaip atskleidžia Foucault (1984; 248), komentuodamas nostalgiską požiūrį į šeimą, seksualumą ar žinojimo ir galios formas, atsietas nuo prievartos ir nuo ideologijos.

Būsto projektai gali būti apibūdinti Lefebvre'o formuluojama abstrakčios erdvės samprata, kartu ir homogeniški, ir fragmentuojantys. Nors kiekvienas projektas reklamuojamas kaip unikalus ir išskirtinis, tačiau atsikartoja tiek privalumai (gyvenimas gamtoje, uždarumas, saugumas, miesto vartojimas), tiek siūlomas gyvenimo modelis (šeimyninis gyvenimas ir rekreacija projekto ribose, poreikių skyrimas į darbą, šeimyninį gyvenimą ir rekreaciją), erdvės planas ir architektūra. Palyginimui Lefebvre'as (1991), kalbėdamas apie erdvę (apskritai) ir konkrečias miestų erdves, skiria darbus ir produktus. Darbas yra kažkas nepakeičiamo, pasižyminčio unikalumu, pvz., Venecija yra darbas. Produktas gali būti pakeistas kitu ar atgamintas tokiu pačiu būdu, pvz., būsto projektas „Venecija“. Darbas nėra pakeičiamas todėl, kad neturi Autoriaus, bet turi daug autorių³⁵. Būsto projektai turi konkrečių

³⁵ Žinoma, istorijos eigoje prie miestų plėtros ar kaitos yra prisidėję įvairūs *autoriai*, įvesdami tinklinį miesto planą ar perstatydami miesto dalis. Autoriaus nebuvimas, kurį pabrėžia Lefebvre'as ir Sennettas, reiškia, kad miestas ar jo dalis, gavė formuojasi laiko bėgyje prisipildydami laiko

autorių, yra lengvai, pastebi ir Hirt (2012; 155), beveik fordistiniu principu, atgaminami, permatomi arba ženkliški. Dėmesys naudojimui steigia miestą ne kaip *oeuvre*, bet kaip Jacobs (1961) aprašomas gaujų teritorijas. Miesto teorija yra implicitinė, bet, kaip ir ankstesnės, priešpriešinama ankstesniam miesto modusui, yra supaprastinta ir radikali. Miesto kūrimas neįtraukia persidengiančių erdvių ir priklausomybės lygmenų vizualaus dėmesio skirtumui. Priešingai – kuriamas homogeniškumas ir tęsiamas monofunkcionalumas. Kuriamas akligatvio principo struktūra – *miestas medis*, besiskirianti nuo miesto tinklo. Būsto projektų struktūros, ar tai yra daugiabučių, ar aptverti individualių namų kvartalai, kuriami kaip miesto vartotojai. Naujieji būsto projektai plečia miestą fiziškai, bet neprisideda prie erdvės, kurioje vyksta „miesto gyvenimas“, plėtros. Kuriamos erdvės, kurios eliminuoja tai, kas būdinga miesto gyvenimui: spontaniškumą, susidūrimą, socialinių ryšių įvairovę. Kai nekuriama pilnavertiška miesto erdvė, miesto gyvenimas koncentruojasi miesto centre. Tokią kultūrinių funkcijų koncentraciją miesto centre Vilniuje atskleidžia Tomo S. Butkaus (2011) kultūrinių funkcijų analizė.

Šis privatumo kaip privačios nuosavybės akcentavimas atskleidžia neoliberalių nuostatų, grįstų asmenine atsakomybe, privatumo reikšme, perkėlimą į kasdienybės lygmenį – būsto formas. Tokia miesto plėtra nėra vienintelis galimas miesto plėtros modelis. *Atviro miesto* koncepcijos (Reniets et. al. 2009; Brenner et. al. 2012), grįstos miesto kaip organizuoto kompleksiško, netvarkos, deformuoto tinklo, teisės į miestą idėjomis, siūlo alternatyvius miesto plėtros būdus. Būsto projektai veikia kaip paskirstymo mieste mechanizmai, viena vertus, skiriasi jų prieinamumas, įgalinantis apsigyventi tam tikro tipo gyventojus, kita vertus, jų teritorijos formuojamos

sluoksnių, įgaunančių materialią išraišką erdvėje. Tokiu būdu Autoriaus nebuvimas atveria galimybes autoriams, arba – miestui kaip *oeuvre*. Skirtingai - funkcionalistinės urbanistikos rajonai ir pomodernios jų sekos – būsto projektai, kuriami kaip linijinės, išbaigtos, vientisai suplanuotos, laikui neatviros struktūros. „Poetiškai gyvena“ čia tik nekilnojamo turto plėtotojas.

kaip salos, nesudarančios galimybės ir juo labiau poreikio judėti per juos taip maišantis įvairiems žmonėms.

Pasak Hirt (2012; 2), posocialistinis laikotarpis pasižymėjo kolektyvinės miesto erdvės erozija ir intensyvia skaidančių, eksplicitiškai privačių erdvių, skiriamų ryškiais fiziniiais barjeriais, statyba. Privatumo kaip vertybės įsitvirtinamo specifinėmis urbanistinėmis priemonėmis kultūrinės prielaidos: viešosios sferos delegitimacija, nepasitikėjimas valstybe, kaip galinčia spręsti bendras problemas, kolektyvizmo patirtis, kai nepajėgiama kolektyviai pasisavinti bendrų erdvių ir susvetimėjime įvairovė tampa problema bei didelės simbolinės reikšmės privačiai nuosavybei suteikimas, moderniosios urbanistikos pobūdis, sietinas su *miestiškumo* socialistiniame mieste stoka.

Posocialistinėse valstybėse viešoji sfera sutapatinama su valstybe ir delegitimuojama. Socialistiniuose miestuose nunyko viešoji erdvė kaip tarpinė erdvė tarp valstybės institucijų ir privataus intymaus kasdienio gyvenimo. Viešoji sfera, socialinė gerovė tapatinama su socialistiniu palikimu ir delegitimuojama (Hirt 2012; 20). Toks valstybės delegitimavimas, kylantis iš pasipriešinimo sovietinei sistemai, susietas su visuomeninio mąstymo ar solidarumo neigimu (Lenkevičiūtė 2006; 101). Tai, kas nėra privatu ir privačiai valdoma, traktuojama kaip niekieno zona ir nesitikima aplinkos gerėjimo. Nuosavybės apsauga tampa individualiu reikalu. Kuo mažiau pasitikima viešosiomis institucijomis – tuo daugiau į ją investuojama (Lenkevičiūtė 2006; 396).

Kartu su viešosios sferos nnykimu transformuojasi privati erdvė, tampanti „tikrai reikšminga“ erdve (Hirt 2012; 19; Lenkevičiūtė 2006). Pasak Lenkevičiūtės (2006), gyvenimo centras socialistiniu laikotarpiu persikėlė į butą. Miestas kaip viešos erdvės lokacija nuvertėja, transformuojamas į funkciškai atskirtas erdves. Kolektyvinio gyvenimo patirtis, kai nepajėgiama pasisavinti bendrų erdvių, kaip atskleidžiama Jacobs (1961) ir Lefebvre'o (1991) analizėje, skatina gyventojus siekti privačios erdvės, kurią galima, kaip rašo Lefebvre'as (2003; 129), pasisavinti, t.y. įprasminti, kad ir nedideliu

mastu³⁶. „Individualiai aptverti namai dažnai išreiškia žmonių norą išreikšti savo autonomiškumą nuo ar net atvirą priešišumą tam, ką jie laiko netinkamu viešam gyvenimui išorėje“ (Hirt 2012; 157). Privatumas tampa pasipriešinimu suvoktam chaosui, kai viskas bendrai nėra pakankamai gerai tvarkoma ir norima susitvarkyti savomis pastangomis be miesto kišimosi, kuris nėra (arba suprantamas kaip nesantis) efektyvus.

Giordano ir Kostova (2004; 75) suformuluoja sąvoką „socialinė nepasitikėjimo gamyba“ – tai reprezentacijų sistema ir racionalios strategijos, kuriomis vadovaujasi veikėjai, kai valstybė pakartotinai neįgyvendina savo pareigų. Perėjimo procese neišvystomi gyventojų dalyvavimo vykdant miesto pokyčius būdai. Miestiečiai lieka atitolę nuo valstybės ir savivaldos. Nesugebėjimas prasmingai įtraukti publikos dalyvavimo visose planavimo etapuose: vizijos, tikslų nustatymo, alternatyvų identifikavimo, plano vystymo ir įgyvendinimo, pasak Stanilovo (2007 (d)) – viena esminių posocialistinio miesto kaitos nesėkmių.

Miesto gyvenimo arba miestiškumo stoka (Szelenyi 1996; Hirt 2012;) socialistiniame mieste susijusi su iki šiol besitęsiančiais kolektyvinio pasisavinimo ar aktyvaus viešosios erdvės naudojimo stoka (Zhel'nina 2013). Po privatizacijos atsiskleidė nesugebėjimas pasisavinti aplinkos erdvių. 2006 m. Lenkevičiūtė (2006; 384) identifikuoja tokį gyventojų pasyvumą, nors 2013 m. Aidukaitė jau fiksuoja, jog bendruomenės ima organizuotis, nors ir labai mažu mastu, bendriems klausimams spręsti. Lenkevičiūtės (2006) besikeičiančio Vilniaus tyrimas suteikia įžvalgų apie miesto kultūros reikšmę Vilniuje. Lenkevičiūtė analizavo būsto keitimo praktikas ir nustatė, kad jos tirtoje imtyje gyventojai pasirenkamą miesto rajoną vertina pagal paslaugų visumą, bet ne kaip miesto rajoną, ne jo miestiškumą – tai tik fizinė erdvė, kurioje yra butas, kuris yra svarbiausias gyvenimo pasirinkimui. Žmonės

³⁶ Lefebvre'as (2003; 129) iškelia klausimą, ko tikimasi iš utopinio privataus namo pasaulio, ir atsako: „nieko mažiau negu laimė“, kurioje susipina fikcija ir tikrovė, susieta su gamta, sveiku ir tvarkingu gyvenimo būdu, normalumu. Lefebvre'o požiūriu šie aspektai susiejami individualaus namo pasaulyje į sistemą, kiekvienas objektas yra ženklų sistemos dalis. Ši sistema Lefebvre'o požiūriu kuria individualaus namo ideologiją kaip visumą reprezentacijų.

gyvena bute – ne kvartale, kaimynijoje ar mieste. Tokiu būdu nesiformuoja specifinė miesto aplinka, kurią galima būtų sieti su miesto dalimis (Lenkevičiūtė 2006; 390). Socialistinis Vilnius nesudarė miesto kultūros prielaidų: „socialistiškai performuotame ir politiškai akcentuotame miesto centre karaliavo tuštuma, o jo kulais masinėms šventėms tarnaujanti architektūra nebuvo palanki kasdieniam naudojimui. Apleistose senamiesčio dalyse, kaip ir nutolusiuose socialistiniuose mikrorajonuose, trūko funkcinės įvairovės, infrastruktūros ir estetinės visumos.“ (Lenkevičiūtė 2006; 88). Su tuo sietinas miesto neigimas – negalėjimas aktyviai veikti miesto kaip savo erdvės vedė į pesimizmą miesto atžvilgiu ir kaimo, gamtos idealizavimą (Lenkevičiūtė 2006; 394). Nesant įpročio miesto gyvenimui, greta yra galimybė labiau išplėsti privatų gyvenimą.

Įvairovė posocialistiniame mieste tampa problema. Siekiama gyvenimo su panašiais. Ribos, sienos, tvoros posocialistiniame mieste pasitarnauja kaip identitetą brėžiantys riboženkliai (Hirt 2012; 134). Hirt (2012; 163) nustatė, jog gyventojai, persikėlę gyventi į aptvertą ir saugomą gyvenvietę, jaučiasi persikėlę į alternatyvų, geresnį pasaulį. Krupickaitės ir Peciukonytės (2011) aptvertos ir saugomos bendruomenės Vilniuje tyrimo duomenys iliustruoja atsiribojimo, privatumo ir bendruomenės paieškos motyvus: „svetimas čia neužeis“, „susirinkę visi daugmaž vienodos socialinės ekonominės padėties“, tvora padeda formuoti bendruomenę viduje. Poreikis ir galimybė „tvarkytis patiems“. Kai nėra pasitikėjimo, jog valstybė ar savivaldybė kaip piliečius atstovaujančios institucijos užtikrina sugyvenimo sąlygas – siekiama atsiriboti į uždarus anklavus, naudojant Ziganelio (2009; 193) sąvoką – moralinę kontrolę keičiant technologine kontrolė.

2.5 Neoliberalios miesto plėtros natūralizavimas, Vilniaus kaip (po)(ne)politinio miesto samprata

Būsto projektai kaip posocialistinio miesto erdvės reprezentacijos gali

būti interpretuojami kaip atskleidžiantys Vilniaus kaip po-politinio ar ne-politinio miesto pobūdį, pasitelkiant Swyngedouwo, Ranciere'o, Mouffe koncepcijas. Architektūra medijuoja santykį tarp ekonominės plėtros ir ideologinio lygmens, tad jos kūrimas yra politinis aktas – architektūra prisideda prie dominuojančios kultūros hegemonijos (Dutton ir Mann 2008; 1). Būsto projektai atskleidžia Vilniaus miesto transformacijos aspektą, sietiną su neoliberalaus miesto vizija. Viena vertus, nauji būsto projektai Vilniuje grindžiami ekonomine diferencijuojančia logika, kita vertus, ši diferencijuojanti logika ir pats siūlomas miesto modelis netampa diskusijų objektu, steigiamas kaip savaime suprantamas, natūralizuojamas ar normalizuojamas: statybos įstatymai įtvirtina atitinkamas statymo formas, nubrėžiamos teisinės gairės, palankios atsiribojimo kūrimui (Čiupailaitė 2012), nesama viešos diskusijos apie politinį architektūros vaidmenį, būsto projektai viešajame diskurse pristatomi informuojant apie naujai statomus projektus arba juos reklamuojant, sustiprinant pačių projektų aprašymuose pateikiamus įvaizdžius.

Vien tai, kad būstas įgauna mainų vertę – gali būti nupirkta ir parduota – dar savaime nėra vienintelė, būtina ir pakankama prielaida segregacijai mieste. Pvz., Jacobs (1961) ar Lefebvre'as (1996), juo labiau Bachelard'as (1994) namus apibūdina per naudojimo, jaukumo, simbolinę, ryšių, atsiminimų vertę. Tai, kad galima parduoti ir pirkti būstą, savaime nereiškia, jog išryškės žmonių socioerdvinė diferenciacija mieste. Greta būsto kaip prekės fakto turi atsirasti nuostata į būstą kaip prekę, poreikis erdviniam diferencijavimuisi, išryškėti miesto dalių skirtumai. Naujieji būsto projektai kaip erdvės reprezentacijos, atskleidžiantys privatumo ideologiją kartu tampa „savaime suprantama“, „normalia“ miesto plėtros forma, nors, kaip atskleidžia įvairovės diskursų analizė – galimos alternatyvios miesto plėtros formos. „Natūralizacijos“ sąvoka vartojama apibrėžiant miesto būsto (rinkos ir politikos) pokyčius. Abejonė, ar Vilniaus mieste vertėtų kalbėti apie „būsto rinką“ ar apie „būsto politiką“, atskleidžia šių sričių persipynimą. Būsto rinka ir yra būsto politika. Arba būsto politika yra sprendimas, jog rinka išsprendžia

tiek apgyvendinimo, tiek urbanistinius klausimus. Profiliavimosi procesą mieste Lenkevičiūtė (2006) sieja su jokios amortizuojančios būsto politikos nebuvimu, mikrorajonų stigmatizacija, benamystės baime (benamystė siejama su visišku iškritimu iš visuomenės, nesant būsto politikos ir visiškai individualizuojant atsakomybę, benamystės baimė tampa reali). Remiantis Lenkevičiūtės (2006) atliktais interviu, galima teigti, kad diferenciacija matoma kaip nevaldomas procesas, dėsningas ir sprendžiamas tik individualiomis pastangomis. Dominuoja getų ir aptvertų, saugomų gyvenviečių įvaizdžiai ir individualus suvokimas, jog sprendimas gali būti tik individualus – išsikraustant, apsitveriant.

Po nepriklausomybės paskelbimo gana greitai būstas tampa nepolitiniu matmeniu. 1998 m. Vilniaus miesto būsto programoje buvo nurodyta, jog savivaldybė ieškos būdų „geriau koordinuoti, nors ir labai ribotų, būsto išteklių naudojimą. Vilnius būtų pirmasis Lietuvos miestas, formuojantis būsto politiką.“ Siekta užtikrinti, kad visi Vilniaus gyventojai turėtų ir galėtų įsigyti atitinkamą gyvenamąjį plotą. Taigi, 1998 m. savivaldybė save laikė būsto politikos įgyvendintoja ir siejo tikslus su socialinio būsto plėtra. Nors socialinis būstas jau apibūdinamas socialinės rizikos terminais. O pagalba įsigyti būstą siejama su pagalba imant banko paslaugas³⁷. Taip pat, depolitizuojama architektūra, architektūra tampa menu. Apibūdinama per meninę vertę, santykį su aplinka, vizualinį suvokimą, užtikrintų pastato dalių kompozicinį ryšį³⁸. Taip architektūra iš būdo transformuoti visuomenę tampa meno kūrinium, sąveikaujančiu su aplinka – estetinė vertybe. Kaip tokia ji pereina erdvės profesionalų (kaip juos apibūdina statybų įstatymas) rankas: architektų, projektuotojų, statybininkų ir užsakovų).

Naujų būsto projektų architektūra priklauso nuo erdvės profesionalų sprendimų. Architektai šiuos sprendimus sieja su estetika „architektūros kokybe“, bet atsiremia į užsakovo kuriamus apribojimus (Čiupailaitė 2014).

37 Vilniaus miesto tarybos sprendimas Nr.233 1998 09 23 „Dėl Vilniaus miesto būsto programos tvirtinimo“ <http://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=21015412>

38 Statybų įstatymas, III skirsnis. Architektūros reikalavimai.

Greta dokumentais, reglamentuojančiais statybą, įtvirtinamas uždaras būsto modelis, sudaromas prielaidos anklavų urbanizmui. Nors miesto plėtrą reglamentuojantis bendrasis planas apima teiginius, susietus su įvairovės vertinimu, monofunkciškumo vengimu: „Bendrojo plano sprendiniai numato daigiafunkcinių gyvenamųjų teritorijų plėtrą. Naujų vienafunkcinių gyvenamųjų rajonų statyba neskatinama.“, „Neskatinama paslaugų, sukeliančių transporto srautus į senamiesčio teritoriją, plėtra“³⁹, tačiau neapima konkrečios to įgyvendinimo strategijos, o reglamentai, grindžiantys būsto statybą ir statybas, įtvirtina modelį, kuriuo gyvenamasis plotas statomas atsietai nuo bendro miesto plano. Gyvenamųjų namų statybos reglamentu įtvirtinamas uždaras būsto modelis⁴⁰. Gyvenamųjų namų statybos reglamentas yra suformuluotas palankiai ne gatvių, miesto plėtrai, o atskirų būsto projektų statymui. Būsto projektai statomi atsietais kvartalais, kuriuos sujungia platesnės transporto arterijos.

Būstas komodifikuojamas, įgauna mainomos prekės vertę. Valstybės ir netgi savivaldybės vaidmuo būsto atžvilgiu Vilniuje yra minimalus. Pozicija augančio uždarumo ir segmentacijos atžvilgiu neutrali arba pozityvi, pvz., Krupickaitės ir Peciukonytės (2010 – 2011; 11) aptvertos ir saugomos gyvenvietės tyrimo duomenys atskleidžia pozityvų arba neutralų Vilniaus miesto ir rajono savivaldybių teritorijų planavimo departamentų atstovų požiūrį

39, „Naujos plėtos teritorijos planuojamos ir užstatomos (įsisavinamos) koncentruotai ir kompleksiškai, konsolidavus sklypus pagal kito planavimo lygmens ar rūšies dokumentuose nurodytą apimtį. Šios teritorijos užstatomos tik įrengus inžinerinę bei susisiekimo infrastruktūrą, kartu įrengiant viešąsias erdves ir želdynus. Gyvenamuosiuose kvartaluose kartu numatoma pastatyti prekybos, aptarnavimo, švietimo objektus ir taip užtikrinti geras gyvenimo, mokslo, darbo ir poilsio sąlygas gyventojams. Šių teritorijų numatyta daugiau, negu yra realus poreikis iki 2015 metų, todėl nustatytos prioritėtinės plėtos zonos.“ (Vilniaus miesto bendrasis plėtos planas; 25). Socialinės įvairovės svarba Vilniaus miesto bendrajame plane yra pateikiama, tačiau įgyvendinamos jai prieštaraujančios praktikos: „Visuomeninės erdvės, viešosios socialinės paslaugos gerai funkcionuoja tik kompaktiškai užstatytoje teritorijoje, rajonuose, kuriuose gyvena įvairių socialinių sluoksnių, skirtingo amžiaus ir nevienodas pajamas gaunančios visuomenės grupės, todėl skatinama įvairių socialinių sluoksnių integracija, mažinama socialinė atskirtis.“ 2010 m. Krupickaitės pristatytas pranešimas „Socialinės įvairovės kaita posocialistiniuose miestuose“ ir 2012 m. pristatytas VDU mokslininkų atliktas tyrimas „Socialinė atskirtis Lietuvos didmiesčiuose: erdvinės segregacijos ir poliarizacijos formos“ atskleidžia, jog naujesiems būsto projektams būdinga homogeniškesnė gyventojų struktūra negu kitose miesto dalyse.

40 Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas dėl statybos techninio reglamento STR 2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“ patvirtinimo 2003 m. gruodžio 24 d. Nr. 705 Vilnius, Valstybės žinios, 2004, Nr. 23-721 Aktuali nuo 2009 06 12.

į miesto dalių aptvėrimus. Daugiabučių kokybė, kritikuojama viešojoje erdvėje ir akademinėje literatūroje (pvz., Čaikauskas 2008), tačiau traktuojama kaip pereinamasis, „natūralus“ „nebrandaus verslo“, ar kokybiškos darbo jėgos stygiaus rezultatas, kaip būsto kaip nepakankamai kokybiškos prekės bruožai.

Miesto socioerdviniams pokyčiams kaip vienintelei ir „natūraliai“ alternatyvai suteikiamas objektyvumas per refleksijos nebuvimą. Kintančios įvairovės atžvilgiu būsto rinka ir rinkodara veikia kaip veiksnys, natūralizuojantis poreikį gyventi su „panašiais“ žmonėmis. „Akivaizdu“, rašo Krupickaitė ir Peciukonytė (2010 – 2011; 7) apie aptvertas ir saugomas gyvenvietes, „kad tai buvo perspektyvus, patrauklus, naujas būsto statybos verslo modelis“. Tačiau, kodėl toks miesto plėtros ir statybos verslo modelis yra akivaizdus? Neoliberalios miesto kaitos viešos ir akademinės artikuliacijos stoką pastebi ir Lenkevičiūtė (2006; 378). Pasak autorės, valstybinio socializmo laikotarpiu miesto raidos kritinė refleksija nebuvo įgyvendinama, tačiau nepriklausomybės sąlygomis didėjantis miesto dalių atotrūkis taip pat neranda kelio į viešą refleksiją.

2.5.1 Naujų būsto projektų reprezentacija žiniasklaidoje

Kritinės naujų būsto projektų refleksijos stoką padeda atskleisti žiniasklaidos analizė. Straipsnių atrankai pasirinktuose portaluose (delfi.lt ir lrytas.lt) rastas nedidelis straipsnių skaičius – 66 straipsniai. Taigi diskursas, susietas su naujomis būsto formomis nėra išplėtotas. Pagal paiešką „nauji butai“ daugumą straipsnių sudarė nekilnojamo turto rinkos padėties vertinimai, informacija apie pastatytų naujų butų skaičių ir kainų svyravimus. Gausiausiai straipsniuose susitelkiama į būsto kainos, nekilnojamo turto rinkos ir statybų sektoriaus svyravimus. Absoliuti dauguma atrinktų straipsnių apie naujus kvartalus, gyvenvietes, projektus – informuojantys. Informuojama apie ketinamą statyti projektą, skiriamas investicijas, bendrovių gautas paskolas statyboms arba įmonių bankrotą ir stabdomus projektus.

Viešas diskursas apie naujas būsto formas neišplėtotas, tačiau, pavieniai straipsniai apie naujus būsto projektus publikuojami įvairiuose dienraščiuose, žurnaluose, portaluose. Juose pabrėžiama tokio gyvenimo būdo pasirinkimo nauda. Projektai sulyginami su glaudžiomis bendruomenėmis, pabrėžiama galimybės kontroliuoti kaimynų pasirinkimą ir privatumo svarba. Pvz., Saulės Venskūnytės 2013 m. spalio 26 d. publikuotame straipsnyje „Naujausios tendencijos renkantis būstą kvartaluose“ rašoma: *„Pasak ekspertų, renkantis namus žmogui labai svarbus saugumas ir kaimynai. Įrodyta, kad žmogus saugiausiai ir patogiausiai jaučiasi uždaruose miestų kvartaluose. „Pirkdamas butą uždarame kvartale, žmogus tikisi, jog kaimynystė bus saugi, nes čia gyvens tos pačios socialinės padėties žmonės. Uždarų kvartalų privalumas – socialinis lygmuo, saugumas ir privatumas“*, – sako psichoterapeutas Andrius Kaluginas, Vilniaus psichoterapijos centro „Invito“ ekspertas.“ *„Tai dažniausiai pasiturintys žmonės, kurie nori gyventi prestižinėje vietoje bei turėti kaimynus, kurie būtų ne atsitiktiniai žmonės.“* *„Kalbant apie namus, žmogui labai svarbus saugumas ir ramybė. Saugumas dviem aspektais: apsauga nuo nusikaltėlių ir žmogaus privataus gyvenimo saugumas. Uždarame namų kvartale jie gauna tai ir dar daugiau – bendruomenę, o tai itin svarbu mieste, kur psichologiškai labai sunku užmegzti glaudesnius santykius ir mes jaučiamės labiau vieniši“*, – sako A. Kaluginas“ arba Moters žurnale rašoma: *„Gyvenamųjų namų kvartalas „Verkių slėnis“ <...> yra ramioje sostinės vietoje – Verkių regioniniame parke, dešiniajame Neris krante. Tai – tarsi modernus butų bei kotedžų kaimelis mieste. Tik to kaimelio teritorija saugoma, o aplinką tvarko samdytų tarnybų darbuotojai.“* („Santūri klasika vienuolyno kaimynystėje“, 2011 02 27, www.moteris.lt) Portale 15min.lt publikuotame straipsnyje pabrėžiamas svajonių namų įvaizdis, priešpastatomas daugiabučių realybei, akcentuojama bendruomenė ir saugumas, gyvenimas gamtoje kaip privalumas, susiejami su kvartalo uždarumu: *„Į „Burbiškių kalvos“ kvartalą svetimas žmogus nepateks – parko ir kiemo teritorijas juosia tvoros, nuotoliniu pultu valdomi vartai, e-spynos varteliuose, kiekvienas butas prijungtas prie bendros signalizacijos sistemos,*

aplinka nuolatos stebima 16 vaizdo kamerų. Bet kur būdami namo gyventojai per interneto kanalus gali matyti viską, kas vyksta kieme, parke ar garažuose“. („Burbiškių kalva“ – patogiam ir saugiam gyvenimui“, 2011 10 11, 15min.lt)

Straipsniais perteikiama būsto kaip prekės samprata. Akcentuojama būsto ekonominė vertė. Būsto kainos augimas siejamas su nekilnojamo turto rinkos „atsigavimu“, mažėjimas su „rizika“. Būstas aptiriamas kaip toks, kurį įsigijus reiktų vėl parduoti didesne kaina. Trūkumai, susieti su projekto plano neatitikimu, kokybe, siejami su potencialiai mažėjančia jau įsigyto būsto kaina, tampant sunkiau jį brangiau parduoti: „Pašnekovo teigimu, skirtingais gyvenimo etapais reikia skirtingo būsto. Svarbu suvokti, kad jis perkamas ne visam gyvenimui. Pavyzdžiui, studentaujant būsto reikia mažo ir funkcionalaus (butas/studija/loftas), o sukūrus šeimą – erdvesnio ir tinkamo auginti vaikus. Su tuo susiję ir būsto dydis bei funkcionalumas. (...) Finansiškai išprusę klientai jau mąsto apie būstą kaip investiciją. Jei perkamas vidutinio dydžio būstas miesto centre, patrauklioje vietoje, tikėtina, kad po keleto metų jis vis dar bus patraukli prekė ir jį pardavus bus galima uždirbti.“ („Verslininkai padarė išvadas: nebebus statomi prabangūs butai“, 2010 11 13, delfi.lt) „Pirmieji būsimų Naujamiesčio daugiabučių pirkėjai neturėtų nusivilti investavę į nekilnojamąjį turtą, nes čia numatomas sparčiausias kainų kilimas. Turėdamas ir modernių biurų pastatų, Naujamiestis suformuotų prestižinio rajono įvaizdį, o tai galėtų paskatinti beveik visų rajone esančių būstų (išskyrus pačių seniausių) ilgalaikį kainų augimą.“ („Vilniaus skerspjūvis: nuo rožinių perspektyvų iki būsimųjų getų“, 2007 10 06, delfi.lt) „...pristačius papildomus du aukštus, namo gyventojams būtų užstojamas vaizdas į mišką, tad krenta butų vertė.“ („Bajorų kalvose“ Vilniuje – gyventojų grasinimai teismais dėl parduotuvės“, 2008 06 26, delfi.lt)

Gyvenviečių pobūdis nekvestionuojamas, priešingai, joms suteikiami apdovanojimai kaip „geriausiems gaminiams“. „Bendrovės „Vilsota“ vykdytas sodybinių gyvenamųjų namų kvartalas „Rasų slėnis“ pripažintas geriausiu šiuolaikinės architektūros ir gamtos dermės pavyzdžiu.

Šis kvartalas skirtas žmogui, pavargusiam nuo formų, medžiagų ir stilių kratinio. LNTPA komisijos nuomone, kompanijos užsibrėžtas tikslas išskirtinio grožio vietoje sukurti modernios architektūros ir gamtos harmoniją, projektuojant kuo vientisesnę ir paprastesnę savo formomis kvartalą, pasiteisino su kaupu.“ (,Išrinkti geriausi metų nekilnojamojo turto projektai“, 2006 12 08, delfi.lt) „,Vilniaus miesto savivaldybė kartu su nekilnojamojo turto vystytojais sostinės Užupio rajone ir dabartinėse pramoninėse teritorijose už jo planuoja Architektūros parką - pavyzdinį gyvenamųjų namų kvartalą, kuris „turėtų būti rodomas architektūros vadovėliuose“. Parkui numatyta apie 58 ha plotas Paupio ir Paplaujos teritorijose. (...)Be abejo, verslas nėra labdaros organizacija, todėl, jeigu nebus viešojo sektoriaus palaikymo, kainos bus tokios, kokios yra visoje Lietuvoje. Jos yra aukštos, nes visa našta dabar užkraunama vystytojams, o iš tiesų - vartotojams“, - sakė Lietuvos nekilnojamojo turto plėtros asociacijos direktorė Dalia Bardauskienė.“ (Vilniuje planuojamas pavyzdinis kvartalas, 2008 07 30, delfi.lt)

Būsto projektai pateikiami kaip pozityvi kaita, kai vietoj apleistos, nesutvarkytos teritorijos „išskyla“ naujas projektas. Aptvertos ir saugomos gyvenvietės apibūdinamos darnios plėtros, tvarumo, ekologiškumo terminais: „Projektus pristatę architektai itin akcentavo kuriamų gyvenviečių tvarumą, energetinį efektyvumą, visų galimų energetinių išteklių panaudojimą bei draugišką pastatų poveikį aplinkai.“ (,Žaliosios lietuvių gyvenvietės laukia investicijų“, 2012 11 08, delfi.lt) Pabrėžiama kokybė kartu atskleidžia kontrolės mastą gyvenvietės viduje. Gyvenvietėse negalimi individualūs pakeitimai, išsaugant „architektūrinį vientisumą“: „pirkėjams bus leidžiama koreguoti pasirinktą namo projektą bei fasado spalvas, tačiau išorės apdailai naudojamų medžiagų keisti nebus galima. Taip siekiama išlaikyti gyvenvietės architektūrinį vientisumą.“ (,Šalia Vilniaus – naujas individualių namų kvartalas“, 2005 06 22, delfi.lt)

Kritika publikacijose nukreipiama į kokybės stoką. Kritikos susilaukia daugiabučiai miesto pakraščiuose, dėl žemos statybų kokybės,

nepabaigtų planų (kai baigtas projektas neatitinka vizijos, kurią nusipirko gyventojai), tankaus užstatymo. Kritikuojant perferinius rajonus, kartu stigmatizuojami jų gyventojai. Prasta statyba tarsi susieta su nesugebėjimu įsigyti pakankamai kokybiško būsto, gyventojai stigmatizuojami, priešingai, geram būste, geruose kvartaluose, akcentuojama prabanga, išskirtinumas: „*Aišku, sienos ten plonos. Be to, visiškai izoliuoti jų neįmanoma. O ir gyventojai ten kažkokie laukiniai – daro ką nori: gręžiasi rozetes, kur patinka, griaua sienas, stiklinasi balkonus be jokių projektinių patvirtinimų. Girdejau, kad ten daugiausia iš provincijos suvažiavęs jaunimas gyvena*“, - pasakojo L.Grikinienė“ („Fabijoniškių naujakuriai pasigenda privatumo“, 2007 10 10).

Būsto projektai, kuriuose, pasitelkiant Lefebvre'o frazę, nesitikima „nieko mažiau negu laimė“, susiduria su būsto, kurio nereikia, negalima ar nenorima pasisavinti (Lefebvre'iška prasme) problemomis. Pilnai išbaigtuose projektuose sukuriama „gyvenimo kokybę“ garantuojantys papildomi elementai, kaip pvz.: fontanai, tačiau, nepaisant to, jog projektai statomi eliminuojant laiką, jis teka, ir priežiūros reikalaujantys įrenginiai genda. Gyventojai nenori investuoti į būstą (o plėtotojas netvarko aplinkos, kai gyventojai neskiria lėšų), tačiau nori naudoti jį ilgą laiką nepakitusių. Taip atsiskleidžia erdvės pasisavinimo problema, kai gyventojai neapsiima apgyventi, pasisavinti erdvės: „*Čia – naujas kvartalas ir didžiąją dalį gyventojų sudaro šeimos su mažais vaikais. Jiems nepaaiškinsi, kad vanduo fontane negeras. Pati mačiau, kaip kaimynė vos minutei nususuko pažiūrėti savo mažesniosios dukros, o tuo tarpu jos vyresnėlis išsitraukė iš fontano kažkokią baranką ir jau ruošėsi ją valgyti. Gerai, kad spėjau pamatyti, neaišku, kuo būtų užsikrėtęs.*“ „Projekto „Bajorų kalvos“ vystytojai – dukterinė „Hanner“ grupės bendrovė „Bajorų kalvos“. Jos vadovas Arvydas Avulis į gyventojų priekaištus dėl netvarkomo fontano atsako griežtai. „*Tai ką, gal man jiems dar ir vyno į namus atnešti ar šašlyko iškepti?*“, - ironizavo jis, atkreipdamas dėmesį, kad gyventojai nesutinka mokėti už fontano priežiūrą.“ („Prabangus fontanas „Bajorų kalvose“ virto kūdra“, 2011 06 13, delfi.lt)

Nagrinėjant viešą diskursą Vilniaus naujų būsto projektų atžvilgiu skirtingi keli atvejai, kai kritikuojamas viešųjų resursų prieinamumo mažinimas. Vienas toks atvejis – informacija apie sprendimą panaikinti Laurų gyvenvietės užtvėrtą priėjimą prie upės, perpinama su prabangos aprašymais: *„Paslaptiniausias ir labiausiai saugomas gyvenamasis Vilniaus kvartalas. Tai - ne Turniškės, kur gyvena šalies vadovai, o vadinamoji „VP dešimtuko“ gyvenvietė. Apie šį kvartalą nerašo nei laikraščiai, nei žurnalai, nerodo televizijos laidos. Jis – toli nuo pašalinių akių, čia gyvena daugelis „VP grupės“ akcinkų ir jų draugų. Tai – uždara gyvenvietė, kurioje galioja savos taisyklės. Norintieji čia apsigyventi turi gauti būsimų kaimynų pritarimą, vienas keistesnių taisyklių punktų – čia negalima laikyti šunų.“* („Paslaptiniausias gyvenamasis kvartalas Vilniuje“, 2007 11 17, delfi.lt). Kitas kritikos atvejis, Antakalnio terasų statybos vietoj kino studijos, menininkų kritika, jog neliko kino studijos („Griaunama Lietuvos kino studija atvėrė ne vieną kūrėjų žaizdą“, 2012 10 10, lrytas.lt). Bet kitame straipsnyje jau reklamuojami Antakalnio terasų privalumai: *„Tai bus modernus kvartalas žmonėms, kurie dabar ieško ar netrukus ieškos išskirtinėje vietoje esančio būsto už prieinamą kainą. Šiuolaikiškos architektūros namai su jaukiomis terasomis iškils vienoje ekologiškiausių Antakalnio erdvių. Namuose bus įdiegti naujausi technologiniai sprendimai, leisiantys efektyviai taupyti šilumą. Didelės investicijos numatytos į saugos sistemas kvartalo kiemuose bei požeminėse aikštelėse“, – komentavo „MG Valda“ direktorė Sigita Survilaitė - Mekionienė.* („Vietoje Lietuvos kino studijos – namų kvartalas „Antakalnio terasos“, 2010 11 23, delfi.lt) Kritika sietina su žaliųjų plotų skyrimu statyboms, kvartalų statybomis teritorijose, kurioms suteiktas paveldo statusas. *„I akistatą su pinigų maišais stojantys gamtosaugininkai labai retai pasiekia savo“, – žiniasklaidai yra sakęs komisijos narys parkotyryninkas Kęstutis Labanauskas. Jis baiminasi, kad istorinis Vingio parkas taps milžiniškų statybų ir transporto srautų įkaitu, kenčiančiu nuo dulkių ir teršalų.“* („Laisvas žemės lopinėlis Vilniuje – ne parkui, o statyboms“, 2008 03 28, delfi.lt)

Taigi, žiniasklaidos pranešimų turinio analizė atskleidžia, jog naujos būsto formos nėra suprobleminamos kaip diskusijų reikalaujantis miesto plėtros modusas. Priešingai, pabrėžiami gyvenviečių privalumai: uždarumas, kaimynų pasirinkimas, privatumas, išskirtinis vartojimas. Stiprinama būsto kaip prekės samprata. Kritika nukreipiama į šios prekės kokybę. Tokiu būdu naujos būsto formos natūralizuojamos kaip savaime suprantamos gyvenimo mieste praktikos.

2.5.2 (Po)(ne)politinio miesto samprata

Tokį būsto gamybos praktikų kaip urbanistinės raidos moduso natūralizavimą ar normalizavimą padeda konceptualizuoti popolitikos samprata. Popolitikos sąvoką, remdamasis Ranciere'o policinės tvarkos ir politiškumo skirtimi, formuluoja Swyngedouwas (2009). Siekdamas konceptualizuoti politinę atmosferą po šaltojo karo pabaigos – neoliberalųjį konsensualumą, Ranciere'as (1999, 2004) suformuluoja policinės tvarkos ir politikos sąvokas, kurios leidžia konceptualizuoti miestą politiškumo požiūriu. Ranciere'as išplėtojo politikos kaip nesutarimo praktikos idėją, priešpastatydamas ją reprezentatyvios demokratijos „policinei tvarkai“. Kalbėti apie politišką miestą ir architektūrą Ranciere'o (1999, 2004, 2011), Mouffe (2000, 2005), Swyngedouwo (2009, 2010) terminais reiškia apibrėžti juos kaip nesutarimo klausimus. Policinė tvarka nusako, kad ir kaip viskas yra apibrėžta, turi apibrėžtą vietą. Ši tvarka nereiškia represijos, priešingai, ji reiškia nematomą, o tai reiškia, savaime suprantamą, nekvestionuojamą paskirstymą – pasaulio viziją, implikuojančią jo diviziją. Politiškumas, priešingai, yra trūkis suvokiamo paskirstyme, esamos tvarkos persvarstymas. Konsensualią neoliberalią tvarką, apibrėžiamą per „racionalius“, nepolitiškus sprendimus Swyngedouwas (2009, 2010) konceptualizuoja kaip popolitinius ir populistinius, o Mouffe (2000, 2005) kaip podemokratinus, eliminuojančius

demokratijos ar politiškumo kaip konflikto, interesų susidūrimo klausimus. Demokratijos objektas, kaip siekia atskleisti Mouffe (2005), yra egzistuojančių nesutarimų išskleidimas, galimybė jiems įgyti raiškos būdus.

Politiškumas yra kartinė sąvoka kalbant apie miesto kaitą, aprašanti miestus kaip potencialiai prieštaraujančių tikrovės apibrėžčių ir interesų visumą, priešingai techniniam racionalumui kaip nuostatai, jog galima apskaičiuoti, racionaliai nustatyti visiems tinkamus standartus. Tokia vizija remiasi konsensuso samprata, kuri eliminuoja politiškumo kaip nesutarimo, skirtingų konkuruojančių vizijų klausimus. Ranciere'as politiškumą traktuoja siauriau ir konkrečiau – kaip ardantį veiksmą, kurio metu persvarstomas esamas paskirstymas. Ranciere'as (2011) akcentuoja tai, jog politiniai klausimai, kaip klausimai apie tikslą, esamą tvarką ir jos persvarstymą, persmelkia visas gyvenimo sritis. Tai Ranciere'as (2011; 4) vadina „nešvaria politika“, pabrėždamas, kad nėra atskirų, nuo politiškumo atsietų, sričių, kaip, pvz., „sociologijos objektas“ ar „grynoji politika“ – viskas yra paskirstyta policinėje tvarkoje ir potencialiai gali būti perskirstyta. Miesto erdvių atžvilgiu politiškumas traktuojamas kaip erdvių, kuriose įmanomas demokratinis susidūrimas kūrimas.

Swyngedouwas (2009) vartoja po-politiškumo sąvoką. Po-politiniai miestai ir po-politinė architektūra reiškia jog jie nebėra konflikto, viešo svarstymo, ar demokratinės diskusijos klausimai. Panaikinti iš politiškumo srities, perkeliama į rinkos sritį ir apibūdinami ekonomikos dėsniais normalizuojami ar natūralizuojami. Taip būstas perduodamas rinkai, o architektūra iš socialinės praktikos srities perkeliama į „meno“, arba „komercijos“ sritį, estetikos autonomizuojama (Čiupailaitė 2014). Po-politinės architektūros samprata naudojama nurodant į tai, jog neoliberaliame kapitalizme architektūra yra atsietą nuo jos politinės išraiškos ir poveikio artikuliacijos.

Po valstybinio socializmo žlugimo atsivėrusi galimybė kurti naują visuomenės ir valstybės formaciją posocialistiniame regione išsprendžiama pereinant į „Vakarų visuomenės“ viziją atitinkančią kapitalistinę visuomenės

formaciją. Viešojo sektoriaus legitimumo stoka, sumažėjęs valstybės vaidmuo socialinės gerovės užtikrinimo atžvilgiu, valstybės funkcijų ir nuosavybės perdavimas privačiam sektoriui, privatizacija ir individualizacija skatina įvardinti posocialistinių miestų raidos kryptį kaip neoliberalią. Posocialistinių valstybių, visuomenių, miestų posūkį į neoliberalizmą įvardija daugelis posocialistinių miestų tyrinėtojų (Stanilov 2007(a); Stenning et. al. 2010; Hirt 2012; etc.).

Neoliberalųjį modelį grindžia principas, jog laisvos, nereguliuojamos rinkos, išlaisvintos nuo valstybės įsikišimo, yra optimalus ekonominės plėtros mechanizmas (Brenner ir Theodore 2002; 2). Kartu ekonomika konceptualizuojama kaip natūrali, universali, dėsninga jėga, veiksmingiausiai organizuojanti tai, ką gamina visuomenė. Tai yra ideologija, apimanti gyvenimo totalumą, grindžiama individualios atsakomybės už gerovę, sveikatą, ekonominę situaciją ir t.t. idėja (Stenning et. al. 2010; 34). „Eroje, kurioje viešas diskursas apie valstybę yra dominuojamas neoliberalios utopijos apie laisvas, dereguliuotas rinkas, bejėges valstybes, hipermobilų kapitalą, neribotą eksploataciją“, pasak Brennerio (2008; 243), Lefebvre'o teorija apie valstybės gamybos formas leidžia dekoduoti besiformuojančias politines, institucines ir geografines realiai egzistuojančio valstybės produktyvizmo dimensijas. Į šiandieną tai persikelia tokiu būdu, jog centriniu klausimu, traktuojamu kaip neutralus, nepolitinis, tampa klausimas, kaip skatinti kapitalistinį augimą, tokiu būdu panaikinant kapitalizmo kaip objektyvuotos abstraktaus dominavimo formos logiką (Brenner 2008; 243).

Pasak Harvey'aus (2005; 3), neoliberalizmas tapo hegemoniniu diskursu, t.y. veikia tai, kas inkorporuojama į natūralią ar sveiko proto nuostatą, būdus, kaip interpretuojame, suprantame pasaulį ir jame gyvename, ir pateikia save kaip objektyvią, alternatyvų neturinčią pasaulėžiūrą. Neoliberalioji ideologija iš kairiosios ideologijos perima valstybės kritiką. „Per pastaruosius tris dešimtmečius neoliberalūs režimai sumažino demokratinės atsakomybės mechanizmą, laimėtų per daugelį kovos amžių, reikšmę“ (Brenner 2008; 244). Neoliberalios doktrinos viena esminių idėjų, kuri aiškina

būsto projektų kaip geidžiamos miesto plėtros ir kasdienio gyvenimo formos natūralizacija, yra teiginys, jog nėra alternatyvos. Rinką reguliuoja kvazinatūralios jėgos, kurios nėra apspręstos politinių sprendimų, veikia kaip gamtos dėsniai. Pasak Smitho ir Timar (2010; 116), valstybinio socializmo žlugimas konsoliduoja neoliberaliosios pasaulėžiūros legitimaciją. Vilniaus miesto požiūriu svarbus aspektas yra ekonominių sprendimų įtvirtinimas kaip objektyvių, o politinių ir sukonstruotų.

Kokiu būdu galima laikyti naujus būsto projektus neoliberalios visuomenės ir popolitiškumo apraiška: tai yra formacijos, kurios legitimuojamos objektyvia rinkos logika, nubrėžiančia tam tikras, o ne kitokias socialumo gaires, socialumo, kuris paneigia viešąjį sektorių ir išplečia privatųjį, privilegijuoja privatų žmogų viešo žmogaus atžvilgiu. Šios struktūros kuriamos ne nesutarimo erdvėje, bet savaimė suprantamumo srovėje. Sennettas (2002) veikalė *The Fall of Public Man* formuluoja viešo žmogaus sampratą. Intymumas, rašo Sennettas (2002; 338), yra paprasto gyvenimo tironija, kuri susieta ne su prievarta, bet su įsitikinimu vienu tiesos standartu, kuriuo išmatuojamas socialinės tikrovės kompleksiskumas. Intymumas yra vizija, kad artimi ryšiai turi būti atviri ir šilti, ir kuo atviresni – tuo šiltesni, tačiau, pasak Sennetto, kuo arčiau žmonės priartėja vienas prie kito, tuo skausmingesni ir priešiškesni jie tampa. Šioje saugioje erdvėje žmonės turi pilnai atsiverti vienas kitam ir taip atsivėrę tapti abipusiškai panašūs. Viešo žmogaus suspendavimas ir privataus žmogaus iškėlimas veda, pasak Sennetto, prie to, jog galios veikimo suvokimas redukuojamas iki asmeninio elgesio, taigi dominavimas ar nelygybė nėra kvestionuojami, nes sprendimai yra individualizuojami. Kartu tai keičia ir miesto suvokimą.

Miestas kaip neasmeniško ar anonimiško gyvenimo erdvė, kurioje įvairovė, žmonių, interesų, skonių kompleksiskumas tampa socialine patirtimi, keičiamas nuostata, jog neasmeniškumas yra miesto trūkumas, o asmeniškumas, betarpiškumas ir bendruomenė turi būti atstatyti. Šiuo požiūriu skiriasi įvairialypis priklausymas mieste (Stanek 2011; Young 1990, Jacobs 1961) ir bendruomenės mitas, apie kurį kalba Sennettas (2008), t.y. nuostatos,

kad mažoje, homogeniškoje, aptvetoje, permatomoje, aiškiai pažymėtoje erdvėje kaimynai atvirai ir šiltai bendraus ir pasipriešins anonimiškam miestui. Sennettas tokį atsitraukimą nuo miesto vadina gentiškumo atsinaujinimu, o miestietišumą tokiomis sąlygomis sieja su nedidelės žmonių grupės patirtimis, kurias apibūdina snobiškumu (šiandieniniame miesto sociologijos diskurse tai sietina su gentrifikacija). Tokią visuomenę, kurioje bijoma viešumo ir kuriai būdingas pasinėrimas į privatumą, Sennettas (2002; 340) apibrėžia kaip necivilizuotą visuomenę. Čia Sennetto mintys susiškaukia su agonistine Mouffe (2000, 2005) perspektyva, pasak Sennetto – mastas, kuriuo žmonės išmoksta agresyviai siekti savo interesų visuomenėje, yra mastas, kuriuo jie išmoksta elgtis neasmeniškai. Miestas Sennetto požiūriu turi būti nesutarimo erdvė, kurioje žmonės derasi, konkuruoja dėl prasmų apibrėžčių, ir tokiu būdu gali jungtis į grupes su asmenimis ne vien kaip visapusiškai pažintais individualais.

Siejant neoliberalumo sąvoką su posocialistiniu Vilniumi, prasminga skirti „realųjį“ ir „idealųjį“ matmenis. Neoliberalizmas yra konstruojamas skirtingais lygmenimis – nuo globalaus iki kasdienybės, ir įgyvendinamas ne vien ekonomistų, biurokratų, enterprenerių ir politikų, bet ir „paprastų“ žmonių jų kasdieniuose gyvenimuose (Stenning et. al. 2010; 35 – 36). Realiuoju ar materialiu aspektu posocialistinių šalių perėjimas į neoliberalųjį kapitalizmo etapą nėra linijinis procesas, radikalus lūžis ir nevyksta vien instituciniame lygmenyje imituojant Vakarų pasaulį. Tai veikiau procesas, kuriame persipina instituciniai pokyčiai, institucinės praktikos, persmelkiantis kasdienį gyvenimą (Stenning et. al. 2010; 37).

Brenneris ir Theodore'as (2002; 349) skiria neoliberaliąją ideologiją ir „realiai egzistuojantį neoliberalizmą“. Neoliberalizmo ideologija apima nuostatą, jog atviros, konkurencingos, nereguliuojamos rinkos, išlaisvintos nuo bet kokio valstybės įsikišimo, sudaro optimalų mechanizmą ekonominiam vystymuisi. Tačiau, dėl rinkos nesėkmių, nepilnos informacijos, socialinės poliarizacijos ir turto koncentracijos, ši sistema neveikia taip, kaip apibrėžti jos tikslai. Pasak Norkaus (2008; 567), „faktinė dominuojanti pokomunistinės

transformacijos orientacija buvo restitucinė ir imitacinė.“ Taigi, perėjimo metu atsigręžta į Vakarų ir perimami Vakaruose dominuojantys modeliai tuo metu, kai Vakaruose jau įsitvirtinęs neoliberalizmas. Šios praktikos perimamos ne iš socialinės gerovės valstybės liekanas išsaugojusių Europos šalių, bet tvirtinasi, nors ir savitai mutuojančias, anglosaksiškus modelius. Nagrinėdami konkrečias perėjimo reformas, posocialistinių visuomenių tyrinėtojai abejoja, ar posocialistinės šalys vienareikšmiškai savo materialia išraiška pereina į neoliberalizmą (Andrusz et. al. 1996; Stanilov 2007; Norkus 2008; Hirt 2012). Norkaus (2008; 566) aptariamieji kritinės perspektyvos autoriai specifinę neoliberalaus kapitalizmo formaciją posocialistinėms šalims vadina feodalizmu. Tačiau neoliberalizmas kaip ideologinė apibrėžtis įsitvirtina nuostatų lygmenyje, požiūriuose, kurie veikia gyventojų elgseną – individualizmą ir privatumo reikšmę. Neoliberalizacijos procesas apima ne tik politinį sprendimą nesikišti, ar veikti palankiai verslo atžvilgiu ribojant socialines investicijas. Svarbus aspektas yra kultūros neoliberalizavimasis – specifinių nuostatų formavimasis. Urbanistikos moduso natūralizacijai suprasti reikšmingesnis ne materialus, bet idealus santvarkos lygmuo. Pvz., ne kiek posocialistinėse santvarkose veikia patrono ir kliento santykiai ir kaip jie veikia ekonomiką, bet neoliberalūs įsitikinimai, jog ekonomika yra geriausias ir vienintelis būdas bendrai gerovei užtikrinti, „kiekvienas yra savo likimo kalvis“, valstybės vaidmuo turi būti minimizuotas, o privati nuosavybė įgyja itin stiprią simbolinę dimensiją. Neoliberalizacija yra ne vien politinės ekonomijos projektas – tai taip pat socialinis projektas. Jis remiasi „visuomenės“ kaip visumos atmetimu ir individu, ypač „enterpreneriškuoju aš“ (du Gay, 1996 – cituojama Stenning et. al. 2010; 2) ir idealizuota šeimos samprata. Neoliberalizmas perkuria pažįstamas namų ūkio erdves (Stenning et. al. 2010).

Ideologiškai siekiama atmesti ankstesnio režimo idėjas ir normalizuoti miestus pagal „Vakarų modelį“. Pasak Harloe (1996; 2), posocialistinės šalys stengėsi pritaikyti įsivaizduojamus kapitalistinių ekonomikų ir urbanistinių sistemų bruožus, tokiu būdu „neoliberalioji doktrina, įsitvirtinusi 9

dešimtmetyje Vakarų pasaulyje, dešimtmečiu vėliau atsinaujina Rytuose“ (Harloe 1996; 2). Kaip minėta, Milsteadas (Milstead 2008, Milstead ir Miles 2011) teigia, jog būsto privatizacija Lietuvoje buvo įgyvendinta ne tiek dėl ekonominių, kiek dėl politinių priežasčių: perėjimas į demokratinę visuomenę iš socialistinės buvo asocijuojamas su laisvos rinkos susikūrimu. Ši „perėjimo kultūra“ paliko mažai erdvės debatams apie alternatyvas (Stenning et. al. 2010; 5). Neoliberali transformacija nėra natūrali, kartu nėra nulemta vien politinio proceso – teisinės sistemos kaitos ar ekonominių santykių pobūdžio, ji susieta ir su specifine kultūra arba, kaip pasakytų Lefebvre (1996) – kasdienybės transformacija. Neoliberalioji ideologija pasireiškia per kasdienės praktikos ir konstruojama kultūros plotmėje kaip „geros visuomenės“ vizija.

Kai atsisakoma minties, jog galima sukonstruoti visuomenę, atitinkamai sustiprėja požiūris, jog nereikia jos konstravimo, valstybės įsikišimo, apribojimų, kitaip tariant – neoliberali pasaulėžiūra išstumia socialine inžinerija persmelktą XX a. vidurio pasaulėžiūrą. Natūralizavimas atskleidžia neoliberalią „nėra alternatyvos“ pasaulėžiūrą, urbanizmas tampa ne politiškumo, o ekonominės logikos neutralia ir objektyvia erdve. Pasak Harvey'jaus (2007; 5), tam, kad bet koks mąstymo būdas taptų dominuojančiu, reikia išvystyti konceptualinį aparatą, veikiančią institucijas ir instinktus, vertybes, troškimus, galimybes mūsų gyvenamame socialiniame pasaulyje. Toks aparatas turi įsitvirtinti sveikame prote kaip savaime suprantamas ir nekvestionuotinas. Ideologija įsitvirtina tada, kai įpinama į kasdienybę taip, jog nebūtų matoma, taptų kasdiene praktika arba, kaip apibūdina Stenning et. al. (2010) – neoliberalizmas yra domestifikuojamas.

Būsto projektų santykis su politiškumu dvejopas: pirma – tai nesutarimo dėl pačios jų formos nebuvimas, tokio nesutarimo diskursyvus panaikinimas; antra – tai pati struktūra, kuri nesutarimą, interesų manifestaciją, konkurenciją dėl miesto, erdvės, vietos įvaizdžių įgalina tik kaip būtinią konfliktą, t.y. gyventojai tokio projekto viduje gali diskutuoti dėl kalėdinės eglutės dydžio ir jos finansavimo.

Nesusitarimas yra skirtumas tame pačiame, tapatybėje (Ranciere 2011;

1). Politika kaip nesutarimo praktika neišvedama iš bendruomenės esmės, ji egzistuoja todėl, kad bendrybė yra suskaidyta. Nesutarimas, apie kurį kalba Ranciere'as (1998, 2004, 2011), yra ne skirtingų interesų nesutarimas pasaulyje – tai iš principo pasaulių skirtis. Nesutarimas yra ne politikos forma, nesutarimas yra politika. Politiškumas yra apibrėžtos, įtvirtintos daiktų tvarkos, paskirstymo sutrikdymas, tai nesutarimas – kas gali dalyvauti diskusijoje, kas patenka į diskusiją apskritai.

Politiškumas Ranciere'ui (2011) egzistuoja kaip momentas. Ir tai sulaukia kitų autorių kritikos (Toscano 2011; Chambers 2011). Ranciere'as neieško grynos politikos ir sutinka, kad politiškumas visada atsispiria nuo policinės tvarkos – tai tos konkrečios tvarkos suardymas ir persvarstymas. Politiškas veiksmas Ranciere'ui (2011; 4) yra toks, kuris atskleidžia, kad dalykų paskirstymas yra policinės tvarkos alokacija, kur viskam yra priskirta vieta. Su tuo siejasi ir specifinė Ranciere'o vartojama demokratijos sąvoka. Tai ne politinis režimas, o trūkis valdymo, kurį apibrėžia kvalifikacijos valdyti, logikoje. Demokratija yra ne utopija ar galutinis tikslas, ji nekuria lygybės, bet ją suponuoja. Architektūra savo forma, arba – savo „kritine forma“, nėra nei emancipacinė, nei politiška. Architektūra visada paskirsto, bet jos kūrimas gali perskirstyti, arba ji gali suteikti daugiau ar mažiau palankų pagrindą perskirstymui.

Suvokiamo paskirstymas reiškia ne vien paskirstymo tvarką, bet tokios paskirstymo tvarkos suvokimą (Chambers 2011; 38). Politiškumas yra emancipacinis proveržis. Emancipacija, kaip ir Brennerio et. al. (2012) „žmonės“ (straipsnių rinkinyje *Cities for People not for profit*), t.y. pati retorika nurodo į kritinės perspektyvos diskursą. Šis diskursas implicitiškai steigia tikslus ir socialinio gyvenimo viziją. Traktuojant formaliai, kaip tai daro Mouffe (2000), politiškumas – tai pripažinimas, kad esama skirtingų ir nesuderinamų interesų, kurių nesuderina konsensusas. Arba, ką siūlo Mouffe (2005) – tai priemonių buvimas agonistinių interesų persvarstymui. Ranciere'as nesuveda politiškumo į agonistinių interesų sprendimą, nes siekia įrodyti patį policinės tvarkos nematomumą. Agonistinių interesų svarstymas,

kai tam yra priemonės ir būdai, jau reiškia balso suteikimą ir buvimą dalimi.

Už policinės tvarkos nėra jokios kitos vietos, tačiau yra konfliktuojančių būdų veikiant vietas, kurias ji priskiria, apibrėžiant jas iš naujo, performuojant (Rancière'as 2011; 6). Demokratijos erdvė Rancière'ui reiškia materialaus ir simbolinio atskyrimą, o neoliberalizmas yra materialaus ir simbolinio integracija. Politika yra ne trūkis „normaliame“ paskirstyme, bet tokio paskirstymo kvestionavime apskritai (Rancière 2001). Demos, kaip apibrėžia Rancière'as (2004; 5), yra neturintieji teisės kalbėti, bet kalbantys, kai jiems kalbėti nėra skirta, dalyvaujantys ten, kur jiems dalis nepaskirta.

Tokiu būdu aiškėja Brennerio et. al. (2012) nuoroda į „žmones“, kuriems turėtų būti skirtas miestas. Šia prasme „žmonės“ įgauna prasmę ir turinį, tačiau ne patys iš savęs, o dėl santykio, t.y. apibrėžiant ne tapatumo, o skirtumo atžvilgiu. Tai įdomiai iliustruoja Grotho (1989) analizė: žmonės, nematomi miesto atnaujinimo procese – tampa architektų „nežmonėmis“. „Žmonės“ – nebūtinai lokalizuotini apibrėžtų tapatumų dariniai, tai nuoroda į legitimaus dominavimo logikos suspendavimą.

Sennetto (1990) naratyvinę erdvę galima laikyti negrynos ar nešvarios politikos forma, nes ji suponuoja paskirstymo trūkį buitiniame kasdienybės lygmenyje, kai sistema, kurioje priskirti žmonės, veiksmai, veikiami priskirtose formose, yra suardoma. Politika yra intervencija į sakomą ir matomą (Rancière 2001; 6). Policinė tvarka yra priminimas apie to, kas yra, akivaizdumą. Politika, priešingai, susidaro iš erdvės persvarstymo, ką joje galima veikti, ką joje galima matyti ir ką joje galima pavadinti: „galiausiai politikoje viskas susieta su erdvių paskirstymu. Kokios šios vietos? Kaip jos veikia? Kodėl jos ten yra? Kas gali jas užimti? Man politiškai veiksmai visada veikia socialumo, kaip ginčytino vietų ir vaidmenų paskirstymo, atžvilgiu“, rašo Rancière'as (2003; 201).

Aptarti būsto projektai formuojami kaip erdvės, skirtos kurti miestą be antagonizmo, eliminuojančios susidūrimą ir potencialų konfliktą, užtikrinančios kaimynų, siejamų suvokto panašumo, buvimą greta, ir neutralizuojamos kaip geistinio gyvenimo mieste vizija. Miestai ir demokratija,

pasak Carbonell (2011; 7), pasižymi panašiomis pamatinėmis prielaidomis – tai besirandančios, besivystančios struktūros, nesibaigiantis procesas, kaip socialinės bendruomenės, kolektyviniai tapatumai gali būti artikuliuojami. Politiška urbanistika, Carbonell (2011; 7) požiūriu, turėtų atsižvelgti į pliuralistinę kiekvienos visuomenės dimensiją, skirtumą traktuoti kaip vertybę ir netaikyti universalių modelių, skirtumas turėtų būti vertinamas kaip principas, kuriuo remiasi tikrovė, ir vienodumas neturėtų būti demokratinės politikos ar urbanistikos priemonė. Politiškumas – tikrovės kompleksškumo artikuliacija (vietoj vienodumo, atsikartojimo – įvairovė ir kompleksškumas). Politiška veikla yra tokia, kuri perkelia kūną iš jam priskirtos vietos ar keičia vietos paskirtį. Padaro matoma tai, kas buvo nematoma, paverčia diskursu tai, kas tebuvo triukšmas (Rancière 1999; 30). Taip įvairovės klausimas neišsprendžiamas apskaičiavus, kiek žmonių reikia sukelti greta ir kiek kokių veiklų, kokiuose namuose įrengti, nes įvairovė pasižymi dinamiška demokratine dimensija. Miestas, kuriame siekiama išstumti konfliktą, izoliuojant ir izoliuojantis yra policinės tvarkos erdvė. Miestas, kuriame yra įmanomas susidūrimas, potencialiai yra tokia agonistinė erdvė. Ji reikalauja išskirtinio dizaino plačiausia prasme – tiek teoriškai, tiek materialiai.

Šie normatyviniai požiūriai neatsako į techninį klausimą, kaip kurti, nesiūlo urbanistinių idėjų. Toks požiūris yra antiutopinis ar greičiau ne-utopinis. Juo nesiūloma alternatyvi vizija, sistemos trūkia identifikuojami kaip empiriniai faktai, tačiau kartu normatyviai skatinami. „Demokratinė politika“, rašo Swyngedouwas (2009; 608), „visada yra trikdanti ir transformuojanti“. Taigi, popolitiškas miestas ir popolitinė architektūra išreiškia du dalykus, pirma, neartikuluojamą pokytį įtvirtina kaip „savaiame suprantamas“ būsto gamybos, paskirstymo ir jo architektūros praktikas. Čia veikia simbolinė, ideologinė ar prasmų erdvė. Antra, nepolitiškumas architektūros ir urbanistinės struktūros prasme nurodo į materialią erdvę, ribojančią skirtingų perspektyvų susidūrimą.

Konceptualinė painiava atsiranda todėl, kad sąvoka „po-politiškumas“ nurodo į ankstesnę politišką būklę. Swyngedouwas (2007) politišką būklę

lokalizuoja keinsistinėje valstybėje, kurią kritikuoja Lefebvre'as (1991) kaip biurokratinę kontroliuojamo vartojimo visuomenę, o Ranciere'as apskritai politiškumą laiko tik proveržiu, kurio metu policinė tvarka persvarstoma ir pasikeičia jos pusiausvyra. Taigi, popolitikos samprata yra sudėtinga ir reikalaujanti tikslinimo. Siejant ją su neoliberalios tvarkos kaip konsensuso tvarkos konsolidacija, kaip tai daro Swyngedouwas (2007, 2009, 2010), Mouffe (2000, 2005) ir Ranciere'as (2004), ją galima pasitelkti konceptualizuoti posocialistinės urbanistinės raidos moduso *natūralizavimą*. Tačiau, ar tinka po-politiškumo ir po-politinio miesto traktuotė posocialistiniame mieste? Architektūra valstybinio socializmo laikotarpiu, kaip ir būstas, buvo politiniai klausimai, tačiau ne erdvė politiškumui, t.y. demokratiniam konfliktui. Posocialistinėje visuomenėje politiškumo sąvoka paranki analizuoti perėjimą į neoliberalizmą, tačiau būseną „po“ yra problemiška apibrėžiama, nes socialistinė būklė negali būti traktuojama kaip „politiška“ būklė, nors perėjimas nuo vieno prie kito policinės tvarkos režimo sudarė persvarstymo galimybes. Klausimai, susieti su būstu, jo architektūrine forma yra ne politikos, o ekonominiai, demokratinė diskusija dėl jų nevyksta. Galima kalbėti apie ne-politiškumą. Architektūros istorikas Vaidas Petrulis (2007; 2012; 24) aptaria socialistinę (daugiausiai monumentaliją) architektūrą politinės ideologijos, propagandos simboline prasme – pastatas kuriamas kaip simbolis, ar prisotintas simbolių. Tokią architektūrą istorikas laiko politine architektūra, politiškumą tapatina su politinės ideologijos simboliu kodavimu monumentaliuose pastatuose. Petrulis rašo (2012; 24), jog „politiškumas architektūroje atsiveria kaip atvirai akcentuojama, tiesiogiai perskaitoma forma arba kaip neišvengiami, nors nebūtinai tiesmukai vizualūs erdvės organizavimo savitumai“. Taigi, panašiai į Walterio Benjamino politikos estetizavimo perspektyvą⁴¹ (Ranciere 2011; 7). Kaip architektūros istorikas, tokią politinę dimensiją Petrulis sieja su socialistine architektūra, bet neliečia simbolikos kapitalizme. Remiantis Ranciere'o koncepcijos interpretacija, galima teigti,

⁴¹ Nors Walteris Benjaminas politikos estetizavimą siejo su nacistine Vokietija, o su valstybiniu socializmu – estetikos politizavimą.

kad architektūra visada yra politinė, bet nebūtinai politiška, gal net dažniau, o posocialistiniame Vilniuje, įtvirtinama kaip privati, „komercinė“ ar neutrali, taigi – ne-politiška.

Išvados

Po perėjimo nuo valstybinio socializmo prie laisvos rinkos sistemos kintanti posocialistinio Vilniaus socioerdvinė struktūra ir jos akademinis konceptualizavimas kaip išliekančios miesto dalių „įvairovės“ situacijos bei hipotezės apie miesto kaitą rezidencinės diferenciacijos atžvilgiu iškelia du klausimus, į kuriuos siekta atsakyti disertacijoje. Pirmas klausimas susietas su įvairovės samprata. Jei pabrėžiama išliekanti ar kintanti įvairovė, tai kokia prasme vartojama ši sąvoka ir kaip racionalizuojama jos reikšmė miesto atžvilgiu? Antras klausimas, susietas su posocialistiniame mieste formuojama *miesto ir gero gyvenimo mieste* vizija, kurios tyrimas prisideda prie pastangų suprasti posocialistinio miesto raidos kryptį.

Miesto įvairovės samprata kintančiame miesto studijų diskurse įgyja aibę reikšmių. Ji istoriškai kinta susiedama empirinę miestų tikrovę su geidžiamo miesto vizija, apibrėžiama akademinėje perspektyvoje privilegijuojamų miesto veikimą ir miesto kaip fenomeno pobūdį aiškinančių veiksnių ir vertybių (tikslų). Miesto studijos, susietos su įvairovės tyrimais, nėra vertybiškai neutralios. Jos postuluoja su miesto gyvenimu siejamus lūkesčius. Taip ir todėl įvairovės sampratos turinio apibrėžtis tampa instrumentu formuoti geidžiamo ar *gero miesto* apibrėžtis. Įvairovės sampratos konceptualizavimo požiūriu darytina diachroninė ir sinchroninė skirtis. Viena vertus, konceptualizuojant įvairovę istoriškai pakinta patys konceptualizavimo būdai. Kita vertus, apibendrinus nuo XX a. vidurio formuojamas įvairovės sampratas galima skirti dialektiškai susietas požiūrio į įvairovę dichotomijas, ir

jų požiūriu klasifikuoti ir konceptualizuoti dvi įvairovės sampratas: statišką ir dinamišką požiūrį į įvairovę.

Savaime įvairovė gali apimti bet kokias žmonių grupių skirtis, tačiau įvairovės diskurso analizė atskleidžia specifinius įvairovės konceptualizavimo pjūvius, kurie a) įvedami į diskursą specifiniais istoriniais laikotarpiais; b) persipina šiame diskurse sukurdami konceptualinę painiavą ir iš to kylančias tiek prieštaraujančias sąvokos apibrėžtis, tiek veiksmus apibrėžtos situacijos atžvilgiu.

XX a. pradžios sociologijos diskursas įvairovės požiūriu yra susietas su pastanga apibrėžti modernų miestą ir jo būklę bei sociologų identifikuojamas „problemas“. Klasifikuojant įvairovės atžvilgiu konceptualizuojamas „problemas“, išskiriami šie aspektai: a) ekonominė nelygybė; b) tradicinių ryšių dezintegracija, susieta su c) kultūrine (tiek etniškumo, tiek gyvenimo būdų prasme) įvairove. Šiame diskurse įvairovė neturi normatyvinės vertės kaip pozityvi, nors ginčytina miesto savybė. Priešingai, iš vienos pusės ji susiejama su socialine stratifikacija, iš kitos - su tradicinių ryšių dezintegracija. Šis aspektas susiejamas su kaimo/miesto dichotomija, kuri kaip socialinius ryšius apibūdinanti metafora perkeliama į tolesnius diskurso raidos etapus, o pati įvairovė konceptualizuojama priklausomai nuo diskursyvaus vieno iš šių idealiųjų tipų privilegijavimo. Jau diskurso pradžioje identifikuotinos dvi ryškėjančios įvairovės turinio apibrėžtys: socialinė stratifikacija ekonominiu pagrindu ir gyvenimo būdų įvairovė atitinkamai iškelia skirtingus klausimus tiek jų vertinimo, tiek veiksmų jų atžvilgiu požiūriu. Tačiau diskurso raidoje šie du skirtingai veikiantys, nors dažnai empiriškai susieti įvairovės pjūviai persipina. Tokiu būdu įvairovė tampa politiškai, normatyviai svarbi, bet turinio atžvilgiu neaiškiai apibrėžta sąvoka.

Nuo XX a. vidurio įvairovė miesto studijų diskurse įgauna vertybės matmenį. Viena vertus, pasikeičia pati gero miesto ar miesto

apibrėžtis, kita vertus, empiriškai pakinta miestų tikrovės, visų pirma dėl moderniosios urbanistikos sprendimų, nukreiptų spręsti „problemas“, užduotas ankstesnio įvairovės ir miestų būklės konceptualizavimo. Įvairovė iš sąvokos, nurodančios į socialinę dezintegraciją, rekonceptualizuojama į pozityvią miesto vertybę, apibrėžiamą tikslo/priemonės samprata. Skirtinos dvi įvairovės konceptualizavimo kryptys: besiorientuojančios į ekonominį efektyvumą ir į socialinį teisingumą. Abiem atvejais įvairovės kaip socioekonominės stratifikacijos ir gyvenamųjų pasaulių visumos sampratos susipina. Ekonominėje perspektyvoje įvairovė susiejama su klausimu, kaip ji padidina ekonominį naudingumą, ar įvairovė nemažina ekonominio naudingumo ir kaip jos atžvilgiu veikti, jog ji būtų ekonomiškai naudinga. Socialinio teisingumo perspektyvai priskirtini požiūriai, kad įvairovė yra savaiminė miesto savybė, ji didėja ir reikia rasti būdus joje gyventi arba priešingai, pabrėžiama, jog įvairovė mažėja ir ją reikia atstatyti. Tai susiję su augančia nelygybe miestuose, augančiu skirtingų gyvenimo būdų kiekiu ir tuo, kaip pajėgiama atsiriboti tiek nuo kitos socioekonominės padėties gyventojų, tiek nuo kitų gyvenimo būdų. Šiuo atžvilgiu išvystomas įvairovės sprendimo diskursas, susietas su Lefebvre'o teisės į miestą perspektyva, priešpastatytas įvairovės mažinimo kaip konflikto valdymo iniciatyvoms, aptvertoms ir saugomoms gyvenvietėms, gentrifikacijai, gyventojų išstūmimui, erdviniam klasiniam paskirstymui. Taip nuo XX a. vidurio vystomas ir XXI a. plačiai plėtojamas demokratiško ar atviro miesto diskursas, kuriuo ieškoma gyvenamųjų pasaulių skirtumų sugyvenimo gairių tiek materialios miestų struktūros požiūriu, tiek etinio santykio su skirtingais gyvenamaisiais pasauliais paieškos.

Taigi, skirtinos šios įvairovės diskurso raidos analizėje nustatytos dichotomijos: miestas/kaimas kaip idealūs tipai pagal pirmenybę, teikiamą artimiems ryšiams ar silpnų ryšių grupėms; būdinga miestų savybė *versus* priemonė/tikslas ir atitinkamai tikslo požiūriu – socialinis teisingumas/ekonominė nauda; skirtumų pabrėžimas/asimiliacija ir/ar integracija; diskretūs skirtumai/takūs skirtumai (t.y. skirtumai, traktuojami per

statistiškai apibrėžiamas kategorijas arba kaip santykis); kaiti/paskirstanti miesto struktūra. Įvairovės ir erdvės santykio požiūriu skirtinos perspektyvos: a) lokalizuojami socioekonominiai skirtumai kaip socialinių grupių savybės, kurios gali būti mieste lokalizuotos greta arba atskirtos; b) miesto erdvė laikoma įvairovės raiška ir prielaida, pabrėžiama materialaus miesto audinio ir miesto kultūros, miesto gyvenimo sąsaja, įvairovė laikoma miesto fizinio audinio ir miesto kultūros forma. Šių dichotomijų pagrindu galima skirti du kraštutinius įvairovės sampratos tipus: a) statišką arba estetinę įvairovę kaip integruojančią sistemą arba konflikto valdymo, panaikinimo perspektyvą; ir b) dinamišką arba emancipacinę perspektyvą, susietą su savivaldos, tikslų persvarstymo klausimais. Sąlyginai taikant Ranciere'o terminologiją, statišką tipą galima vadinti policine tvarka, dinamišką apibrėžti politiškumo samprata atsižvelgiant į tai, kad kintančioje miesto tikrovėje paskirstymas kaip statiška tvarka suardomas, o susidūrimas su skirtumu potencialiai veikia kaip perskirstymas, skirtumo ribos stūmimas arba bent iškelia konfliktą – nesusipratimą, arba informuoja apie kito buvimą toje pačioje visuomenėje.

Remiantis šia įvairovės konceptualizacija, atsakytinas disertacijoje iškeltas klausimas „nuo ko į ką pereiname“ judėdami nuo mišraus socialistinio prie besidiferencijuojančio posocialistinio miesto erdvės reprezentacijų. Socialistinis, rezidenciškai mišrus miestas atitinka statišką įvairovės sampratą: socialinių grupių ir miesto funkcijų paskirstymas kuria skirtumus integruojančią sistemą (nors tai neprieštaruja galimybei atsirasti trūkiui sistemoje). Posocialistiniame mieste įvairovė, apibrėžiama ekonominiais terminais, miesto dalyse mažėja, o „išliekanti įvairovė“ taip pat traktuojama statiškomis kategorijomis. Į ateitį nukreipta miesto vizija įvairovę konceptualizuoja kaip negatyvią miesto savybę ir minimizuoja iki estetinio skirtumo ir statiškų amžiaus tarpsnių, grįžtama prie miesto/kaimo skirties metaforų privilegijuojant kaimo perspektyvą.

Posocialistiniame Vilniuje privatus sektorius, perėmęs būsto gamybą ir paskirstymą, įgyvendina projektus, segmentuojančius miestą į

uždaras dalis. Būsto projektams būdingas iš esmės anti-miestiškas charakteris tiek erdvės, tiek juos aprašančių naratyvų požiūriu. Miestas apibrėžiamas kaip nesaugi erdvė arba susiaurinamas iki miesto centro kaip vartojimo erdvės. Namų samprata išplečiama iki būsto projektų teritorijos ribų, taip išplečiant panašumu, saugumu grįstą *vidaus* erdvę ir atskiriant ją nuo potencialiai nesaugios, kompleksiškos *išorės* erdvės. Namai konstruojami kaip privatumo ir kontrolės erdvė, susieta su panašumu. Šiai erdvei būdingas utopinis charakteris: erdvė kaip nesivystanti, pilnai išbaigta, statiška, nekintanti, neįtraukianti laiko; realaus pasaulio supaprastinimas iki reprezentacijų ir ženkliskumo, vietų ir veiklų paskirstymas; eksplicitiškai priešpastatyta „miesto realybei“. Naujieji būsto projektai plečia miestą fiziškai, bet neprisideda prie erdvės, kurioje vyksta *miesto gyvenimas*, plėtros. Kuriamos monofunkcinės erdvės, eliminuojančios tai, kas būdinga miesto gyvenimui: spontaniškumą, susidūrimą, socialinių ryšių įvairovę. Aptvėrimas ir stebėseną susiejama su estetika ir tvarka, privatumu ir harmonija, ramybe. *Geras gyvenimas mieste* siejamas su miesto nebuvimu – gyvenimu gamtoje nedidelėje bendruomenėje.

Disertacijoje siūloma interpretacija, jog šis *kaimo* metaforos privilegijavimas miesto atžvilgiu kyla iš sudėtingo santykio su socialistinio miesto patirtimi: kartu jame užsimezga ir prieš jį nukreipiamas. Miesto kultūros nenykimas, privačios erdvės privilegijavimas, su valstybės delegitimacija delegitimuojama viešojoje sferoje susieta su erdvės reprezentacijų atskleidžiama į ateitį nukreipta miesto vizija persmelkta privatumo ideologijos, kuri normalizuojama kaip savaimė suprantamas, nekvestionuotinas, pozityvus miesto raidos modusas.

Naujųjų būsto projektų plėtra yra vienas iš indikatorių, atskleidžiančių neoliberalios Vilniaus miesto plėtros krypties įsitvirtinimą. Naujiems būsto projektams būdingas socioekonominių sluoksnių skirtumų brėžimas ir augantis uždarumas: aptvėrimas, vartai, vidiniai kiemai, ribotas patekimas, vaizdo kameromis stebima teritorija – kaip būtini naujo pastato ar pastatų grupės elementai. Šios praktikos mažina įvairovę kaip atvirą, galimai

konfliktišką erdvę ir yra kuriamos kaip idealizuotos bekonfliktės saugios erdvės vizijos. Vykstantys pokyčiai yra nediskursyvūs nesvarstant alternatyvių miesto kaitos galimybių. Tokią tendenciją „natūralizuoja“, t.y. patvirtina kaip savaime suprantamą ir objektyviai būtiną būsto kaip nepolitinio klausimo apibrėžimas, viešosios refleksijos stoka, atsiskyrimo, segregavimosi kaip natūralios ir geistinos tendencijos rinkodara. Būstas ir jo architektūriniai – urbanistiniai sprendimai tampa nepolitiškai dviem atžvilgiais: kaip „privati“ sfera, nesiejami su politiniais klausimais, ir kaip nesudarantys prielaidos susidūrimui ir demokratiniam konfliktui.

Literatūra

1. Aglinskas, Vaiva Lina. 2012. *In the Shadow of Skyscrapers: Place, Power and People in Šnipiškės, Vilnius*. Vytautas Magnus University, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology.
2. Alexander, Christopher. 1965. „The City is Not a Tree“ (Part I) (Part II), *Architectural Forum* 122 (1;2): 58–62, 58–62.
3. Amin, Ash. 2002. „Ethnicity and the multicultural city: living with diversity“, *Environment and Planning* 34: 959 – 980.
4. Amin, Ash. 2006. „The Good City“, *Urban Studies*, 43 (5/6): 1009 – 1023.
5. Amin, Ash. 2009. „The Good City“, in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun: 141 – 147.
6. Andersson, Roger, Musterd, Sako, Galster, George, Kauppinen, Timo M. 2010. „What Mix Matters? Exploring the Relationships between Individual’s Incomes and Different Measures of their Neighbourhood Context“, *Housing Studies* 22 (5): 637 – 660. in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun: 131 – 141.
10. Armorst, Tobias, D’Oca, Daniel, Theodore, Georgeen. 2009. „Community: The American Way of Living“, in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun: 257 – 297.
11. Arthurson, Kathy. 2008 „Australian Public Housing and the Diverse Histories of Social Mix“, *Journal of Urban History* 34 (3): 484 – 501.
12. Arthurson, Kathy. 2012. *Social Mix and the City. Challenging the Mixed Communities Consensus in Housing and Urban Planning Policies*. Collingwood: Csiro publishing.

13. Atkinson, Rowland. 2006. „Padding the Bunker: Strategies of Middle-class Disaffiliation and Colonisation in the City“, *Urban Studies*, 43 (4): 819 – 832.
14. Atkinson, Paul, Delamont, Sara. 2006. „Rescuing narrative from qualitative research“, *Narrative Inquiry* 16 (1): 164–172.
15. Atkinson, Rowland. 2008. „Commentary: Gentrification, Segregation and the Vocabulary of Affluent Residential Choice Atkinson“, *Urban Studies* 45(12): 2626 – 2636.
16. Bacquw, Marie-Helene, Fijalkow, Yankel, Launay, Lydie, Vermeersch. 2011. „Social Mix Policies in Paris: Discourses, Policies and Social Effects“, *International Journal of Urban and Regional Research* 35 (2): 256 – 273.
17. Baillergeau, Evelyne. 2011. „Between public order and public health The formal and informal management of ‘nuisance’ involving marginalised groups in the urban public space“, Paper presented at the International RC21 conference *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
18. Bannister, Jon, Kearns, Ade. 2013. „The Function and Foundations of Urban Tolerance: Encountering and Engaging with Difference in the City“, *Urban Studies*. 50(13): 2700 – 2717.
19. Bachelard, Gaston. 1994. *The Poetics of Space*. Boston: Beacon Press.
20. Baudrillard, Jean. 2002. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos.
21. Bauman, Zygmunt. 2007. *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
22. Bickford, Susan. 2000. „Constructing Inequality: City Spaces and the Architecture of Citizenship“, *Political Theory* 28 (3): 355 – 376.
23. Bodnar, Judit. 2001, *Fin De Millenaire Budapest: Lessons from a Post Socialist City, Metamorphoses of Urban Life*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

24. Bodnar, Judit and Molnar, Virag. 2010. „Reconfiguring Private and Public: State, Capital and New Housing Developments in Berlin and Budapest”, *Urban Studies* 47(2): 789–812.
25. Bourdieu, Prierre. 1995. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
26. Brabec, Tomáš, Sykora, Ludek. 2009. „Gated Communities in Prague“, in Christian Smigiel (ed.) *Gated and Guarded Housing in Eastern Europe*. Leipzig: Leibniz – Institut Für Landeskunde: 83 – 89.
27. Brenner, Neil, Theodore, Nik. 2002. „Cities and the Geographies of „Actually Existing Neoliberalism“, *Antipode* 34: 349 – 379.
28. Brenner, Neil, Marcuse, Peter, Mayer, Margit. 2012. *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge.
29. Bretherton, Joanne, Pleace, Nicholas. 2011. „A Difficult Mix: Issues in Achieving Socioeconomic Diversity in Deprived UK Neighbourhoods“, *Urban Studies* 48 (16): 3433 – 3447.
30. Butkus, Tomas S. 2011. *Miestas kaip įvykis. Urbanistinė kultūrinių funkcijų studija*. Vilnius: Kitos knygos.
31. Caldeira, Teresa P. R. 1996. „Fortified Enclaves: The New Urban Segregation“, *Public Culture Winter* 8(2): 303 – 328.
32. Carbonell, Adria. 2011. „Towards a Political urbanism“, *Architecture and the Political* Fourth International Symposium on Architectural Theory, November 10–12, 2011 Beirut, Lebanon.
33. Carden, Siun. 2011. „Difference and Division: representing Irishness in Belfast’s Gaeltacht Quarter“, Paper presented at the International RC21 conference Amsterdam, 7-9 July 2011, *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*.
34. Cavrič, Branko I., Nedovič-Budič, Zorica. 2007. „Urban development, legislation, and planning in post-socialist Zagreb”, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 385 – 413.

35. de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
36. Chambers, Samuel A. 2011. „The Politics of the Police: from Neoliberalism to Anarchism and Back to Democracy“, in Paul Bowman and Richard Stamp (eds.) *Reading Ranciere*. London, New York: Continuum International Publishing Group: 18 – 44.
37. Cheshire, Paul. 2009 „Policies for Mixed Communities: Faith-Based Displacement Activity?“, *International Regional Science Review* 32 (3): 343 – 375.
38. Christiaanse, Kees. 2009. „The Open City and its Enemies“, in Tim Rieniets, Jennifer Sigler and Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 25–37.
39. Cirtautas, Matas. 2013. „Urban Sprawl of Major Cities in the Baltic States“. *Architecture and Urban Planning* 7: 72 – 79.
40. Cirtautas, Matas. 2011. „Visuomenės dalyvavimo urbanistinio planavimo ir projektavimo procesuose realijos ir perspektyvos“, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 3(3): 59 – 66.
41. Cirtautas, Matas. 2013. „Priemiestinių gyvenamųjų vietovių morfostruktūros kaita (metodinės tyrimo prielaidos)“, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 5(3): 256 – 265.
42. Crawford, Margaret. 1991. „Can Architects be Socially Responsible?“, in Diane Ghirardo (ed.) *Out of Site: A Social Criticism of Architecture*. Seattle: Bay Press: 27 – 46.
43. Crowley, David, Reid, Susan E. 2002. *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. Oxford, New York: Berg.
44. Csizmadya, Adrienne. 2011. „Conflicts around Gated Communities“, Enhr Conference, 5–8 July, Toulouse 2011: 1 – 15.
45. Čaikauskas, Gintaras. 2008. „Vilniaus daugiabučių gyvenamųjų namų statybos raidos tendencijos nepriklausomybės laikotarpiu“, *Urbanistika ir architektūra* 32(3): 153 – 166.

46. Čiupailaitė, Dalia. 2012. „Sociologinė naujų būsto projektų posocialistiniame Vilniuje refleksija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (31): 187 – 221.
47. Čiupailaitė, Dalia. 2014. „Architektų vaidmens ir statuso dilemos posocialistiniame mieste“, *Coactivity: Philosophy, Communication* 22 (1): 15 – 37.
48. Davoliūtė, Violeta. 2014. *The Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*. London: Routledge.
49. De Fina, Anna. 2009. „Narratives in interview — The case of accounts For an interactional approach to narrative genres“, *Narrative Inquiry* 19(2): 233 – 258.
50. Diener, Alexander C., Hagen, Joshua. 2013. „From socialist to post-socialist cities: narrating the nation through urban space“, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41(4): 487 – 514.
51. Dovey, Kim. 1999. *Framing Places: Mediating Power in Built Form*. London: Routledge.
52. Duffy, Frank. 2007. „Parallels and Connections“, in Dana Cuff and John Wriedt (eds.) *Architecture from the Outside in. Selected Essays by Robert Gutman*. New York: Princeton Architectural Press:207 – 214.
53. Duke, Joanna. 2009. „Mixed income housing policy and public housing residents' `right to the city'“, *Critical Social Policy*, 29 (1): 100 – 120.
54. Dutton, Thomas A. and Mann, Lian Hurst. 2000. „Problems in theorizing „The Political“ in architectural discourse“, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society* 12(4): 117 – 129.
55. Dutton, Thomas A. and Mann, Lian Hurst. 2008. „Introduction Modernism, Postmodernism, and Architecture's Social Project“, in Thomas A. Dutton and Lian Hurst Mann (eds.) *Reconstructing Architecture. Critical Discourses and Social Practises*. Mineapolis, London: University of Minnesota Press. 1 – 27.

56. Eisinger, Angelus. 2009. „The Open City and its Historical Context“, in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun, 37 – 51.
57. Ellis, Russel, Cuff, Dana. „Introduction“, in Russell Ellis and Dana Cuff (eds.) *Architects' people*. New York, Oxford: Oxford University Press. 3 – 15.
58. Ellickson, Robert C. 2010. „The False Promise of the Mixed-Income Housing Project“, *Scholarship Series*. Paper 401. Prieiga internete: http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/401
59. Engel, Barbara. 2007. „Public space in the „blue cities“ of Russia“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht: Springer: 285 – 301.
60. Engels, Friedrich. [1845] 1998. *The Conditions of the Working-Class in England*. Prieiga internete: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1840/cond-wce/index.htm>
61. Engels, Friedrich. [1872] 1995. The Housing Question. Prieiga internete: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1872/housing-question/>
62. Ezzy, Douglas. 1998. „Theorizing Narrative Identity: Symbolic Interactionism and Hermeneutics“, *The Sociological Quarterly* 39(2): 239 – 252.
63. Foucault, Michel. 1984. „Space, Knowledge, and Power“, in Paul Rabinow (ed.) *Foucault Reader*. New York: Pantheon books: 239 – 257.
64. Foucault, Michel. 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
65. Fanstein, Susan S. 2005. „Cities and Diversity: Should We Want It? Can We Plan For It?“, *Urban Affairs Review* 41 (1): 3 – 19.
66. Fehervary, Krisztina. 2011. „The Materiality of the New Family House in Hungary: Postsocialist Fad or Middle-class Ideal?“, *City and Society* 23(1): 18 – 41.

67. Florida, Richard. 2005. *Cities and the Creative Class*. New York, London: Routledge.
68. Frug, Gerald. 2009. „Legalizing Openness“, in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun 167 – 175.
69. Gadecki, Jacek, Smigiel, Christian. 2009. „A Paradise behind Gates and Walls“, in Arnold Bartetzky and Marc Schalenberg (Eds.) *Urban Planning and the Pursuit of Happiness European Variations on a Universal Theme (18th—21st centuries)*. Jovis discours.
70. Galster, George, Andersson, Roger, Musterd, Sako. 2010. „Who Is Affected by Neighbourhood Income Mix? Gender, Age, Family, Employment and Income Differences“, *Urban Studies* 47(14): 2915 – 2944.
71. Gans, Herbert J. 1982. *The Levittowners. Ways of Life and Politics in a New Suburban Community*. New York: Columbia University Press.
72. Gasior-Niemiec, Anna, Glasze, Georg, Pütz, Robert. 2009. „A Glimpse over the Rising Walls The Reflection of Post-Communist Transformation in the Polish Discourse of Gated Communities“, *East European Politics and Societies* 23(2): 244 – 265.
73. Gedutis, Aldis. 2012. „Architektūrinės ir istorinės Klaipėdos vizijų konkurencija: drąsūs sprendimai ar darnus išsaugojimas?“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(30): 210 – 242.
74. Gerdvilis, Virginijus. 2012. *Daugiabučių funkcinės struktūros raida Lietuvoje*. Vilnius: Technika.
75. Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
76. Giordano, Christian, Kostova, Dobrinka. 2004. „The social production of mistrust“, in Chris Hann (ed.) *Postsocialism Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London and New York: Routledge: 74 – 93.
77. Ghirardo, Diane. 1991. „Introduction“, in Diane Ghirardo (ed.) *Out of Site: A Social Criticism of Architecture*. Seattle: Bay Press: 9 – 17.

78. Gibson, David R. 2008. „Doing Time in Space: Line-Joining Rules and Resultant Morphologies“, *Sociological Forum* 23(2): 207 – 233.
79. Glock, Birgit, Häusserman, Hartmut, Keller, Carsten. 2007. „Social and spatial consequences of the restitution of real estate“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 191 – 215.
80. Golubchikov, Oleg, Badyina, Anna. 2006. „Conquering the inner-city: Urban redevelopment and gentrification in Moscow“. In Sasha Tsenkova, Zorica Nedovic-Budic (Eds.), *The urban mosaic of post-socialist Europe: Space, institutions and policy*. Leipzig: Springer: 195 – 211.
81. Groth, Paul. 1989. „Nonpeople: A Case Study of Public architects and Impaired Social Vision“, in R. Ellis, D. Cuff (Eds.) *Architects' people*. New York, Oxford: Oxford University Press: 213 – 239.
82. Grunskis, Tomas, Reklaitė, Julija. 2012. *Laisvės architektūra*. Vilnius: Baltų lankų leidyba.
83. Gomes, Pedro S. 2012. „Factors of Good Public Space Use“, in Dominic Royé, Jpse Antonio Aldrey Vazquez, Marcos Valcarcel Diaz, Miguel Pazos Olton, Maria Jose Pineira Mantinan (Eds) *Actas do XIII Coloquio Ibérico de Geografia. Respostas de la Geografia Ibérica a la crisis actual*: 608 – 618.
84. Gottdiener, Mark, Hutchinson, Ray. 2011. *The New Urban Sociology*. Boulder: Westview Press.
85. Gutman, Robert. 1989. „Human Nature in Architectural Theory: The Example of Lois Kahn“, in Russell Ellis and Dana Cuff (eds.) *Architects' people*. New York, Oxford: Oxford University Press: 105 – 130.
86. Gutman, Robert. [1970] 2007. „A Sociologist looks at Housing“, in Dana Cuff and John Wriedt (eds.) *Architecture from the Outside in. Selected Essays by Robert Gutman*. New York: Princeton Architectural Press: 214 – 227.
87. Gutman, Robert. [1983] 2007. „U.S. Architects and housing: 5 Relationships“, in Dana Cuff and John Wriedt (eds.) *Architecture from the*

- Outside in. Selected Essays by Robert Gutman.* New York: Princeton Architectural Press: 227 – 239.
88. Gutman, Robert. 1989. „Human Nature in Architectural Theory: The Example of Lois Kahn“, in Russell Ellis and Dana Cuff (eds.) *Architects' people.* New York, Oxford: Oxford University Press. 105 – 130.
89. Humphrey, Caroline. 2004. „Does the category „postsocialist“ still make sense?“, in Chris Hann (ed.) *Postsocialism Ideals, ideologies and practices in Eurasia.* London and New York: Routledge: 12 – 15.
90. Hann, Chris. 2004. „Farewell to the socialist „other“, in Chris Hann (ed.) *Postsocialism Ideals, ideologies and practices in Eurasia.* London and New York: Routledge: 1 – 12.
91. Harloe, Michael. 1996. „Cities in the Transition“, in Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi (eds.) *Cities after Socialism Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies.* Oxford: Blackwell: 1 – 30.
92. Harrison, Rodney. 2013. *Heritage. Critical Approach.* New York: Routledge.
93. Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism.* New York: Oxford University Press.
94. Harvey, David. 2006. „The Political Economy of Public Space“, in Setha Low and Neil Smith (eds.) *The Politics of Public Space.* New York, London: Routledge: 17 – 35.
95. Harvey, David. 2009. *Social Justice and the City.* Athens, London: The University of Georgia Press.
96. Harvey, David. 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution.* London: Verso.
97. Häussermann, Hartmut. 1996. „From the Socialist to the Capitalist City: Experiences from Germany“, in Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi (Eds.) *Cities after Socialism*
98. Hegedűs, Gábor. 2009. „A Review of Gated Communities in Some Hungarian Cities“, *Geographica Pannonica* 13 (3): 85 – 96.

99. Heidegger, Martin. [1971] 2001. *Poetry, Language, Thought*. New York: Perennial Classics.
100. Hillier, Bill, Hansen, Julienne. 1989. *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
101. Hillier, Bill. 1996. „Cities as Movement Economies“, *Urban Design International* 1(1): 41 – 60.
102. Hillier, Bill. 2007. *Space is the machine*. London: Space Syntax.
103. Hillier, Bill. 2009. „What do We Need to Add to a Social Network to Get a Society? Answer: Something Like What You Have to Add to a Spatial Network to Get a City“, Proceedings of the 7th International Space Syntax Symposium, Eds. Daniel Koch, Lars Marcus and Jesper Steen, Stockholm: KTH.
104. Hirt, Sonia. 2006. „Post-Socialist Urban Forms: Notes from Sofia“, *Urban Geography* 27(5): 464 – 488.
105. Hirt, Sonia, Stanilov, Kiril. 2007. „The perils of post-socialist transformation: Residential development in Sofia“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 215 – 245.
106. Hirt, Sonia A. 2012. *Iron Curtains: Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-socialist City*. Wiley-Blackwell.
107. Ho, Christina. 2011. „Respecting the Presence of Others: School Micropublics and Everyday Multiculturalism“, *Journal of Intercultural Studies* 32 (6): 603 – 619.
108. Huyssen, Andreas. 2003. *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, California: Stanford University Press.
109. Ioan, Augustin. 2007. „The peculiar history of (post)communist public places and spaces: Bucharest as a case study“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 301 – 313.
110. Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

111. Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
112. Jawaid, Waqas. 2010. *City of Lights, City of Fire: Architectural Apartheid in the Paris Banlieue*. School of Architecture of Princeton University.
113. Jameson, Frederic. 1985. „Architecture and the critique of ideology“. in J. Ockman (ed.) *Architecture criticism ideology*. Princeton: Princeton Architectural Press.
114. Jameson, Frederic 2002. *Kultūros posūkis. Rinkiniai darbai apie postmoderizmą 1983 – 1988*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
115. Joseph, Mark, Chaskin, Robert. 2010. „Living in a Mixed-Income Development: Resident Perceptions of the Benefits and Disadvantages of Two Developments in Chicago“, *Urban Studies* 47 (11): 2347 – 2366.
116. Joseph, Mark, Chaskin, Robert. 2010. „Building Community“ in Mixed-Income Developments: Assumptions, Approaches, and Early Experiences“, *Urban Affairs Review* 45 (3): 299 – 335.
117. Joseph, Mark, Chaskin, Robert, Webber, Henry S. 2007. „The Theoretical Basis for Addressing Poverty Through Mixed-Income Development“, *Urban Affairs Review* 42 (3): 369 – 409.
118. Juškevičius, Pranciškus. 2006. „Vilniaus miesto socialinės erdvės ir deviacijos“, *Urbanistika ir architektūra* 30 (2): 69 – 77.
119. Kährlik, Anneli. 2002. „Changing social divisions in the housing market of Tallinn, Estonia“, *Housing, Theory and Society* 19(1): 48 – 56.
120. Kleinhans, Reinout, Priemus, Hugo, Engbersen, Godfried. 2007. „Understanding Social Capital in Recently Restructured Urban Neighbourhoods: Two Case Studies in Rotterdam“, *Urban Studies* 44 (5/6): 1069 – 1091.
121. Kipfer, Stefan. 2008. „How Lefebvre urbanized Gramsci: hegemony, everyday life, and difference“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space,*

- Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre.* New York, London: Routledge: 193 – 212.
122. Koch, Daniel. 2004. *Spatial Systems as Producers of Meaning – the idea of knowledge in three public libraries.* KTH School of Architecture.
123. Kovács, Zoltan. 1998. „Ghettoization or Gentrification? Post-socialist Scenarios for Budapest“, *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13 (1): 63 – 81.
124. Kraetke, Stefan. 2012. „The New Urban Growth Ideology of „Creative Class““, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City.* New York, London: Routledge: 138 – 150.
125. Kraniauskas, Liutauras. 2011. „Švenčių ir miesto erdvės santykis: trijų Klaipėdos miesto švenčių sociologija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1(28): 149 – 182.
126. Kraniauskas, Liutauras. 2012(a). „Miesto erdvė ir subkultūrų dinamika Klaipėdoje 1991–2010 m. (2)“, *Sociologija. mintis ir veiksmai* 1 (30): 165 – 210.
127. Kraniauskas, Liutauras, Gedutis, Aldis, Aucus, Artūras, Kraniauskienė, Sigita, Viluckienė, Jolita, Spiriajevas, Eduardas. 2012. *Klaipėdos diskursai 1990 – 2010 m.: sociologinė miesto tapatybių rekonstrukcija.* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
128. Krisjane, Zaiga, Berzins, Maris. 2012. „Post-socialist Urban Trends: New Patterns and Motivations for Migration in the Suburban Areas of Rīga, Latvia“, *Urban Studies* 49 (2): 289 – 306.
129. Krupickaitė, Dovilė, Peciukonytė, Laura. 2010 – 2011. „Aptvertos ir saugomos gyvenvietės Lietuvoje – naujos gyvensenos išraiška ar būtinybė“, *Annales Geographicae* 43–44: 3–16.
130. Krupickaitė, Dovilė. 2009. „Peculiarities of social spaces segregation in post-socialist cities“, in: Milerius, N., Ū. Tornau, V. Dranseika (eds.). *Rytų ir Vidurio Europos miestų kaita: Architektūriniai,*

kultūriniai ir socialiniai aspektai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
111 – 113.

131. Krupickaitė, Dovilė, Standl, Harald. 2004. „Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje“, *Urbanistika ir architektūra* 28 (4): 165 – 174.
132. Krupickaitė, Dovilė., Pociūtė, Gintarė. 2009. „Gated and Guarded Housing in Lithuania“, Ch. Schmigel (Ed.) *Gated and Guarded Housing in Eastern Europe*, Forum IFL 11: 75–81.
133. Krupickaitė, Dovilė. „Socialinės įvairovės kaita posovietiniuose miestuose“, Vilniaus Universitetas, konferencijos pranešimas. *Urbanizuotos aplinkos ekologiškumo aspektai Vilnius, 2010 12 08*
134. Kulz, Christy. 2011. „Mixing and Mobility: the cultural transformation of 'urban children' in a London academy“, Paper presented at the International RC21 conference *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
135. Latour, Bruno and Yaneva, Albena. 2008. „Give me a Gun and I will Make All Buildings Move: An ANT's View of Architecture“, in: R. Geiser (ed.) *Explorations in Architecture: Teaching, Design, Research*. Basel: Birkhäuser: 80–89.
136. de Lauwe, Paul_Henry Chombart. [1952] 2009. „Exerpts from Paris and the Parisiam Region“, in Tom McDonough (ed.) *The Situationists and the City*. London, New York: Verso: 71 – 77.
137. Lavrinec, Jekaterina. 2012. „Kūrybinės erdvės: judėjimas, komunikacija, žaidimai“, in *Vieno muziejaus istorija. I dalis*. Vilnius: Modernaus meno centras: 42 – 47.
138. Lavrinec, Jekaterina. 2011. „From a 'blind walker' to an 'urban curator': initiating 'emotionally moving situations' in public spaces“, *Limes: Borderland Studies*: 4(1): 54 – 63.
139. Lees, Loretta. 2008. „Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?“, *Urban Studies* 45(12): 2449 – 2470.

140. Lees, Loretta. 2012. „The geography of gentrification: Thinking through comparative urbanism“, *Progress in Human Geography* 36(2): 155 – 171.
141. Leeuwen, Bart van. 2010. „Dealing with Urban Diversity: Promises and Challenges of City Life for Intercultural Citizenship“, *Political Theory* 38(5): 631 – 657.
142. Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
143. Lefebvre, Henri. 1991(a). *Critique of Everyday Life*. London, New York: Verso.
144. Lefebvre, Henri. 1995. *Introduction to Modernity. Twelve Preludes. September 1959 – May 1961*. London, New York: Verso.
145. Lefebvre, Henri. 1996. *Writings on Cities: Henri Lefebvre, Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas* (eds.). Cambridge, MA: Blackwell.
146. Lefebvre, Henry. 2003. *Key Writings*. Stuart Elden, Elizabeth Lebas and Eleonore Kofman (eds.) New York, London: Continuum.
147. Lefebvre, Henri. 2003(a). *The Urban Revolution*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
148. Lenkevičiūtė, Jolita. 2006. *Vilnius im Wandel: Wohnsegregation in einer ostmitteleuropäischen Hauptstadt*. Berlin: Wissenschaftlicher Verlag Berlin WVB.
149. Lerup, Lars. 1989. „The Master of the House“, in Russell Ellis and Dana Cuff (eds.) *Architects' people*. New York, Oxford: Oxford University Press. 146 – 163.
150. Lin, Jan, Mele, Christopher. 2012. *The Urban Sociology Reader*, London: Routledge.
151. Lynch, Kevin. 1990. *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts, and London: The M.I.T. Press
152. Llewellyn, Mark. 2004. „'Urban Village' or 'White House': Envisaged Spaces, Experienced Places, and Everyday Life at Kensal

- house, London in the 1930s“, *Environment and Planning: Society and Space* 22 (2): 229 – 249.
153. Low, Setha. 2003. *Behind the Gates. Life, Security, and the Pursuit of Happiness in Fortress America*. New York, London: Routledge.
154. Low, Setha. 2006. „How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and incorporation of Gated Communities“, in Setha Low and Neil Smith (eds.) *The Politics of Public Space*. New York, London: Routledge: 81 – 105.
155. Marcuse, Peter. 1996. „Privatization and its Discontents: Property Rights in Land and Housing in the Transition in Eastern Europe“, in Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi (Eds.) *Cities after Socialism Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Cambridge: Blackwell Publishers: 119 – 192.
156. Marcuse, Peter, Connolly, James, Novy, Johannes, Olivo, Ingrid, Potter, Cuz, Steil, Justin. 2009. *Searching for the Just City. Debates in urban theory and practice*. London, New York: Routledge.
157. Marcuse, Peter. 2012. „A Critical Approach to Solving Housing Problem“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 215–321.
158. Marcuse, Peter. 2012(a). „Whose Right(s) to What City?“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 24 – 42.
159. Marcuse, Peter, Flierl, Bruno. 2012. „Socialist Cities, for people or for power?“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 231 – 250.
160. Marvasti, Amir B, McKinney, Karyn D. 2011. „Does Diversity Mean Assimilation?“, *Critical Sociology* 37(5): 631 – 650.

161. Massey, Doreen. 1996. „Space/Power, Identity/Difference: Tensions in the City“, in Andy Merrifield, Eric Swyngedouw (eds.) *The Urbanisation of Injustice*. London: Lawrens and Wishart: 100 – 117.
162. Mcdonough, Tom. 2009. *The Sitationists and the City*. London, New York: Verso.
163. Meissner, Miriam. 2011. „The Right to the Goutte d’Or: Techniques of a Contemporary Urban Conflict and Limits to the Right to the City Ideal“, Paper presented at the International RC21 conference The struggle to belong. *Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
164. Michaeli, Mark. 2009. „Utopia Re-Read. Notes on the Regeneration of the City – Redevelopment or Replacement? Open City or Utopia?“, in Tim Rieniets, Jennifer Sigler and Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 103 – 115.
165. Mitchel, Don. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: the Guilford Press.
166. Michl, Jan. 1995. „Form Follows What? The modernist notion of function as a carte blanche“, *Magazine of the Faculty of Architecture & Town Planning* nr. 10, Winter: 31 – 20. (modified version 2009).
167. Mickaitytė, H. Standl, Krupickaitė, Dovilė. 2009. „Užupis – A Case of Gentrification in a Run-Down Neighbourhood“, in: A. Holt-Jensen, E. Pollock (eds.), *Urban sustainability and governance: new challenges in Nordic-Baltic housing policies*. New York: Nova Science Publishers: 217 – 221.
168. Milerius, Nerijus, Tornau, Ūla, Drasenka, Vilius. 2009. *Rytų ir Vidurio Europos miestų kaita: Architektūriniai, kultūriniai, socialiniai aspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
169. Milgrom, Richard. 2008. „Lucien Kroll: design, difference, everyday life“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*. New York and London: Routledge: 264 – 283.

170. Milstead, Terence M. 2008. *Housing and Urban Development in a Post-soviet City: a Case Study of Vilnius, Lithuania*. Doctoral Dissertation Florida State University.
171. Milstead, Terence M. and Miles, Rebecca. 2011. „DIY Home Improvements in a Post-Soviet Housing Market: A Socio-Spatial Analysis of Vilnius, Lithuania“, *Housing Studies* 26 (3): 1 – 19.
172. Mitchel, Don. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: the Guilford Press.
173. Molodikova, Irina, Makhrova, Alla. 2007. „Urbanization patterns in Russia in the post-Soviet era“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 53 – 73.
174. Mouffe, Chantal. 2000. „Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism“, *Political Science Series* 72: 1–17.
175. Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. London and New York: Routledge.
176. Mugnano, Silvia, Palvarini, Pietro. 2013. „Sharing space without hanging together“: A case study of social mix policy in Milan“ *Cities* 35: 417 – 422.
177. de Munck, Victor, de Munck, Trini, Antanavičiūtė, Rasa, Svolkinas, Linas. 2009. *Experiencing Vilnius: insider and outsider perspectives*. Vilnius: Kronta.
178. Murie, Alan, Musterd, Sako. 2004. „Social Exclusion and Opportunity Structures in European Cities and Neighbourhoods“ *Urban Studies* 41(8): 1441 – 1459.
179. Murphy, Douglas. 2012. *The Architecture of Failure*. Zero Books.
180. Musterd, Sako, Andersson, Roger. 2005. „Housing Mix, Social Mix, and Social Opportunities“, *Urban Affairs Review* 40 (761): 761 – 790.
181. Musterd, Sako, Lupi, Tineke. 2006. „The Suburban ‘Community Question’“, *Urban Studies* 43 (4): 801 – 817.

182. Musterd, Sako. 2006. „Segregation, Urban Space and the Resurgent City“, *Urban Studies* 43(8): 1325 – 1340.
183. Musterd, Sako. 2008. „Residents’ Views on Social Mix: Social Mix, Social Networks and Stigmatisation in Post-war Housing Estates in Europe“, *Urban Studies* 45(4) 897 – 915.
184. Musterd, Sako. 2009. „Residents views on social mix: social mix, social networks and stigmatisation in post-war housing estates“. In R. Rowlands, S. Musterd & R. Van Kempen (Eds.), *Mass housing in Europe: multiple faces of Development, change and response* (pp. 101-127). London: Palgrave, Macmillan.
185. Musterd, Sako. 2011. „Urban Restructuring and social Mix: finding the right balance“ *Centre for Urban Policy Studies, University of Manchester. Strategic Approaches to Planning for housing: reflections and experiences*. Conference, 2011 11 25.
186. Newman, Oscar. 1996. *Creating Defensible Space*. Institute for Community Design Analysis.
187. Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
188. Ostendorf, Wim, Musterd, Sako. 2001. „Social Mix and the Neighbourhood Effect. Policy Ambitions and Empirical Evidence“, *Housing Studies* 16 (3): 371 – 380.
189. Pecora, Vincent P. 1991. „Towers of Babel“, in Diane Ghirardo (ed.) *Out of Site. A Social Criticism of Architecture*. Seattle: Bay Press: 46 – 77.
190. Petrulis, Vaidas. 2007. „Politika architektūroje: reiškinių prielaidos sovietmečio Lietuvoje“, *Darbai ir Dienos* 48: 101 – 118.
191. Petrulis, Vaidas. 2012. „Epocha ir architektūra: politiniai – ideologiniai kontekstai“, in Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis ir Jūratė Tutlytė *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla: 20 – 52.

192. Petrovic, Mina. „Cities after Socialism as a Research Issue“, DP34 South East Europe Series.
193. Pociūtė, G., D. Krupickaitė. 2007. „Gated Communities in Lithuania: tendencies and peculiarities (a Case of Vilnius and its Environs“, *Annales Geographicae* 40 (2): 14 – 27.
194. Polanska, Dominika V. 2010. „Gated Communities and the Construction of Social Class Markers in Postsocialist Societies: The Case of Poland“, *Space and Culture* 13(4): 421 – 435.
195. Pullan, Wendy, Baillie, Britt. 2013. *Locating Urban Conflicts – Ethnicity, Nationalism and the Everyday*. Palgrave Macmillan.
196. Prigge, Walter. 2008. „Reading The Urban Revolution: space and representation“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*. New York, London: Routledge: 46 – 62.
197. Putnam, Robert D. 2007. „E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture“, *Scandinavian Political Studies* 30 (2): 137 – 174.
198. Rancière, Jacques. 1999. *Disagreement. Politics and Philosophy*. Mineapolis, London: University of Minnesota Press.
199. Rancière, Jacques. 2001. „Ten Theses on Politics“. *Theory and Event* 5.3.
200. Rancière, Jacques. 2003. „Politics and Aesthetics: an Interview“, *Angelaki* 8.2, 194–211.
201. Rancière, Jacques.. 2004. „Introducing disagreement“, *Angelaki* 9.3, 3–9.
202. Rancière, Jacques.. 2011. „The Thinking of Dissensus: Politics and Aesthetics“, in Paul Bowman and Richard Stamp (eds.) *Reading Ranciere*. London, New York: Continuum International Publishing Group, 1 – 18.
203. Rankin, Katharine N. 2012. „The praxis of planning and the contributions of critical development studies“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical*

- Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 102 – 117.
204. Rieniets, Tim, Sigler, Jennifer, Christiaanse, Kees. *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN.
205. Rykwert, Joseph. 2009. *The Seduction of Place. The History and Future of the City*. Oxford: Oxford University Press.
206. Rodwin, Lloyd, Hollister, Robert M. 1984. *Cities of the mind. Images and themes of the cities in social sciences*. New York: Springer Science, Business Media, LLC.
207. Ronneberger, Klaus. 2008. „Henri Lefebvre and urban everyday life: in search of the possible“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*. New York, London: Routledge: 134 – 147.
208. Rose, Gillian. 2001. *Visual Methodologies An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. London: Sage Publications.
209. Rubavičius, Vytautas. 2012. „Kvadratinių metrų urbanistika ir architektūra“, in Tomas Grunskis, Julija Reklaitė (eds.). *Laisvės architektūra*. Vilnius: Baltų lankų leidyba: 225 – 241.
210. Ruopila, Sampo. 2004. „Processes of residential Differentiation in Socialist Cities. Literature review on the cases of Budapest, Prague, Tallinn and Warsaw“, *European Journal of Spatial Development* (9): 2 — 24.
211. Ruopila, Sampo. 2006. *Residential Differentiation, Housing Policy and Urban Planning in the Transformation from State Socialism to a Market Economy: the Case of Tallinn*. Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies.
212. Ruoppila, Sampo, Kährrik, Anneli. 2003. „Socioeconomic residential differentiation in post-socialist Tallinn“, *Journal of Housing and The Built Environment* 18(1): 49 – 73.

213. Salewski, Christian. 2009. „Spaces of Coexistence“, in Tim Reniets, Jennifer Sigler, Kees Christianse (eds.) *Open City. Designing Coexistence*. Amsterdam: Sun: 147 – 157.
214. Schad, Miriam. 2011. „Political inclusion and exclusion in a disadvantaged neighbourhood“, Paper presented at the International RC21 conference *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
215. Schmid, Christian. 2008. „Henri Lefebvre’s theory of the production of space: towards a three-dimensional dialectic“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*. New York, London: Routledge: 27 – 46.
216. Schmid, Christian. 2012. „Henri Lefebvre, the Right to the City, and the New Metropolitan Mainstream“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 42 – 63.
217. Seamon, David. 2013. „Place Attachment and Phenomenology: The Synergistic Dynamism of Place“, in Lynne C. Manzo, Patrick Devine-Wright (eds.) *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*. Routledge 11 – 23.
218. Sennett, Richard. 1990. *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities*. New York: Alfred A. Knopf.
219. Sennett, Richard. 2002. *The Fall of Public Man*. London: Penguin Books.
220. Sennett, Richard. 2006. „The Open City“, Newspaper Essay, Berlin, November Housing and Urban Neighbourhoods. Priejga internete: http://v0.urban-age.net/0_downloads/Berlin_Richard_Sennett_2006-The_Open_City.pdf
221. Sennett, Richard. 2008. *The Uses of Disorder. Personal Identity and City Life*. New Haven and London: Yale University Press.

222. Sykora, Ludek. 2007. „Office development and post-communist city formation: The case of Prague“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 117 – 147.
223. Sýkora, Ludek, Bouzarovski, Stefan. 2012. „Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition“, *Urban Studies* 49(1): 43 – 60.
224. Shirokanova, A., Yatsyk, A. 2011. „Disciplining of post-Soviet urban body: „fences“ and „bridges“ of public space“, *Topos* 24 (1): 153 – 169.
225. Short, John Rennie. 2006. *Urban Theory. A Critical Assessment*. New York: Palgrave Macmillan.
226. Simmel, Georg. 1906. „The Sociology of Secrecy and of Secret Societies“ *American Journal of Sociology* 11: 441 – 498. Prieiga internete: http://www.brocku.ca/MeadProject/Simmel/Simmel_1906.html
227. Simmel, Georg. [1903] 2002. „The Metropolis and Mental Life“ in Gary Bridge and Sophie Watson (eds.) *The Blackwell City Reader*. Oxford and Malden: Wiley-Blackwell, 11 – 19.
228. Simmel, Georg. 1997. *Simmel On Culture: Selected Writings Theory, Culture and Society*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
229. Sýkora, Ludek, Bouzarovski, Stefan. 2012. „Multiple Transformations: Conceptualising the Post-communist Urban Transition“, *Urban Studies* 49 (1): 43 – 60.
230. Slater, Tom. 2012. „Missing Marcuse: on gentrification and displacement“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 171 – 197.
231. Smets, Peer, Salman, Ton. 2008. „Countering Urban Segregation: Theoretical and Policy Innovations from around the Globe“, *Urban Studies* 45 (7): 1307 – 1332.

232. Smith, Adrian, Timár, Judit. 2010. „Uneven Transformations: Space, Economy and Society 20 Years after the Collapse of State Socialism“, *European Urban and Regional Studies* 17(2): 115 – 125.
233. Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge, Oxford: Blackwell Publishers.
234. Spector-Mersel, Gabriela. 2010. „Narrative research. Time for a paradigm“, *Narrative Inquiry* 20 (1): 204 – 224.
235. Stanek, Lukasz. 2008. „Space as concrete abstraction: Hegel, Marx, and modern urbanism in Henri Lefebvre“, in Kanishka Goonewardena, Stefan Kipfer, Richard Milgrom, Christian Schmid (eds.) *Space, Difference, Everyday Life. Reading Henri Lefebvre*. New York, London: Routledge: 62 – 80.
236. Stanek, Lukasz. 2009. „Architecture as Space, Again? Notes on the ‘Spatial Turn’ in Architectural Historiography“, talk and discussion at the roundtable with Stephen Cairns, Greig Crysler, Hilde Heynen, Anat Falbel, Janike Kampevold Larsen, Alona Nitzan-Shiftan, and Carmen Popescu, at the 1th International Meeting European Architectural History Network, Guimarães (P), June 20th 48 – 53.
237. Stanek, Lukasz. 2011. *Henri Lefebvre on Space. Architecture, Urban research, and the Production of Theory*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
238. Stanilov, Kiril. 2007. „Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation“ in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 3 – 21.
239. Stanilov, Kiril. 2007 (a). „Political reform, economic development, and regional growth in post-socialist Europe“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 21 – 35.

240. Stanilov, Kiril. 2007 (b). „Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 173 – 191.
241. Stanilov, Kiril. 2007 (c). „Urban development policies in Central and Eastern Europe during the transition period and their impact on urban form“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 347 – 361.
242. Stanilov, Kiril. 2007 (d). „Urban planning and the challenges of post-socialist transformation“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 413 – 427.
243. Stanilov, Kiril. 2007 (e). „Democracy, markets, and public space in the transitional societies of Central and Eastern Europe“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 269 – 285.
244. Stenning, Alison, Smith, Adrian, Rochovská, Alena and Swiatek, Dariusz. 2010. *Domesticating Neo-Liberalism. Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Wiley-Blackwell.
245. Stevens, Quentin. 2007. *The Ludic city: exploring the potential of public spaces*. New York: Routledge.
246. Struyk, Raymond J. 1996. „Housing Privatization in the Former Soviet Bloc to 1995“, in Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi (eds.) *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell Publishers: 192 – 214.
247. Szelenyi, Ivan. 1996. „Cities under Socialism – and After.“, in Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi (eds.) *Cities After*

- Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell Publishers: 286 – 318.
248. Swyngedouw, Erik. 2007. „The Post-Political City“, in *Urban Politics Now*, ed. BAVO,. Rotterdam: NAI Publishers, Netherlands Architecture Institute: 58 – 76.
249. Swyngedouw, Erik. 2009. „The Antinomies of the Postpolitical City: In Search of a Democratic Politics of Environmental Production“, *International Journal of Urban and Regional Research* 33 (3): 601–620.
250. Swyngedouw, Erik. 2010. „Post-Democratic Cities. For Whom and for What?“, Paper Presented in Concluding Session Regional Studies Association Annual Conference Pecs, Budapest, 26 May 2010.
251. Tereškinas, Artūras, Žilys, Apolonijus. 2013. „Emocijos ir socioerdvinė segregacija Lietuvos didmiesčiuose: ar aš galiu ką nors pakeisti?“, *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 4 (2): 11 – 35.
252. Tissot, Sylvie. 2011. „Loving diversity/controlling diversity: the dynamic of inclusion and exclusion in American upper middle class culture“, Paper presented at the International RC21 conference *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
253. Tönnies, Ferdinand [1887] 2005. „Community and Society“, in Jan Lin and Christopher Mele (eds.) *The Urban Sociology Reader*, London: Routledge: 16 – 22.
254. Tonkiss, Fran. 2003. „The Ethics of Indifference: Community and Solitude in the City“, *International Journal of Cultural Studies* 6(3): 297 – 311.
255. Tonkiss, Fran. 2011. *Space, the City and Social Theory. Social Relations and Urban Forms*. Cambridge: Polity Press.
256. Toscano, Alberto. 2011. „Anti-Sociology and Its Limits“, in Paul Bowman and Richard Stamp (eds.) *Reading Ranciere*. London, New York: Continuum International Publishing Group: 217 – 238.

257. Tosics, Iván. 2005. „City development in Central and Eastern Europe since 1990: The impacts of internal forces“, 44 – 79.
258. Tsenkova, Sasha. 2009. *Housing Policy Reforms in Post Socialist Europe*. Heidelberg: Physica-Verlag,
259. Uitermark, Justus. 2012. „An actually Existing Just City? The Fight for the Right to the City in Amsterdam“, in Neil Brenner, Peter Marcuse and Margit Mayer (eds.) *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. New York, London: Routledge: 197 – 215.
260. Urbonaitė-Barkauskienė, Veronika. 2011. „Non-Conventional Perception and (Trans)formation of Urban Space: the Study of Vilnius Graffiti Writers“, *Topos* 1: 170 – 182.
261. Vanagas, Jurgis. 1996. *Miesto sociologijos pagrindai*. Vilnius: Aldorija.
262. Vanagas, Jurgis. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
263. Valentine, Gill. 2008. „Living with Difference: Reflections on Geographies of Encounter“, *Progress in Human Geography* 32(3): 323 – 337.
264. Van Gent, Wouter P. C., Musterd, Sako, Ostendorf, Wim J. M. 2009. „Bridging the social divide? Reflections on Current Dutch Neighbourhood Policy“, *Journal of Housing and the Built Environment* 24 (3): 357 – 368.
265. Vesselinov, Elena, Cazessus, Matthew A., Falk., William W. 2007. „Gated Communities and Spatial Inequality“, *Journal of Urban Affairs* 29(2): 109 – 127.
266. Vujovic, Sreten, Petrovic, Mina. 2007. „Belgrade’s post-socialist urban evolution: Reflections by the actors in the development process“, in Kiril Stanilov (ed.) *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer: 361 – 385.

267. Wellman, Barry. 2006. „The community question: the intimate networks of East Yorkers“, in Scott, J. (ed.) *Social Networks: Critical Concepts in Sociology 2*: 390 – 420.
268. Wacquant, Loic, Wilson, Julius. [1989]. 2005. „The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City“, in Jan Lin and Christopher Mele (eds.) *The Urban Sociology Reader*, London: Routledge: 124 – 133.
269. Wacquant, Loic. [1993] 2005. „Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and the French Urban Periphery“ in Jan Lin and Christopher Mele (eds.) *The Urban Sociology Reader*, London: Routledge: 144 – 152.
270. Westin, Sara. 2011. „The Life and Form of the City: An Interview with Bill Hillier“, *Space and Culture* 14(2): 227 – 237.
271. Wilson, James Q., Kelling, George L. [1982] 2002. „Broken Windows“, Richard T. LeGates, Frederic Stou (eds.) *The City Reader*. London, New York: Routledge: 253 – 264.
272. White, William H. [1980] 2001. *The Social life of Small Urban Spaces*. Project for Public Spaces Inc.
273. White, William F. 1993. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. University of Chicago Press.
274. Whyte, William. 2006. „How do Buildings Mean? Some Issues of Interpretation in the History of Architecture“, *History and Theory* 45: 153 – 177.
275. Wiesemann, Lars. 2011. „Public spaces, social interaction and the negotiation of difference“, Paper presented at the International RC21 conference *The struggle to belong. Dealing with diversity in 21st century urban settings*. Amsterdam, 7 – 9 July 2011.
276. Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life“, *American Journal of Sociology* 44 (1): 1 – 24.
277. Wolfe, Ross. *The Graveyard of Utopia: Soviet Urbanism and the Fate of the International Avant-Garde*, Zero Books numatoma publikacija. Elektroninė versija <http://rosswolfe.files.wordpress.com/2011/09/ross->

[wolfe-the-graveyard-of-utopia-soviet-urbanism-and-the-fate-of-the-international-avant-garde.pdf](#)

278. Zhelnina, Anna. 2013. „Learning to Use ‘Public Space’: Urban Space in Post-Soviet St. Petersburg“ *The Open Urban Studies Journal* 6 (1): 57 – 64.
279. Ziganel, Michael. 2009. „Crime Does Pay!“, in Tim Rieniets, Jennifer Sigler, Kees Christiaanse (eds.) *Open City: Designing Coexistence*. Amsterdam: SUN: 187 – 201.
280. Zukin, Sharon. 1987. „Gentrification: Culture and Capital in the Urban“, *Annual Review of Sociology* 13: 129 – 147.
281. Zukin, Sharon. 2011. „Is There An Urban Sociology? Questions on a Field and a Vision“, *Sociologica*, 3: 1 – 18.
282. Žilys, Apolonijus. 2013. Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas?, *Kultūra ir visuomenė: Socialinių tyrimų žurnalas*, 4 (2): 67 – 101.